

ગુજરાત રાજ્યના શિક્ષણવિભાગના પત્ર-ક્રમાંક
મશબ/1215/178/છ, તા.24-11-2016-થી મંજૂર

નામાનાં મૂળતત્ત્વો

(ભાગ 2)

ધોરણ 12

પ્રતિજ્ઞાપત્ર

ભારત મારો દેશ છે.
બધાં ભારતીયો મારાં ભાઈબહેન છે.
હું મારા દેશને ચાહું છું અને તેના સમૃદ્ધ અને
વૈવિધ્યપૂર્ણ વારસાનો મને ગર્વ છે.
હું સદાય તેને લાયક બનવા પ્રયત્ન કરીશ.
હું મારાં માતાપિતા, શિક્ષકો અને વડીલો પ્રત્યે આદર રાખીશ
અને દરેક જણ સાથે સભ્યતાથી વર્તીશ.
હું મારા દેશ અને દેશબાંધવોને મારી નિષ્ઠા અર્પું છું.
તેમનાં કલ્યાણ અને સમૃદ્ધિમાં જ મારું સુખ રહ્યું છે.

રાજ્ય સરકારની વિનામૂલ્યે યોજના હેઠળનું પુસ્તક

ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ
'વિદ્યાયન', સેક્ટર 10-એ, ગાંધીનગર-382010

© ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ગાંધીનગર

આ પાઠ્યપુસ્તકના સર્વ હક ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળને હસ્તક છે.
આ પાઠ્યપુસ્તકનો કોઈ પણ ભાગ કોઈ પણ રૂપમાં ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળના નિયામકની લેખિત પરવાનગી વગર પ્રકાશિત કરી શકાશે નહિ.

વિષય-સલાહકાર

શ્રી આર. એચ. વ્યાસ

લેખન

ડૉ. એચ. સી. સરદાર (કન્વીનર)

શ્રી પંકજભાઈ સી. રાવલ

ડૉ. દીપક આર. રાસ્તે

ડૉ. આર. કે. પટેલ

ડૉ. જયેશ એ. ઠક્કર

શ્રી સુરેશચંદ્ર જે. સાહુ

શ્રી રઘુભાઈ ટી. સોયા

સમીક્ષા

શ્રી આશાબહેન વૈદ્ય

ડૉ. એમ. જે. જોષી

પ્રો. એમ. એમ. ગાંધી

શ્રી રાજેશભાઈ પી. ઉપાધ્યાય

શ્રી ભરતભાઈ કે. વાઘાની

શ્રી દુર્ગાશંકર આર. બાજપાઈ

શ્રી ઈબ્રાહિમભાઈ આઈ. દરવડિયા

શ્રી મુકેશભાઈ કે. પટેલ

શ્રી જાનીબહેન પી. ભાદરકા

શ્રી સી. એમ. પટેલ

શ્રી રમણિકભાઈ બી. દેસાઈ

શ્રી સુનીલકુમાર એન. જોષી

શ્રી વિનોદકુમાર આર. પટેલ

ડૉ. કે. એચ. ખારેયા

શ્રી અશ્વિનકુમાર હુંમર

શ્રી હેમંતભાઈ વાય. શાહ

ભાષાશુદ્ધિ

ડૉ. અજય એમ. રાવલ

સંયોજન

ડૉ. ચિરાગ એન. શાહ

(વિષય-સંયોજક : કોમર્સ)

નિર્માણ-આયોજન

શ્રી હરેન પી. શાહ

(નાયબ નિયામક : શૈક્ષણિક)

મુદ્રણ-આયોજન

શ્રી હરેશ એસ. લીમ્બાયીયા

(નાયબ નિયામક : ઉત્પાદન)

પ્રસ્તાવના

રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમોના અનુસંધાનમાં ગુજરાત માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડે નવા અભ્યાસક્રમો તૈયાર કર્યા છે. આ અભ્યાસક્રમો ગુજરાત સરકાર દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવ્યા છે.

ગુજરાત સરકાર દ્વારા મંજૂર થયેલા ધોરણ 12, નામાનાં મૂળતત્ત્વો (ભાગ 2) વિષયના નવા અભ્યાસક્રમ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલ આ પાઠ્યપુસ્તક વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ મૂકતાં ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ આનંદ અનુભવે છે.

આ પાઠ્યપુસ્તકનું લેખન તથા સમીક્ષા નિષ્ણાત શિક્ષકો અને પ્રાધ્યાપકો પાસે કરાવવામાં આવ્યાં છે. સમીક્ષકોનાં સૂચનો અનુસાર હસ્તપ્રતમાં યોગ્ય સુધારાવધારા કર્યા પછી આ પાઠ્યપુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રસ્તુત પાઠ્યપુસ્તકને રસપ્રદ, ઉપયોગી અને ક્ષતિરહિત બનાવવા માટે મંડળે પૂરતી કાળજી લીધી છે. તેમ છતાં શિક્ષણમાં રસ ધરાવનાર વ્યક્તિઓ પાસેથી પુસ્તકની ગુણવત્તા વધારે તેવાં સૂચનો હંમેશાં આવકાર્ય છે.

અવંતિકા સિંઘ (IAS)

કાર્યવાહક પ્રમુખ

નિયામક

પાઠ્યપુસ્તક મંડળ

તા. : 29-03-2019

ગાંધીનગર

પ્રથમ આવૃત્તિ : 2017, પુનઃમુદ્રણ : 2018, 2019

પ્રકાશક : ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, 'વિદ્યાયન', સેક્ટર ૧૦-એ, ગાંધીનગર વતી અવંતિકા સિંઘ (IAS), નિયામક

મુદ્રક :

મૂળભૂત ફરજો

ભારતના દરેક નાગરિકની ફરજો નીચે મુજબ રહેશે :*

- (ક) સંવિધાનને વફાદાર રહેવાની અને તેના આદર્શો અને સંસ્થાઓનો, રાષ્ટ્રધ્વજનો અને રાષ્ટ્રગીતનો આદર કરવાની;
- (ખ) આઝાદી માટેની આપણી રાષ્ટ્રીય લડતને પ્રેરણા આપનારા ઉમદા આદર્શોને હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠિત કરવાની અને અનુસરવાની;
- (ગ) ભારતના સાર્વભૌમત્વ, એકતા અને અખંડિતતાનું સમર્થન કરવાની અને તેમનું રક્ષણ કરવાની;
- (ઘ) દેશનું રક્ષણ કરવાની અને રાષ્ટ્રીય સેવા બજાવવાની હાકલ થતાં, તેમ કરવાની;
- (ચ) ધાર્મિક, ભાષાકીય, પ્રાદેશિક અથવા સાંપ્રદાયિક ભેદોથી પર રહીને, ભારતના તમામ લોકોમાં સુમેળ અને સમાન બંધુત્વની ભાવનાની વૃદ્ધિ કરવાની, સ્ત્રીઓનાં ગૌરવને અપમાનિત કરે તેવા વ્યવહારો ત્યજી દેવાની;
- (છ) આપણી સમન્વિત સંસ્કૃતિના સમૃદ્ધ વારસાનું મૂલ્ય સમજી તે જાળવી રાખવાની;
- (જ) જંગલો, તળાવો, નદીઓ અને વન્ય પશુપક્ષીઓ સહિત કુદરતી પર્યાવરણનું જતન કરવાની અને તેની સુધારણા કરવાની અને જીવો પ્રત્યે અનુકંપા રાખવાની;
- (ઝ) વૈજ્ઞાનિક માનસ, માનવતાવાદ અને જિજ્ઞાસા તથા સુધારણાની ભાવના કેળવવાની;
- (ટ) જાહેર મિલકતનું રક્ષણ કરવાની અને હિંસાનો ત્યાગ કરવાની;
- (ઠ) રાષ્ટ્ર પુરુષાર્થ અને સિદ્ધિનાં વધુ ને વધુ ઉન્નત સોપાનો ભણી સતત પ્રગતિ કરતું રહે એ માટે, વૈયક્તિક અને સામૂહિક પ્રવૃત્તિનાં તમામ ક્ષેત્રે શ્રેષ્ઠતા હાંસલ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાની;
- (ડ) માતા-પિતાએ અથવા વાલીએ 6 વર્ષથી 14 વર્ષ સુધીની વયના પોતાના બાળક અથવા પાલ્યને શિક્ષણની તકો પૂરી પાડવાની.

*ભારતનું સંવિધાન : કલમ 51-ક

અનુક્રમણિકા

1. શેરમૂડીના હિસાબો	1
2. ડિબેન્ચરના હિસાબો	64
3. કંપનીના વાર્ષિક હિસાબો	116
4. નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ	153
5. હિસાબી ગુણોત્તરો અને વિશ્લેષણ	210
6. રોકડ પ્રવાહ પત્રક	250
● જવાબો	288

1

શેરમૂડીના હિસાબો (Accounting for Share Capital)

1. પ્રસ્તાવના	10. અગાઉથી મળેલા હપ્તા
2. કંપનીના પ્રકારો	11. શેર પ્રીમિયમે બહાર પાડવા અંગે
3. શેર અને શેરમૂડી : અર્થ, સ્વરૂપ અને પ્રકારો	12. શેરજપ્તી
4. ઈક્વિટી શેર બહાર પાડવા અંગેના તબક્કા	13. જપ્ત થયેલા શેર ફરીથી બહાર પાડવા અંગે
5. શેરનું અતિ ભરણું અને ઓછું ભરણું	14. શેરની પ્રમાણસર ફાળવણી
6. આઈ.પી.ઓ. અને એફ.પી.ઓ.	15. રોકડ સિવાયના અવેજથી શેર બહાર પાડવા અંગે
7. કંપની દ્વારા શેર બહાર પાડવા અંગેની રીતો	16. કંપનીના ઊભા પાકા સરવૈયામાં શેરમૂડીનું પ્રગટીકરણ
8. શેરમૂડીને લગતા વ્યવહારો અને તેની હિસાબી અસરો	17. કેટલીક વિશિષ્ટ બાબતો
9. મળવાના બાકી હપ્તા	— સ્વાધ્યાય

1. પ્રસ્તાવના (Introduction)

ઔદ્યોગિક ક્રાંતિના પરિણામથી મોટા પાયે ધંધો કરવા માટે એકાકી વેપારી અને ભાગીદારી પેઢીની મર્યાદાઓને અનુલક્ષીને કંપની સ્વરૂપ અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે.

આધુનિક યુગમાં ધંધા માટે મોટા પાયા પર મૂડીની જરૂરિયાત રહે છે. તેથી કંપની પોતાની મૂડી અનેક વ્યક્તિઓ પાસેથી એકત્ર કરે છે. આમ, સંયુક્ત હિસ્સાવાળી કંપની એ વ્યક્તિઓનો સમૂહ છે, જેનો હેતુ કોઈક પ્રકારનો ધંધો કરી નફો કમાવાનો છે.

કંપનીને પોતાનું અલગ અસ્તિત્વ કાયદા દ્વારા મળેલ છે. કંપનીની સ્થાપના, કંપનીનું સંચાલન અને કંપનીનું વિસર્જન (કંપનીનો અંત) પણ કાયદા પ્રમાણે જ થાય છે.

ભારતમાં સૌ પ્રથમવાર કંપની માટે એક અલગ કાયદો 1956માં બન્યો, જે કંપનીધારો, 1956 (Companies Act, 1956) તરીકે ઓળખાય છે. હાલમાં ભારત સરકાર દ્વારા જૂના કંપનીના કાયદામાં જરૂરી ફેરફારો કરીને હવે નવો કાયદો **કંપનીધારો, 2013 (Companies Act, 2013)** અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રકરણમાં કંપની તેની મૂડી કેવી રીતે ઊભી કરે છે, તેને લગતા બીજા અન્ય મુદ્દાઓની ચર્ચા અને તેની કંપનીના ચોપડે હિસાબી અસરો કંપનીધારા, 2013 હેઠળ દર્શાવવામાં આવેલ છે.

2. કંપનીના પ્રકારો (Types of Companies)

કંપનીની સ્થાપનાને આધારે કંપનીના મુખ્ય બે પ્રકાર છે :

(1) કાયદા દ્વારા સ્થાપિત કંપનીઓ કે કોર્પોરેશન (Statutory Companies or Corporations) : કેન્દ્ર અથવા રાજ્ય સરકાર દ્વારા પસાર કરાયેલ ખાસ કાયદા હેઠળ નોંધાયેલ કે સ્થાપેલ કંપની કે કોર્પોરેશન. દા.ત. ભારતીય જીવન વીમા નિગમ (લાઈફ ઇન્સ્યુરન્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા), ધી ન્યુ ઇન્ડિયા એસ્પોરન્સ કંપની લિમિટેડ, ગુજરાત રાજ્ય નાણાકીય નિગમ, ગુજરાત રાજ્ય નાગરિક પુરવઠા નિગમ લિમિટેડ વગેરે.

(2) નોંધાયેલી કંપની (Registered Companies) : કંપનીધારા અનુસાર સ્થપાયેલ કે નોંધાયેલ કંપનીઓ, મોટા ભાગની કંપનીઓની સ્થાપના આ પ્રકારે થયેલી હોય છે.

ભારતીય કંપનીધારો, 2013 મુજબ જે કંપની નોંધાયેલી છે તેના મુખ્ય બે પ્રકાર છે : ખાનગી કંપની અને જાહેર કંપની.

ખાનગી કંપની (Private Company) : કંપની કે જે પોતાના નિયમનપત્ર (આર્ટિકલ્સ ઓફ એસોસિયેશન) દ્વારા

(i) સભ્યોના શેર ફેરબદલ કરવાના અધિકાર ઉપર નિયંત્રણ મૂકે, (ii) સભ્યોની સંખ્યા 200થી વધુ નહિ એ રીતે નિયંત્રણ મૂકે, (iii) તેના શેર કે ડિબેન્ચર ખરીદવા માટે જાહેર જનતાને આમંત્રણ આપવા પર પ્રતિબંધ હોય, (iv) ઓછામાં ઓછા બે સભ્યો હોવા જોઈએ.

ખાનગી કંપનીના નામની પાછળ 'પ્રાઇવેટ લિમિટેડ' શબ્દ લખાય છે. દા.ત., પંચવિલા કોટન પ્રાઇવેટ લિમિટેડ, એપેક્ષ હાઇડ્રો પ્રાઇવેટ લિમિટેડ.

નવા કંપનીધારા પ્રમાણે એક વ્યક્તિ દ્વારા પણ કંપનીની સ્થાપના કરી શકાય છે. જરૂરી કાયદાકીય જોગવાઈઓ મુજબ કોઈ એક જ વ્યક્તિ કંપનીનો સભ્ય બની 'એક વ્યક્તિની કંપની' (One Person Company – OPC) બનાવી શકે છે. જે ખાનગી કંપનીનો જ એક ભાગ ગણાય છે.

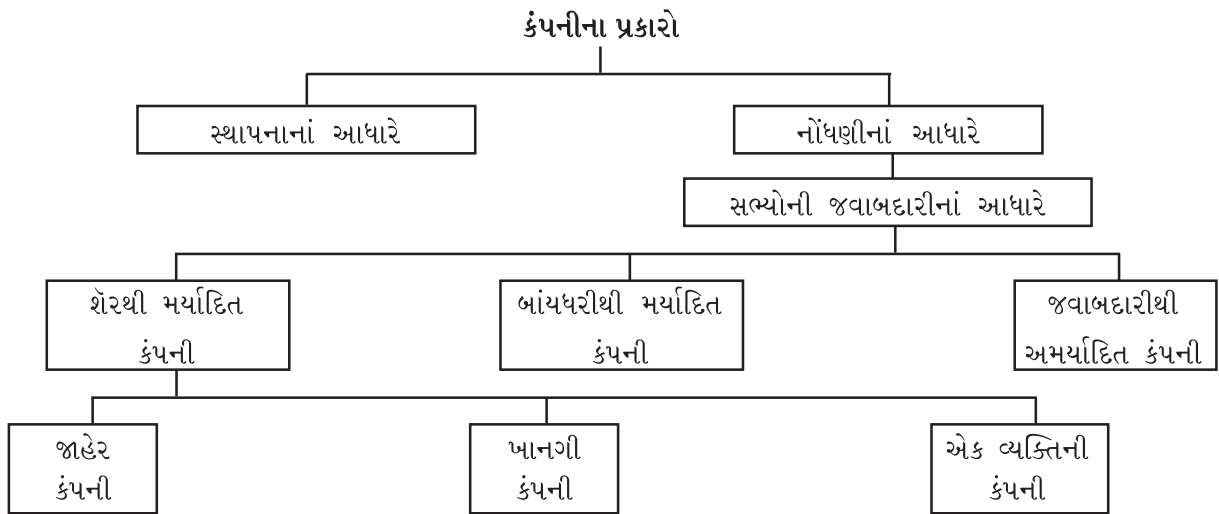
જાહેર કંપની (Public Company) : જે કંપની ખાનગી કંપની નથી એ કંપનીને જાહેર કંપની કહેવામાં આવે છે. જાહેર કંપનીમાં ઓછામાં ઓછા 7 સભ્યો હોવા જરૂરી છે. જાહેર કંપનીમાં વધુમાં વધુ સભ્યોની સંખ્યા માટે કોઈ મર્યાદા નથી. જાહેર કંપનીના નામની પાછળ ફક્ત 'લિમિટેડ' શબ્દ લખાય છે. દા.ત., કર્ણાવતી ટેક્સટાઇલ્સ લિમિટેડ, ઈન્ફોસીસ ટેકનોલોજીઝ લિમિટેડ.

સભ્યોની જવાબદારીને આધારે કંપનીના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે :

(1) શેરથી મર્યાદિત કંપની (Company Limited by Shares) : જેમાં કંપનીના સભ્યોની એટલે કે શેરહોલ્ડર્સની જવાબદારી તેઓએ ખરીદેલા કંપનીના શેરની દાર્શનિક કિંમત જેટલી જ મર્યાદિત રહે છે. મોટા ભાગની કંપનીઓ આ વિભાગમાં આવે છે.

(2) બાંધધરીથી મર્યાદિત કંપની (Company Limited by Guarantee) : કંપનીના વિસર્જન વખતે સભ્યોએ આપેલી બાંધધરી સભ્યો માટે મર્યાદિત રહે છે. સામાન્ય રીતે બાંધધરીથી મર્યાદિત કંપની નફાના હેતુ માટે નહિ, પરંતુ કળા, વિજ્ઞાન, સામાજિક કલ્યાણ, રમતગમત, સાંસ્કૃતિક જેવી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓની ઉન્નતિ કે ફેલાવા માટે સ્થાપવામાં આવે છે. દા.ત., બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલ ફોર ક્રિકેટ ઈન ઈન્ડિયા (BCCI).

(3) જવાબદારીથી અમર્યાદિત કંપની (Company by Unlimited Liability) : આ પ્રકારની કંપનીમાં સભ્યોની જવાબદારી અમર્યાદિત રહે છે. જો ખોટ કરતી કંપની તેનાં દેવાં ચૂકવવા માટે તેની મિલકતો પૂરતી ન હોય તો અથવા જો કંપનીના લેણદારોને પૂરેપૂરી ચૂકવણી ના થાય તો જરૂરી ફાળો (રકમ) સભ્યોએ આપવો પડે છે. હાલના કંપનીધારામાં આ પ્રકારની કંપનીની જોગવાઈ હોવા છતાં, કંપનીના સભ્યો પર ખૂબ જ મોટી જવાબદારી ઊભી થતી હોવાના કારણે, ભારતમાં આવી કોઈ કંપની જોવા મળતી નથી.

3. શેર અને શેરમૂડી : અર્થ, સ્વરૂપ અને પ્રકારો (Share and Share Capital : Meaning, Nature and Types)

કંપનીની મૂડીને શેરમૂડી (Share Capital) કહેવાય છે, જેને ફેરબદલી કરી શકાય તેવા નાના નાના સ્વરૂપમાં વિભાજિત કરવામાં આવે છે. આવા દરેક વિભાજિત એકમને શેર (Share) કહેવાય છે.

કંપની પોતાની મૂડી ઊભી કરવા કાયદા પ્રમાણેની જરૂરિયાત મુજબ વિજ્ઞાપનપત્ર (Prospectus) બહાર પાડીને લોકોને તેના શેર ખરીદવા આમંત્રણ આપે છે. જે લોકો કંપનીના શેર ખરીદે છે, તે કંપનીના સભ્ય એટલે કે શેરહોલ્ડર (Shareholder) કહેવાય છે. જ્યાં સુધી શેરની માલિકી સભ્ય પાસે હશે ત્યાં સુધી તે કંપનીનો શેરહોલ્ડર કે સહમાલિક ગણાશે. શેરહોલ્ડર્સ માટે તેમણે ખરીદેલ કે ધારણ કરેલ કોઈ કંપનીના શેર તે કંપનીમાં તેમની માલિકીનું પ્રમાણ દર્શાવે છે. દરેક શેરને એક નંબર ફાળવવામાં આવે છે. શેર એ સ્થાનાંતરિત (Movable) અને ફેરબદલી (Transferable) કરી શકાય તેવી મિલકત છે.

કંપનીધારા અનુસાર બે પ્રકારના શેર કંપની બહાર પાડી શકે છે : (1) પ્રેફરન્સ શેર અને (2) ઇક્વિટી શેર.

(1) પ્રેફરન્સ શેર (Preference Share) : પ્રેફરન્સ શેર એટલે એવા શેર કે તે શેર ધરાવતા સભ્યો કંપનીની હયાતી દરમિયાન ઇક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડ ચૂકવતાં પહેલાં નક્કી કરેલ દર મુજબ ડિવિડન્ડ મેળવવા માટે હકદાર છે. તેમજ કંપનીના વિસર્જન સમયે મૂડી પરત મેળવવા માટે ઇક્વિટી શેર ધરાવતા સભ્યો કરતાં અગ્રહક ધરાવે છે.

પ્રેફરન્સ શેરના પ્રકારો નીચે મુજબ છે :

(i) ક્યુમ્યુલેટિવ અને નોન-ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેર (Cumulative and Non-cumulative Preference Share) : ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેરમાં જો કોઈ પણ વર્ષમાં નફો ન થવાના કારણે ડિવિડન્ડ ચૂકવી ન શકાય તો, આ રીતે નહિ ચૂકવાયેલ ડિવિડન્ડ એકઠું થતું જાય છે. જ્યારે જે વર્ષમાં કંપની પૂરતો નફો કરે ત્યારે તે વર્ષનું ડિવિડન્ડ તેમજ એકત્રિત થયેલ બાકી ડિવિડન્ડ પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડર્સને ચૂકવી દેવામાં આવે છે.

જ્યારે નોન-ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેરમાં નહિ ચૂકવાયેલ ડિવિડન્ડ એકત્રિત કરવામાં આવતું નથી કે તેને ભવિષ્યમાં ચૂકવવામાં પણ આવતું નથી.

(ii) રીડિમેબલ (પરત કરવા પાત્ર) અને ઇર્રીડિમેબલ (પરત ન કરવા પાત્ર) પ્રેફરન્સ શેર (Redeemable and Irredeemable Preference Share) : પ્રેફરન્સ શેર ધરાવતા શેરહોલ્ડર્સને જો પ્રેફરન્સ શેરની રકમ અમુક નક્કી કરેલા સમય બાદ અથવા યોગ્ય નોટિસ આપ્યા બાદ પરત કરવામાં આવે તેને રીડિમેબલ પ્રેફરન્સ શેર કહેવામાં આવે છે.

કંપનીના વિસર્જન સમયે જે પ્રેફરન્સ શેર પરત કરવામાં આવે છે તેને ઇર્રીડિમેબલ પ્રેફરન્સ શેર કહેવામાં આવે છે. કંપનીધારા 2013ના અમલ બાદ શેરથી મર્યાદિત કંપની ઇર્રીડિમેબલ પ્રેફરન્સ શેર બહાર પાડી શકતી નથી.

(iii) પાર્ટીસિપેટિંગ (વધારાના ડિવિડન્ડના હકદાર) અને નોન-પાર્ટીસિપેટિંગ (વધારાના ડિવિડન્ડના હકદાર નહિ) પ્રેફરન્સ શેર (Participating and Non-participating Preference Share) : પાર્ટીસિપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર ધરાવતા પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડર્સને કંપની દ્વારા નક્કી કરેલ દર મુજબ ડિવિડન્ડ મળે છે. તે ઉપરાંત ઇક્વિટી શેરહોલ્ડર્સ જે-તે વર્ષે નક્કી કરેલ ડિવિડન્ડ આપ્યા બાદ વધેલ નફામાંથી પણ અમુક શરતોને આધીન વધારાનું ડિવિડન્ડ મેળવવા હકદાર બને છે. કંપનીના વિસર્જન સમયે પ્રેફરન્સ અને ઇક્વિટી શેરહોલ્ડર્સને તેમની મૂડીની રકમ ચૂકવ્યા બાદ જો કોઈ રકમ વધે તેમાં પણ પ્રમાણસર રકમ મેળવવા તેઓ હકદાર બને છે. આ પ્રકારના શેરને પાર્ટીસિપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર કહેવામાં આવે છે.

નોન-પાર્ટીસિપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેરના પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડર્સને ફક્ત નક્કી કરેલ દર મુજબ જ ડિવિડન્ડ મેળવવાનો હક છે. તેમને વધારાના નફામાં અને મૂડીમાં હક મળતો નથી.

(iv) કન્વર્ટિબલ (રૂપાંતરિત) અને નોન-કન્વર્ટિબલ (બિન-રૂપાંતરિત) પ્રેફરન્સ શેર (Convertible and Non-convertible Preference Share) : શેર બહાર પાડતી વખતે નક્કી થયેલ શરતો અનુસાર જે પ્રેફરન્સ શેર અમુક ચોક્કસ સમયગાળા બાદ પૂરેપૂરા અથવા અંશતઃ ઇક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરી શકાય તેવા પ્રેફરન્સ શેરને કન્વર્ટિબલ પ્રેફરન્સ શેર કહેવામાં આવે છે.

જે પ્રેફરન્સ શેરનું ઇક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરી શકાતું નથી તેવા પ્રેફરન્સ શેરને નોન-કન્વર્ટિબલ પ્રેફરન્સ શેર કહેવામાં આવે છે. સામાન્યતઃ પ્રેફરન્સ શેર નોન-કન્વર્ટિબલ હોય છે.

(2) ઇક્વિટી શેર અથવા ઓર્ડિનરી શેર (Equity Share or Ordinary Share) : જે શેર પ્રેફરન્સ શેર નથી તેવા શેરને ઇક્વિટી શેર કહેવાય છે. ઇક્વિટી શેર ધરાવનારાઓને કંપનીની સભામાં મતદાન (વોટિંગ) કરવાનો અધિકાર મળે છે. પ્રેફરન્સ શેર પર નક્કી થયેલા દરે ડિવિડન્ડ આપ્યા બાદ વધતા નફામાંથી ઇક્વિટી શેર પર કંપનીના સંચાલકોએ કરેલ ભલામણનો કંપનીના શેરહોલ્ડર્સની સામાન્ય સભામાં ઠરાવ પસાર કરીને ડિવિડન્ડ આપવામાં આવે છે.

કંપનીનો ચાલુ વર્ષનો નફો, તેનાં પાછલાં વર્ષોનો નફો, કંપનીની એકત્રિત અનામતો, તેના ભવિષ્યના નફાની શક્યતાઓ તેમજ સંચાલકોની નીતિને ધ્યાનમાં રાખીને દર વર્ષે કંપની દ્વારા ઇક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડ આપવામાં આવે છે.

કંપનીના વિસર્જન વખતે કંપની પાસે રહેલા બાકી ફંડમાંથી (રકમમાંથી) પ્રેફરન્સ શેર મૂડીની રકમ પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડર્સને પરત કર્યા બાદ જ ઇક્વિટી શેરમૂડીની રકમ પરત મેળવવાનો ઇક્વિટી શેરહોલ્ડર્સનો અધિકાર છે.

ઇક્વિટી શેરમૂડી કંપનીની મુખ્ય શેરમૂડી કહેવાય છે. કંપનીધારા પ્રમાણે ઇક્વિટી શેરની શેરદીઠ કિંમત ઓછામાં ઓછી ₹ 1 હોવી જોઈએ. વર્તમાન સંજોગોમાં મોટા ભાગની કંપનીની શેરદીઠ મૂળકિંમત ₹ 1 અથવા ₹ 10 અથવા ₹ 100 હોય છે.

પ્રેફરન્સ શેર અને ઇક્વિટી શેર વચ્ચેનો તફાવત (Distinction Between Preference Share and Equity Share) :

	તફાવતના મુદ્દા	પ્રેફરન્સ શેર	ઇક્વિટી શેર
(1)	ડિવિડન્ડનો દર	પ્રેફરન્સ શેર પર નક્કી કરેલા દરે ડિવિડન્ડ ચૂકવવામાં આવે છે.	ઇક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડનો દર નક્કી હોતો નથી. આ દર નફા પર આધારિત હોવાથી દરેક વર્ષે જુદો જુદો હોઈ શકે છે.
(2)	ચૂકવવાનું બાકી ડિવિડન્ડ	જો કોઈ વર્ષમાં ક્યુમ્યુલેટિવ શેર પર ડિવિડન્ડ ચૂકવાયેલ ન હોય, તો આવું નહિ ચૂકવાયેલ ડિવિડન્ડ ભવિષ્યમાં કંપનીના નફાની સામે ચૂકવવામાં આવે છે.	ઇક્વિટી શેર પરનું આવું નહિ ચૂકવાયેલ ડિવિડન્ડ ભવિષ્યમાં કંપનીના નફામાંથી ચૂકવવામાં આવતું નથી.
(3)	ડિવિડન્ડ ચૂકવવામાં અગ્રહક	ઇક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડ ચૂકવતા પહેલાં તેમને ડિવિડન્ડ મેળવવાનો અગ્રહક રહેલો છે.	પ્રેફરન્સ શેર પર ડિવિડન્ડ ચૂકવ્યા બાદ જ ઇક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડ ચૂકવવામાં આવે છે.
(4)	મૂડીની ચૂકવણીમાં અગ્રહક	કંપનીના વિસર્જન સમયે ઇક્વિટી શેરહોલ્ડર્સને તેમની મૂડી પરત કરતાં પહેલાં પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડર્સને તેમની પ્રેફરન્સ શેરમૂડી પરત કરવામાં આવે છે.	કંપનીના વિસર્જન સમયે પ્રેફરન્સ શેરમૂડી સંપૂર્ણ પરત કર્યા બાદ જ ઇક્વિટી શેરમૂડી પરત કરવામાં આવે છે.
(5)	મતદાનનો હક	પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડર્સને મતદાનનો કોઈ હક નથી.	ઇક્વિટી શેરહોલ્ડર્સ મતદાન કરવાનો હક ધરાવે છે.
(6)	સંચાલનમાં ભાગીદારીનો હક	કંપનીના સંચાલનમાં ભાગ લેવાનો કોઈ હક હોતો નથી.	કંપનીના સંચાલનમાં ભાગ લેવાનો સંપૂર્ણ હક ધરાવે છે.

શેરમૂડીનું વર્ગીકરણ (Classification of Share Capital) :

(i) **સત્તાવાર મૂડી (Authorised/Nominal/Registered Capital) :** કંપની પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન વધુમાં વધુ જેટલી રકમ શેરમૂડી દ્વારા એકત્રિત કરી શકે, તેને સત્તાવાર મૂડી કહેવાય છે. કંપનીના મેમોરેન્ડમમાં તેમજ કંપનીના રજિસ્ટ્રેશન વખતે પણ તે દર્શાવવામાં આવે છે, તેથી તેને **રજિસ્ટર મૂડી** પણ કહે છે. જો કંપનીની સત્તાવાર મૂડીમાં ભવિષ્યમાં વધારો કરવાની જરૂરિયાત ઊભી થાય તો કંપનીધારાની જોગવાઈઓનો અમલ કરીને તેમજ કંપનીના શેરહોલ્ડર્સની સામાન્ય સભામાં ઠરાવ પસાર કરાવીને તેમાં વધારો કરી શકાય છે.

સત્તાવાર મૂડીને નોંધાયેલી, અધિકૃત કે નામની થાપણ પણ કહેવાય છે. દા.ત., ABC લિમિટેડની સત્તાવાર મૂડી કુલ ₹ 1,00,00,000(એક કરોડ)ની છે જે શેરદીઠ ₹ 10 લેખે કુલ 10,00,000 શેરની બનેલી છે.

(ii) **બહાર પાડેલી મૂડી (Issued Capital) :** સત્તાવાર મૂડીમાંથી કંપની પોતાની જરૂરિયાત મુજબ પૂરેપૂરી સંખ્યામાં કે ઓછી સંખ્યામાં શેર બહાર પાડે તો તેને **બહાર પાડેલી મૂડી** કહેવાય. દા.ત., કંપનીની શેરદીઠ ₹ 10 લેખેની કુલ 10,00,000 શેરની સત્તાવાર થાપણમાંથી જો કંપની દ્વારા 7,00,000 શેર બહાર પાડવામાં આવે તો, 7,00,000 શેર, શેરદીઠ ₹ 10 લેખે કુલ ₹ 70,00,000 બહાર પાડેલી મૂડી ગણાય. બહાર પાડેલી મૂડી સત્તાવાર મૂડી કરતાં વધુ હોઈ શકે નહિ.

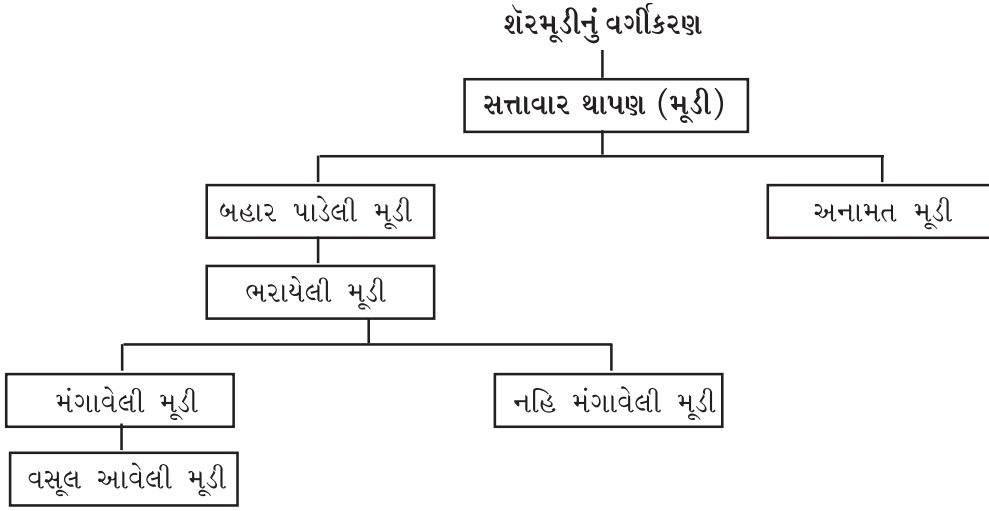
(iii) **ભરાયેલી મૂડી (Subscribed Capital) :** બહાર પાડેલા શેરમાંથી જેટલી કિંમતના શેર માટે અરજી આવે તેને **ભરાયેલી મૂડી** કહેવામાં આવે છે. ભરાયેલી શેરમૂડી બહાર પાડેલ શેરમૂડી જેટલી અથવા તેનાથી ઓછી પણ હોઈ શકે છે. બહાર પાડેલા શેર કરતાં વધુ શેર માટે અરજી આવે તો કંપની બહાર પાડેલા શેર જેટલા જ શેર મંજૂર કરી શકે છે. વધારાની શેરઅરજી પરની રકમ શેર અરજદારોને પરત કરવામાં આવે છે.

(iv) **મંગાવેલી મૂડી (Called up Capital) :** શેર અરજદારોને કંપનીએ આપેલા શેર પર કંપની શેરની દાર્શનિક કિંમત (મૂળકિંમત) કે તેથી ઓછી રકમ મંગાવી શકે છે. કંપની દાર્શનિક કિંમત કરતાં ઓછી રકમ મંગાવે ત્યારે બાકીની રકમ ભવિષ્યમાં શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી મંગાવી શકે છે. આ રીતે શેર પર મંગાવેલ રકમને **મંગાવેલી શેરમૂડી** કહેવામાં આવે છે. દા.ત., ₹ 10નો એક એવા 7,00,000 શેર પર કંપનીએ શેરદીઠ ₹ 6 મંગાવ્યા હોય તો મંગાવેલી મૂડી ₹ 42,00,000 ગણાય.

(v) **નહિ મંગાવેલી મૂડી (Uncalled Capital) :** જે ભરાયેલ મૂડીનો જ એક ભાગ છે. કંપનીના સંચાલકો દ્વારા જે મૂડી હજી સુધી શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી મંગાવેલ નથી તેને નહિ મંગાવેલ મૂડી કહેવાય છે. ભરાયેલી મૂડી અને મંગાવેલ મૂડી વચ્ચેનો તફાવત એટલે નહિ મંગાવેલ મૂડી. દા.ત., કંપનીએ તેના શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી ₹ 10ની દાર્શનિક કિંમતના શેર પર શેરદીઠ ₹ 6 મંગાવેલ હોય, તો નહિ મંગાવેલ રકમ એટલે કે શેરદીઠ ₹ 4 નહિ મંગાવેલ મૂડી કહેવાય.

(vi) **વસૂલ આવેલી મૂડી (ભરપાઈ થયેલી મૂડી – Paid up Capital) :** મંગાવેલ મૂડીની રકમમાંથી જેટલી રકમ શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી કંપનીને મળે તે રકમને વસૂલ આવેલી મૂડી કે ભરપાઈ થયેલી મૂડી કહેવાય છે. જો કોઈ કારણસર કોઈ શેરહોલ્ડર (સભ્યો) મંગાવેલ રકમ અંશતઃ કે પૂરેપૂરી ન ભરે તો મંગાવેલી મૂડી અને વસૂલ આવેલી મૂડીની રકમમાં તફાવત જોવા મળે છે. દા.ત., કંપનીએ મંગાવેલ મૂડી ₹ 42,00,000 (7,00,000 શેર × શેરદીઠ ₹ 6 લેખે) છે. જેમાં 1000 શેર ધરાવનાર એક શેરહોલ્ડરે પ્રથમ હપતાનાં શેરદીઠ ₹ 2 મંગાવેલ રકમ ભરી ના શકે તો વસૂલ આવેલી મૂડી ₹ 41,98,000 (₹ 42,00,000 – ₹ 2000) ગણાશે.

(vii) **અનામત મૂડી (Reserve Capital) :** જ્યારે કંપનીના સંચાલકોને એમ લાગે કે મંગાવેલી મૂડી પોતાના ધંધા માટે પૂરતી છે અને હવે ભવિષ્યમાં વધારે મૂડીની જરૂર પડશે નહિ, ત્યારે આ સંજોગોમાં શેરહોલ્ડર્સની સભામાં ખાસ ઠરાવ દ્વારા નહિ મંગાવેલ મૂડીને અનામત રાખવામાં આવે છે. આ રીતે અનામત રાખેલ મૂડીને **અનામત મૂડી** કહેવાય છે. જ્યારે કંપની નાદારી નોંધાવે કે ફડયામાં જાય ત્યારે જ આ મૂડીની રકમ શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી મંગાવી શકાય. આ અંગેનો ખાસ ઠરાવ એક વખત કર્યા પછી રદ કરી શકાય નહિ.

મૂડી અનામત (Capital Reserve) : મૂડી નફામાંથી ઊભી કરાયેલ અનામતને મૂડી અનામત કહેવાય છે. મૂડી નફો એ એવો નફો છે જે ધંધાના સામાન્ય વ્યવહારોથી ઉદ્ભવતો નથી. આ અનામતમાંથી રિવિડન્ડની વહેંચણી કરી શકાતી નથી. નીચેના કેટલાક વ્યવહારોથી મૂડી નફો ઊભો થાય છે, જે મૂડી અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવે છે :

- (1) કાયમી મિલકતોના વેચાણ પરનો નફો
- (2) કાયમી મિલકતોના પુનઃમૂલ્યાંકનથી ઊભો થતો નફો
- (3) કંપનીની સ્થાપના પહેલાંનો નફો
- (4) શેર કે રિબેન્ચર બહાર પાડતાં મળેલ પ્રીમિયમની રકમ
- (5) રિબેન્ચર પરત કરતી વખતે થતો નફો
- (6) જપ્ત કરેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતાં થયેલ નફો

4. ઈક્વિટી શેર બહાર પાડવા અંગેના તબક્કા (Steps for Issue of Equity Shares)

કંપની પોતાની શેરમૂડી ઊભી કરવા તેના ઈક્વિટી શેર જાહેર જનતામાં કે ખાનગી ધોરણે બહાર પાડે છે. જેની વિગતવાર ચર્ચા/માહિતી નીચે પ્રમાણે છે :

(A) જાહેર જનતા માટે શેર બહાર પાડવા અંગે (For Shares Issued for Public) :

(i) ભરણાં અંગે મંજૂરી (Permission for Issue) : ભારત સરકાર દ્વારા 1991માં એક મહત્વનો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો, જેમાં કેપિટલ ઇશ્યુ (કન્ટ્રોલ) એક્ટ, 1947 રદ કરી સેબી(SEBI - Securities and Exchange Board of India)ની સ્થાપના કરી. કંપનીઓએ પહેલાં પોતાના શેરનાં જાહેર ભરણાં માટે અગાઉથી સરકારની મંજૂરી લેવી પડતી હતી પણ હવે કંપનીએ જાહેર ભરણાં માટે એક દરખાસ્ત (Proposal) બનાવવી પડશે. જે સેબી ગાર્ડ ડાઈન્સ અને કંપનીધારાની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને સેબીને મોકલવામાં આવશે. સેબી જરૂરી વિગતો તપાસીને કંપનીને શેરનાં જાહેર ભરણાં અંગે સંમતિ આપશે.

(ii) સેબીને મોકલવાની દરખાસ્તની વિગતો (Details of Proposal to be sent to SEBI) : કંપનીની દરખાસ્તમાં પોતે કેટલા શેર, કયા પ્રકારના અને શેરદીઠ કેટલી રકમના બહાર પાડવા માંગે છે તેની વિગતો દર્શાવવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત શેરની પૂરેપૂરી રકમ અરજી વખતે કે હપ્તા દ્વારા ઉઘરાવવાની છે તે વિગતો પણ આપવામાં આવે છે.

(iii) જાહેર જનતાને આમંત્રણ (Offer to Public) : શેરનાં જાહેર ભરણાં અંગેની જરૂરી કાર્યવાહી પૂર્ણ થયા બાદ કંપની વિજ્ઞાપનપત્ર બહાર પાડીને જાહેર જનતાને તેના શેર ખરીદવા આમંત્રણ આપે છે. કંપની વર્તમાનપત્ર દ્વારા, ટી.વી. દ્વારા કે જાહેરાતના બોર્ડ દ્વારા લોકો સુધી કંપનીની વિગતો તેમજ શેર ભરણાં અંગેની વિગતો જણાવે છે.

(iv) વિજ્ઞાપનપત્રમાં દર્શાવવાની વિગતો (Details Shown in Prospectus) : વિજ્ઞાપનપત્રમાં કંપનીની રજિસ્ટર્ડ ઓફિસનું નામ અને સરનામું, ડિરેક્ટર્સ(સંચાલકો)નાં નામ અને સરનામાં, કંપનીનો હેતુ, કંપનીમાં રહેલું જોખમ, સેબી તરફથી મળેલ સંમતિ, કંપનીની સત્તાવાર અને બહાર પાડવાની શેરમૂડી અંગે, શેર ઇશ્યુ શરૂ થવાની તેમજ અંધ થવાની

તારીખો, મર્યન્ટ બેન્કનું નામ અને સરનામું, કંપનીની પાછલાં વર્ષોની તેમજ ભવિષ્યના કામકાજ અંગેની રૂપરેખા વગેરે બાબતો સામાન્ય રીતે દર્શાવવામાં આવે છે.

(v) શેરઅરજી અંગે (For Share Application) : વિજ્ઞાપનપત્રનો અભ્યાસ કર્યા પછી, જાહેર જનતા કંપની દ્વારા નક્કી કરેલા ફોર્મમાં શેર ખરીદવા માટે અરજી કરી શકે છે. દરેક અરજીપત્રકમાં અરજી કરેલા શેરની સંખ્યા, અરજદારોનાં નામ અને સરનામાં, તેમનાં બેન્ક ખાતાનાં નંબર, તેમના ડિમેટ ખાતાનું નામ અને ખાતાનો નંબર તેમજ અરજી કરેલા શેરની કુલ રકમ દર્શાવવાની રહેશે.

શેરઅરજીનું ફોર્મ તથા જરૂરી રકમનો ચેક કે ડ્રાફ્ટ કંપની દ્વારા નક્કી કરેલ શિડ્યુલ બેન્કમાં અરજદારે ભરવાના રહેશે. શિડ્યુલ બેન્કનું નામ વિજ્ઞાપનપત્રમાં જણાવવામાં આવે છે.

શેરઅરજી વખતે મંગાવવાની રકમ અંગેની જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે :

- (i) કંપનીધારા-2013ની કલમ 39 મુજબ શેરઅરજીની રકમ દાર્શનિક કિંમતનાં ઓછામાં ઓછા 5 % હોવી જોઈએ,
- (ii) જ્યારે સેબીનાં (SEBI) પ્રવર્તમાન નિયમ પ્રમાણે અરજી કરનારે અરજી સાથે ચૂકવવાની રકમ શેરની બહાર પાડેલ કિંમતનાં 25 %થી ઓછી હોવી જોઈએ નહિ.

કંપનીધારા-2013ની કલમ 24 પ્રમાણે જામીનગીરીઓ બહાર પાડવા અને તેની ફેરબદલી અંગે સેબીની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે, કંપની લો બોર્ડની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે નહિ.

વર્તમાન સંજોગોમાં SEBIની ગાઈડ લાઈન્સ પ્રમાણે જાહેર કંપનીનાં જાહેર ભરણાં(Public Issue)માં શેરઅરજી અંગે એક નવી વ્યવસ્થા ઊભી કરેલ છે. જે ASBA તરીકે ઓળખાય છે. વિદ્યાર્થીઓને આ વ્યવસ્થાની જાણકારી આપવા માટે પ્રકરણના અંતમાં તેની ચર્ચા કરેલ છે.

(vi) શેર મંજૂર કરવામાં આવે ત્યારે (When Shares are Alloted) : જ્યારે કંપનીને શેરઅરજીપત્રક મળે ત્યારે અરજદારના તેમણે અરજી કરેલા બધા જ શેર કે અંશતઃ શેર મંજૂર કરવામાં આવે છે. જે અરજદારોના શેર મંજૂર કર્યા હોય તેમને કંપની દ્વારા 'મંજૂરીપત્ર' (Letter of Allotment) મોકલવામાં આવે છે. જેમાં કંપનીએ તેમના કેટલા શેર મંજૂર કર્યા છે તે દર્શાવવામાં આવે છે. કંપની દ્વારા જે અરજદારોનો એક પણ શેર મંજૂર કરાયો નથી તેમને કંપની 'ક્ષમાપત્ર' (Letter of Regret) તેમજ અરજીની રકમનો ચેક મોકલી આપે છે અને હવે અરજદારના બેન્ક ખાતામાં આ રકમ સીધી જમા કરી દેવામાં આવે છે.

જો કંપનીને અરજદારો પાસેથી બહાર પાડેલા શેર કરતાં (ઈશ્યુ કરેલ શેર કરતાં) વધુ કે ઓછા શેરની અરજી મળે તો, તે અંગેની જોગવાઈઓની ચર્ચા આ પ્રકરણમાં આગળના મુદ્દામાં કરેલ છે.

(vii) હપ્તા દ્વારા બાકીની રકમ (Balance Amount by Instalments) : સામાન્ય રીતે કંપની અરજી કે મંજૂરી વખતે જ શેરની બધી જ રકમ મંગાવી લે છે. જો શેરઅરજી કે શેરમંજૂરી વખતે શેરદીઠ રકમ પૂરેપૂરી ના મંગાવી હોય તો કંપની એક કે તેથી વધુ હપ્તા દ્વારા બાકીની રકમ મંગાવી શકે છે. કંપની તેના આર્ટિકલ્સ ઓફ એસોસિએશનમાં કરેલી જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને હપ્તા મંગાવી શકે છે. જો આર્ટિકલ્સ ઓફ એસોસિએશનમાં જોગવાઈ ના હોય તો કંપનીધારા-2013ના શેડ્યુલ Iનાં ટેબલ F પ્રમાણેની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે.

(viii) અન્ય મહત્વના મુદ્દા (Other Important Points) : કંપની જ્યારે શેર બહાર પાડે ત્યારે તેની વ્યવસ્થા અંગે, પારદર્શિતા અંગે તેમજ નાણાકીય વ્યવહારો અંગે ઓછામાં ઓછી એક મર્યન્ટ બેન્ક તથા શેડ્યુલ બેન્કની નિમણૂક કરી તેની સાથે જરૂરી કરાર કરવો પડે છે.

કંપનીએ શેર બહાર પાડતાં પહેલાં ડિપોઝિટરી સાથે શેરની વીજાણુ નોંધ (Dematerialisation) માટે કરાર કરવો ફરજિયાત છે. જોકે કંપની શેરહોલ્ડર્સને શેર ડિમેટ સ્વરૂપે કે ભૌતિક સ્વરૂપે શેરહોલ્ડર્સના વિકલ્પ પ્રમાણે આપશે. વર્તમાન સંજોગોમાં ડિમેટ એકાઉન્ટ ખોલાવવાનું (રાખવાનું) ફરજિયાત છે.

જે બેન્ક કે અન્ય કોઈ નાણાકીય સંસ્થા ડિમેટ એકાઉન્ટ રાખવાની કાયદાકીય મંજૂરી ધરાવતા હોય તેમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ દ્વારા તેમનું ડિમેટ એકાઉન્ટ (ખાતું) ખોલાવી કે રાખી શકે છે.

ડિમેટ ખાતું બેન્કનાં બચત ખાતાં કે ચાલુ ખાતાં જેવું છે. નાણાંની લેવડદેવડ અંગેની નોંધ બચત ખાતાં કે ચાલુ ખાતાંમાં રાખવામાં આવે છે તે જ રીતે શેરના ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારની નોંધ ડિમેટ ખાતામાં રાખવામાં આવે છે.

જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ શેર ખરીદશે ત્યારે તેના ડિમેટ ખાતામાં આ શેરની સંખ્યા જમા થશે એટલે કે ઉમેરાશે અને જ્યારે શેરનું વેચાણ થશે ત્યારે તે ખાતામાંથી ઉધાર થશે એટલે કે બાદ થશે.

(B) ખાનગી ધોરણે શેર બહાર પાડવા અંગે (Shares Issued by Private Placement) :

કંપનીધારો, 2013 પ્રમાણે કંપની ખાનગી ધોરણે પણ શેર બહાર પાડી શકે છે. કેટલીક વાર જાહેર કંપનીના સંચાલકો ખાનગી સ્ત્રોત કે સંબંધો દ્વારા કંપનીની મૂડી વધારવા માટે સક્ષમ હોય છે. આવા સંજોગોમાં કંપની પોતાના શેરનાં ભરણાં માટે જાહેર જનતાને આમંત્રણ આપતી નથી, પરંતુ ખાનગી ધોરણે કંપનીના શેર સંચાલકો પોતે, તેના મિત્રો, તેમના સંબંધીઓ, મ્યુચ્યુઅલ ફંડ, ગ્રુપ કંપનીના શેરહોલ્ડર્સ, બિનનિવાસી ભારતીય (NRI), નાણાકીય સંસ્થાઓ જેવી કે જીવન વીમા નિગમ (LIC), યુનિટ ટ્રસ્ટ ઓફ ઈન્ડિયા (UTI), ઈન્ડસ્ટ્રીયલ કેડિટ એન્ડ ઈન્વેસ્ટમેન્ટ કોર્પોરેશન ઓફ ઈન્ડિયા (ICICI) વગેરે ખરીદી લે છે.

શેર જાહેર જનતામાં બહાર પાડવામાં આવતાં નથી તેથી કંપનીને વિજ્ઞાપનપત્ર બહાર પાડવું જરૂરી નથી. વિજ્ઞાપનપત્ર બહાર પાડવાની જગ્યાએ કંપનીના સંચાલકો એક ડ્રાફ્ટ કે નિવેદન તૈયાર કરશે જેને 'વિજ્ઞાપનપત્રના બદલે નિવેદન' (Statement in Lieu of Prospectus) કહેવાય છે. જે શેર કે ડિબેન્ચરના પ્રથમ મંજૂરીના ઓછામાં ઓછા ત્રણ દિવસ પહેલાં કંપની રજિસ્ટ્રારને મોકલવાનું રહેશે.

ખાનગી ધોરણે બહાર પાડેલ શેર ધારણ કરનાર શેરહોલ્ડર્સ, શેરમંજૂર કરેલ તારીખથી નિર્ધારિત સમય સુધી આ શેર વેચી શકશે નહિ. જેને 'લોક-ઇન-પીરિયડ' (Lock-in-period) કહેવાય છે.

5. શેરનું અતિ (વધુ) ભરણું અને લઘુ (ઓછું) ભરણું (Over Subscription and Under Subscription of Shares)

જો જાહેર ભરણાંમાં અરજી વખતે બહાર પાડેલ શેર કરતાં વધુ શેરની અરજીઓ આવે, તો તેને શેરનું વધુ ભરણું કહેવામાં આવે છે. કંપની બહાર પાડેલા શેર કરતાં વધુ સંખ્યાના શેર મંજૂર કરી શકે નહિ, તેથી વધારાની અરજીઓની રકમ અરજદારોને પરત કરવામાં આવે છે.

આ સંજોગોમાં કંપની દ્વારા શેર અરજદારોને તેમણે કરેલ શેરઅરજીની સામે (i) પૂરેપૂરા શેર મંજૂર કરવામાં આવે અથવા (ii) એક પણ શેર મંજૂર કરવામાં ના આવે અથવા (iii) અંશતઃ શેર મંજૂર કરવામાં આવે.

જો જાહેર ભરણાંમાં અરજી વખતે બહાર પાડેલ શેર કરતાં ઓછા શેરની અરજીઓ આવે, તો તેને શેરનું ઓછું ભરણું કહેવામાં આવે છે. સેબીની ગાઈડ લાઈન્સ મુજબ કંપનીએ બહાર પાડેલ શેરની કુલ રકમના ઓછામાં ઓછી 90 % રકમ ભરાયેલી હોવી જોઈએ. આ લઘુત્તમ ભરણાંની રકમ વિજ્ઞાપનપત્ર બહાર પાડવાની તારીખથી 30 દિવસમાં મળેલી હોવી જોઈએ. જો કંપની લઘુત્તમ ભરણું ભરાવામાં નિષ્ફળ જાય તો કંપની શેર મંજૂર કરી શકશે નહિ અને 15 દિવસમાં જ અરજી કરનારને તેની રકમ પરત કરવી પડશે. જો કંપની 15 દિવસ સુધીમાં આ રકમ પરત કરવામાં નિષ્ફળ જાય તો અરજી કરનારને 15 દિવસ પછી જેટલું મોડું થાય તેટલા દિવસો પર વાર્ષિક 15 % લેખે વ્યાજ ચૂકવવું પડશે.

6. આઈ.પી.ઓ. અને એફ.પી.ઓ. (I.P.O. and F.P.O.)

જ્યારે કોઈ કંપની સૌ પ્રથમ વાર એટલે કે પહેલીવાર પોતાના શેર જાહેર જનતામાં બહાર પાડે કે શેર ખરીદવાનો પ્રસ્તાવ મૂકે તેને આઈ.પી.ઓ. એટલે કે Initial Public Offer (I.P.O.) કહેવાય છે.

જ્યારે કોઈ કંપનીએ પોતાના શેર જાહેર જનતામાં બહાર પાડેલા હોય, તેવી કંપની, જો પોતાની મૂડી વધારવા માટે ફરીથી જાહેર જનતામાં શેર બહાર પાડે (પબ્લિક ઈશ્યુ કરે) ત્યારે તેવા ઈશ્યુને એફ.પી.ઓ. એટલે કે Follow-on (Further) Public Offers (F.P.O.) કહેવામાં આવે છે.

7. કંપની દ્વારા શેર બહાર પાડવા અંગેની રીતો (Methods for Issue of Shares by Company)

કંપની પોતાના શેર ત્રણ રીતે બહાર પાડી શકે છે :

(1) **મૂળ કિંમતે (At par)** : કંપની દ્વારા શેરની દાર્શનિક કિંમતે (મૂળ કિંમતે) જ શેર બહાર પાડવામાં આવે એટલે કે શેરધારકે કંપનીને ચૂકવવાની થતી શેરદીઠ કુલ રકમ શેરની દાર્શનિક કિંમત (Face value) જેટલી જ હોય છે. દા.ત., ₹ 10ની દાર્શનિક કિંમતનો શેર ₹ 10માં જ બહાર પાડવામાં આવે.

(2) **પ્રીમિયમથી (At premium)** : જ્યારે કંપની દ્વારા શેરની દાર્શનિક કિંમત કરતાં વધુ કિંમતે શેર બહાર પાડવામાં આવે ત્યારે, શેરધારકે શેરદીઠ શેરની દાર્શનિક કિંમત કરતાં વધુ રકમ ચૂકવવાની થાય છે. આને શેર પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા કહેવાય. દા.ત., ₹ 10ની દાર્શનિક કિંમતનો શેર ₹ 14માં બહાર પાડવામાં આવે તો વધારાના ₹ 4 પ્રીમિયમની રકમ ગણાશે.

શેર પ્રીમિયમથી બહાર પાડવા અંગેની કંપનીધારા, 2013ની વર્તમાન જોગવાઈઓ તેમજ તેની હિસાબી અસરો અંગે આ પ્રકરણમાં આગળના મુદ્દામાં વિસ્તૃત ચર્ચા કરેલ છે.

(3) **વટાવથી બહાર પાડેલ શેર (Issue of Shares at Discount)** : જ્યારે કંપની દ્વારા શેરની દાર્શનિક કિંમત કરતાં ઓછી કિંમતે શેર બહાર પાડવામાં આવે ત્યારે શેર વટાવથી બહાર પાડ્યા છે તેમ કહેવાય.

દા.ત., ₹ 10ની દાર્શનિક કિંમતનો શેર ₹ 9માં બહાર પાડવામાં આવે, તો અહીં ₹ 1 શેર વટાવની રકમ ગણાશે.

કંપનીધારા, 2013ની કલમ 53 મુજબ, હવે કોઈ પણ કંપની પોતાના શેર વટાવથી બહાર પાડી શકશે નહિ.

કંપનીધારા, 2013ની કલમ 54 મુજબ, કંપની તેના કર્મચારીઓને કે ડિરેક્ટરોને તેમના કામના બદલામાં આપવામાં આવતા 'સ્વેટ ઈક્વિટી શેર' જ વટાવથી આપી શકશે.

8. શેરમૂડીને લગતા વ્યવહારો અને તેની હિસાબી અસરો (Share Capital Transactions and Its Accounting Effects)

શેરમૂડીને લગતા વ્યવહારો અંગે કંપનીના ચોપડામાં નીચે મુજબ આમનોંધ લખાશે :

● શેરઅરજી વખતે (On Share Application) :

(1) જ્યારે કંપનીને અરજી વખતે નાણાં મળે ત્યારે,

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	બેન્ક ખાતે ઉ તે શેરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : શેર પર શેરદીઠ ₹ લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યા તેના.]	

(2) બહાર પાડેલા શેર કરતાં વધારે શેર માટે અરજીઓ મળી હોય અને વધારાના શેરઅરજીની રકમ અરજદારોને પરત કરવામાં આવે ત્યારે,

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	શેરઅરજી ખાતે ઉ તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : નામંજૂર કરેલ શેર પર શેરદીઠ ₹ લેખે અરજીનાં નાણાં પરત કર્યા તેના.]	

(3) જ્યારે કંપનીનાં બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સની સંમતિથી શેર મંજૂરી કે શેરની વહેંચણી નક્કી થયા બાદ મંજૂર થયેલ શેર પરની અરજીની રકમ શેરમૂડી ખાતે લઈ જવામાં આવે ત્યારે,

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	શેરઅરજી ખાતે તે શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : મંજૂર કરેલ શેર પર શેરદીઠ ₹ લેખે અરજીનાં નાણાં શેરમૂડી ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ

● શેરમંજૂરી વખતે (On Share Allotment) :

(4) કંપની દ્વારા જેના શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હોય તે અરજદારો કંપનીના શેરહોલ્ડર (શેરધારક) બને છે. શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી જ્યારે શેરમંજૂરી વખતે રકમ મંગાવવામાં આવે ત્યારે,

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	શેરમંજૂરી ખાતે તે શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : શેર પર શેરદીઠ ₹ લેખે મંજૂરી વખતે નાણાં મંગાવ્યાં તેના.]	ઉ

(5) મંજૂરી વખતે મંગાવેલી લેણી રકમ મળે ત્યારે,

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	બેન્ક ખાતે તે શેરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : શેર પર શેરદીઠ ₹ લેખે મંજૂરીનાં નાણાં મળ્યા તેના.]	ઉ

● શેર પ્રથમ હપ્તા વખતે (On Share First Call) :

(6) મંજૂરીની રકમ મળ્યા બાદ કંપની જ્યારે પ્રથમ હપ્તો (First Call) મંગાવે ત્યારે,

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે તે શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : શેર પર શેરદીઠ ₹ લેખે પ્રથમ હપ્તાનાં નાણાં મંગાવ્યાં તેના.]	ઉ

(7) શેર પ્રથમ હપ્તાની રકમ મળે ત્યારે,

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	બેન્ક ખાતે તે શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : પ્રથમ હપ્તાનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ

શેર બીજા હપ્તા કે ત્રીજા હપ્તાની રકમ કંપની દ્વારા શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી મંગાવવામાં આવે અને મંગાવેલી લેણી રકમ મળે ત્યારે ઉપર મુજબ જ આમનોંધ (6) અને (7) લખાશે. આ આમનોંધમાં શેર પ્રથમ હપ્તાની જગ્યાએ 'શેર બીજા હપ્તા ખાતે' કે 'શેર ત્રીજા કે આખરી હપ્તા ખાતે' લખાશે.

ઉદાહરણ 1 : શૈલજા કંપની લિમિટેડે ₹ 10નો એક એવા 2,40,000 ઇક્વિટી શેર બહાર પાડ્યા, જેના પર રકમ નીચે મુજબ મંગાવવામાં આવી હતી :

અરજી વખતે શેરદીઠ	₹ 3
મંજૂરી વખતે શેરદીઠ	₹ 3
પ્રથમ હપ્તા વખતે શેરદીઠ	₹ 2
છેલ્લા હપ્તા વખતે શેરદીઠ	₹ 2

મંજૂરી વખતે તથા હપ્તા વખતે મંગાવવામાં આવેલી રકમો સમયસર પૂરેપૂરી મળી ગઈ હતી. બધા જ શેરની અરજી મળી હતી. કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારોની આમનોંધ પસાર કરો.

ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતું, ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતું, ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતું, ઇક્વિટી શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતું અને ઇક્વિટી શેર છેલ્લા હપ્તા ખાતું પણ તૈયાર કરો.

જવાબ :

શૈલજા કંપની લિમિટેડના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 2,40,000 શેર પર શેરદીઠ ₹ 3 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	7,20,000	7,20,000
2	ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : મંજૂર કરેલ શેરઅરજીનાં નાણાં શેરમૂડી ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	7,20,000	7,20,000
3	ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 2,40,000 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 3 લેખે મંજૂરીની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ	7,20,000	7,20,000
4	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : મંજૂરી વખતે મંગાવેલ રકમ મળી તેના.]	ઉ	7,20,000	7,20,000
5	ઇક્વિટી શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 2,40,000 શેર પર શેરદીઠ ₹ 2 લેખે પ્રથમ હપ્તાની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ	4,80,000	4,80,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
6	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : પ્રથમ હપ્તા વખતે મંગાવેલ રકમ મળી તેના.]	ઉ	4,80,000	4,80,000
7	ઇક્વિટી શેર છેલ્લા હપ્તા ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 2,40,000 શેર પર છેલ્લા હપ્તાની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ	4,80,000	4,80,000
8	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેર છેલ્લા હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : છેલ્લા હપ્તા વખતે મંગાવેલ રકમ મળી તેના.]	ઉ	4,80,000	4,80,000
કુલ સરવાળો			48,00,000	48,00,000

શૈલજા કંપની લિમિટેડની ખાતાવહીમાં
ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
				2	ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે		7,20,000
				3	ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે		7,20,000
				5	ઇક્વિટી શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે		4,80,000
				7	ઇક્વિટી શેર છેલ્લા હપ્તા ખાતે		4,80,000
	બાકી આગળ લઈ ગયા		24,00,000				
			24,00,000				24,00,000

ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
2	ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે		7,20,000	1	બેન્ક ખાતે		7,20,000
			7,20,000				7,20,000

ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
3	ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે		7,20,000	4	બેન્ક ખાતે		7,20,000
			7,20,000				7,20,000

ઈક્વિટી શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
5	ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે		4,80,000	6	બેન્ક ખાતે		4,80,000
			4,80,000				4,80,000

ઈક્વિટી શેર છેલ્લા હપ્તા ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
7	ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે		4,80,000	8	બેન્ક ખાતે		4,80,000
			4,80,000				4,80,000

નોંધ : દાખલામાં તારીખ આપેલ ન હોવાથી દરેક વ્યવહારને ક્રમ નંબર આપેલ છે, જેનાથી આમનોંધની ખતવણી સમજવામાં પણ સરળતા રહે.

ઉદાહરણ 2 : એક લિમિટેડ કંપનીએ તેની સત્તાવાર થાપણ ₹ 10નો એક એવા 25,00,000 ઈક્વિટી શેરની રાખેલ હતી. તેમાંથી કંપનીએ 20,00,000 ઈક્વિટી શેર જાહેર જનતા માટે બહાર પાડ્યા. કંપનીને જાહેર ભરણાં દ્વારા 19,00,000 ઈક્વિટી શેર માટે અરજીઓ મળી હતી. કંપની દ્વારા આ શેર પર શેરદીઠ કુલ ₹ 8 મંગાવવામાં આવ્યા હતા અને તે પૂરેપૂરા ભરપાઈ થયા હતા. ઉપરની વિગતો પરથી શેરમૂડીનું વર્ગીકરણ કરો.

જવાબ :

સત્તાવાર થાપણ :	₹
₹ 10નો એક એવા 25,00,000 ઈક્વિટી શેર બહાર પાડેલી થાપણ :	2,50,00,000
₹ 10નો એક એવા 20,00,000 ઈક્વિટી શેર ભરાયેલી થાપણ :	2,00,00,000
₹ 10નો એક એવા 19,00,000 ઈક્વિટી શેર મંગાવેલી અને વસૂલ આવેલ થાપણ :	1,90,00,000
₹ 10નો એક એવા 19,00,000 ઈક્વિટી શેર પર ₹ 8 મંગાવેલ અને ભરપાઈ થયેલ	1,52,00,000

* વિદ્યાર્થીમિત્રો, પ્રકરણના અત્યાર સુધીના ભાગમાં આપણે શેરમૂડીને લગતા સામાન્ય વ્યવહારો તેમજ તેની હિસાબી અસરો જોઈ. પ્રકરણના હવે પછીના ભાગમાં શેરમૂડીને લગતા વિશિષ્ટ વ્યવહારો અને તેની હિસાબી અસરોનો અભ્યાસ કરીશું.

9. મળવાના બાકી હપ્તા (Calls-in-Arrears)

જ્યારે કંપની શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી શેરમંજૂરી કે હપ્તાની રકમ મંગાવે ત્યારે જો કોઈ શેરહોલ્ડર તે રકમ સમયસર ચૂકવે નહિ ત્યારે, આ નહિ ચૂકવેલ રકમને 'મળવાના બાકી હપ્તા' કહેવાશે. આ સંજોગોમાં મળવાના બાકી હપ્તા અંગે બે રીતે હિસાબી અસરો આપી શકાય છે :

(i) મળવાના બાકી હપ્તા ખાતું ઊભું કર્યા વિના : આ પદ્ધતિમાં મળવાનું બાકી હપ્તા ખાતું ઊભું કરવામાં આવતું નથી. કંપની દ્વારા જે-તે હપ્તા મંગાવવામાં આવે ત્યારે જેટલી રકમ શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી મળે છે તેટલી જ રકમ બેન્ક ખાતે ઉધારી, જે-તે હપ્તા ખાતે જમા કરવામાં આવે છે.

જેથી નહિ ચૂકવાયેલ હપ્તાની રકમ જેટલી જ ઉધાર બાકી જે-તે હપ્તા ખાતાની રહેશે. જ્યારે ભવિષ્યમાં શેરહોલ્ડર દ્વારા બાકી હપ્તાની રકમ ચૂકવાશે ત્યારે બેન્ક ખાતે ઉધારી, જે-તે હપ્તા ખાતે જમા કરવામાં આવશે.

(ii) મળવાના બાકી હપ્તા ખાતું ઊભું કરવામાં આવે ત્યારે : આ પદ્ધતિમાં મળવાના બાકી હપ્તા ખાતું ઊભું કરવામાં આવે છે. જ્યારે જે-તે હપ્તા મંગાવવામાં આવે ત્યારે જેટલી રકમ શેરહોલ્ડર્સ દ્વારા ચૂકવાય છે તે બેન્ક ખાતે ઉધારવામાં આવે છે તેમજ જેટલી રકમ શેરહોલ્ડર્સ દ્વારા ચૂકવાતી નથી તે મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે ઉધારવામાં આવે છે.

ભવિષ્યમાં જ્યારે મળવાના બાકી હપ્તાની રકમ મળશે ત્યારે બેન્ક ખાતે ઉધારી, મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે જમા કરવામાં આવશે. જેથી છેલ્લે મળવાના બાકી હપ્તાનું ખાતું બંધ થઈ જશે.

ઉપરની બંને પદ્ધતિ નીચેના ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવે.

ઉદાહરણ 3 : જય લિમિટેડે તેના 50,000 શેર પર શેરદીઠ ₹ 2 લેખે પ્રથમ હપ્તો મંગાવ્યો હતો. 1000 શેર ધરાવનાર એક શેરહોલ્ડર આ હપ્તો સમયસર ચૂકવતો નથી, પરંતુ એક મહિના પછી તેણે પ્રથમ હપ્તાની બાકી રકમ ચૂકવી દીધી. બાકીના બધા શેરહોલ્ડર્સએ પૂરેપૂરી રકમ સમયસર ચૂકવી દીધી હતી.

કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારોની આમનોંધ લખો.

જવાબ :

નીચે દર્શાવેલ કોઈ પણ એક પદ્ધતિનો અમલ કરી શકાશે :

(i) મળવાના બાકી હપ્તા ખાતું ઊભું કર્યા વગર	(ii) મળવાના બાકી હપ્તા ખાતું ઊભું કરવામાં આવે તો
(1) જ્યારે પ્રથમ હપ્તો મંગાવવામાં આવે ત્યારે, શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે ...ઉ 1,00,000 તે શેરમૂડી ખાતે 1,00,000	(1) જ્યારે પ્રથમ હપ્તો મંગાવવામાં આવે ત્યારે, શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે ...ઉ 1,00,000 તે શેરમૂડી ખાતે 1,00,000
(2) પ્રથમ હપ્તાનાં નાણાં મળે ત્યારે, બેન્ક ખાતે ...ઉ 98,000 તે શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે 98,000	(2) પ્રથમ હપ્તાનાં નાણાં મળે ત્યારે, બેન્ક ખાતે ...ઉ 98,000 મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે ...ઉ 2000 તે શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે 1,00,000
(3) શેરહોલ્ડર પાસેથી મળવાના બાકી હપ્તાની રકમ મળે ત્યારે, બેન્ક ખાતે ...ઉ 2000 તે શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે 2000	(3) શેરહોલ્ડર પાસેથી મળવાના બાકી હપ્તાની રકમ મળે ત્યારે, બેન્ક ખાતે ...ઉ 2000 તે મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે 2000

નોંધ : (1) બાકી હપ્તાની રકમ વાર્ષિક હિસાબો બનાવતી વખતે વસૂલ થયેલ ન હોય, તો બાકી હપ્તાની રકમ મંગાવેલી શેરમૂડીમાંથી બાદ કરીને દર્શાવવામાં આવે છે.

(2) મળવાના બાકી હપ્તાની રકમ પર, હપ્તાની લેણી થયેલ તારીખથી ખરેખર ચૂકવેલ તારીખ સુધીના સમય સુધી કંપની તેના આર્ટિકલ્સ ઓફ એસોસિએશનમાં જણાવેલ દરે વ્યાજ વસૂલ કરી શકે છે.

(3) જો આર્ટિકલ્સમાં વ્યાજના દરનો ઉલ્લેખ ન હોય તો કંપનીધારો, 2013ના શેડ્યુઅલ Iના ટેબલ F મુજબ બાકી હપ્તાની રકમ પર વધુમાં વધુ વાર્ષિક 10 % દરે વ્યાજ વસૂલ કરી શકાશે. જોકે, કંપનીના ડિરેક્ટર્સ આ વ્યાજની રકમ સંપૂર્ણ કે અંશતઃ માફ કરવાનો અધિકાર ધરાવે છે.

● મળવાના બાકી હપ્તા પર વ્યાજની ગણતરી કે તેની હિસાબી અસરો અભ્યાસક્રમમાં સામેલ નથી :

ઉદાહરણ 4 : ભાવનગરની પ્રણવ લિમિટેડે ₹ 10નો એક એવા 18,00,000 ઇક્વિટી શેર બહાર પાડ્યા હતા. કંપનીને 20,00,000 શેર માટે અરજીઓ મળી. બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સની મીટિંગમાં શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા. વધારાના

શેર માટેની અરજીઓ નામંજૂર કરવામાં આવી અને તેનાં નાણાં શેર અરજદારોને પરત કર્યાં. શેર પરની રકમ નીચે મુજબ મંગાવવામાં આવી હતી :

અરજી વખતે શેરદીઠ	₹ 3
મંજૂરી વખતે શેરદીઠ	₹ 2.50
પ્રથમ હપ્તા વખતે શેરદીઠ	₹ 2
છેલ્લા હપ્તા વખતે શેરદીઠ	₹ 2.50

યોગેશ કે જેના 1600 શેર મંજૂર કરેલા છે, તે પ્રથમ અને છેલ્લા હપ્તાનાં નાણાં ભરી શકેલ નથી. જ્યારે નીલમ કે જેના 1400 શેર મંજૂર કરેલા છે, તે છેલ્લા હપ્તાનાં નાણાં ભરી શકેલ નથી.

આ સિવાય બાકીના શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી સમયસર બધી રકમ મળી ગઈ હતી. યોગેશ અને નીલમે બાકી હપ્તાની રકમ પાછળથી કંપનીને ચૂકવી હતી.

ઉપર્યુક્ત વ્યવહારો અંગે જરૂરી આમનોંધ કંપનીના ચોપડામાં પસાર કરો.

જવાબ :

પ્રણવ લિમિટેડના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 20,00,000 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 3 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	60,00,000	60,00,000
2	ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : મંજૂર કરેલ 18,00,000 ઇક્વિટી શેરની અરજીની રકમ શેરમૂડી ખાતે લઈ ગયા અને નામંજૂર કરેલ 2,00,000 ઇક્વિટી શેરની અરજીની રકમ પરત કરી તેના.]	ઉ	60,00,000	54,00,000 6,00,000
3	ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : મંજૂર કરેલ 18,00,000 શેર પર શેરદીઠ ₹ 2.50 લેખે મંજૂરીનાં લેણાં થયાં તેના.]	ઉ	45,00,000	45,00,000
4	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : શેરમંજૂરી પરની લેણી રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ તેના.]	ઉ	45,00,000	45,00,000
5	ઇક્વિટી શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 18,00,000 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 2 લેખે પ્રથમ હપ્તાનાં લેણાં થયાં તેના.]	ઉ	36,00,000	36,00,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
6	બેન્ક ખાતે (17,98,400 શેર × ₹ 2) ઉ મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે (1600 શેર × ₹ 2) ઉ તે ઇસ્ક્રિવટી શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે [બા.જે. : શેર પ્રથમ હપ્તા પેટે મંગાવેલ રકમ યોગેશ પાસેના 1600 શેર સિવાય બાકીના શેર પર પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ તેના.]		35,96,800 3200	36,00,000
7	ઇસ્ક્રિવટી શેર છેલ્લા હપ્તા ખાતે ઉ તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે [બા.જે. : 18,00,000 ઇસ્ક્રિવટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 2.50 લેખે છેલ્લા હપ્તાનાં લેણાં થયાં તેના.]		45,00,000	45,00,000
8	બેન્ક ખાતે (17,97,000 શેર × ₹ 2.5) ઉ મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે ઉ (3000 શેર × ₹ 2.5) તે ઇસ્ક્રિવટી શેર છેલ્લા હપ્તા ખાતે [બા.જે. : શેર છેલ્લા હપ્તા પેટે મંગાવેલ રકમ યોગેશ પાસેના 1600 શેર અને નીલમ પાસેના 1400 શેર સિવાય બાકીના શેર પર પૂરેપૂરી મળી ગઈ તેના.]		44,92,500 7500	45,00,000
9	બેન્ક ખાતે ઉ તે મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે [બા.જે. : યોગેશ અને નીલમના શેર પરની બાકી હપ્તાની રકમ મળી ગઈ તેના.]		10,700	10,700
	કુલ સરવાળો		3,72,10,700	3,72,10,700

10. અગાઉથી મળેલ હપ્તા (Calls-in-Advance)

કંપનીના આર્ટિકલ્સમાં જો એવી જોગવાઈ હોય, તો કંપની પોતાના બહાર પાડેલ શેર પર નહિ મંગાવેલી રકમ જો કોઈ શેરહોલ્ડર પૂરી કે આંશિક રીતે ચૂકવે તો તે રકમ મેળવી શકે છે. આ સંજોગોમાં નહિ મંગાવેલ રકમ શેરહોલ્ડર (શેરધારકો) દ્વારા કંપનીને અગાઉથી મળતાં તે રકમ 'અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતે' જમા કરવામાં આવે છે.

જ્યારે અરજી વખતે શેરમંજૂરી કે શેરહપ્તાની રકમ અગાઉથી મળે ત્યારે નીચે પ્રમાણે આમનોંધ થશે :

શેરઅરજી ખાતે ...ઉ	[શેરઅરજીની સંખ્યા × અરજી વખતે મંગાવેલ શેરદીઠ રકમ]
તે શેરમૂડી ખાતે	[મંજૂર કરેલ શેરની સંખ્યા × અરજી વખતે મંગાવેલ શેરદીઠ રકમ]
તે શેરમંજૂરી ખાતે	[અગાઉથી મળેલ મંજૂરીની રકમ]
તે અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતે	[અગાઉથી મળેલ હપ્તાની રકમ]

જ્યારે શેરમંજૂરી વખતે શેર હપ્તાની રકમ અગાઉથી મળે ત્યારે નીચે પ્રમાણેની આમનોંધ લખાશે :

	બેન્ક ખાતે	ઉ		
	તે શેરમંજૂરી ખાતે			
	તે અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતે			

જ્યારે હપ્તાની રકમ લેણી થાય ત્યારે, અગાઉથી મળેલ હપ્તા અંગે નીચે પ્રમાણેની આમનોંધ લખાશે :

	અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતે	ઉ		
	તે જે-તે હપ્તા ખાતે			

નોંધ : (1) અગાઉથી મળેલ હપ્તા એ કંપનીની શેરમૂડી નથી, તેથી તેના પર ડિવિડન્ડ આપી શકાય નહિ.

(2) અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતાની બાકી પાકા સરવૈયામાં ઇક્વિટી અને દેવાં બાજુ 'ચાલુ જવાબદારી (દેવાં)'ના મુખ્ય શીર્ષક હેઠળ પેટાશીર્ષક 'અન્ય ચાલુ દેવાં' નીચે બતાવવામાં આવે છે.

(3) અગાઉથી મળેલ હપ્તાની રકમ પર, રકમ મળે તે તારીખથી જ્યાં સુધી સરભર થાય ત્યાં સુધીના સમય પર કંપનીના આર્ટિકલ્સમાં જણાવ્યા પ્રમાણેના વ્યાજના દરે શેરહોલ્ડરને વ્યાજ ચૂકવવું ફરજિયાત છે. જો આર્ટિકલ્સમાં જોગવાઈ ના હોય તો કંપનીધારો, 2013ના શેડ્યુલ Iના ટેબલ F મુજબ કંપનીના ડિરેક્ટર્સે વધુમાં વધુ વાર્ષિક 12 % લેખે વ્યાજ ચૂકવવું પડશે. કંપનીને નફો થયો ન હોય તોપણ આ વ્યાજ આપવું ફરજિયાત છે.

અગાઉથી મળેલ હપ્તા પર વ્યાજની ગણતરી અને તેની હિસાબી અસરો અભ્યાસક્રમમાં સામેલ નથી.

ઉદાહરણ 5 : વડોદરાની કેના કેમિકલ્સ કંપનીએ 3,00,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 100 લેખે, જાહેર જનતામાં બહાર પાડ્યા હતા. કંપનીએ અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 40, મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 35 તથા પ્રથમ અને આખરી હપ્તા પેટે શેરદીઠ ₹ 25 લેવાનું નક્કી કર્યું હતું.

કંપનીને કુલ 3,20,000 ઇક્વિટી શેરની અરજીઓ મળી. તેમાંથી 20,000 ઇક્વિટી શેર નામંજૂર કરી તેના પરની રકમ અરજદારોને પરત કરવામાં આવી. પ્રણવ નામના શેરહોલ્ડર કે જેના 3000 ઇક્વિટી શેર કંપનીએ મંજૂર કર્યા હતા, તેણે શેરમંજૂરી વખતે, પ્રથમ અને આખરી હપ્તાનાં નાણાં પણ મોકલી આપ્યાં હતાં.

આ સિવાય મંજૂરી તથા હપ્તા વખતે લેણી થતી રકમો યોગ્ય સમયે મંગાવવામાં આવી હતી અને તે રકમ સમયસર પૂરેપૂરી મળી ગઈ હતી. ઉપરના વ્યવહારોની આમનોંધ કંપનીના ચોપડામાં દર્શાવો.

જવાબ :

કેના કેમિકલ્સ કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 3,20,000 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 40 લેખે નાણાં મળ્યા તેના.]	ઉ	1,28,00,000	1,28,00,000
2	ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : મંજૂર કરેલા 3,00,000 ઇક્વિટી શેરનાં નાણાં શેરમૂડી ખાતે લઈ ગયા અને નામંજૂર કરેલ 20,000 ઇક્વિટી શેરનાં નાણાં અરજદારોને પરત કર્યા તેના.]	ઉ	1,28,00,000	1,20,00,000 8,00,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
3	ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [બા.જે. : મંજૂર કરેલ 3,00,000 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 35 લેખે મંજૂરીનાં લેણાં થયાં તેના.]	ઉ	1,05,00,000	1,05,00,000
4	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે તે અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતે [બા.જે. : 3,00,000 ઇક્વિટી શેર પર મંગાવેલ મંજૂરીની રકમ મળી તે ઉપરાંત પ્રણવે પોતાના 3000 ઇક્વિટી શેર પર અગાઉથી પ્રથમ અને આખરી હપ્તાના શેરદીઠ ₹ 25 લેખે મોકલ્યા તેના.]	ઉ	1,05,75,000	1,05,00,000 75,000
5	ઇક્વિટી શેર પ્રથમ અને આખરી હપ્તા ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [બા.જે. : 3,00,000 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 25 લેખે પ્રથમ અને આખરી હપ્તાની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ	75,00,000	75,00,000
6	બેન્ક ખાતે અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતે તે ઇક્વિટી પ્રથમ અને આખરી હપ્તા ખાતે [બા.જે. : હપ્તાની લેણી રકમ પેટે (પ્રણવના અગાઉથી મળેલ હપ્તાની રકમ સિવાય) બાકીનાં નાણાં મળ્યા તેનાં.]	ઉ ઉ	74,25,000 75,000	75,00,000
	કુલ સરવાળો		6,16,75,000	6,16,75,000

ઉદાહરણ 6 : પાલનપુરની પરેશ કંપનીએ 2,00,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 10 લેખે, જાહેર જનતા માટે બહાર પાડ્યા. કંપનીએ અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 3.50, મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 4 અને પ્રથમ અને આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 2.50 મંગાવવાનાં નક્કી કર્યાં હતાં.

જાહેર જનતા પાસેથી 2,30,000 ઇક્વિટી શેરની અરજીઓ મળી, જેમાંથી 30,000 ઇક્વિટી શેરની અરજીઓ નામંજૂર કરી તેના પરની રકમ અરજદારોને પરત કરી.

નીતિન કે જેણે 2500 શેરની અરજી કરી હતી, તેણે અરજી સમયે શેરદીઠ ₹ 10 લેખે પૂરેપૂરી રકમ મોકલી આપી હતી. કંપનીએ તેના બધા જ શેર મંજૂર રાખ્યા હતા. જ્યારે પિયુષ કે જેના 1500 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા, તેણે શેરમંજૂરી વખતે પ્રથમ અને આખરી હપ્તાની રકમ પણ કંપનીને મોકલી આપી હતી.

આ સિવાય મંજૂરી સમયની તથા હપ્તા વખતે લેણી થતી રકમો સમયસર પૂરેપૂરી મળી ગઈ હતી. કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારોની આમનોંધ પસાર કરો.

જવાબ :

પરેશ કંપનીના ચોપડે આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : અરજી વખતે 2,30,000 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 3.50 લેખે અને નીતિને 2500 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 6.50 લેખે અગાઉથી ભરતાં તેનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	8,21,250	8,21,250
2	ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (2,00,000 શેર × ₹ 3.5) તે ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે (2500 શેર × ₹ 4) તે અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતે (2500 શેર × ₹ 2.5) તે બેન્ક ખાતે (30,000 શેર × ₹ 3.5) [ખા.જે. : મંજૂર કરેલા 2,00,000 શેર પરની અરજીની રકમ શેરમૂડી ખાતે લઈ ગયા અને નીતિને અગાઉથી ભરેલ મંજૂરી અને હપ્તાની રકમ જે-તે ખાતે લઈ ગયા, જ્યારે નામંજૂર કરેલ 30,000 શેર પરની અરજીની રકમ અરજદારોને પરત કરી તેના.]	ઉ	8,21,250	7,00,000 10,000 6250 1,05,000
3	ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 2,00,000 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 4 લેખે મંજૂરીની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ	8,00,000	8,00,000
4	બેન્ક ખાતે (મંજૂરી વખતે મંગાવેલ ₹ 8,00,000 – ₹ 10,000 (નિતિનના અગાઉથી મળેલ) + ₹ 3750 (પિયુષે પ્રથમ અને આખરી હપ્તાના મોકલ્યા તેના.) તે ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે તે અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતે (1500 શેર × ₹ 2.50) [ખા.જે. : મંજૂરી પર મંગાવેલ પૂરેપૂરી રકમ મળી બાદ નિતિને અગાઉથી ભરેલ મંજૂરીની રકમ ₹ 10,000 અને પિયુષે ₹ 3750 હપ્તાની રકમ પેટે અગાઉથી ચૂકવતા, મંજૂરી પેટે રકમ મળી તેના.]	ઉ	7,93,750	7,90,000 3750

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
5	ઇસ્ક્રિપ્ટી શેર પ્રથમ અને આખરી હપ્તા ખાતે તે ઇસ્ક્રિપ્ટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 2,00,000 ઇસ્ક્રિપ્ટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 2.50 લેખે હપ્તાનાં લેણાં થયાં તેના.]	ઉ	5,00,000	5,00,000
6	બેન્ક ખાતે (હપ્તા વખતે મંગાવેલ ₹ 5,00,000 – ₹ 10,000 અગાઉથી મળેલ.) અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતે (નીતિનના ₹ 6250 + પિયુષના ₹ 3750) તે ઇસ્ક્રિપ્ટી શેર પ્રથમ અને આખરી હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : હપ્તાની લેણી રકમ પેટે નીતિન અને પિયુષના અગાઉથી ભરેલ હપ્તાની રકમ સિવાય બાકીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	4,90,000	
		ઉ	10,000	5,00,000
	કુલ સરવાળો		42,36,250	42,36,250

11. શેર પ્રીમિયમ બહાર પાડવા અંગે (For Issue of Shares at Premium)

જ્યારે કંપનીની બજારમાં શાખ સારી હોય, નફાકારકતા ઊંચી હોય, આંતરિક અને બાહ્ય પરિબલો અનુકૂળ હોય તેમજ જો કંપનીએ અગાઉ શેર બહાર પાડેલા હોય અને તેની બજારકિંમત શેરની દાર્શનિક કિંમત કરતાં વધુ હોય, ત્યારે કંપની પોતાના શેર મૂળકિંમત કરતાં વધુ કિંમતે બહાર પાડી શકે છે. જ્યારે કંપની મૂળકિંમત કરતાં વધુ કિંમતે શેર બહાર પાડે, ત્યારે શેર પ્રીમિયમ બહાર પાડ્યા કહેવાય.

કંપની જ્યારે તેના શેર પ્રીમિયમથી બહાર પાડે ત્યારે શેરની દાર્શનિક કિંમત કરતાં વધારે મળેલ રકમ એક જુદા ખાતામાં જમા કરવામાં આવે છે. કંપનીધારા મુજબ આ રકમ ‘જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે’ (Securities Premium Account) અથવા ‘જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે’ (Securities Premium Reserve Account) લઈ જવામાં આવશે.

● જામીનગીરી પ્રીમિયમ અંગે ધ્યાનમાં રાખવાના મુદ્દા :

- (1) શેર પર પ્રીમિયમની રકમ શેરઅરજી વખતે અથવા શેરમંજૂરી વખતે અથવા શેરઅરજી અને મંજૂરી વખતે અથવા શેર હપ્તા વખતે અલગ અલગ કે એક સાથે મંગાવી શકાય છે.
- (2) પ્રીમિયમની રકમ નક્કી કરવા અંગે કોઈ કાયદાકીય નિયંત્રણ નથી.
- (3) શેર પર મળેલ પ્રીમિયમ મહેસૂલી નફો નહિ પરંતુ મૂડી નફો ગણાય છે.
- (4) જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતાની બાકી કંપનીના પાકા સરવૈયામાં ઇસ્ક્રિપ્ટી અને દેવાં બાજુ ‘અનામતો અને વધારો’ના શીર્ષક હેઠળ ‘જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત’ તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે.
- (5) કંપની રોકડમાં ડિવિડન્ડ આપવા માટે જામીનગીરી પ્રીમિયમની રકમનો ઉપયોગ કરી શકે નહિ.

● કંપનીધારા, 2013ની કલમ 52(2) મુજબ, જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામતની રકમનો ઉપયોગ ફક્ત નીચે દર્શાવેલ વિગતો માટે કરી શકાશે :

- (1) કંપનીના પ્રાથમિક ખર્ચાને માંડી વાળવા માટે
- (2) કંપનીએ શેર કે ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં થયેલ ખર્ચ, કમિશન કે આપેલ વટાવને માંડી વાળવા માટે
- (3) કંપનીના શેરહોલ્ડર્સને પૂરા ભરાયેલા બોનસ શેર આપવા માટે
- (4) કંપની દ્વારા રીડિમેબલ પ્રેફરન્સ શેર કે ડિબેન્ચર પરત કરવા તેના ઉપર પ્રીમિયમ આપવા માટે
- (5) કંપનીએ પોતાના જ શેર ખરીદવા માટે

- શેર પ્રીમિયમથી બહાર પાડવામાં આવે ત્યારે તેની હિસાબી નોંધ કંપનીના ચોપડે નીચે મુજબ થશે :

(I) અરજી વખતે :

- (1) જ્યારે શેર પ્રીમિયમની રકમ અરજી સાથે મંગાવવામાં આવે ત્યારે,

બેન્ક ખાતે ...ઉ તે શેરઅરજી ખાતે	શેરદીઠ મંગાવેલ રકમ (પ્રીમિયમની રકમ સાથે)
------------------------------------	---

- (2) મળેલ અરજીઓ મંજૂર કરવામાં આવે ત્યારે,

શેરઅરજી ખાતે ...ઉ તે શેરમૂડી ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે	(મંજૂર કરેલા શેરની સંખ્યા × અરજી સાથે મંગાવેલ શેરદીઠ પ્રીમિયમની રકમ)
--	---

(II) મંજૂરી વખતે :

- (1) જ્યારે શેર પ્રીમિયમની રકમ શેરમંજૂરી સાથે મંગાવવામાં આવે ત્યારે,

શેરમંજૂરી ખાતે ...ઉ તે શેરમૂડી ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે	(મંજૂર કરેલા શેરની સંખ્યા × મંજૂરી વખતે મંગાવેલ શેરદીઠ પ્રીમિયમની રકમ)
--	---

- (2) મંજૂરીનાં નાણાં મળે ત્યારે,

બેન્ક ખાતે ...ઉ તે શેરમંજૂરી ખાતે	શેરદીઠ મંગાવેલ રકમ (પ્રીમિયમ સાથે) × મંજૂર કરેલા શેરની સંખ્યા
--------------------------------------	---

(III) શેર હપ્તા વખતે :

- (1) જ્યારે શેર પ્રીમિયમની રકમ શેર હપ્તા વખતે મંગાવવામાં આવે ત્યારે,

શેર હપ્તા ખાતે ...ઉ તે શેરમૂડી ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે	(મંજૂર કરેલા શેરની સંખ્યા × હપ્તા વખતે મંગાવેલ શેરદીઠ પ્રીમિયમની રકમ)
--	--

- (2) હપ્તાનાં નાણાં મળે ત્યારે,

બેન્ક ખાતે ...ઉ તે શેર હપ્તા ખાતે	શેરદીઠ મંગાવેલ રકમ (પ્રીમિયમ સાથે) × મંજૂર કરેલા શેરની સંખ્યા
--------------------------------------	---

ઉદાહરણ 7 : ગાંધીનગરની નિસર્ગ ફાર્મા લિમિટેડે ₹ 10નો એક એવા 80,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 40ના પ્રીમિયમ બહાર પાડ્યા. રકમ નીચે મુજબ મંગાવવામાં આવી હતી :

શેરઅરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 14 (₹ 10 પ્રીમિયમ સહિત)

શેરમંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 33 (₹ 30 પ્રીમિયમ સહિત)

શેર આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 3

કંપનીને 85,000 ઇક્વિટી શેર માટે અરજીઓ મળી હતી. વધારાની શેરઅરજીઓ નામંજૂર કરવામાં આવી અને તેના પર અરજી વખતે મળેલ રકમ અરજદારોને પરત કરવામાં આવી.

મંજૂરી અને આખરી હપ્તા વખતે લેણી થતી રકમ સમયસર મંગાવવામાં આવી હતી. દેવામીએ ધારણ કરેલ 2000 શેર પર મંજૂરી અને આખરી હપ્તાની રકમ સિવાય બધા શેર પર પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ હતી.

કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારો માટે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.

જવાબ :

નિસર્ગ ફાર્મા કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 85,000 શેર માટેની અરજીઓ પર શેરદીઠ ₹ 14 લેખે નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	11,90,000	11,90,000
2	ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (80,000 શેર × ₹ 4) તે જમીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે (80,000 શેર × ₹ 10) તે બેન્ક ખાતે (5000 શેર × ₹ 14) [ખા.જે. : મંજૂર કરેલ 80,000 શેરનાં નાણાં શેરમૂડી ખાતે અને પ્રીમિયમ ખાતે લઈ ગયાં, જ્યારે નામંજૂર કરેલ 5000 શેરનાં નાણાં અરજદારોને પરત કર્યાં તેના.]	ઉ	11,90,000	3,20,000 8,00,000 70,000
3	ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે તે જમીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે [ખા.જે. : મંજૂરી વખતે 80,000 શેર પર શેરમૂડી પેટે શેરદીઠ ₹ 3 અને પ્રીમિયમ પેટે શેરદીઠ ₹ 30 લેણાં થયાં તેના.]	ઉ	26,40,000	2,40,000 24,00,000
4	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : દેવામી પાસેના 2000 શેર પર શેરદીઠ ₹ 33 લેખે કુલ ₹ 66,000 સિવાય બાકીના 78,000 શેર પર શેરમંજૂરીની પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ તેના.]	ઉ	25,74,000	25,74,000
5	ઇક્વિટી શેર આખરી હપ્તા ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 80,000 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 3 લેખે હપ્તાનાં લેણાં થયાં તેના.]	ઉ	2,40,000	2,40,000
6	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેર આખરી હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : દેવામી પાસેના 2000 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 3 લેખે કુલ ₹ 6000 સિવાય બાકીના 78,000 શેર પર આખરી હપ્તાની પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ તેના.]	ઉ	2,34,000	2,34,000
	કુલ સરવાળો		80,68,000	80,68,000

નોંધ : દેવામીએ પોતાના 2000 ઇક્વિટી શેર પર મંજૂરીનાં અને આખરી હપ્તાનાં નાણાં ભરેલ નથી. આ નહિ મળેલ રકમ મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે ઉધારી, આમનોંધ નં. 4 અને 6માં અસર આપી શકાય અથવા મળવાના બાકી હપ્તા ખાતું ઊભું કર્યા વગર પણ ઉપર મુજબ આમનોંધ પસાર કરી શકાય.

ઉદાહરણ 8 : દિશિતા પ્લાસ્ટિક કંપનીની સત્તાવાર થાપણ 5,00,000 ઇક્વિટી શેરની, શેરદીઠ ₹ 10ની કિંમતની બનેલી છે.

તા. 11 જુલાઈ, 2017ના રોજ કંપનીએ 4,00,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 80ના પ્રીમિયમથી જાહેર ભરણાં માટે બહાર પાડ્યા. શેરની રકમ નીચે પ્રમાણે મંગાવવામાં આવી હતી :

તા. 11 જુલાઈ, 2017ના રોજ અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 84 (શેરદીઠ ₹ 80 પ્રીમિયમ સહિત)

તા. 11 સપ્ટેમ્બર, 2017ના રોજ મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 3

તા. 11 નવેમ્બર, 2017ના રોજ આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 3

શેર ભરણું તા. 11 જુલાઈ, 2017ના રોજ સંપૂર્ણ ભરાઈ જતાં બંધ કર્યું. ડિરેક્ટર્સે તા. 21 જુલાઈ, 2017ના રોજ શેરઅરજીના બધા જ શેર મંજૂર કર્યા. 4000 શેર સિવાયના બધા જ શેર પર શેરમંજૂરીની રકમ તા. 21 સપ્ટેમ્બર, 2017ના રોજ મળી ગઈ હતી. જ્યારે આખરી હપ્તાની રકમ બીજા 2000 શેર સિવાય તા. 21 નવેમ્બર, 2017 સુધીમાં પૂરેપૂરી મળી ગઈ હતી.

ઉપરના વ્યવહારો અંગે કંપનીના ચોપડામાં બેન્કને લગતા વ્યવહારો સિવાયની આમનોંધો પસાર કરો અને બેન્ક ખાતું તૈયાર કરો.

જવાબ :

દિશિતા પ્લાસ્ટિક કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
2017 જુલાઈ, 21	ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે [ખા.જે. : મંજૂર કરેલા 4,00,000 ઇક્વિટી શેરના શેરદીઠ ₹ 4 લેખે શેરમૂડી ખાતે અને શેરદીઠ ₹ 80 લેખે પ્રીમિયમ ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	3,36,00,000	16,00,000 3,20,00,000
સપ્ટેમ્બર, 11	ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 4,00,000 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 3 લેખે મંજૂરીની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ	12,00,000	12,00,000
સપ્ટેમ્બર, 21	મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : 4000 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 3 લેખે નહિ મળેલ મંજૂરીની રકમ]	ઉ	12,000	12,000
નવેમ્બર, 11	ઇક્વિટી શેર આખરી હપ્તા ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 4,00,000 ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 3 લેખે આખરી હપ્તાની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ	12,00,000	12,00,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
નવેમ્બર, 21	મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે તે ઇક્વિટી શેર આખરી હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : 6000 (4000 + 2000) ઇક્વિટી શેર પર શેરદીઠ ₹ 3 લેખે નહિ મળેલ આખરી હપ્તાની રકમ]	૩	18,000	18,000
	કુલ સરવાળો		3,60,30,000	3,60,30,000

દિશિતા પ્લાસ્ટિક કંપનીના ચોપડામાં બેન્ક ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
2017 જુલાઈ, 11	ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે (4,00,000 શેર પર પ્રીમિયમની રકમ સાથે શેરદીઠ ₹ 84 મળ્યાં તેના.)		3,36,00,000				
સપ્ટે., 21	ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે (4000 શેર સિવાયના બાકીના 3,96,000 શેર પર શેરદીઠ ₹ 3 લેખે મંજૂરીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.)		11,88,000				
નવે., 21	ઇક્વિટી શેર આખરી હપ્તા ખાતે (6000 શેર સિવાયના બાકીના 3,94,000 શેર પર શેરદીઠ ₹ 3 લેખે આખરી હપ્તાનાં નાણાં મળ્યાં તેના.)		11,82,000				

12. શેરજપ્તી (Forfeiture of Shares)

જો કોઈ કારણસર, કોઈ શેરહોલ્ડર તેણે ધારણ કરેલ શેર પર, ભરવાની થતી મંજૂરી કે હપ્તાની રકમ કંપનીએ જણાવેલ સમયમર્યાદામાં ન ચૂકવે, તો કંપની યોગ્ય કાર્યવાહી કર્યા બાદ તે શેરહોલ્ડર્સના શેર જપ્ત કરી શકે છે.

સામાન્ય સંજોગોમાં શેર જપ્ત કરવાની સત્તા કંપનીના ડિરેક્ટર્સને આર્ટિકલ્સ ઓફ એસોસિએશન દ્વારા મળેલી હોય છે. શેર જપ્ત કરવાની વિધિ કંપનીના આર્ટિકલ્સ ઓફ એસોસિએશનમાં દર્શાવેલ હોય તે રીતે અથવા જો આર્ટિકલ્સમાં તેનો ઉલ્લેખ ન હોય તો કંપનીધારા, 2013ના શેડ્યુલ Iના ટેબલ Fમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે કરવાની હોય છે. આમ, કંપનીના ડિરેક્ટર્સ દ્વારા શેર જપ્ત કરવા કે રદ કરવાની પ્રક્રિયાને શેરજપ્તી કહે છે.

શેર જપ્ત થવાના કારણે શેરહોલ્ડર(શેરધારક)નું નામ સભ્યપત્રકમાંથી દૂર કરવામાં આવે છે અર્થાત્ તે વ્યક્તિ હવે, કંપનીનો શેરહોલ્ડર ગણાતો નથી.

જપ્ત કરેલા શેર પર, શેરહોલ્ડર્સ દ્વારા કંપનીમાં અગાઉ ભરેલ રકમ, કંપની દ્વારા જપ્ત કરી લેવામાં આવે છે એટલે કે તે રકમ શેરહોલ્ડર્સને પરત કરવામાં આવતી નથી.

શેર રદ થવાના કારણે શેરની સંખ્યા ઘટે છે, તેથી 'શેરમૂડી ખાતું' ઉધારવામાં આવે છે. જપ્ત થયેલ શેર પર શેરહોલ્ડર દ્વારા કંપનીમાં ભરેલ રકમ પણ જપ્ત થાય છે, જે રકમ 'શેરજપ્તી ખાતે' જમા કરવામાં આવે છે.

● શેર જપ્ત કરવામાં આવે ત્યારે અલગ-અલગ પરિસ્થિતિમાં નીચે પ્રમાણે કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ પસાર કરવામાં આવે છે :

(I) જ્યારે શેર મૂળકિંમતે બહાર પાડ્યા હોય અથવા પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા હોય અને પ્રીમિયમની રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ હોય ત્યારે

શેરમૂડી ખાતે ...ઉ	[જપ્ત કરેલા શેરની સંખ્યા × શેરદીઠ મૂડી પેટે મંગાવેલ રકમ]
તે શેરજપ્તી ખાતે	[જપ્ત થયેલા શેર પર પ્રીમિયમ સિવાય મૂડી પેટે મળેલ રકમ]
તે શેરમંજૂરી ખાતે	[મંજૂરી વખતે મંગાવેલ પરંતુ નહિ મળેલ રકમ]
તે શેર હપ્તા કે બાકી હપ્તા ખાતે	[હપ્તા વખતે મંગાવેલ પરંતુ નહિ મળેલ રકમ]

(II) જ્યારે શેર પ્રીમિયમે બહાર પાડ્યા હોય અને પ્રીમિયમની રકમ મળવાની બાકી હોય ત્યારે,

શેરમૂડી ખાતે ...ઉ	[જપ્ત કરેલા શેરની સંખ્યા × શેરદીઠ મૂડી પેટે મંગાવેલ રકમ]
જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે ...ઉ	[જપ્ત થયેલ શેરની સંખ્યા × મંગાવેલ પરંતુ નહિ મળેલ પ્રીમિયમની રકમ]
તે શેરજપ્તી ખાતે	[મળેલ કુલ રકમ]
તે શેરમંજૂરી ખાતે	[મંજૂરી વખતે મંગાવેલ પરંતુ નહિ મળેલ રકમ]
તે શેર હપ્તા કે બાકી હપ્તા ખાતે	[હપ્તા વખતે મંગાવેલ પરંતુ નહિ મળેલ રકમ]

ઉપરનાં વ્યવહારો નીચેનાં ઉદાહરણો દ્વારા સમજાવે :

ઉદાહરણ 9 :

- (1) M લિમિટેડે, શેરહોલ્ડર ગોવિંદના 600 ઈક્વિટી શેર, શેરના છેલ્લા હપ્તા પેટે શેરદીઠ ₹ 3 લેખે નહિ ભરેલ હોવાથી જપ્ત કર્યા. કંપનીએ શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી શેરની મૂળ કિંમતના શેરદીઠ ₹ 10 મંગાવેલ હતા. ગોવિંદે અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 4 અને મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 3 ભરેલા હતા. શેરજપ્તીની આમનોંધ પસાર કરો.
- (2) N લિમિટેડે, શ્રી પ્રેમાભાઈના 2400 ઈક્વિટી શેર દરેક ₹ 10નો એક તેવા શેર પરના પ્રથમ હપ્તા પેટે શેરદીઠ ₹ 2 નહિ ભરેલ હોવાથી જપ્ત કર્યા. કંપનીને શ્રી પ્રેમાભાઈ પાસેથી અરજી પેટે શેરદીઠ ₹ 3 અને મંજૂરી પેટે શેરદીઠ ₹ 3 મળેલ છે. કંપનીએ અત્યાર સુધી શેરદીઠ ₹ 8 મંગાવેલ છે. કંપનીના ચોપડામાં શેરજપ્તીની આમનોંધ પસાર કરો.
- (3) Q લિમિટેડે, શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી જામીનગીરી પ્રીમિયમના શેરદીઠ ₹ 12 સાથે કુલ ₹ 22 મંગાવેલ હતા. કિંજલે તેના 500 શેર પર અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 15 (₹ 12ના પ્રીમિયમ સાથે) અને મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 4 ભરેલા હતા. કિંજલે તેણે ધારણ કરેલ 500 શેર પર આખરી હપ્તા પેટે શેરદીઠ ₹ 3 લેખે નહિ ભરતાં કંપનીએ તેના શેર જપ્ત કર્યા. કંપનીના ચોપડે શેરજપ્તીની આમનોંધ પસાર કરો.
- (4) P લિમિટેડે, શેરદીઠ ₹ 10 લેખે 50 % પ્રીમિયમથી ઈક્વિટી શેર બહાર પાડ્યા હતા. કંપનીએ અરજી વખતે ₹ 4, મંજૂરી વખતે ₹ 8 (પ્રીમિયમની રકમ સહિત) અને પ્રથમ અને છેલ્લા હપ્તા વખતે ₹ 3 મંગાવેલ હતા. શ્રી જીગર કે જેણે 600 શેર ધારણ કરેલ છે, તેણે ફક્ત અરજીની રકમ જ કંપનીમાં આપેલ છે. કંપનીએ તેમના શેર પ્રથમ અને છેલ્લા હપ્તા બાદ જપ્ત કર્યા. શેરજપ્તી અંગે કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધની અસર આપો.

જવાબ :

(1) M લિમિટેડના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (600 શેર × ₹ 10) તે શેરજપ્તી ખાતે (600 શેર × ₹ 7) તે શેરના છેલ્લા હપ્તા ખાતે (600 શેર × ₹ 3) [બા.જે. : ગોવિંદના 600 શેર જપ્ત કર્યા તેના.]	ઉ	6000	4200 1800

સમજૂતી : કંપનીએ ગોવિંદના શેર જપ્ત કરતાં હવે તેના શેર રદ થશે, જેથી કંપનીએ મૂડી પેટે મંગાવેલ રકમ શેરદીઠ ₹ 10 શેરમૂડી ખાતે ઉધારાશે. જ્યારે ગોવિંદે શેરમૂડી પેટે ભરેલ રકમ શેરદીઠ ₹ 7 શેરજપ્તી ખાતે અને શેરમૂડી પેટે નહિ ભરેલ છેલ્લા હપ્તાની રકમ શેરદીઠ ₹ 3 શેરના છેલ્લા હપ્તા ખાતે જમા થશે.

(2) N લિમિટેડના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (2400 શેર × ₹ 8) તે શેરજપ્તી ખાતે (2400 શેર × ₹ 6) તે શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે અથવા બાકી હપ્તા ખાતે (2400 શેર × ₹ 2) [બા.જે. : પ્રેમાભાઈએ 2400 શેર પર પ્રથમ હપ્તાનાં નાણાં નહિ ભરતાં, પ્રથમ હપ્તા બાદ તેમના શેર જપ્ત કર્યા તેના.]	ઉ	19,200	14,400 4800

સમજૂતી : કંપનીએ પ્રથમ હપ્તા બાદ તરત જ પ્રેમાભાઈના શેર જપ્ત કરેલ છે. તેથી ઉપરની આમનોંધમાં ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (જપ્ત કરેલા શેરની સંખ્યા 2400 શેર × મૂડી પેટે મંગાવેલ શેરદીઠ રકમ ₹ 8) ₹ 19,200 ઉધારેલ છે.

(3) Q લિમિટેડના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (500 શેર × ₹ 10) તે શેરજપ્તી ખાતે (500 શેર × ₹ 7) તે શેર આખરી હપ્તા ખાતે (500 શેર × ₹ 3) [બા.જે. : કિંજલે આખરી હપ્તાની રકમ ન ભરતાં તેના શેર જપ્ત કર્યા તેના.]	ઉ	5000	3500 1500

સમજૂતી : કિંજલે અરજી સાથે પ્રીમિયમની રકમ પણ ભરેલ છે જેથી જામીનગીરી પ્રીમિયમની કોઈ અસર શેરજપ્તી વખતે આપવામાં આવશે નહિ. શેરજપ્તી ખાતે શેરની મૂળકિંમત પેટે ચૂકવેલ અરજી વખતના શેરદીઠ ₹ 3 અને મંજૂરી વખતના શેરદીઠ ₹ 4 એમ કુલ શેરદીઠ ₹ 7 જમા થશે.

(4) P લિમિટેડના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.ખા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (600 શેર × ₹ 10)	ઉ	6000	
	જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે (600 શેર × ₹ 5)	ઉ	3000	
	તે શેરજપ્તી ખાતે (600 શેર × ₹ 4)			2400
	તે શેરમંજૂરી ખાતે (600 શેર × ₹ 8)			4800
	તે શેર પ્રથમ અને છેલ્લા હપ્તા ખાતે (600 શેર × ₹ 3)			1800
	[બા.જે. : શ્રી જીગરે 600 શેર પર અરજીનાં નાણાં આપ્યા બાદ મંજૂરી પેટે અને હપ્તા પેટેની રકમ ન ચૂકવતાં તેમના શેર જપ્ત કર્યા તેના.]			

સમજૂતી : શ્રી જીગરે પ્રીમિયમની રકમ સહિત કુલ મંજૂરીની રકમ શેરદીઠ ₹ 8 લેખે ચૂકવેલ નથી. જેથી અહીં શેરદીઠ ₹ 5 લેખે કુલ રકમ ₹ 3000 (600 શેર × ₹ 5) જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે ઉધાર કરવામાં આવશે જ્યારે શેરમંજૂરી ખાતે પ્રીમિયમ સહિત શેરદીઠ ₹ 8 લેખે કુલ રકમ ₹ 4800 (600 શેર × ₹ 8) જમા કરવામાં આવશે.

13. જપ્ત થયેલા શેર ફરીથી બહાર પાડવા અંગે (For Reissue of Forfeited Shares)

જપ્ત થયેલા શેર કંપની ફરીથી બહાર પાડી શકે છે. આ અંગે કંપનીના ડિરેક્ટર્સને કાયદા દ્વારા સંપૂર્ણ સત્તા આપેલ છે. ડિરેક્ટર્સ આ શેર મૂળકિંમતે, પ્રીમિયમથી કે વટાવથી પણ બહાર પાડી શકે છે.

અહીં ધ્યાનમાં રાખવાનું કે શેર ફરી બહાર પાડતાં કંપનીને ઓછામાં ઓછી તે શેર પર જે રકમ મૂડી પેટે વસૂલ મળી નથી તેટલી રકમ તો મળવી જ જોઈએ. અર્થાત્ કંપની જપ્ત કરેલા શેર પર જપ્ત કરેલી રકમ જેટલો વધુમાં વધુ વટાવ નવા શેરહોલ્ડર્સને આપી શકે છે.

આમ, જપ્ત થયેલા શેર ફરીથી બહાર પાડવામાં આવે ત્યારે વધુમાં વધુ વટાવ તે શેર પર વસૂલ આવેલી મૂડીની રકમ સુધી આપી શકાય. અહીં આ પ્રકારે આપવામાં આવતી વટાવની રકમ અંગે કોઈ મંજૂરી લેવી પડતી નથી. દા.ત., કોઈ એક શેરહોલ્ડરે અમુક શેર પર ₹ 10ની મૂળકિંમતની સામે શેરદીઠ ₹ 7 જ કંપનીમાં ભર્યા છે અને શેરદીઠ ₹ 3 ભર્યા નથી. જો તેના શેર જપ્ત કરવામાં આવે અને ત્યાર બાદ આ શેર ફરીથી બહાર પાડવામાં આવે ત્યારે વધુમાં વધુ શેરદીઠ ₹ 7 જેટલો વટાવ આપી શકાય.

જપ્ત થયેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતા નવા (ખરીદનાર) શેરહોલ્ડર પાસેથી મળેલ રકમ ‘બેન્ક ખાતે’ ઉધારવામાં આવે છે. જો આ શેર વટાવથી બહાર પાડવામાં આવે તો આપેલ વટાવની રકમ ‘શેરજપ્તી ખાતે’ ઉધારવામાં આવે છે. અહીં શેર ફરીથી બહાર પાડતાં શેરની મૂળકિંમત(દાર્શનિક કિંમત)ની રકમ ‘શેરમૂડી ખાતે’ જમા કરવામાં આવે છે.

- જપ્ત થયેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતાં જુદી જુદી પરિસ્થિતિમાં કંપનીના ચોપડામાં નીચે મુજબ આમનોંધ પસાર થશે :

(I) જપ્ત થયેલા શેર મૂળકિંમતે બહાર પાડતાં,

બેન્ક ખાતે	ઉ
તે શેરમૂડી ખાતે			

(II) જપ્ત થયેલા શેર પ્રીમિયમથી બહાર પાડતાં,

બેન્ક ખાતે	ઉ
તે શેરમૂડી ખાતે		
તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે		

(III) જપ્ત થયેલા શેર વટાવથી બહાર પાડતાં,

બેન્ક ખાતે ...ઉ	[ફરીથી બહાર પાડેલ શેરની સંખ્યા × શેરદીઠ જે રકમથી શેર ફરીથી બહાર પાડવામાં આવે તે]
શેરજપ્તી ખાતે ...ઉ	[ફરીથી બહાર પાડેલ શેરની સંખ્યા × શેરદીઠ વટાવની રકમ]
તે શેરમૂડી ખાતે	[ફરીથી બહાર પાડેલ શેરની સંખ્યા × શેરની મંગાવેલી ભરપાઈ કિંમત]

- શેરજપ્તીની બાકી અંગે :

જપ્ત થયેલા શેર ફરીથી બહાર પાડવા પછી જો તે શેર અંગે શેરજપ્તી ખાતે બાકી રહે, તો તે બાકીની રકમ ‘મૂડી અનામત ખાતે’ લઈ જવામાં આવે છે.

શેરજપ્તી એ કંપનીનો રોજબરોજનો વ્યવહાર નથી. શેરજપ્તી દ્વારા કંપનીને જે કાંઈ ફાયદો થાય તે મૂડી નફો કહેવાય. તેથી શેરજપ્તીની રકમ મૂડી અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવે છે. કંપનીના ચોપડામાં નીચે મુજબ તેની આમનોંધ પસાર થશે.

શેરજપ્તી ખાતે	ઉ
તે મૂડી અનામત ખાતે			
[બા.જે. : ફરીથી બહાર પાડેલા શેર અંગે શેરજપ્તી ખાતાની બાકી મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.]			

- જપ્ત થયેલા શેર ફરીથી બહાર પાડવા અંગે ધ્યાનમાં રાખવાના અન્ય મુદ્દા :

(I) જપ્ત થયેલા શેર જ્યાં સુધી ફરીથી બહાર પાડવામાં ન આવે ત્યાં સુધી શેરજપ્તીની રકમ (શેરજપ્તી ખાતાની બાકી) પાકા સરવૈયામાં શેરમૂડી અંગેના પરિશિષ્ટમાં ભરાયેલી અને ભરપાઈ થયેલી મૂડીની રકમમાં ઉમેરવામાં આવે છે.

(II) જ્યારે જપ્ત થયેલા શેરમાંથી અમુક ભાગના જ શેર ફરીથી બહાર પાડવામાં આવે, તો તે ભાગના શેરથી થતો નફો જ મૂડી અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવે છે. બાકીના શેર પર શેરજપ્તીની જમા બાકી ચાલુ રહે છે.

(III) બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ દ્વારા ઠરાવ પસાર કરીને જો કોઈ શેરહોલ્ડર મંગાવેલી રકમ ના ભરે તો શેરમંજૂરી બાદ અથવા શેર પ્રથમ હપ્તા બાદ અથવા શેર આખરી હપ્તા બાદ શેર જપ્ત કરી શકાય છે. આ રીતે જપ્ત થયેલા શેર તરત જ એટલે કે મંજૂરી બાદ, પ્રથમ હપ્તા બાદ અથવા આખરી હપ્તા બાદ ફરીથી બહાર પાડી શકાય છે.

- શેરજપ્તી અને જપ્ત થયેલા શેરો ફરીથી બહાર પાડતાં જુદી જુદી પરિસ્થિતિમાં કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ કેવી રીતે પસાર થાય તે અંગે નીચેના ઉદાહરણનો અભ્યાસ કરીએ.

ઉદાહરણ 10 : નીચેના વ્યવહારોની કંપનીના ચોપડામાં શેરજપ્તીને લગતી અને તે શેર ફરીથી બહાર પાડવા અંગેની આમનોંધો પસાર કરો :

- (અ) કંપનીએ ₹ 10ની મૂળકિંમતના હરનિશના 500 ઇક્વિટી શેર તા. 1-3-2017ના રોજ જપ્ત કર્યા. હરનિશે આખરી હપ્તાના શેરદીઠ ₹ 3 લેખે નાણાં ભર્યા ન હતાં. જપ્ત થયેલા શેર કંપનીએ શેરદીઠ ₹ 8ના ભાવે તા. 2-4-2017ના રોજ ફરીથી બહાર પાડ્યા હતા, જે સંજયે ખરીદ્યા હતા.
- (બ) તા. 10-7-2017ના રોજ કંપનીએ ₹ 10ની મૂળકિંમતના અવધ પાસેના 350 ઇક્વિટી શેર, જે શેરદીઠ ₹ 3 પ્રથમ હપ્તા પેટે અને શેરદીઠ ₹ 2 બીજા અને છેલ્લા હપ્તા પેટે નહિ ભરી શકવાના કારણે જપ્ત કર્યા હતા. તા. 12-8-2017ના રોજ જપ્ત થયેલા 350 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 7 લેખે ફરીથી બહાર પાડ્યા, જે ધર્મશે ખરીદ્યા હતા.
- (ક) તા. 14-9-2017ના રોજ, ₹ 10ની મૂળકિંમતના ધ્રુમલ પાસેના 1200 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 3 લેખે છેલ્લા હપ્તા પેટેની રકમ નહિ ભરી શકવાના કારણે કંપનીએ જપ્ત કર્યા. ધ્રુમલે અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 4 અને મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 8 (શેરદીઠ ₹ 5ના પ્રીમિયમ સહિત) ભરેલા હતા. જપ્ત થયેલા શેરમાંથી તા. 16-10-2017ના રોજ 800 ઇક્વિટી શેર કંપનીએ મિનેષને શેરદીઠ ₹ 5ના વટાવથી આપ્યા હતા.
- (ડ) હેતાંશ પાસેના ₹ 10ની મૂળકિંમતના 700 ઇક્વિટી શેર, જે શેરમંજૂરી વખતના શેરદીઠ ₹ 54 (જેમાં શેરદીઠ ₹ 50 પ્રીમિયમના છે) અને શેર આખરી હપ્તાના શેરદીઠ ₹ 3 નહિ ભરી શકવાના કારણે તા. 1-8-2017ના રોજ કંપનીએ જપ્ત કર્યા હતા, જેમાંથી 500 ઇક્વિટી શેર તા. 10-9-2017ના રોજ કંપનીએ શેરદીઠ ₹ 35(શેરદીઠ ₹ 25ના પ્રીમિયમ સહિત)ના ભાવે ફરીથી બહાર પાડીને હીરેનને આપ્યા હતા.
- (ઈ) ગિરીશ પાસેના 2000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 3 પ્રથમ હપ્તા વખતે અને શેરદીઠ ₹ 2 આખરી હપ્તા વખતે નહિ ભરવાના કારણે તા. 11-10-2017ના રોજ કંપનીએ જપ્ત કર્યા. કંપનીએ આ શેર શેરદીઠ ₹ 10ની મૂળકિંમતે બહાર પાડ્યા હતા.
જપ્ત થયેલ શેર પૈકી 1200 ઇક્વિટી શેર, તા. 4-11-2017ના રોજ નીલને શેરદીઠ ₹ 8 લેખે કંપનીએ આપ્યા હતા, જ્યારે બાકીના શેર તા. 22-11-2017ના રોજ હર્ષને શેરદીઠ ₹ 7 લેખે કંપનીએ આપ્યા હતા.

જવાબ :

કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
10(અ) 1-3-2017	ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (500 શેર × ₹ 10) તે શેરજપ્તી ખાતે (500 શેર × ₹ 7) તે શેર આખરી હપ્તા ખાતે (500 શેર × ₹ 3) [ખા.જે. : જે હરનિશના 500 શેર આખરી હપ્તાની રકમ ન ભરવાના કારણે જપ્ત કર્યા તેના.]	ઉ	5000	3500 1500

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
2-4-2017	બેન્ક ખાતે (500 શેર × ₹ 8) શેરજપ્તી ખાતે (500 શેર × ₹ 2) તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (500 શેર × ₹ 10) [ખા.જે. : જપ્ત થયેલા 500 શેર, શેરદીઠ ₹ 8ના ભાવે ફરીથી બહાર પાડ્યા તેના.]	ઉ	4000	5000
2-4-2017	શેરજપ્તી ખાતે તે મૂડી અનામત ખાતે [ખા.જે. : શેરજપ્તીની બાકી ₹ 3500 જમા – ₹ 1000 ઉધાર = ₹ 2500 મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	2500	2500
10(બ) 10-7-2017	ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (350 શેર × ₹ 10) તે શેરજપ્તી ખાતે (350 શેર × ₹ 5) તે શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે (350 શેર × ₹ 3) તે શેર બીજા અને છેલ્લા હપ્તા ખાતે (350 શેર × ₹ 2) [ખા.જે. : અવધના 350 શેર પ્રથમ હપ્તા તેમજ બીજા અને છેલ્લા હપ્તાની રકમ નહિ ભરવાના કારણે જપ્ત કર્યા તેના.]	ઉ	3500	1750 1050 700
12-8-2017	બેન્ક ખાતે (350 શેર × ₹ 7) શેરજપ્તી ખાતે (350 શેર × ₹ 3) તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (350 શેર × ₹ 10) [ખા.જે. : જપ્ત કરેલ 350 શેર, શેરદીઠ ₹ 7 લેખે ફરીથી બહાર પાડ્યા તેના.]	ઉ	2450 1050	3500

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
12-8-2017	શેરજપ્તી ખાતે તે મૂડી અનામત ખાતે [ખા.જે. : શેરજપ્તીની બાકી ₹ 700 (₹ 1750 જમા - ₹ 1050 ઉધાર) મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	700	700
10(ક) 14-9-2017	ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (1200 શેર × ₹ 10) તે શેરજપ્તી ખાતે (1200 શેર × ₹ 7) તે શેર છેલ્લા હપ્તા ખાતે (1200 શેર × ₹ 3) [ખા.જે. : ધ્રુમલના 1200 શેર છેલ્લા હપ્તાની રકમ ન ભરવાના કારણે જપ્ત કર્યા તેના.]	ઉ	12,000	8400 3600
16-10-2017	બેન્ક ખાતે (800 શેર × ₹ 5) શેરજપ્તી ખાતે (800 શેર × ₹ 5) તે ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (800 શેર × ₹ 10) [ખા.જે. : જપ્ત કરેલા 1200 શેરમાંથી 800 શેર, શેરદીઠ ₹ 5ના વટાવથી ફરીથી બહાર પાડ્યા તેના.]	ઉ ઉ	4000 4000	8000
16-10-2017	શેરજપ્તી ખાતે તે મૂડી અનામત ખાતે [ખા.જે. : ધ્રુમલના 1200 શેરમાંથી 800 શેર જ ફરીથી બહાર પાડતાં શેરજપ્તીની પ્રમાણસર જમા બાકી ₹ 1600 મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.] *1200 શેર પેટે શેરજપ્તીની જમા બાકી ₹ 8400 છે. જેમાંથી 800 શેર જ ફરીથી બહાર પાડતાં શેરજપ્તીની પ્રમાણસર જમા બાકી ₹ 5600 થશે. તેમાંથી શેરજપ્તીની ઉધાર બાકી ₹ 4000 બાદ કરતાં શેરજપ્તીની જમા બાકી ₹ 1600 થશે જે મૂડી અનામત ખાતે લઈ જવાશે. જ્યારે ફરીથી નહિ બહાર પાડેલ 400 શેરની શેરજપ્તી ખાતાની જમા બાકી ₹ 2800 ચાલુ રહેશે.	ઉ	1600	1600

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
10(ડ)				
1-8-2017	ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે (700 શેર × ₹ 10) જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે (700 શેર × ₹ 50) તે શેરજપ્તી ખાતે (700 શેર × ₹ 3) તે શેરમંજૂરી ખાતે (700 શેર × ₹ 54) તે શેર આખરી હપ્તા ખાતે (700 શેર × ₹ 3) [બા.જે. : હેતાંશના 700 શેર શેરમંજૂરી અને આખરી હપ્તાની રકમ ન ભરવાના કારણે જપ્ત કર્યા તેના.]	ઉ	7000 35,000	2100 37,800 2100
10-9-2017	બેન્ક ખાતે (500 શેર × ₹ 35) તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે (500 શેર × ₹ 10) તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે (500 શેર × ₹ 25) [બા.જે. : જપ્ત થયેલા 700 શેરમાંથી 500 શેર, શેરદીઠ ₹ 35(શેરદીઠ ₹ 25ના પ્રીમિયમ સહિત)ના ભાવે ફરીથી બહાર પાડ્યા તેના.]	ઉ	17,500	5000 12,500
10-9-2017	શેરજપ્તી ખાતે તે મૂડી અનામત ખાતે [બા.જે. : 700 શેર પેટે શેરજપ્તીની જમા બાકી ₹ 2100ની સામે 500 શેર ફરી બહાર પાડતાં, શેરજપ્તીની પ્રમાણસર રકમ ₹ 1500 જ મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.] * શેરજપ્તી ખાતાની જમા બાકી (700 શેર × ₹ 3) = ₹ 2100 બાદ : ફરી બહાર પાડેલ શેર પરની શેરજપ્તી ખાતાની જમા બાકી (500 શેર × ₹ 3) = ₹ 1500 બાકીના 200 શેર પર શેરજપ્તી ખાતાની બાકી ચાલુ રહેશે. = ₹ 600	ઉ	1500	1500

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
10(ઈ) 11-10-2017	ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (2000 શેર × ₹ 10) તે શેરજપ્તી ખાતે (2000 શેર × ₹ 5) તે શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે (2000 શેર × ₹ 3) તે શેર આખરી હપ્તા ખાતે (2000 શેર × ₹ 2) [બા.જે. : ગિરીશના 2000 શેર પર પ્રથમ હપ્તાનાં અને આખરી હપ્તાનાં નાણાં નહિ ભરાતાં તેમના શેર જપ્ત કર્યા તેના.]	ઉ	20,000	10,000 6000 4000
4-11-2017	બેન્ક ખાતે (1200 શેર × ₹ 8) શેરજપ્તી ખાતે (1200 શેર × ₹ 2) તે ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (1200 શેર × ₹ 10) [બા.જે. : જપ્ત કરેલા 2000 શેરમાંથી 1200 શેર નીલને શેરદીઠ ₹ 8 લેખે ફરીથી બહાર પાડ્યા તેના.]	ઉ ઉ	9600 2400	12,000
4-11-2017	શેરજપ્તી ખાતે તે મૂડી અનામત ખાતે [બા.જે. : 1200 ઈક્વિટી શેર પરની શેરજપ્તીની બાકી મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.] ગણતરી : 1200 શેરની પ્રમાણસર શેરજપ્તીની રકમ ₹ 6000 બાદ : શેરજપ્તી ખાતે ઉધારેલ રકમ ₹ 2400 મૂડી અનામત ખાતે ₹ 3600	ઉ	3600	3600
22-11-2017	બેન્ક ખાતે (800 શેર × ₹ 7) શેરજપ્તી ખાતે (800 શેર × ₹ 3) તે ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (800 શેર × ₹ 10) [બા.જે. : જપ્ત થયેલા 2000 શેરમાંથી બાકીના 800 શેર હર્ષને શેરદીઠ ₹ 7 લેખે ફરીથી બહાર પાડ્યા તેના.]	ઉ ઉ	5600 2400	8000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
22-11-2017	શેરજપ્તી ખાતે તે મૂડી અનામત ખાતે [ખા.જે. : 800 ઇક્વિટી શેર પરની શેરજપ્તીની બાકી મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.] ગણતરી : 800 શેરની પ્રમાણસર શેરજપ્તીની રકમ ₹ 4000 બાદ : શેરજપ્તી ખાતે ઉધારેલ રકમ ₹ 2400 મૂડી અનામત ખાતે ₹ 1600	ઉ	1600	1600

ઉદાહરણ 11 : નાઝનિન ટેક્સ્ટાઈલ્સ લિમિટેડે ₹ 10નો એક એવા 12,00,000 ઇક્વિટી શેર બહાર પાડ્યા. જેના પર નીચે મુજબ રકમ ચૂકવવાની હતી :

અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 4

મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 4 અને

છેલ્લા હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 2

કંપનીને જાહેર જનતામાંથી 15,50,000 ઇક્વિટી શેર માટે અરજીઓ મળી. વધારાની મળેલ અરજીઓ નામંજૂર કરી તેના પર અરજી વખતે મળેલ નાણાં અરજદારોને પરત કરવામાં આવ્યાં.

હારૂન કે જેના 8000 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા, તેણે મંજૂરી અને છેલ્લા હપ્તા વખતની રકમ ચૂકવી ન હતી.

સલીમ કે જેના 2000 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા, તેણે છેલ્લા હપ્તા વખતની રકમ ચૂકવી ન હતી. કંપનીએ હારૂન અને સલીમના શેર જપ્ત કર્યા અને જપ્ત કરેલા બધા શેર, શેરદીઠ ₹ 7.50 લેખે પૂરેપૂરા ભરપાઈ થયેલા તરીકે ફરી બહાર પાડ્યા. આ બધા જ શેર શાહરૂખે ખરીદી લીધા હતા.

ઉપરના વ્યવહારો નોંધવા કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો અને શેરજપ્તી ખાતું પણ તૈયાર કરો.

જવાબ :

નાઝનિન ટેક્સ્ટાઈલ્સ લિમિટેડના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 15,50,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 4 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	62,00,000	62,00,000
2	ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : 12,00,000 શેર મંજૂર કરી બાકીની 3,50,000 શેરઅરજી નામંજૂર કરી તેના શેરદીઠ ₹ 4 લેખે અરજદારોને નાણાં પરત કર્યાં તેના.]	ઉ	62,00,000	48,00,000 14,00,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
3	શેરમંજૂરી ખાતે તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 12,00,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 4 લેખે મંજૂરીની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ	48,00,000	48,00,000
4	બેન્ક ખાતે મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે તે શેરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : હાડૂનના 8000 શેર સિવાય બાકીના શેર પર મંજૂરીની રકમ મળી ગઈ તેના.]	ઉ ઉ	47,68,000 32,000	48,00,000
5	શેર છેલ્લા હપ્તા ખાતે તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 12,00,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 2 લેખે છેલ્લા હપ્તાની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ	24,00,000	24,00,000
6	બેન્ક ખાતે મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે તે શેર છેલ્લા હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : હાડૂનના 8000 શેર અને સલીમના 2000 શેર સિવાયના બાકીના શેર પર છેલ્લા હપ્તાની રકમ મળી ગઈ તેના.]	ઉ ઉ	23,80,000 20,000	24,00,000
7	ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે (10,000 શેર × ₹ 10) તે શેરજપ્તી ખાતે (હાડૂને ભરેલ (8000 × 4) 32,000 + સલીમે ભરેલ (2000 × 8) 16,000 = 48,000) તે મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે (મંજૂરી વખતના ₹ 32,000 + છેલ્લા હપ્તા વખતના ₹ 20,000 = ₹ 52,000) [ખા.જે. : હાડૂન અને સલીમના શેર છેલ્લા હપ્તા પછી જપ્ત કર્યા તેના.]	ઉ	1,00,000	48,000 52,000
8	બેન્ક ખાતે (10,000 શેર × ₹ 7.5) શેરજપ્તી ખાતે (10,000 શેર × ₹ 2.5) તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે (10,000 શેર × ₹ 10) [ખા.જે. : જપ્ત કરેલા 10,000 શેર, શેરદીઠ ₹ 7.50 લેખે ફરીથી બહાર પાડ્યા તેના.]	ઉ ઉ	75,000 25,000	1,00,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
9	શેરજપ્તી ખાતે તે મૂડી અનામત ખાતે [ખા.જે. : શેરજપ્તી ખાતાની જમા બાકી મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.] * શેરજપ્તી ખાતાની જમા બાકી ₹ 48,000 બાદ ઉધાર બાકી ₹ 25,000 = ₹ 23,000 જમા બાકી	ઉ	23,000	23,000
	કુલ સરવાળો		2,70,23,000	2,70,23,000

નોંધ : કેટલીકવાર શેર પર મંગાવેલ હપ્તા કે મંજૂરીની રકમ વસૂલ ન મળે ત્યારે આવી વસૂલ નહિ મળેલ હપ્તાની રકમ 'બાકી હપ્તા ખાતે' લઈ જવામાં આવે છે. આ પ્રકારે જો નહિ મળેલ રકમ 'બાકી હપ્તા ખાતે' લઈ જવામાં આવી હોય, તો તેવા શેરજપ્તી કરતી વખતે જે-તે હપ્તા ખાતે જમા કરવાને બદલે 'બાકી હપ્તા ખાતે' જમા કરવી જોઈએ. ઉપરના ઉદાહરણમાં આ રીતે અસર આપવામાં આવી છે.

શેરજપ્તી ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
8	ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે		25,000	7	ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે		48,000
9	મૂડી અનામત ખાતે		23,000				
			48,000				48,000

ઉદાહરણ 12 : ધ્યાની સિરામિક લિમિટેડે ₹ 10નો એક એવા 3,00,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 150ના પ્રીમિયમ બહાર પાડ્યા. શેરદીઠ નીચે મુજબ રકમ મંગાવવામાં આવી હતી :

અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 74 (₹ 70ના પ્રીમિયમ સહિત)
મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 44 અને (₹ 40ના પ્રીમિયમ સહિત)
આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 42 (₹ 40ના પ્રીમિયમ સહિત)

કંપનીને 3,00,000 શેરની અરજીઓ મળી હતી. વિશાલે ધારણ કરેલા 2000 શેર પર આખરી હપ્તાની રકમ સિવાય બધા શેર પર પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ હતી. કંપનીએ યોગ્ય કાર્યવાહી કર્યા બાદ વિશાલના શેર જપ્ત કર્યા અને તે શેર, શેરદીઠ ₹ 80 લેખે અવનિને પૂરા ભરપાઈ થયેલા તરીકે ફરી વેચ્યા.

ઉપરના વ્યવહારોની કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો તેમજ જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતું પણ તૈયાર કરો.

જવાબ :

ધ્યાની સિરામિક લિમિટેડ કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 3,00,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 74 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	2,22,00,000	2,22,00,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
2	ઇસ્ક્રિવટી શેરઅરજી ખાતે તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે [બા.જે. : મંજૂર કરેલા 3,00,000 શેરની અરજીની રકમમાંથી શેરદીઠ ₹ 4 લેખે શેરમૂડી ખાતે અને શેરદીઠ ₹ 70 લેખે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	2,22,00,000	12,00,000 2,10,00,000
3	ઇસ્ક્રિવટી શેરમંજૂરી ખાતે તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે [બા.જે. : 3,00,000 શેર પર શેરદીઠ ₹ 44 (₹ 40 પ્રીમિયમના) મંજૂરી વખતે લેણાં થયાં તેના.]	ઉ	1,32,00,000	12,00,000 1,20,00,000
4	બેન્ક ખાતે તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમંજૂરી ખાતે [બા.જે. : મંજૂરી વખતની લેણી રકમ પૂરેપૂરી મળી તેના.]	ઉ	1,32,00,000	1,32,00,000
5	ઇસ્ક્રિવટી શેર આખરી હપ્તા ખાતે તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે [બા.જે. : 3,00,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 42 (₹ 40 પ્રીમિયમના) આખરી હપ્તા વખતે લેણાં થયાં તેના.]	ઉ	1,26,00,000	6,00,000 1,20,00,000
6	બેન્ક ખાતે તે ઇસ્ક્રિવટી શેર આખરી હપ્તા ખાતે [બા.જે. : વિશાલના 2000 શેર સિવાય બાકીના 2,98,000 શેર પર આખરી હપ્તાની પૂરેપૂરી રકમ મળી તેના.]	ઉ	1,25,16,000	1,25,16,000
7	ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે (2000 શેર × ₹ 10) જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે (2000 શેર × ₹ 40) તે શેરજપ્તી ખાતે (2000 શેર × ₹ 8) તે ઇસ્ક્રિવટી શેર આખરી હપ્તા ખાતે (2000 શેર × ₹ 42) [બા.જે. : વિશાલના 2000 શેર પર આખરી હપ્તાની રકમ નહિ મળતાં તેના શેર જપ્ત કરવામાં આવ્યા તેના.]	ઉ ઉ	20,000 80,000	16,000 84,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
8	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (2000 શેર × ₹ 10) તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે (2000 શેર × ₹ 70) [ખા.જે. : 2000 શેર, શેરદીઠ ₹ 80 લેખે ફરી બહાર પાડ્યા તેના.]	ઉ	1,60,000	20,000 1,40,000
9	શેરજપ્તી ખાતે તે મૂડી અનામત ખાતે [ખા.જે. : શેરજપ્તી ખાતાની બાકી મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	16,000	16,000
	કુલ સરવાળો		9,61,92,000	9,61,92,000

ધ્યાની સિરામિક લિમિટેડ કંપનીની ખાતાવહીમાં
જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
7	ઇક્વિટી શેર આખરી હપ્તા ખાતે બાકી આગળ લઈ ગયા		80,000 4,50,60,000	2 3 5 8	ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે ઇક્વિટી શેર મંજૂરી ખાતે ઇક્વિટી શેર આખરી હપ્તા ખાતે બેન્ક ખાતે		2,10,00,000 1,20,00,000 1,20,00,000 1,40,000
			4,51,40,000				4,51,40,000

ઉદાહરણ 13 : એક લિમિટેડ કંપનીએ ₹ 10નો એક એવા 18,00,000 ઇક્વિટી શેર બહાર પાડ્યા હતા. શેરદીઠ રકમ નીચે મુજબ મંગાવવામાં આવી હતી :

અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 3 પ્રથમ હપ્તા વખતે ₹ 3

મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 2 છેલ્લા હપ્તા વખતે ₹ 2

નીચે જણાવેલ વ્યક્તિઓ સિવાય બધા જ શેર ધરાવનારાઓ પાસેથી શેરની લેણી રકમ પૂરેપૂરી ભરપાઈ થઈ હતી.

અમીએ ધારણ કરેલા 1200 શેર પર મંજૂરી, પ્રથમ હપ્તો અને છેલ્લા હપ્તાની રકમ મળી નથી.

રમીએ ધારણ કરેલા 800 શેર પર પ્રથમ હપ્તો અને છેલ્લા હપ્તાની રકમ મળી નથી.

ગમીએ ધારણ કરેલા 1600 શેર પર છેલ્લા હપ્તાની રકમ મળી નથી.

યોગ્ય કાર્યવાહી કર્યા બાદ કંપનીએ ઉપરના ત્રણે શેરહોલ્ડરના શેર જપ્ત કર્યા અને આ જપ્ત કરેલા શેર, શેરદીઠ ₹ 8 લેખે ફરી બહાર પાડ્યા.

કંપનીના ચોપડે શેરજપ્તી તથા જપ્ત થયેલા શેર ફરી બહાર પાડવા અંગેની આમનોંધ લખો.

જવાબ : જપ્ત થયેલા શેર પેટે કંપનીને કેટલી રકમ મળી અને કેટલી રકમ ન મળી તેની ગણતરી :
(નોંધ : નહિ મળેલ રકમ કૌંસમાં દર્શાવેલ છે.)

	શેરની સંખ્યા	અરજી પેટે શેરદીઠ ₹ 3	મંજૂરી પેટે શેરદીઠ ₹ 2	પ્રથમ હપ્તા પેટે શેરદીઠ ₹ 3	છેલ્લા હપ્તા પેટે શેરદીઠ ₹ 2	કુલ મળેલ રકમ શેરદીઠ ₹ 10
અમી	1200	3600	(2400)	(3600)	(2400)	3600
રમી	800	2400	1600	(2400)	(1600)	4000
ગમી	1600	4800	3200	4800	(3200)	12,800
નહિ મળેલ રકમ		—	(2400)	(6000)	(7200)	—
મળેલ રકમ →		10,800	4800	4800	—	20,400
કુલ શેર સંખ્યા →	3600					

કંપનીના ચોપડે આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (3600 શેર × ₹ 10) તે શેરજપ્તી ખાતે (કુલ મળેલ રકમ) તે શેરમંજૂરી ખાતે તે શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે તે શેર છેલ્લા હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : અમી, રમી અને ગમીના કુલ 3600 શેર પર પૂરેપૂરી રકમ ભરપાઈ ન થવાના કારણે તેમના શેર જપ્ત કર્યા તેના.]	ઉ	36,000	20,400
2	બેન્ક ખાતે (3600 શેર × ₹ 8) શેરજપ્તી ખાતે (3600 શેર × ₹ 2) તે ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (3600 શેર × ₹ 10) [ખા.જે. : જપ્ત કરેલા શેર, શેરદીઠ ₹ 8 લેખે ફરી બહાર પાડ્યા તેના.]	ઉ	28,800	36,000
3	શેરજપ્તી ખાતે તે મૂડી અનામત ખાતે [ખા.જે. : શેરજપ્તી ખાતાની બાકી ₹ 13,200 (₹ 20,400 – ₹ 7200) મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	13,200	13,200

ઉદાહરણ 14 : દીપક લિમિટેડે ₹ 10નો એક એવા 5,00,000 ઇક્વિટી શેર ₹ 25ના પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા. શેર પર નીચે મુજબ રકમ ભરવાની હતી :

અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 13 (₹ 10ના પ્રીમિયમ સહિત)

મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 17 અને (₹ 15ના પ્રીમિયમ સહિત)

પ્રથમ હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 2

આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 3

કુલ 5,80,000 શેર માટે અરજીઓ મળી હતી. વધારાની અરજીઓ નામંજૂર કરી તેના પર ભરાયેલાં અરજીનાં નાણાં પરત કર્યાં.

અનુપ કે જેને 4000 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા તે મંજૂરી વખતની રકમ ભરી નહિ શકતા શેરમંજૂરી બાદ જપ્ત કરવામાં આવ્યા.

પૂર્વા કે જેના 3000 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા તે પ્રથમ હપ્તા વખતની રકમ નહિ ભરી શકતા તેના શેરો પ્રથમ હપ્તા બાદ જપ્ત કરવામાં આવ્યા.

બાકીના શેર પર આખરી હપ્તાની રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ.

કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારો અંગે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.

જવાબ :

દીપક લિમિટેડ કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે શેરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 5,80,000 શેરની અરજી પર, શેરદીઠ ₹ 13 લેખે રકમ મળી તેના.]	ઉ	75,40,000	75,40,000
2	શેરઅરજી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : મંજૂર કરેલા 5,00,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 3 લેખે શેરમૂડી ખાતે અને શેરદીઠ ₹ 10 લેખે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે લઈ ગયા અને નામંજૂર કરેલા 80,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 13 લેખે રકમ પરત કરી તેના.]	ઉ	75,40,000	15,00,000 50,00,000 10,40,000
3	શેરમંજૂરી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે [ખા.જે. : 5,00,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 17 (પ્રીમિયમના ₹ 15 સહિત) શેરમંજૂરી વખતે લેણાં થયાં તેના.]	ઉ	85,00,000	10,00,000 75,00,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
4	બેન્ક ખાતે તે શેરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : અનુપના 4000 શેર સિવાય બાકીના 4,96,000 શેર પર મંજૂરીની રકમ મળી તેના.]	ઉ	84,32,000	84,32,000
5	ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (4000 શેર × ₹ 5) જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે (4000 શેર × ₹ 15) તે શેરજપ્તી ખાતે (4000 શેર × ₹ 3) તે શેરમંજૂરી ખાતે (4000 શેર × ₹ 17) [ખા.જે. : અનુપના 4000 શેર પર મંજૂરીની રકમ નહિ મળતાં, મંજૂરી બાદ તે શેર જપ્ત કર્યા તેના.]	ઉ	20,000	12,000
		ઉ	60,000	68,000
6	શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે તે ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 4,96,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 2 લેખે પ્રથમ હપ્તાની રકમ મંગાવી તેના.] * અહીં અનુપના 4000 શેર જપ્ત થઈ ગયા હોવાથી તેના પર પ્રથમ હપ્તો મંગાવાશે નહિ.	ઉ	9,92,000	9,92,000
7	બેન્ક ખાતે તે શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : પૂર્વના 3000 શેર સિવાય બાકીના 4,93,000 શેર પર પ્રથમ હપ્તાની રકમ મળી તેના.]	ઉ	9,86,000	9,86,000
8	ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (3000 શેર × ₹ 7) તે શેરજપ્તી ખાતે (3000 શેર × ₹ 5) તે શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે (3000 શેર × ₹ 2) [ખા.જે. : પૂર્વના 3000 શેર પર પ્રથમ હપ્તાની રકમ નહિ મળતા, પ્રથમ હપ્તા બાદ તે શેર જપ્ત કર્યા તેના.]	ઉ	21,000	15,000
				6000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
9	શેર આખરી હપ્તા ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 4,93,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 3 લેખે આખરી હપ્તાની રકમ મંગાવી તેના.]	ઉ	14,79,000	14,79,000
10	બેન્ક ખાતે તે શેર આખરી હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : આખરી હપ્તા વખતે મંગાવેલ રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ તેના.]	ઉ	14,79,000	14,79,000
	કુલ સરવાળો		3,70,49,000	3,70,49,000

નોંધ : વ્યવહાર નં. 9માં અનુપના 4000 શેર અને પૂર્વાના 3000 શેર જપ્ત થઈ ગયેલા હોવાથી તેમના પર આખરી હપ્તો મંગાવાશે નહિ.

14. શેરની પ્રમાણસરની ફાળવણી (Pro-rata Allotment of Shares)

આપણે અગાઉના મુદ્દામાં જોયું કે જ્યારે કંપનીને બહાર પાડેલા (ઈશ્યુ કરેલા) શેર કરતાં વધારે શેરની અરજીઓ આવે ત્યારે તેને વધુ ભરણું કહેવામાં આવે છે. આ પરિસ્થિતિમાં કેટલીકવાર કંપની તેના શેરની ફાળવણી નીચે મુજબ કરે છે :

- શેર અરજદારોને તેમણે કરેલ અરજી જેટલા શેર પૂરેપૂરા મંજૂર કરવા. દા.ત., 500 શેરની અરજી કરનારને 500 શેર મંજૂર કરવા.
- શેર અરજદારોને તેમણે કરેલ અરજીની સામે એક પણ શેર મંજૂર ન કરવો. દા.ત., 200 શેરની અરજી કરનારને એક પણ શેર મંજૂર ન કરવો.
- શેર અરજદારોને તેમણે કરેલ અરજીની સામે પ્રમાણસર શેર ફાળવવા. દા.ત., 500 શેરની અરજી કરનારને 300 શેર મંજૂર કરવા.

આમ, (iii)ની પરિસ્થિતિમાં અરજદારોના તેમની શેરઅરજીની સામે પ્રમાણસર ફાળવણી (Pro-rata allotment) દ્વારા અમુક શેર મંજૂર કરવામાં આવે છે.

આ સંજોગોમાં અરજદાર પાસેથી મળેલ શેરઅરજીનાં વધારાનાં નાણાં (રકમ) શેરમંજૂરી પેટે જમા લેવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ પણ જો રકમ વધારે હોય તો શેર હપ્તા પેટે જમા લેવામાં આવે છે. તેમ છતાં પણ જો વધારે રકમ હોય તો તે બાકી રહેતી રકમ શેર અરજદારોને પરત કરવામાં આવે છે. નીચે આપેલ ઉદાહરણ દ્વારા ઉપરની બાબત સમજાવે.

ઉદાહરણ 15 : ભારતી ફુડ પ્રોડક્ટ્સ લિમિટેડે 80,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 10ના ભાવે જાહેર જનતામાં બહાર પાડ્યા.

કંપનીએ નીચે મુજબ રકમ મંગાવી હતી :

અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 4, મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 3 અને આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 3.

જાહેર જનતા પાસેથી કુલ 1,20,000 શેરની અરજીઓ મળી હતી, જેની કંપનીએ નીચે પ્રમાણે શેરની ફાળવણી કરી હતી :

32,000 શેર અરજદારોના પૂરેપૂરા શેર મંજૂર કર્યા.

24,000 શેર અરજદારોનો એક પણ શેર મંજૂર ન કર્યો.

64,000 શેર અરજદારોના 48,000 શેર મંજૂર કર્યા.

બધી જ રકમ સમયસર મળી ગઈ હતી. ઉપરની વિગતો પરથી કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.

જવાબ :

ભારતી ફૂડ પ્રોડક્ટ્સ લિ. કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 1,20,000 શેરની અરજી પર, શેરદીઠ ₹ 4 લેખે નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	4,80,000	4,80,000
2	ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (80,000 શેર × ₹ 4) તે ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે (16,000 શેર × ₹ 4) તે બેન્ક ખાતે (24,000 શેર × ₹ 4) [ખા.જે. : મંજૂર કરેલા 80,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 4 લેખે શેરમૂડી ખાતે, 24,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 4 લેખે નાણાં પરત કર્યા અને 16,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 4 લેખે અરજદારોની વધારાની રકમ શેરમંજૂરી પેટે જમા કરી તેના.]	ઉ	4,80,000	3,20,000 64,000 96,000
3	ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : મંજૂર કરેલા 80,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 3 લેખે મંજૂરીની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ	2,40,000	2,40,000
4	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : અગાઉથી મળી ગયેલ ₹ 64,000 બાદ કરતાં બાકીની બધી રકમ શેરમંજૂરી પેટે મળી ગઈ તેના.]	ઉ	1,76,000	1,76,000
5	શેર આખરી હપ્તા ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : આખરી હપ્તાની રકમ શેરદીઠ ₹ 3 લેખે લેણી થઈ તેના.]	ઉ	2,40,000	2,40,000
6	બેન્ક ખાતે તે શેર આખરી હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : આખરી હપ્તાની પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ તેના.]	ઉ	2,40,000	2,40,000
	કુલ સરવાળો		18,56,000	18,56,000

ગણતરી :

	શેરઅરજીની સંખ્યા	અરજી વખતે ભરાયેલ રકમ શેરદીઠ ₹ 4	મંજૂર કરેલ શેર	અરજી ખાતે લઈ ગયા શેરદીઠ ₹ 4	મંજૂરી પેટે લઈ ગયા (₹)	આખરી હપ્તા પેટે લઈ ગયા (₹)	પરત કરવાની રકમ શેરદીઠ ₹ 4
	32,000	1,28,000	32,000	1,28,000	—	—	—
	24,000	96,000	—	—	—	—	96,000
	64,000	2,56,000	48,000	1,92,000	64,000	—	—
કુલ	1,20,000	4,80,000	80,000	3,20,000	64,000	—	96,000

ઉદાહરણ 16 : સુરતની ભદ્રેશ ડાયમંડ લિ. કંપનીએ 3,00,000 શેર, શેરદીઠ ₹ 10 લેખે બહાર પાડ્યા હતા. જેમાં અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 3, મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 2.50, પ્રથમ હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 2.50 અને આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 2 મંગાવવામાં આવ્યા હતા.

જાહેર જનતામાંથી 4,56,000 શેરની અરજીઓ મળી હતી. 4,50,000 શેરના અરજદારોને પ્રમાણસર ફાળવણીથી 3,00,000 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા. 6000 શેરની અરજીઓ નામંજૂર કરી. એક શેરહોલ્ડર દક્ષા સિવાયના બાકીના બધા જ શેરહોલ્ડરો પાસેથી પૂરેપૂરી રકમ ભરપાઈ થઈ ગઈ હતી. દક્ષાને 600 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા તેણે છેલ્લા હપ્તાની રકમ ભરી નથી. તેના શેર જપ્ત કર્યા. દક્ષાના બધા જ શેર ₹ 9 લેખે પૂર્ણ ભરપાઈ તરીકે બહાર પાડ્યા.

કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારોની આમનોંધ પસાર કરો.

જવાબ :

ભદ્રેશ ડાયમંડ લિમિટેડ કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે [બા.જે. : 4,56,000ની શેરઅરજી પર, શેરદીઠ ₹ 3 લેખે નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	13,68,000	13,68,000
2	ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (3,00,000 શેર × ₹ 3) તે ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે (1,50,000 શેર × ₹ 3) તે બેન્ક ખાતે (6000 શેર × ₹ 3) [બા.જે. : અરજીનાં નાણાંમાંથી મંજૂર કરેલા શેરની રકમ શેરમૂડી ખાતે, વધારાની શેરઅરજીની રકમ શેરમંજૂરી ખાતે તથા 6000 શેર પરની રકમ અરજદારોને પરત કરી તેના.]	ઉ	13,68,000	9,00,000 4,50,000 18,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
3	ઇસ્ક્રિવટી શેરમંજૂરી ખાતે તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 3,00,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 2.50 લેખે મંજૂરીની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ	7,50,000	7,50,000
4	બેન્ક ખાતે તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : શેરમંજૂરી પેટે રકમ મળી તેના.]	ઉ	3,00,000	3,00,000
5	ઇસ્ક્રિવટી શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 3,00,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 2.50 લેખે પ્રથમ હપ્તાની રકમ મંગાવી તેના.]	ઉ	7,50,000	7,50,000
6	બેન્ક ખાતે તે ઇસ્ક્રિવટી શેર પ્રથમ હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : પ્રથમ હપ્તા વખતે મંગાવેલ રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ તેના.]	ઉ	7,50,000	7,50,000
7	ઇસ્ક્રિવટી શેર આખરી હપ્તા ખાતે તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 3,00,000 શેર પર આખરી હપ્તાના શેરદીઠ ₹ 2 લેખે રકમ મંગાવી તેના.]	ઉ	6,00,000	6,00,000
8	બેન્ક ખાતે તે ઇસ્ક્રિવટી શેર આખરી હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : દક્ષાના 600 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 2 લેખે કુલ ₹ 1200 સિવાય આખરી હપ્તાની રકમ મળી તેના.]	ઉ	5,98,800	5,98,800
9	ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે (600 શેર × ₹ 10) ઉ તે શેરજપ્તી ખાતે (600 શેર × ₹ 8) તે આખરી હપ્તા ખાતે (600 શેર × ₹ 2) [ખા.જે. : દક્ષાના 600 શેર જપ્ત કર્યા તેના.]	ઉ	6000	4800 1200
10	બેન્ક ખાતે (600 શેર × ₹ 9) ઉ શેરજપ્તી ખાતે (600 શેર × ₹ 1) ઉ તે ઇસ્ક્રિવટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : દક્ષાના જપ્ત કરેલ 600 શેર ફરીથી બહાર પાડ્યા તેના.]	ઉ	5400 600	6000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
11	શેરજપ્તી ખાતે તે મૂડી અનામત ખાતે [ખા.જે. : શેરજપ્તી ખાતાની જમા બાકી મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	4200	4200
	કુલ સરવાળો		65,01,000	65,01,000

ઉદાહરણ 17 : નુપુર લિમિટેડે ₹ 10નો એક એવા 5,00,000 ઇક્વિટી શેર 100 ટકા પ્રીમિયમ બહાર પાડ્યા.

શેરદીઠ નીચે મુજબ રકમ મંગાવવામાં આવી :

શેરઅરજ સાથે ₹ 5

શેરમંજૂરી સાથે ₹ 2 + પ્રીમિયમ

શેર પ્રથમ અને છેલ્લા હપ્તા સાથે ₹ 3

અઢીગણું ભરણું ભરાયું, જે પૈકી $\frac{2}{5}$ ભાગની શેરઅરજઓ પૂરેપૂરી નામંજૂર કરી, બાકીના અરજદારોના પ્રમાણસર શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા. શેરઅરજ સાથે મળેલ વધારાનાં નાણાં શેરમંજૂરી અને તેથી વધે તો શેર હપ્તા પેટે મજરે લેવાં.

નુપુર લિમિટેડના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ લખો.

જવાબ :

ગણતરી : ₹ 10ના શેર પર 100 ટકા પ્રીમિયમ એટલે કે ₹ 10

$$\text{કુલ મળેલ અરજ} = 500,000 \times 2.5 = 12,50,000$$

કુલ મળેલ અરજ	મંજૂર કરેલા શેર
$12,50,000 \times \frac{2}{5} = 5,00,000$	—
<u>7,50,000</u>	<u>5,00,000 (3:2નું પ્રમાણ)</u>
<u>12,50,000</u>	<u>5,00,000</u>

કંપનીને મંજૂરી વખતે મળેલ રકમની ગણતરી :

શેરઅરજ વખતે મળેલ રકમ = ₹ 37,50,000

[7,50,000 શેર × ₹ 5]

બાદ : મંજૂર કરેલા શેરની અરજ પેટે

રકમ [5,00,000 શેર × ₹ 5] = ₹ 25,00,000

વધારાની રકમ શેરમંજૂરી ખાતે લઈ ગયા = ₹ 12,50,000

● શેરમંજૂરી વખતે મંગાવેલ રકમ = ₹ 60,00,000

[5,00,000 શેર × ₹ 12]

બાદ : અગાઉથી મળેલ શેરમંજૂરીની રકમ = ₹ 12,50,000

શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ = ₹ 47,50,000

નુપુર લિમિટેડના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 12,50,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 5 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	62,50,000	62,50,000
2	ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (5,00,000 શેર × ₹ 5) તે ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે (વધારાની રકમ) તે બેન્ક ખાતે (અરજદારોને પરત) [ખા.જે. : મંજૂર કરેલા 5,00,000 શેર પરની રકમ શેરમૂડી ખાતે, વધારાની રકમ શેરમંજૂરી ખાતે જ્યારે નામંજૂર કરેલા 5,00,000 શેર પરની રકમ અરજદારોને પરત કરી તેના.]	ઉ	62,50,000	25,00,000 12,50,000 25,00,000
3	ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે [ખા.જે. : 5,00,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 12 (₹ 10ના પ્રીમિયમ સહિત) લેખે મંગાવ્યા તેના.]	ઉ	60,00,000	10,00,000 50,00,000
4	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : શેરમંજૂરી પેટે મળેલ રકમ]	ઉ	47,50,000	47,50,000
5	ઇક્વિટી પ્રથમ અને છેલ્લા હપ્તા ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે [ખા.જે. : 5,00,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 3 લેખે હપ્તાનાં નાણાં મંગાવ્યાં તેના.]	ઉ	15,00,000	15,00,000
6	બેન્ક ખાતે તે ઇક્વિટી પ્રથમ અને છેલ્લા હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : હપ્તાનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	15,00,000	15,00,000
	કુલ સરવાળો		2,62,50,000	2,62,50,000

● શેરઅરજી અને મંજૂરી ખાતું ઊભું કરવા અંગે :

વર્તમાન સમયમાં શેરઅરજી ખાતું અને શેરમંજૂરી ખાતું અલગ રાખવાની જગ્યાએ “શેરઅરજી અને મંજૂરી ખાતું” (Share Application and Allotment Account) સંયુક્ત બનાવવાની પદ્ધતિ (રીત) વધારે અમલમાં છે. આ ખાતું બનાવ્યા પછી શેરઅરજી અને શેરમંજૂરીને લગતા બધા જ વ્યવહારોની નોંધ આ ખાતામાં કરવામાં આવે છે.

જ્યારે સંયુક્ત ખાતું બનાવવામાં આવ્યું હોય ત્યારે, આમનોંધો નીચે પ્રમાણે લખવામાં આવશે :

(i) જ્યારે શેરઅરજીની રકમ મળે ત્યારે,

બેન્ક ખાતે ...ઉ [અરજી કરેલા શેરની સંખ્યા × શેરદીઠ અરજીની રકમ]
તે શેરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે

(ii) જ્યારે શેરઅરજીની રકમ શેરમૂડી ખાતે લઈ જવાય અને મંજૂરીની રકમ લેણી થાય ત્યારે,

શેરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ...ઉ [મંજૂર કરેલા શેરની સંખ્યા × (શેરદીઠ અરજીની રકમ + શેરદીઠ મંજૂરીની રકમ)]
તે શેરમૂડી ખાતે

(iii) જ્યારે નામંજૂર કરેલ શેરઅરજી પર અરજદારોને નાણાં પરત કરવામાં આવે ત્યારે,

શેરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ...ઉ [નામંજૂર કરેલ શેરની સંખ્યા × શેરદીઠ અરજીની રકમ]
તે બેન્ક ખાતે

(iv) જ્યારે શેરમંજૂરીનાં નાણાં મળે ત્યારે,

બેન્ક ખાતે ...ઉ [શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી મંજૂરી પેટે ખરેખર મળેલ રકમ]
તે શેરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે

ઉદાહરણ 18 : પાટણની સંજય લિમિટેડ કંપનીની સત્તાવાર મૂડી, શેરદીઠ ₹ 5 લેખે 1,60,000 શેરની બનેલી છે. તા. એપ્રિલ 3, 2017ના રોજ કંપનીએ 1,20,000 શેર, શેરદીઠ ₹ 200ના પ્રીમિયમથી જાહેર જનતામાં બહાર પાડ્યા. જેના પર નીચે મુજબ રકમ ચૂકવવાની હતી :

અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 102 (₹ 100ના પ્રીમિયમ સહિત)

મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 103 (₹ 100ના પ્રીમિયમ સહિત) (તા. મે 1, 2017ના રોજ)

જાહેર જનતામાંથી તા. એપ્રિલ 5, 2017 સુધીમાં કંપનીને 1,84,000 શેરની અરજીઓ મળી, જેમાંથી 4000 શેરની અરજીઓ નામંજૂર કરી અને બાકીની શેરઅરજી પર 1,20,000 શેર મંજૂર કર્યા.

મંગાવેલી બધી જ રકમ સમયસર મળી ગઈ હતી. કંપની ‘શેરઅરજી અને મંજૂરી ખાતું’ સંયુક્ત રાખે છે.

ઉપરના વ્યવહારોની કંપનીના ચોપડે આમનોંધ પસાર કરો.

જવાબ : ગણતરી :

(₹)

શેરઅરજી વખતે આવેલ કુલ રકમ 1,87,68,000

(1,84,000 શેર × ₹ 102)

બાદ : નામંજૂર કરેલ શેરઅરજી પરની રકમ 4,08,000

(4000 શેર × ₹ 102)

1,83,60,000

બાદ : મંજૂર કરેલ શેર પર અરજીની રકમ 1,22,40,000

(1,20,000 શેર × ₹ 102)

61,20,000

શેરમંજૂરી વખતે મંગાવેલ રકમ

1,23,60,000

(1,20,000 શેર × ₹ 103)

બાદ : મંજૂરીના અગાઉથી મળેલ

61,20,000

મંજૂરી વખતે મળેલ રકમ

62,40,000

સંજય લિ. કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
2017 એપ્રિલ, 5	બેન્ક ખાતે તે શેરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : 1,84,000 શેર પર, શેરદીઠ ₹ 102 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	1,87,68,000	1,87,68,000
મે, 1	શેરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે તે શેરમૂડી ખાતે (1,20,000 શેર × ₹ 5) તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે (1,20,000 શેર × ₹ 200) [ખા.જે. : મંજૂર કરેલ શેર પર અરજીની રકમ, શેરદીઠ ₹ 2 અને મંગાવેલ મંજૂરીની રકમ, શેરદીઠ ₹ 3 શેરમૂડી ખાતે, જ્યારે અરજી વખતના શેરદીઠ ₹ 100 અને મંગાવેલ મંજૂરી વખતના શેરદીઠ ₹ 100 જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	2,46,00,000	6,00,000 2,40,00,000
મે, 1	શેરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : અરજીના 4000 શેર નામંજૂર કરતાં, શેરદીઠ ₹ 102 લેખે નાણાં પરત કર્યાં તેના.]	ઉ	4,08,000	4,08,000
મે, 1	બેન્ક ખાતે તે શેરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : મંજૂરી વખતે મંગાવેલ બાકીની રકમ મળી ગઈ તેના (ગણતરી મુજબ).]	ઉ	62,40,000	62,40,000
	કુલ સરવાળો		5,00,16,000	5,00,16,000

15. રોકડ સિવાયના અવેજથી શેર બહાર પાડવા અંગે (Issue of Shares for Consideration Other Than Cash)

સામાન્ય રીતે કંપની જ્યારે શેર બહાર પાડે છે ત્યારે તેની સામે રોકડ રકમ મળે છે, પરંતુ અમુક પરિસ્થિતિમાં કંપની જ્યારે શેર આપે ત્યારે તેની સામે રોકડ મળતી નથી. આવી પરિસ્થિતિ નીચેના સંજોગોમાં હોઈ શકે છે :

- જ્યારે કંપની કોઈ મિલકતો કે ધંધો ખરીદે ત્યારે રોકડ આપવાના બદલે શેર આપે.
- કંપનીના સ્થાપકોને તેમના મહેનતાણા પેટે કંપની તેના શેર આપે.
- બાંધકારી દલાલોને કમિશનના બદલામાં શેર આપે.
- કંપની તેના હાલના શેરહોલ્ડર્સને બોનસ શેર આપે.

નોંધ : રોકડ સિવાયના અવેજથી જે શેર બહાર પાડ્યા હોય તે શેર કંપનીના પાકા સરવૈયામાં શેરમૂડીના શીર્ષક હેઠળ અલગ બતાવવામાં આવે છે.

(i) મિલકત કે ધંધાની ખરીદીની સામે આપેલ શેર :

કંપની કોઈ મિલકત ખરીદે કે કોઈ પણ ધંધો ખરીદે ત્યારે તેની સામે રોકડને બદલે અવેજ તરીકે પોતાના શેર પણ આપે છે. દા.ત., ₹ 2,00,000ના યંત્રની ખરીદીની સામે કંપનીએ તેટલી જ રકમના ઇક્વિટી શેર આપ્યા. અહીં, નીચે પ્રમાણે આમનોંધ લખાશે.

(I)	યંત્ર ખાતે ...ઉ	2,00,000
	તે યંત્ર વેચનાર ખાતે	2,00,000

(II)	યંત્ર વેચનાર ખાતે ...ઉ	2,00,000
	તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે	2,00,000

જો ₹ 2,00,000ના યંત્રની ખરીદીની સામે કંપનીએ ₹ 1,50,000ના ઇક્વિટી શેર અને બાકીની રકમ ચેકથી ચૂકવી હોય તો, નીચે પ્રમાણે આમનોંધ થશે.

	યંત્ર વેચનાર ખાતે ...ઉ	2,00,000
	તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે	1,50,000
	તે બેન્ક ખાતે	50,000

કંપની કોઈ ધંધો ખરીદી લે અને તેની સામે શેર આપે ત્યારે ધંધાની ચોખ્ખી મિલકત કરતાં વધુ કિંમતે શેર ચૂકવે તો તફાવતની રકમ 'પાઘડી ખાતે' લઈ જવામાં આવે છે, પરંતુ જો ઓછી કિંમત ચૂકવે તો તફાવતની રકમ 'મૂડી અનામત' ખાતે લઈ જવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ 19 : આકાશ લિમિટેડે પટેલ બ્રધર્સનો ધંધો ખરીદી તેની સામે ₹ 10નો એક એવા 8,00,000 શેર આપ્યા. કંપનીએ પેઢીની નીચેની મિલકતો અને દેવાં ખરીદ્યાં.

	(₹)		(₹)
જમીન અને મકાન	28,00,000	લેણદારો	8,00,000
પ્લાન્ટ અને યંત્રો	16,00,000	સ્ટોક	8,00,000
વાહનો અને ફર્નિચર	20,00,000	લેણીહૂંડી	8,00,000
દેવાદારો	4,00,000		

કંપનીના ચોપડે આમનોંધ લખો.

જો કંપની પટેલ બ્રધર્સનો ધંધો ખરીદી તેની સામે ₹ 10નો એક એવા 3,50,000 શેર, ₹ 10ના પ્રીમિયમથી આપે તો, કંપનીના ચોપડે આમનોંધ પસાર કરો.

જવાબ : કંપનીએ ખરીદેલ ધંધાની ચોખ્ખી મિલકત નીચે મુજબ ગણાશે :

	(₹)
જમીન અને મકાન	28,00,000
પ્લાન્ટ અને યંત્રો	16,00,000
વાહનો અને ફર્નિચર	20,00,000
દેવાદારો	4,00,000
સ્ટોક	8,00,000
લેણીહૂંડી	8,00,000
	<u>84,00,000</u>
બાદ : લેણદારો	<u>8,00,000</u>
ચોખ્ખી મિલકત	<u>76,00,000</u>

ખરીદકિંમત = 8,00,000 ઇક્વિટી શેર × ₹ 10 = ₹ 80,00,000

ખરીદકિંમત - ચોખ્ખી મિલકત = પાઘડી

₹ 80,00,000 - ₹ 76,00,000 = ₹ 4,00,000

આકાશ લિ. કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	જમીન અને મકાન ખાતે	ઉ	28,00,000	
	પ્લાન્ટ અને યંત્રો ખાતે	ઉ	16,00,000	
	વાહનો અને ફર્નિચર ખાતે	ઉ	20,00,000	
	દેવાદારો ખાતે	ઉ	4,00,000	
	સ્ટોક ખાતે	ઉ	8,00,000	
	લેણીહૂંડી ખાતે	ઉ	8,00,000	
	પાઘડી ખાતે	ઉ	4,00,000	
	તે લેણદારો ખાતે			8,00,000
તે પટેલ બ્રધર્સ ખાતે			80,00,000	
[બા.જે. : પટેલ બ્રધર્સ પેઢીનો ધંધો ખરીદી લીધો તેના.]				
2	પટેલ બ્રધર્સ ખાતે	ઉ	80,00,000	
	તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે			80,00,000
[બા.જે. : ધંધાની ખરીદી પેટે ₹ 10નો એક એવા 8,00,000 ઇક્વિટી શેર પૂરા ભરાયેલા આપ્યા તેના.]				

અહીં, જો કંપનીએ 3,50,000 શેર, શેરદીઠ ₹ 10ની મૂળકિંમતના, શેરદીઠ ₹ 10ના પ્રીમિયમથી પટેલ બ્રધર્સને આપ્યા હોય તો,

$$\begin{aligned} \text{ખરીદકિંમત} &= 3,50,000 \text{ શેર} \times ₹ 10 = ₹ 35,00,000 \\ &\text{(શેરમૂડી ખાતે)} \\ 3,50,000 \text{ શેર} \times ₹ 10 &= ₹ 35,00,000 \\ &\text{(પ્રીમિયમ ખાતે)} \\ \text{કુલ ખરીદકિંમત} &= ₹ 70,00,000 \end{aligned}$$

ચોખ્ખી મિલકત ₹ 76,00,000

ચોખ્ખી મિલકત - ખરીદકિંમત = મૂડી અનામત

$$₹ 76,00,000 - ₹ 70,00,000 = ₹ 6,00,000$$

આકાશ લિ. કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	જમીન અને મકાન ખાતે	ઉ	28,00,000	
	પ્લાન્ટ અને યંત્રો ખાતે	ઉ	16,00,000	
	વાહનો અને ફર્નિચર ખાતે	ઉ	20,00,000	
	દેવાદારો ખાતે	ઉ	4,00,000	
	સ્ટોક ખાતે	ઉ	8,00,000	
	લેણીહૂંડી ખાતે	ઉ	8,00,000	
	તે લેણદારો ખાતે			8,00,000
	તે મૂડી અનામત ખાતે			6,00,000
તે પટેલ બ્રધર્સ ખાતે			70,00,000	
[બા.જે. : પટેલ બ્રધર્સ પેઢીનો ધંધો ખરીદી લીધો તેના.]				

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
2	પટેલ બ્રધર્સ ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે [ખા.જે. : ધંધાની ખરીદી પેટે ₹ 10નો એક એવા 3,50,000 શેર, શેરદીઠ ₹ 10ના પ્રીમિયમથી આપ્યા તેના.]	ઉ	70,00,000	35,00,000 35,00,000

(ii) કંપનીના સ્થાપક કે અન્ય સેવા આપનારને તેમના મહેનતાણા પેટે કંપની તેના શેર આપે :

કંપની પોતાના સ્થાપકને (Promoters) તેની સેવાના વળતર તરીકે કેટલીક વાર પોતાના શેર આપે છે. તેમજ કંપનીને સંચાલકીય સેવા આપનાર કે અન્ય સેવા આપનારને પણ કંપની તેના મહેનતાણા પેટે શેર આપે છે.

દા.ત., કંપનીએ તેના એક સ્થાપકને તેની સેવા બદલ શેરદીઠ ₹ 10ના એક એવા 12,000 ઇક્વિટી શેર આપ્યા. આ સંજોગોમાં તેની આમનોંધ નીચે પ્રમાણે થશે :

સ્થાપના ખર્ચ ખાતે ...ઉ	1,20,000
તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે	1,20,000

દા.ત., જો કોઈ વ્યક્તિએ કંપની માટે કોઈ સેવા આપી હોય, તો તે વ્યક્તિને તેનાં મહેનતાણાં પેટે જો કંપની ₹ 80,000ના ઇક્વિટી શેર આપે ત્યારે, આ સંજોગોમાં આમનોંધ નીચે પ્રમાણે થશે :

જે-તે સેવાના મહેનતાણા ખાતે ...ઉ	80,000
તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે	80,000

(iii) બાંધકારી દલાલોને કમિશનના બદલામાં શેર આપે :

જાહેર કંપની નોંધણીનું પ્રમાણપત્ર મેળવ્યા પછી પોતાના શેર જાહેર જનતામાં બહાર પાડે છે. કંપનીધારા પ્રમાણે બહાર પાડેલા શેરના ઓછામાં ઓછા 90 % જેટલી રકમનું ભરણું થવું જોઈએ. જેને લઘુત્તમ ભરણાં તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

લઘુત્તમ ભરણાં જેટલી રકમ માટે અરજી ન આવે, તો કંપની ધંધો શરૂ કરી શકતી નથી અથવા સમગ્ર ભરણું રદ થાય છે. આવી પરિસ્થિતિ ઊભી ન થાય તે માટે બાંધકારી કરાર કરવામાં આવે છે. જેથી બહાર પાડેલ શેર પૂરેપૂરા ખરીદાય નહિ, તો કરાર કરનાર દલાલો પોતે બાકીના શેર ખરીદી લે છે. આ કામના બદલામાં દલાલોને અમુક ચોક્કસ કમિશન આપવામાં આવે છે.

કેટલીક વાર આ કમિશન કંપની દ્વારા રોકડના બદલે શેર આપી ચૂકવવામાં આવે છે. આ સંજોગોમાં નીચે પ્રમાણે કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ પસાર થશે.

(I) બાંધકારી દલાલોને ચૂકવવાની કમિશનની રકમ નક્કી થાય ત્યારે,

બાંધકારી કમિશન ખાતે ...ઉ
તે બાંધકારી દલાલો ખાતે

(II) કમિશનની રકમ કંપની શેર દ્વારા ચૂકવે ત્યારે,

બાંધકારી દલાલો ખાતે ...ઉ
તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે

(iv) કંપની તેના હાલના શેરહોલ્ડર્સને બોનસ શેર આપે :

કંપની જ્યારે પોતાના એકત્રિત થયેલા નફામાંથી વર્તમાન શેરહોલ્ડર્સને કોઈ કિંમત કે રોકડ લીધા વગર શેર આપે તો તેવા શેરને બોનસ શેર કહેવામાં આવે છે. કંપની બોનસ શેર બહાર પાડે ત્યારે નીચે મુજબની બે આમનોંધ લખાય છે :

(I) અનામતો કે નફામાંથી બોનસની જોગવાઈ કરવા અંગે,

સામાન્ય અનામત ખાતે ...ઉ
નફા-નુકસાન ખાતે ...ઉ
તે શેરહોલ્ડર્સના બોનસ ખાતે

(II) બોનસ શેર બહાર પાડે ત્યારે,

શેરહોલ્ડર્સના બોનસ ખાતે ...ઉ
તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે

ખાસ નોંધ : નીચે આપેલ,

- મુદ્દા નં. 16 વિદ્યાર્થીઓની જાણકારી માટે જ અહીં આપેલ છે. કંપનીના પાકા સરવૈયામાં શેરમૂડીને લગતી વિગતોની રજૂઆત કરેલ છે. આ બાબત પરીક્ષા માટે અપેક્ષિત નથી.
- મુદ્દા નં. 17માં કેટલીક વિશિષ્ટ બાબતો વિદ્યાર્થીઓ આ પ્રકરણની પ્રવર્તમાન બાબતોથી પરિચિત થાય તે હેતુસર જ આપવામાં આવેલ છે. આ બાબતો પણ પરીક્ષા માટે અપેક્ષિત નથી.

16. કંપનીના ઊભા પાકા સરવૈયામાં શેરમૂડીનું પ્રસ્તુતીકરણ (Presentation of Share Capital in Company's Vertical Balance Sheet)

કંપનીધારા, 2013ના શિડ્યુલ III પ્રમાણે, શેરમૂડીનું પ્રસ્તુતીકરણ (સ્થાન) પાકા સરવૈયામાં નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવે છે.

તા.ના રોજનું કંપનીનું પાકું સરવૈયું

વિગત	નોંધ નંબર	ચાલુ વર્ષની રકમ (₹)	પાછલા વર્ષની રકમ (₹)
1. ઇક્વિટી અને જવાબદારી (Equity and Liabilities) :			
શેરહોલ્ડર્સનું ભંડોળ (Shareholder's Fund) :			
(a) શેરમૂડી	1
(b) અનામતો અને વધારો	2
(c) શેર વોરંટની સામે મળેલ રકમ	
બિનચાલુ જવાબદારીઓ (Non-current Liabilities) :			
ચાલુ જવાબદારીઓ (દેવાં) (Current Liabilities) :			
અન્ય ચાલુ દેવાં :			
અગાઉથી મળેલ શેર હપ્તા ખાતાની બાકી	

શિડ્યુઅલ IIIની જરૂરિયાત મુજબ શેરમૂડીની વિગતવાર માહિતી પાકા સરવૈયાની નીચે એક અલગ હિસાબની નોંધ તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે.

હિસાબો અંગેની નોંધ (Notes to Accounts) :

(1) શેરમૂડી (Share Capital) :

	(₹)	(₹)
સત્તાવાર મૂડી (Authorised Capital) :		
શેરદીઠ ₹ના ઇક્વિટી શેર	
શેરદીઠ ₹ના પ્રેફરન્સ શેર
બહાર પાડેલી મૂડી (Issued Capital) :		
શેરદીઠ ₹ના ઇક્વિટી શેર	
શેરદીઠ ₹ના પ્રેફરન્સ શેર
ભરાયેલી મૂડી (Subscribed Capital) :		
ભરાયેલી અને પૂરી ભરાયેલી મૂડી (Subscribed and Fully Paid Capital) :		
શેરદીઠ ₹ના ઇક્વિટી શેર	
શેરદીઠ ₹ના પ્રેફરન્સ શેર	
(ઉપરના પૂર્ણ ભરાયેલા શેરમાંથી શેર રોકડ સિવાયના અવેજ પેટે કોઈ કરાર હેઠળ આપેલ છે.)		
ભરાયેલ પરંતુ સંપૂર્ણ નહિ ભરાયેલ મૂડી (Subscribed But Not Fully Paid Capital) :		
₹ના શેરદીઠ શેર,		
₹ શેરદીઠ મંગાવેલ	₹	
બાદ : મળવાના બાકી હપ્તા :		
(i) કંપની ડિરેક્ટર્સ કે અધિકારીઓના	₹	
(ii) અન્ય શેરહોલ્ડર્સના	₹	
ઉમેરો : જપ્ત કરેલા શેર	₹

(2) અનામતો અને વધારો (Reserve and Surplus) :

	(₹)	(₹)
જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત	
મૂડી અનામત

17. કેટલીક વિશિષ્ટ બાબતો (Some Important Issues)

(1) પસંદગીકાર લોકોને શેરની મંજૂરી (Preferential Allotment) : પસંદગીકાર લોકોને શેરની મંજૂરી એટલે કે અગાઉથી નક્કી કરેલા અમુક લોકોને, અગાઉથી નક્કી કરેલ કિંમતે શેર મંજૂર કરવા. અહીં પસંદગીકાર લોકો એટલે કે જેઓ કંપનીમાં વ્યૂહાત્મક (મહત્વનો) ભાગ લેવામાં રસ ધરાવતા હોય જેમાં સંચાલકો, મૂડી સાહસિકો, નાણાકીય સંસ્થાઓ, કંપનીએ ઉત્પાદન કરેલી વસ્તુની જથ્થાબંધ ખરીદી કરનારાઓ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. પસંદગીકાર લોકોને શેર મંજૂર કરતાં પહેલાં કંપની દ્વારા શેરહોલ્ડર્સની મીટિંગમાં ખાસ ઠરાવ પસાર કરવામાં આવે છે.

(2) સ્વેટ ઇક્વિટી શેર (Sweat Equity Shares) : કંપનીધારા, 2013ની કલમ 54 પ્રમાણે કંપની સ્વેટ ઇક્વિટી શેર બહાર પાડી શકે છે. સ્વેટ ઇક્વિટી શેર એટલે કે કંપની પોતાના ડિરેક્ટર્સ કે કાયમી કર્મચારીઓને વટાવથી કે અન્ય કોઈ અવેજના બદલામાં દા.ત., ટેકનિકલ જાણકારી(ટેકનિકલ નો-હાઉ)ના બદલામાં કે બૌદ્ધિક મિલકતના બદલામાં કે તેમણે કરેલ મૂલ્યવૃદ્ધિના બદલામાં કે તેવા અન્ય કોઈ કારણે આપવામાં આવતા શેર.

આ પ્રકારના શેર બહાર પાડતાં પહેલાં કંપનીમાં ખાસ ઠરાવ દ્વારા માન્ય થયેલા હોવા જોઈએ. આ શેરનો પ્રકાર અગાઉ બહાર પાડેલા શેરના પ્રકાર જેવો જ હોવો જોઈએ. આ ઠરાવમાં કયા ડિરેક્ટર્સને કે કયા કર્મચારીઓના વર્ગને કેટલા શેર આપવાના છે, તેની બજારકિંમત શું છે, કંપનીને તેવા ઇશ્યુ માટે શું અવેજ મળવાનો નક્કી થયો છે વગેરે બાબતોનો ઉલ્લેખ જરૂરી છે.

આ પ્રકારના શેર, સ્ટોક માર્કેટમાં (શેરબજારમાં) નોંધાયેલા હોય તો સેબીના નિયમો પ્રમાણે શેર બહાર પાડવા જોઈએ. કંપની આ પ્રકારના શેર તેની મૂળકિંમત કરતાં ઓછી કિંમતે (વટાવથી) બહાર પાડે છે. આ પ્રકારના શેર ધારણ કરનારાઓ શેર મળ્યા તારીખથી ત્રણ વર્ષ સુધી આ શેર વેચી શકશે નહિ. જેને 'લોક ઈન પીરિયડ' કહેવામાં આવે છે.

સ્વેટ ઇક્વિટી શેર બહાર પાડવાની આમનોંધો અન્ય ઇક્વિટી શેર બહાર પાડવા જેવી જ હોય છે.

(3) કર્મચારીઓને સ્ટોકમાં વિકલ્પ આપવાની યોજના (Employees Stock Option Plan - ESOP) : કર્મચારીઓને સ્ટોકમાં વિકલ્પ આપવો એટલે કે કંપની તેમના કર્મચારીઓને નિર્દેશ આપે છે કે તેઓ કંપનીના પોતાના શેરના જાહેર ભરણાંમાં કંપનીએ નક્કી કર્યા મુજબ શેરની મૂળકિંમત કે બહાર પાડેલી કિંમત કરતાં ઓછી કિંમતે શેર ખરીદી શકે છે.

આ વિકલ્પ કર્મચારીઓને એક સારા આશયથી આપવામાં આવે છે, નહિ કે કર્મચારીઓ પર કોઈ જવાબદારી સ્વરૂપે. આ વિકલ્પ સ્વીકારવો કે ન સ્વીકારવો એ કર્મચારીએ નક્કી કરવાનું છે.

આ શેરનો પ્રકાર બહાર પાડેલા શેરના પ્રકાર જેવો જ હોવો જોઈએ. કંપનીએ ખાસ ઠરાવ દ્વારા આ પ્રકારના શેર માન્ય કરેલા હોવા જોઈએ. કર્મચારીઓને સ્ટોકમાં વિકલ્પ એ સ્વેટ ઇક્વિટી શેરનો જ એક ભાગ છે.

(4) શેર અરજના સંદર્ભે નિર્ધારિત બેન્કસિલકનાં ઉપાડ પર હંગામી નિયંત્રણ (Applications Supported by Blocked Amount - ASBA) : ASBA (અસ્બા) એ શેરનાં પ્રથમ જાહેર ભરણાં(IPO)માં અરજી કરવા માટે ભારતીય સ્ટોક માર્કેટનાં નિયમનકાર 'સેબી' દ્વારા વિકસિત કરેલી એક પ્રક્રિયા છે. આ પ્રક્રિયામાં, IPOમાં અરજી કરનારાઓના શેર જ્યાં સુધી મંજૂર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેમનાં બેન્ક ખાતાં ઉધારવામાં આવશે નહિ.

અગાઉ માન્ય સંસ્થાકીય ખરીદનાર(Qualified Institutional Buyers)ને પ્રથમ જાહેર ભરણાંમાં અસ્બા(ASBA)ની સુવિધા દ્વારા ભાગ લેવાની મંજૂરી હતી નહિ.

વર્તમાન સંજોગોમાં સેબીની ગાઈડ લાઈન્સ મુજબ નાના રોકાણકારો સિવાય(Non-retail investors)ના જેવા કે માન્ય સંસ્થાકીય ખરીદનાર અને બિન-સંસ્થાકીય રોકાણકારો માટે હવે જાહેર ભરણાંમાં કે હક્કના શેરનાં ભરણાંમાં અસ્બા(ASBA)ની સુવિધાનો ફરજિયાત ઉપયોગ જરૂરી છે.

અસ્બાની પ્રક્રિયા માટેની સુવિધા ધરાવતી સેલ્ફ સર્ટિફાઈડ સિન્ડિકેટ બેન્કસ(SCSBs - Self Certified Syndicate Banks) (જે સેબી દ્વારા માન્ય કરવામાં આવતી હોય છે. તેમની યાદી સેબીની website પર જોવા મળે છે. સેબી માન્યતા વગર SCSBsનાં સભ્ય તરીકે બેન્ક કામગીરી કરી શકતી નથી.)માં નાના વ્યક્તિગત રોકાણકારો પોતાની શેરઅરજી દ્વારા શેરની કટ-ઓફ કિંમતે એક વિકલ્પ તરીકે બોલીમાં (bidding) ભાગ લઈ શકે છે. સેલ્ફ સર્ટિફાઈડ સિન્ડિકેટ બેન્કમાં રોકાણકારનું ખાતું હોવું જરૂરી છે. સેલ્ફ સર્ટિફાઈડ સિન્ડિકેટ બેન્કસ, એવા પ્રકારની બેન્ક કે જેણે સેબીની શરતોનું પાલન કરેલું હોવું જોઈએ. આ પ્રકારની બેન્ક કે જે શેરઅરજીનો સ્વીકાર કરી શકે છે, અરજીની ચકાસણી કરી શકે છે, શેરની બોલી (ભરણાં) માટે જરૂરી રકમ અરજદારના ખાતામાં બ્લોક (જ્યાં સુધી અરજી કરેલ શેરની ફાળવણી ન થાય ત્યાં સુધી અરજી કરેલ શેરની રકમનાં ઉપાડ પર બેન્ક નિયંત્રણ મૂકે છે.) કરી શકે છે, NSEના વેબ (web) આધારિત બોલીની પ્રક્રિયા(bidding system)માં શેરભરણાંની બોલી માટેની અરજીઓ પ્રક્રિયા માટે મૂકી શકે છે, જ્યારે શેરમંજૂરીની પ્રક્રિયા પૂર્ણ થાય ત્યારે મંજૂર કરેલા શેરની રકમ શેર અરજદારના ખાતામાંથી શેર બહાર પાડનારના (કંપનીના) ખાતામાં ફેરબદલી પણ કરે છે.

અસ્બા (ASBA) એટલે શેરઅરજીનાં સંદર્ભે નિર્ધારિત બેન્કસિલકનાં ઉપાડ પર હંગામી ધોરણે નિયંત્રણ. આ અરજીમાં શેરનાં ભરણાં માટેની જરૂરી રકમ અરજદારોનાં બેન્કનાં ખાતામાં રોકી રાખવાની (બ્લોક કરવાની) સત્તા આપવામાં આવે છે. જ્યારે કોઈ રોકાણકારે અસ્બા દ્વારા અરજી કરી હોય ત્યારે, તેમના જેટલા શેર મંજૂર કર્યા હશે તેટલી જ રકમ તેમના ખાતામાંથી ઉધાર થશે. જો શેર મંજૂર કરવામાં ન આવે તો રોકી રાખેલી રકમ પરથી નિયંત્રણ દૂર કરવામાં આવે છે.

અસ્બા (ASBA) સેબી દ્વારા નિયત કરવામાં આવી છે, ભારતમાં કામ કરતી મોટા ભાગની બેન્કોમાં તેની વ્યવસ્થા જોવા મળે છે. જાહેર ભરણાં બાદ જ્યાં સુધી શેર મંજૂર ના થાય ત્યાં સુધી અરજદારના ખાતામાં શેરઅરજીનાં નાણાં બેન્ક રોકી રાખી શકે છે. જે રકમનો અરજદાર ઉપયોગ કરી શકતો નથી. જ્યારે શેર મંજૂર થશે ત્યારે, જરૂરી રકમ જ અરજદારોનાં ખાતામાંથી કંપનીના ખાતામાં ફેરબદલી કરવામાં આવે છે. જેથી મંજૂર ન કરેલા શેર પરનાં નાણાં પરત કરવાની જરૂરિયાત ઊભી થતી નથી.

વર્તમાન સંજોગોમાં હવે રોકાણકારો કે અરજદારો શેરનાં જાહેર ભરણાં માટે SCSBsની કોઈ પણ બેન્કમાં અસ્બા દ્વારા અરજી કરી શકે છે. SCSBsમાં એક્સિસ બેન્ક, એચ.ડી.એફ.સી. બેન્ક, આઈ.સી.આઈ.સી.આઈ. બેન્ક, સ્ટેટ બેન્ક ઓફ ઈન્ડિયા, પંજાબ નેશનલ બેન્ક, આઈ.ડી.બી.આઈ. બેન્ક વગેરે જેવી બેન્કનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

અસ્બા દ્વારા કરેલ અરજી અને અસ્બા વગર કરેલ અરજી આ બંનેમાં શેર મંજૂર કરવાની પદ્ધતિમાં કોઈ પણ ફેરફાર નથી.

સ્વાધ્યાય

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :

- (1) હાલના કંપનીધારાના નિયમ પ્રમાણે કંપની શેરદીઠ ઓછામાં ઓછી કેટલી કિંમતે તેના શેર બહાર પાડી શકે ?

(અ) ₹ 100	(બ) ₹ 1000
(ક) ₹ 1	(ડ) ₹ 0.50
- (2) કંપનીને શેરનાં જાહેર ભરણાં માટે કોની સંમતિ લેવી પડે છે ?

(અ) કેન્દ્ર સરકાર	(બ) સેબી
(ક) રાજ્ય સરકાર	(ડ) રીઝર્વ બેન્ક
- (3) સેબીના નિયમ મુજબ શેરઅરજી વખતે મંગાવેલ શેરદીઠ રકમ તે શેરની ઈશ્યુ કિંમત કરતાં ટકાથી ઓછી હોવી જોઈએ નહિ.

(અ) 25	(બ) 30
(ક) 5	(ડ) 20
- (4) જો જાહેર ભરણાંમાં અરજી વખતે બહાર પાડેલ શેર કરતાં ઓછા શેરની અરજીઓ આવે, તો શેરનું ભરણું રદ કરવામાં આવે છે.

(અ) 50 %થી	(બ) 75 %થી
(ક) 90 %થી	(ડ) 100 %થી
- (5) કંપની તેના શેર, શેરની મૂળકિંમતના વધુમાં વધુ કેટલા ટકા લેખે પ્રીમિયમથી બહાર પાડી શકે છે ?

(અ) 10 %	(બ) 100 %
(ક) 25 %	(ડ) કોઈ મર્યાદા નથી.
- (6) શેર જપ્ત થાય ત્યારે જપ્ત થયેલા શેર પર મંગાવેલી કુલ રકમ કરવામાં આવે છે.

(અ) શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર	(બ) શેરજપ્તી ખાતે જમા
(ક) શેરમૂડી ખાતે જમા	(ડ) શેરમૂડી ખાતે ઉધાર

- (7) કંપનીઓ બાકી હપ્તાની રકમ પર શિડ્યુલ Iના ટેબલ F મુજબ વધુમાં વધુ કેટલા ટકા લેખે વ્યાજ વસૂલ કરી શકશે ?
- (અ) વાર્ષિક 15 %ના દરે (બ) વાર્ષિક 10 %ના દરે
(ક) માસિક 2 %ના દરે (ડ) માસિક 1 %ના દરે
- (8) જ્યારે જપ્ત થયેલા બધા જ શેર ફરીથી બહાર પાડવામાં આવે ત્યારે શેરજપ્તી ખાતાની બાકી ખાતે લઈ જવામાં આવે છે.
- (અ) શેરમૂડી (બ) નફા-નુકસાન
(ક) મૂડી અનામત (ડ) સામાન્ય અનામત
- (9) જપ્ત થયેલા શેર પર પ્રીમિયમની રકમ મળી ન હોય તો તે પ્રમાણસર પ્રીમિયમની રકમ
- (અ) જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે ઉધારાય છે. (બ) જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે જમા થાય છે.
(ક) મૂડી અનામત ખાતે જમા થાય છે. (ડ) શેરમૂડી ખાતે ઉધારાય છે.
- (10) નીચેનામાંથી કઈ મૂડી કંપનીના પાકા સરવૈયામાં 'શેરમૂડી'ના શીર્ષક હેઠળ દર્શાવવામાં આવતી નથી ?
- (અ) સત્તાવાર મૂડી (બ) બહાર પાડેલી મૂડી
(ક) અનામત મૂડી (ડ) ભરાયેલી મૂડી

2. નીચેના પ્રશ્નોના બે કે ત્રણ વાક્યમાં જવાબ લખો :

- (1) શેર અને શેરમૂડી એટલે શું ?
(2) જામીનગીરી પ્રીમિયમ એટલે શું ?
(3) શેરજપ્તી એટલે શું ?
(4) જપ્ત થયેલા શેર ફરી કઈ શરતોએ બહાર પાડી શકાય ?
(5) કયા સંજોગોમાં કંપની દ્વારા રોકડ સિવાયના અવેજથી શેર બહાર પાડવામાં આવે છે ?
(6) શેરનું વધારે ભરણું કે ઓછું ભરણું કોને કહેવાય ?
(7) શેરની પ્રમાણસર ફાળવણી એટલે શું ?
(8) જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામતની રકમના કોઈ પણ બે ઉપયોગો જણાવો.

3. તફાવત આપો :

- (1) વધુ ભરણું અને ઓછું ભરણું
(2) પ્રેફરન્સ શેર અને ઈક્વિટી શેર
(3) અનામત મૂડી અને મૂડી અનામત

4. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ સવિસ્તાર આપો :

- (1) શેરમૂડી એટલે શું ? શેરમૂડીના પ્રકાર જણાવો.
(2) શેર એટલે શું ? શેરના પ્રકારો જણાવો.
(3) ખાનગી ધોરણે શેર બહાર પાડવા અંગેની પદ્ધતિ જણાવો.
(4) મળવાના બાકી હપ્તા પર ટૂંકનોંધ લખો.
(5) અગાઉથી મળેલ હપ્તા એટલે શું ? કંપનીધારા હેઠળ તેની જોગવાઈઓ જણાવો.
(6) જામીનગીરી પ્રીમિયમ એટલે શું ? જામીનગીરી પ્રીમિયમ અંગે ધ્યાનમાં રાખવાના મુદ્દા જણાવો.

5. નડિયાદની વૈદ્ય લિમિટેડ કંપનીએ ₹ 10નો એક એવા 7,50,000 ઇક્વિટી શેર નીચે મુજબ રકમ ચૂકવવાની શરતે બહાર પાડ્યા :
- અરજી સાથે શેરદીઠ ₹ 3
મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 4
પ્રથમ અને છેલ્લા હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 3
- કંપનીને 7,50,000 શેર માટે અરજીઓ મળી જે બધી મંજૂર કરવામાં આવી. મંજૂરી વખતની તથા હપ્તા વખતે લેણી થતી રકમો યોગ્ય સમયે મંગાવવામાં આવી હતી જે સમયસર પૂરેપૂરી મળી હતી.
કંપનીના ચોપડે ઉપર્યુક્ત વ્યવહારોની આમનોંધ પસાર કરો.
6. હિંમતનગરની મેવાડા લિમિટેડની સત્તાવાર થાપણ ₹ 10નો એક એવા 4,00,000 ઇક્વિટી શેરમાં વહેંચાયેલી છે. કંપનીએ તેમાંથી 3,00,000 ઇક્વિટી શેર બહાર પાડ્યા. શેરદીઠ રકમ નીચે મુજબ મંગાવવામાં આવી :
- અરજી વખતે ₹ 4
મંજૂરી વખતે ₹ 3
આખરી હપ્તા વખતે ₹ 3
- કંપનીને 3,60,000 શેર માટે અરજીઓ મળી. વધારાના શેર માટેની અરજીઓ નામંજૂર કરવામાં આવી અને તેનાં નાણાં અરજદારોને પરત કર્યાં.
એક શેરહોલ્ડર આશાએ ધારણ કરેલા 2000 ઇક્વિટી શેર પર આખરી હપ્તાની રકમ સિવાય બધા શેર પર મંજૂરી તથા આખરી હપ્તાની રકમ મળી ગઈ હતી.
કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારોની આમનોંધ પસાર કરો. ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતું, ઇક્વિટી શેરઅરજી ખાતું, ઇક્વિટી શેરમંજૂરી ખાતું તથા ઇક્વિટી શેર આખરી હપ્તા ખાતું પણ તૈયાર કરો.
7. નાગપુરની પાગેદાર સુગર લિમિટેડે ₹ 10નો એક એવા 12,00,000 ઇક્વિટી શેર જાહેર જનતામાં બહાર પાડ્યા હતા. કંપનીને 13,50,000 શેર માટે અરજીઓ મળી. બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સની મીટિંગમાં શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા. શેર માટેની વધારાની અરજીઓ નામંજૂર કરવામાં આવી અને તેનાં નાણાં શેર અરજદારોને પરત કર્યાં.
શેર પરની રકમ નીચે મુજબ મંગાવવામાં આવી હતી :
- અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 2.50
મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 2.50
પ્રથમ હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 2
છેલ્લા હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 3
- ઐશ્વર્યા કે જેના 960 શેર મંજૂર કરેલા છે તે પ્રથમ હપ્તા અને છેલ્લા હપ્તાનાં નાણાં ભરી શકેલ નથી, જ્યારે વિનય કે જેના 1200 શેર મંજૂર કરેલા છે તે છેલ્લા હપ્તાનાં નાણાં ભરી શકેલ નથી. આ સિવાય બાકીના શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી સમયસર બધી રકમ મળી ગઈ હતી. ઐશ્વર્યા અને વિનયે પછીથી બાકી હપ્તાની રકમ કંપનીને ચૂકવી હતી. વ્યાજની અસર આપ્યા વગર ઉપરના વ્યવહારો અંગે જરૂરી આમનોંધ કંપનીના ચોપડામાં પસાર કરો.
8. વ્યારાની ચૌધરી એગ્રો કંપનીએ 5,00,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 10 લેખે જાહેર જનતામાં બહાર પાડ્યા હતા. કંપનીએ અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 3, મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 4 અને પ્રથમ અને છેલ્લા હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 3 મંગાવવાના નક્કી કર્યા હતા.
કંપનીને જાહેર જનતા પાસેથી 5,75,000 ઇક્વિટી શેરની અરજીઓ મળી. વધારાની અરજીઓ નામંજૂર કરી તેની રકમ અરજદારોને પરત કરી.

વિરલ કે જેણે 2000 શેરની અરજી કરી હતી, તેણે અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 10 લેખે પૂરેપૂરી રકમ મોકલી આપી હતી. કંપનીએ તેના બધા જ શેર મંજૂર રાખ્યા હતા. જ્યારે યજ્ઞેશ કે જેના 2500 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા, તેણે શેરમંજૂરી સમયે પ્રથમ અને છેલ્લા હપ્તાની રકમ પણ કંપનીને મોકલી આપી હતી. આ સિવાય મંજૂરી વખતની તથા હપ્તા વખતની લેણી થતી રકમો યોગ્ય સમયે મંગાવવામાં આવી હતી અને તે સમયસર પૂરેપૂરી મળી ગઈ હતી.

કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારોની આમનોંધ પસાર કરો.

9. જૂનાગઢની નાણાવટી લિમિટેડે ₹ 10નો એક એવા 3,00,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 5ના પ્રીમિયમે બહાર પાડ્યા. રકમ નીચે મુજબ મંગાવવામાં આવી હતી :

અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 4

મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 8 (પ્રીમિયમ સહિત)

આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 3

કંપનીને 3,50,000 શેર માટે અરજીઓ મળી. વધારાની શેરઅરજીઓ નામંજૂર કરવામાં આવી અને તેના પર અરજી વખતે મળેલ રકમ અરજદારોને પરત કરવામાં આવી. ઈશિરાએ ધારણ કરેલ 3000 ઇક્વિટી શેર પર મંજૂરી અને આખરી હપ્તાની રકમ સિવાય પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ હતી.

કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.

10. ધંધુકાની વાલા મેન્યુ. લિમિટેડે ₹ 10નો એક એવા 4,00,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 60ના પ્રીમિયમે બહાર પાડ્યા. શેરદીઠ રકમ નીચે મુજબ મંગાવવામાં આવી હતી :

અરજી સાથે ₹ 23 (₹ 20ના પ્રીમિયમ સહિત)

મંજૂરી વખતે ₹ 34 (₹ 30ના પ્રીમિયમ સહિત)

છેલ્લા હપ્તા વખતે ₹ 13 (₹ 10ના પ્રીમિયમ સહિત)

કંપનીને 6,00,000 શેર માટે અરજીઓ મળી. વધારાની અરજીઓ નામંજૂર કરી તેના પર મળેલ નાણાં પરત કરવામાં આવ્યાં. મંજૂરી વખતે અને છેલ્લા હપ્તા વખતે લેવાની રકમ સમયસર મંગાવવામાં આવી હતી. હિંમતભાઈએ ધારણ કરેલ 500 શેર પર મંજૂરી અને આખરી હપ્તાની રકમ અને હિમાએ ધારણ કરેલ 300 શેર પર આખરી હપ્તાની રકમ સિવાય બધા શેર પર પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ હતી.

કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારો નોંધવા જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.

11. દાહોદની મન્સૂરી લિમિટેડ કંપનીની સત્તાવાર થાપણ 7,00,000 ઇક્વિટી શેરની, શેરદીઠ ₹ 10ની કિંમતની બનેલી છે. તા. 4 જુલાઈ, 2017ના રોજ કંપનીએ 4,50,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 16ના પ્રીમિયમથી જાહેર ભરણાં માટે બહાર પાડ્યા. શેરની રકમ નીચે પ્રમાણે મંગાવવામાં આવી હતી.

તા. 4 જુલાઈ, 2017ના રોજ અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 10 (શેરદીઠ ₹ 6 પ્રીમિયમ સહિત)

તા. 4 ઓગસ્ટ, 2017ના રોજ મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 14 (શેરદીઠ ₹ 10 પ્રીમિયમ સહિત)

તા. 4 સપ્ટેમ્બર, 2017ના રોજ પ્રથમ અને આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 2

શેરભરણું તા. 6 જુલાઈ, 2017ના રોજ સંપૂર્ણ ભરાઈ જતાં બંધ કર્યું. બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સે શેરઅરજીના બધા શેર મંજૂર કર્યા.

600 શેર ધારણ કરનાર અબ્દુલે શેરમંજૂરી અને પ્રથમ અને આખરી હપ્તાની રકમ ચૂકવી ન હતી. જ્યારે 400 શેર ધારણ કરનાર હાડને પ્રથમ અને આખરી હપ્તાની રકમ ચૂકવી ન હતી.

આ સિવાય બધા જ શેર પર નીચે જણાવેલ તારીખો સુધીમાં પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ હતી.

શેર મંજૂરીની રકમ તા. 7 ઓગસ્ટ, 2017

પ્રથમ અને આખરી હપ્તાની રકમ તા. 7 સપ્ટેમ્બર, 2017

ઉપરના વ્યવહારો અંગે કંપનીના ચોપડે રોકડ સિવાયની આમનોંધો પસાર કરો તેમજ બેન્ક ખાતું બનાવો.

12. નીચે આપેલી વિગતો પરથી કંપનીના ચોપડે શેરજપ્તી અંગેની તેમજ જપ્ત થયેલા શેર ફરી બહાર પાડવાની આમનોંધ લખો.
- ₹ 10નો એક એવા 800 ઇક્વિટી શેર ધારણ કરનાર એક શેરહોલ્ડરે મંજૂરીના શેરદીઠ ₹ 4 તથા હપ્તાના શેરદીઠ ₹ 3 નહિ ચૂકવતાં કંપનીએ તેના શેર જપ્ત કર્યા. શેરહોલ્ડરે અરજી સમયે શેરદીઠ ₹ 3 ભરેલા છે. જપ્ત થયેલા શેર, શેરદીઠ ₹ 8 લેખે ફરી બહાર પાડવામાં આવ્યા.
 - આર. કે. કંપની લિમિટેડે સુનીલના દરેક ₹ 10નો એક તેવા 600 શેર જપ્ત કર્યા હતા. સુનીલે શેરઅરજી તથા મંજૂરી પેટે દરેક શેરદીઠ ₹ 5 ભર્યા હતા, જ્યારે પ્રથમ હપ્તાના અને બીજા હપ્તાના અનુક્રમે શેરદીઠ ₹ 3 અને ₹ 2 ભર્યા ન હતા. તેમાંથી 400 શેર દરેક શેરદીઠ ₹ 6ના ભાવથી મિતલને ફરી વેચ્યા હતા.
 - ₹ 10નો એક એવા 3000 ઇક્વિટી શેર ધારણ કરનાર એક શેરહોલ્ડરે અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 13 (₹ 10ના પ્રીમિયમ સહિત) અને મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 13 (₹ 10ના પ્રીમિયમ સહિત) ચૂકવેલ છે, જ્યારે હપ્તાના શેરદીઠ ₹ 4 ન ચૂકવવાથી કંપનીએ તેના શેર જપ્ત કર્યા. જપ્ત થયેલા શેર, શેરદીઠ ₹ 7 લેખે ફરી બહાર પાડ્યા.
13. નીચે આપેલી વિગતો પરથી કંપનીના ચોપડે શેર જપ્ત કરવાની અને તે ફરી બહાર પાડવાની આમનોંધ લખો :
- મંજૂરીના શેરદીઠ ₹ 14 (₹ 10ના પ્રીમિયમ સહિત) અને પ્રથમ અને આખરી હપ્તાના શેરદીઠ ₹ 3 નહિ ભરતાં કંપનીએ કટારાએ ધારણ કરેલા ₹ 10નો એક એવા 1200 ઇક્વિટી શેર જપ્ત કર્યા અને તે બધા શેર આપી શકાય તેટલો વધુમાં વધુ વટાવ આપી ફરી બહાર પાડ્યા. જે કનુએ ખરીદ્યા હતા.
 - રમેશે, એક કંપનીમાં ₹ 10નો એક એવા 600 ઇક્વિટી શેર ધારણ કરેલ છે. તેણે કંપનીને અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 3 અને મંજૂરીના શેરદીઠ ₹ 2.50 લેખે ચૂકવ્યા હતા, પરંતુ પ્રથમ હપ્તાના શેરદીઠ ₹ 2.00 ભર્યા ન હતા. કંપનીએ છેલ્લો હપ્તો મંગાવતાં પહેલાં યોગ્ય કાર્યવાહી કર્યા બાદ ઉપર્યુક્ત શેર જપ્ત કર્યા અને શેરદીઠ ₹ 4 વટાવ આપી ફરી બહાર પાડ્યા, જે સુરેશે ખરીદ્યા હતા.
 - એક કંપનીએ દરેક ₹ 100નો, જે 20 ટકા પ્રીમિયમથી બહાર પાડેલ તેવા 400 શેર જપ્ત કર્યા. આ શેર પર શેરદીઠ ₹ 80 (પ્રીમિયમ સહિત) મંગાવેલા છે. આ શેર પર મંજૂરીના શેરદીઠ ₹ 50 (પ્રીમિયમ સહિત) નહિ મળવાથી આ શેર પ્રથમ અને આખરી હપ્તા પહેલાં જપ્ત થયા. આ શેર પૂરેપૂરા ભરપાઈ તરીકે પ્રથમ અને આખરી હપ્તા પહેલાં કુલ ₹ 36,000માં ફરી બહાર પાડવામાં આવ્યા.
14. રાજ મશીન લિમિટેડે ₹ 10નો એક એવા 12,00,000 ઇક્વિટી શેર બહાર પાડ્યા, જેના પર નીચે મુજબ રકમ ચૂકવવાની હતી :
- અરજી સાથે શેરદીઠ ₹ 3
મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 4
પ્રથમ અને આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 3
- કંપનીને જાહેર જનતામાંથી 14,70,000 શેર માટે અરજીઓ મળી. વધારાની મળેલ અરજીઓ નામંજૂર કરી તેના પર અરજી વખતે મળેલ નાણાં પરત કરવામાં આવ્યાં.
- આકાશ કે જેના 2000 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યાં હતાં, તેણે મંજૂરી અને આખરી હપ્તાની રકમ ચૂકવી ન હતી. સની કે જેના 1200 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા, તેણે આખરી હપ્તાની રકમ ચૂકવી ન હતી.
- કંપનીએ જે શેર પર હપ્તા બાકી હતા તે શેર જપ્ત કર્યા. જપ્ત કરેલા બધા શેર, શેરદીઠ ₹ 7 લેખે પૂરા ભરપાઈ થયેલા ગણીને ફરી બહાર પાડ્યા, જે ધવલે ખરીદી લીધા.
- ઉપરના વ્યવહારો નોંધવા કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.

15. વલસાડની રૂસ્તમ લિમિટેડ કંપનીએ ₹ 10નો એક એવા 2,40,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 70ના પ્રીમિયમ બહાર પાડ્યા. શેરદીઠ નીચે મુજબ રકમ મંગાવવામાં આવી હતી :
- અરજ સાથે ₹ 38 (₹ 35ના પ્રીમિયમ સહિત)
મંજૂરી વખતે ₹ 28 (₹ 25ના પ્રીમિયમ સહિત)
આખરી હપ્તા વખતે ₹ 14 (₹ 10ના પ્રીમિયમ સહિત)
- જહાંગીરે ધારણ કરેલા 2000 શેર પર મંજૂરી અને આખરી હપ્તાની રકમ સિવાય બાકીના બધા શેર પર પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ હતી. કંપનીએ યોગ્ય કાર્યવાહી બાદ જહાંગીરના શેર જપ્ત કર્યા. આ શેર 40 ટકાના પ્રીમિયમ પૂરા ભરાયેલા તરીકે જોસેફને ફરી વેચ્યા.
- ઉપરના વ્યવહારોની કંપનીના ચોપડે આમનોંધ પસાર કરો.
16. જામનગરની ધરમ મેટલ્સ લિ. કંપનીએ ₹ 10નો એક એવા 8,00,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 30ના પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા, જેના પર નીચે મુજબ રકમ ચૂકવવાની હતી :
- અરજ વખતે શેરદીઠ ₹ 13 (₹ 10ના પ્રીમિયમ સહિત)
મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 23 (₹ 20ના પ્રીમિયમ સહિત)
આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 4
- કંપનીને 8,00,000 શેરની અરજઓ મળી હતી, જે બધી જ મંજૂર કરી.
- વિપુલ કે જેના 1500 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા, તેણે મંજૂરીની રકમ ચૂકવી ન હતી, તેથી તેના શેર મંજૂરી બાદ કંપનીએ જપ્ત કર્યા. કંપનીએ આખરી હપ્તો મંગાવ્યા પહેલાં જપ્ત કરેલ આ 1500 શેર, શેરદીઠ ₹ 5 લેખે ફરીથી બહાર પાડ્યા.
- હેમા કે જેના 500 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા, તેણે આખરી હપ્તાની રકમ ચૂકવી ન હતી. જેથી તેના શેર આખરી હપ્તા બાદ કંપનીએ જપ્ત કર્યા. કંપનીએ જપ્ત કરેલા આ 500 શેર આપી શકાય તેટલો વધુમાં વધુ વટાવ આપી ફરી બહાર પાડ્યા.
- કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારોની આમનોંધ પસાર કરો.
17. સિદ્ધપુર ઇસબગુલ લિમિટેડે ₹ 10નો એક એવા 6,00,000 ઇક્વિટી શેર ₹ 7ના પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા હતા. શેર પર નીચે મુજબ રકમ ભરવાની હતી :
- અરજ સાથે શેરદીઠ ₹ 10 (પ્રીમિયમ સહિત)
મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 4
આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 3
- કુલ 9,00,000 શેર માટે અરજઓ મળી હતી. વધારાની અરજઓ નામંજૂર કરી તેના પર ભરાયેલાં અરજનાં નાણાં પરત કર્યા.
- સિદ્ધરાજ કે જેના 6000 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા તે મંજૂરી વખતની રકમ નહિ ભરી શકતાં તેના શેર મંજૂરી બાદ જપ્ત કરવામાં આવ્યા. જયસિંહ કે જેના 4000 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા તે આખરી હપ્તા વખતની રકમ નહિ ભરી શકતાં તેના શેર આખરી હપ્તા બાદ જપ્ત કરવામાં આવ્યા. બાકીના શેર પર મંજૂરી અને આખરી હપ્તાની રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ.
- જપ્ત કરેલા સિદ્ધરાજના 6000 શેર, શેરદીઠ ₹ 7ના ભાવે મિનળને અને જયસિંહના 4000 શેર, શેરદીઠ ₹ 6ના ભાવે રૂદ્રને ફરી વેચ્યા.
- કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારો નોંધવા જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો અને શેરજપ્તી ખાતું બનાવો.
18. કપૂર મીડિયા લિમિટેડે દરેક ₹ 10નો તેવા 1,20,000 ઇક્વિટી શેર જાહેર જનતાના ભરણા માટે શેરદીઠ ₹ 80ના પ્રીમિયમ બહાર પાડ્યા. કંપનીએ શેર પરની પ્રીમિયમ સહિતની રકમો ચાર સરખા હપ્તે એટલે કે અરજ વખતે, મંજૂરી વખતે, પ્રથમ હપ્તા વખતે અને આખરી હપ્તા વખતે મંગાવી.

કંપનીને 1,60,000 ઇક્વિટી શેર માટેની અરજીઓ મળી. વધારાની શેરઅરજીઓ નામંજૂર કરવામાં આવી અને તેઓને તેમની રકમ પરત કરવામાં આવી.

4000 શેર ધરાવનાર શાહિદ પોતાના શેર પરનો પ્રથમ હપ્તો અને આખરી હપ્તો ભરવામાં નિષ્ફળ ગયો. જરૂરી કાર્યવાહી કરીને તેના શેર જપ્ત કરવામાં આવ્યા.

જપ્ત કરેલા આ શેર રણબીરને શેરદીઠ ₹ 70ના પ્રીમિયમથી આપવામાં આવ્યા. જેના પરની રકમ કંપનીને પૂરેપૂરી મળી ગઈ.

કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારો નોંધવા માટે જરૂરી આમનોંધ લખો અને જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતું પણ તૈયાર કરો.

19. શીતલ ઇલેક્ટ્રોનિક્સ લિમિટેડે 1,20,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 10ના ભાવે જાહેર જનતામાં બહાર પાડ્યા. કંપનીએ નીચે મુજબ રકમ મંગાવી હતી :

અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 3

મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 3 અને આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 4

જાહેર જનતા પાસેથી કુલ 1,80,000 શેરની અરજીઓ મળી હતી, જે અંતર્ગત કંપનીએ નીચે પ્રમાણે શેરની ફાળવણી કરી હતી :

48,000 શેર અરજદારોના પૂરેપૂરા શેર મંજૂર કર્યા.

36,000 શેર અરજદારોનો એક પણ શેર મંજૂર ન કર્યો.

96,000 શેર અરજદારોના 72,000 શેર મંજૂર કર્યા.

બધી જ રકમ સમયસર મળી ગઈ હતી. ઉપરની વિગતો પરથી કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.

20. ભરૂચની ગુજરાત ફર્ટિલાઇઝર લિ. કંપનીએ 4,50,000 શેર, શેરદીઠ ₹ 10 લેખે બહાર પાડ્યા હતા. જેમાં અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 3, મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 3, પ્રથમ હપ્તા વખતે ₹ 2 અને આખરી હપ્તા વખતે શેરદીઠ ₹ 2 મંગાવવામાં આવ્યા હતા.

જાહેર જનતામાંથી 6,20,000 શેરની અરજીઓ મળી હતી. 5,40,000 શેરના અરજદારોને પ્રમાણસર ફાળવણીથી 4,50,000 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા. બાકીના અરજદારોને તેમની અરજી પર ભરેલ રકમ કંપનીએ પરત કરી. મહેશ કે જેના 1000 શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા. તેણે આખરી હપ્તાની રકમ નહિ ભરતાં તેના શેર જપ્ત કરવામાં આવ્યા હતાં. અને તેના બધા જ શેર, શેરદીઠ ₹ 5 લેખે બહાર પાડ્યા હતા.

કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારોની આમનોંધ પસાર કરો.

21. શારદા લિમિટેડે ₹ 10નો એક એવા 6,00,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 4ના પ્રીમિયમને બહાર પાડ્યા.

શેરદીઠ નીચે મુજબ રકમ મંગાવવામાં આવી :

શેરઅરજી સાથે ₹ 4

શેર મંજૂરી સાથે ₹ 3 + પ્રીમિયમ

શેર પ્રથમ અને આખરી હપ્તા સાથે ₹ 3

3.5 ગણું ભરણું ભરાયું, જે પૈકી $\frac{4}{7}$ ભાગની શેરઅરજીઓ પૂરેપૂરી નામંજૂર કરી, બાકીના અરજદારોના પ્રમાણસર શેર મંજૂર કરવામાં આવ્યા. શેરઅરજી સાથે મળેલ વધારાનાં નાણાં શેરમંજૂરી તથા શેર હપ્તા પેટે મજરે લીધાં.

શારદા લિમિટેડના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ લખો.

22. મુંબઈની શુભા લિમિટેડ કંપનીની સત્તાવાર મૂડી, શેરદીઠ ₹ 1 લેખે 18,00,000 શેરની બનેલી છે. કંપનીએ 12,00,000 શેર, શેરદીઠ ₹ 580ના પ્રીમિયમથી જાહેર જનતામાં બહાર પાડ્યા. જેના પર નીચે મુજબ રકમ ચૂકવવાની હતી :

અરજી વખતે શેરદીઠ ₹ 290.50 (₹ 290ના પ્રીમિયમ સહિત)

મંજૂરી વખતે શેરદીઠ ₹ 290.50 (₹ 290ના પ્રીમિયમ સહિત)

જાહેર જનતામાંથી કંપનીને 16,50,000 શેરની અરજીઓ મળી, જેમાંથી 1,50,000 શેરની અરજીઓ નામંજૂર કરી અને બાકીની શેરઅરજી પર 12,00,000 શેર મંજૂર કર્યા.

મંગાવેલી બધી જ રકમ સમયસર મળી ગઈ હતી. કંપની 'શેરઅરજી અને મંજૂરી ખાતું' સંયુક્ત રાખે છે.

ઉપરના વ્યવહારોની કંપનીના ચોપડે આમનોંધ પસાર કરો.

23. પંચવિલા મેન્યુ. લિમિટેડે 7,50,000 ઇક્વિટી શેર, દરેક ₹ 10નો તેવા 20 % પ્રીમિયમથી જાહેર જનતા માટે બહાર પાડ્યા. શેરદીઠ રકમ નીચે મુજબ મંગાવી :

અરજી સાથે ₹ 5

મંજૂરી વખતે ₹ 4 (પ્રીમિયમ સહિત)

આખરી હપ્તા વખતે ₹ 3

11,25,000 શેર માટે અરજીઓ મળી. કંપનીએ 75,000 શેરની અરજીઓ નામંજૂર કરી અને તેના પરની રકમ પરત કરી. બાકીના અરજદારો વચ્ચે 7,50,000 શેરની પ્રમાણસર ફાળવણી કરી અને અરજી સાથે મળેલ વધારાની રકમ શેરમંજૂરી સામે મજરે લીધી.

એક શેરહોલ્ડર, વિશાલે તેના મંજૂર કરેલ 7500 શેર પર આખરી હપ્તાની રકમ ભરી નહિ.

વિશાલના શેર કંપનીએ જપ્ત કર્યા અને 10 % વટાવે ફરીથી બહાર પાડ્યા. કંપનીના ચોપડે ઉપરના વ્યવહારો અંગે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.

અથવા

કંપનીના ચોપડે નીચેના અંગે આમનોંધ લખો :

(i) શેર જપ્ત કરવા અંગે

(ii) શેર ફરીથી બહાર પાડવા અંગે

(iii) શેરજપ્તી ખાતું બંધ કરવા અંગે

24. અમદાવાદ કેમિકલ લિમિટેડે શેરદીઠ ₹ 100 લેખે 1,50,000 ઇક્વિટી શેર, શેરદીઠ ₹ 30ના પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા. રકમ નીચે મુજબ ચૂકવવાની હતી :

શેરઅરજી અને મંજૂરી વખતે – શેરદીઠ ₹ 85 (પ્રીમિયમ સહિત)

શેર પ્રથમ અને આખરી હપ્તા વખતે – બાકીની રકમ

2,55,000 શેરની અરજીઓ મળી હતી. 55,000 શેરની અરજીઓ નામંજૂર કરી અને બાકીની શેરઅરજીઓ પર પ્રમાણસર ફાળવણી કરી શેર મંજૂર કર્યા. શેરઅરજી અને મંજૂરી વખતે મળેલ વધારાનાં નાણાં શેર પ્રથમ અને આખરી હપ્તા વખતે મજરે લેવાનાં છે. હપ્તાની રકમ મંગાવવામાં આવી હતી. મંગાવેલ બધી જ રકમ સમયસર મળી ગઈ હતી.

ઉપરના વ્યવહારો પરથી અમદાવાદ કેમિકલ લિ.ના ચોપડામાં જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.

2

ડિબેન્ચરના હિસાબો (Accounting for Debentures)

1. પ્રસ્તાવના	8. ડિબેન્ચર પર વ્યાજ
2. ડિબેન્ચર અંગે અગત્યના મુદ્દા	9. ડિબેન્ચરનાં નાણાં પરત કરવા અંગે
3. ડિબેન્ચરના પ્રકારો	10. પરત કરી શકાય તેવા ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે તેની હિસાબી અસરો
4. ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગેની વિધિ	11. ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે નાણાંની જોગવાઈ
5. ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગેની હિસાબી અસરો	12. ડિબેન્ચર પરત કરવાની રીતો
6. રોકડ સિવાયના અવેજથી ડિબેન્ચર બહાર પાડવા	13. શેર અને ડિબેન્ચર વચ્ચેનો તફાવત
7. આનુષંગિક જામીનગીરી તરીકે બહાર પાડેલાં ડિબેન્ચર	— સ્વાધ્યાય

1. પ્રસ્તાવના (Introduction)

સામાન્ય રીતે કંપની લાંબા ગાળાનાં ભંડોળ(ફંડ)ની જરૂરિયાત શેરમૂડી બહાર પાડીને મેળવે છે. કેટલીક વાર કંપનીને શેરમૂડી ઉપરાંત વધારે ભંડોળ(રકમ)ની જરૂરિયાત હોય તો આ ભંડોળ લોન કે ઉછીની રકમ દ્વારા મેળવે છે. નાણાકીય સધ્ધરતા ધરાવતી કંપનીઓ લાંબા ગાળાની લોન બેન્ક કે નાણાકીય સંસ્થાઓ પાસેથી મેળવે છે. ઘણીવાર મોટા રોકાણ માટે નાણાકીય સંસ્થાઓ પાસેથી લોન કે ધિરાણ મેળવવાના બદલે અથવા તે ઉપરાંત, કંપની જાહેર પ્રજા પાસેથી જામીનગીરી બહાર પાડી ભંડોળ મેળવી શકે છે. આવી જામીનગીરી (સિક્યોરિટી) ડિબેન્ચર કે બોન્ડ તરીકે પ્રચલિત છે.

ધંધો કરતી દરેક કંપનીને નાણાં ઉછીનાં લેવાની ગર્ભિત સત્તા છે. આ ગર્ભિત સત્તાના આધારે કંપની જાહેર જનતા પાસેથી આ રીતે લાંબા ગાળા માટે નાણાં ઉછીનાં મેળવે છે. આ રીતે મેળવેલ રકમ કે રોકાણ સામે કંપની પોતાનાં દેવાંનો સ્વીકાર કરતો દસ્તાવેજ રોકાણકારને આપે છે. આ દસ્તાવેજ(Certificate)ને ડિબેન્ચર (Debenture) કહેવામાં આવે છે.

જે લોકો કંપનીને નાણાં આપી ડિબેન્ચર મેળવે છે અથવા બજારમાંથી ડિબેન્ચર ખરીદે છે તેઓ ડિબેન્ચર ધારણ કરનાર એટલે કે ડિબેન્ચરહોલ્ડર (Debentureholder) કહેવામાં આવે છે. ડિબેન્ચરહોલ્ડર એ કંપનીના માલિક ગણાતા નથી.

ડિબેન્ચર એ કંપનીમાં દેવું દર્શાવતો અને દેવાની સ્વીકૃતિ કરતો દસ્તાવેજ છે, જે કંપનીની સામાન્ય મહોર (seal) સાથે બહાર પાડવામાં આવે છે. કંપની ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને નક્કી કરેલી શરતો અનુસાર તેમણે કરેલા રોકાણ પર અમુક નિશ્ચિત દરે અને નિશ્ચિત સમયે વ્યાજ આપશે, જે કંપની માટે ખર્ચ થશે અને ડિબેન્ચરહોલ્ડર માટે આવક થશે. આ ઉપરાંત, કંપની નક્કી કરેલી શરતો અનુસાર ડિબેન્ચર પર મળેલ નાણાં ભવિષ્યમાં ડિબેન્ચરહોલ્ડરને પરત કરશે.

કંપની ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને જે દસ્તાવેજ (સર્ટિફિકેટ) આપે છે તેમાં - ડિબેન્ચરહોલ્ડરનાં નામ, ડિબેન્ચરની સંખ્યા, ડિબેન્ચર દીઠ રકમ, ડિબેન્ચરને આપેલ ક્રમાંક નંબર, વ્યાજની ચૂકવણીનો દર, વ્યાજ ચૂકવવાનો સમય તેમજ ડિબેન્ચરની રકમ ભવિષ્યમાં ક્યારે પરત કરવામાં આવશે તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

વર્તમાન સંજોગોમાં ડિબેન્ચરનો દસ્તાવેજ ડિબેન્ચરહોલ્ડરને ભૌતિક સ્વરૂપે (Physical copy) આપવાના બદલે વીજાણુ નોંધ (Dematerialisation) સ્વરૂપે આપવામાં આવે છે. એટલે કે ડિબેન્ચરની ખરીદી ડિબેન્ચરહોલ્ડરના રિમેટ ખાતામાં સીધી જમા થઈ જાય છે. કંપની ડિબેન્ચરહોલ્ડરને મંજૂરીપત્ર દ્વારા તેમના કેટલા ડિબેન્ચર મંજૂર કર્યા છે તેની સંખ્યા અને રકમ તેમજ ડિબેન્ચર અંગેની શરતોની જાણ કરવામાં આવે છે.

2. ડિબેન્ચર અંગે અગત્યના મુદ્દા (Important Points Relating to Debenture)

- (1) ડિબેન્ચર એ કંપનીને લોન તરીકે નાણાં આપ્યાનો એક લેખિત દસ્તાવેજ (સર્ટિફિકેટ) છે એટલે કે કંપની દ્વારા પોતાનાં દેવાંનો સ્વીકાર કરતો દસ્તાવેજ એટલે ડિબેન્ચર.
- (2) ડિબેન્ચર ચોક્કસ વ્યાજદર ધરાવતી એક જામીનગીરી છે, જેના પર અગાઉથી નક્કી કરેલી તારીખે વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે. કંપનીને નફો થયો હોય કે ન થયો હોય તોપણ ડિબેન્ચર પર વ્યાજ ચૂકવવું ફરજિયાત છે.
- (3) ડિબેન્ચર પર જે દરે વ્યાજ આપવામાં આવે છે તે દરના આધારે ડિબેન્ચર ઓળખાય છે. દા.ત. ડિબેન્ચર પર 8 % લેખે વાર્ષિક વ્યાજ આપવાનું હોય તો તે 8 %ના ડિબેન્ચર તરીકે ઓળખાશે કે લખાશે.
- (4) ડિબેન્ચર અમુક નિશ્ચિત મુદત માટે બહાર પાડવામાં આવે ત્યારે નક્કી કરેલી શરતો મુજબ ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને તે મુદતના અંતે ડિબેન્ચરનાં નાણાં પરત કરવામાં આવે છે.
- (5) કંપનીધારા, 2013 મુજબ કોઈ પણ કંપની 10 વર્ષથી વધુ મુદતના ડિબેન્ચર બહાર પાડી શકશે નહિ. જોકે, જે કંપની ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર પ્રોજેક્ટમાં કામ કરતી હોય તે 10 વર્ષથી વધુ મુદતના ડિબેન્ચર બહાર પાડી શકશે પરંતુ વધુમાં વધુ 30 વર્ષ સુધીના ડિબેન્ચર બહાર પાડી શકાય.
- (6) ડિબેન્ચર કંપનીની મિલકતો પર બોજ સાથે કે બોજ વગર પણ બહાર પાડી શકાય છે. મિલકતો પરનો બોજ એટલે ગીરો અધિકાર.
- (7) ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા બાદ સામાન્ય સંજોગોમાં શેરબજારમાં નોંધાયેલ (Listed) ડિબેન્ચર્સનું ખરીદ-વેચાણ શેરબજારમાં (સ્ટોક એક્સચેન્જમાં) કરવામાં આવે છે. આવા ડિબેન્ચરની બજારકિંમત તેની મૂળકિંમત જેટલી કે તેથી ઓછી કે વધુ હોઈ શકે છે.
- (8) ડિબેન્ચર, ભરણાંની શરતો અનુસાર તેમાં જોગવાઈ હોય, તો શેરમાં રૂપાંતર કરી શકાય છે.
- (9) ડિબેન્ચર કંપનીના પાકા સરવૈયામાં 'ઈક્વિટી અને દેવાં' બાજુ 'બિન-ચાલુ દેવાં'ના શીર્ષક હેઠળ લાંબા ગાળાનાં દેવાં તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે.
- (10) ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને કંપનીની કોઈ પણ બાબતમાં મત આપવાનો અધિકાર નથી.
- (11) જો કોઈ ડિબેન્ચરહોલ્ડર હપ્તાની રકમ ન ભરે, તો ડિબેન્ચર જપ્ત કરી શકાતા નથી.
- (12) કંપનીના વિસર્જન વખતે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને શેરહોલ્ડર કરતાં પહેલાં રકમ ચૂકવવામાં આવે છે.

3. ડિબેન્ચરના પ્રકારો (Types of Debenture)

ડિબેન્ચરનું વર્ગીકરણ નીચે મુજબ કરવામાં આવે છે :

(A) જામીનગીરીના આધારે (On the Basis of Security) :

- (i) તારણવાળાં કે ગીરવી ડિબેન્ચર (Secured or Mortgage Debenture) : આ પ્રકારના ડિબેન્ચર બહાર પાડવામાં આવે ત્યારે કંપનીની અમુક કે બધી મિલકતો ગીરવે મૂકવામાં આવે છે. એટલે કે મિલકતો પર બોજ ઊભો કરવામાં આવે છે. આ બોજ બે પ્રકારના હોય છે : સ્થિર બોજ (Fixed charge), જેમાં કંપનીની અમુક જ મિલકતો ગીરવે મૂકવામાં આવે છે; અને અસ્થિર બોજ કે તરતો બોજ (Floating charge), જેમાં સામાન્ય રીતે કંપનીની બધી જ મિલકતો ગીરવે મૂકવામાં આવે છે. જો કંપની નિશ્ચિત તારીખે ડિબેન્ચરની રકમ ના ચૂકવે તો આ મિલકતો વેચીને ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને તેમનાં નાણાં ચૂકવી દેવામાં આવે છે. જે ડિબેન્ચરને તારણવાળી મિલકતો પર પ્રથમ ક્રમનો ગીરો અધિકાર હોય, તેને પ્રથમ બોજના ડિબેન્ચર (First Mortgage Debentures) કહેવાય છે.

જે ડિબેન્ચરને તારણવાળી મિલકતો પર બીજા ક્રમનો ગીરો અધિકાર હોય, (પ્રથમ ક્રમના બોજવાળા ડિબેન્ચર પછી) તેને દ્વિતીય બોજના ડિબેન્ચર (Second Mortgage Debentures) કહેવાય છે.

- (ii) તારણ વગરના કે સાદા ડિબેન્ચર (Unsecured or Simple or Naked Debenture) : કંપનીની કોઈ પણ મિલકત ગીરવે મૂક્યા વગર આવા ડિબેન્ચર બહાર પાડવામાં આવે છે. આ ડિબેન્ચર રોકાણકારોની દૃષ્ટિએ જોખમભર્યા કહેવાય છે. તેથી આ પ્રકારના ડિબેન્ચર સામાન્ય રીતે જોવા મળતા નથી. કંપનીના વિસર્જન સમયે તારણ વગરના ડિબેન્ચરને બિનસલામત લેણદારો ગણવામાં આવે છે.
- (B) ફેરબદલીની શક્યતા અને વિધિના આધારે (As per Negotiability and Procedure for Redemption) :
- (i) રજિસ્ટર્ડ ડિબેન્ચર (Registered Debenture) : કંપની ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સનું રજિસ્ટર રાખે છે. જેમાં ડિબેન્ચરહોલ્ડરનું નામ, સરનામું તેમજ અન્ય વિગતો નોંધવામાં આવે છે. આ પ્રકારના ડિબેન્ચરની ફેરબદલી માટે યોગ્ય ફેરબદલી દસ્તાવેજ દ્વારા (by transfer deed) કંપનીના રજિસ્ટરમાં નોંધણી કરાવવી જરૂરી છે. કંપનીના રજિસ્ટરમાં જે ડિબેન્ચરહોલ્ડરનું નામ હશે તેને જ વ્યાજ અને ડિબેન્ચરની મૂળ રકમ મળશે.
- (ii) બેરર ડિબેન્ચર (Bearer Debenture) : આ પ્રકારના ડિબેન્ચરની ફેરબદલી કરવા કંપનીના ચોપડે કોઈ નોંધણી કે વિધિ કરવાની હોતી નથી. ખરીદનારે નાણાં આપી વેચનાર પાસેથી ડિબેન્ચર ખરીદી લેવાનાં હોય છે. આમ, બેરર ડિબેન્ચર ચલાણી નોટ જેવાં છે, જેની સાદા હસ્તાંતર દ્વારા ફેરબદલી થઈ શકે છે. આમ, આવાં ડિબેન્ચર જેના કબજામાં હોય તે તેનો અધિકાર ધરાવે છે. આ પ્રકારનાં ડિબેન્ચર પર નિયત મુદતોએ ચૂકવવાપાત્ર થતા વ્યાજ માટે ડિબેન્ચર સર્ટિફિકેટની સાથે વ્યાજની કુપનો આપવામાં આવે છે. આવી દરેક કુપન ડિબેન્ચર પરના ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજની તારીખ દર્શાવતી ચેક કે ઓર્ડર જેવી હોય છે, જેના પર ડિબેન્ચરહોલ્ડર કંપનીએ નિર્દેશ કરેલી બેન્ક દ્વારા વ્યાજ મેળવી શકે છે.
- (C) પરત કરવાની શરત મુજબ (As per Conditions of Redemptions) :
- (i) પરત કરવા પાત્ર કે રીડિમેબલ ડિબેન્ચર (Redeemable Debenture) : જે ડિબેન્ચરનાં નાણાં અમુક ચોક્કસ મુદત પછી પરત કરી શકાય તેવી શરતે બહાર પાડવામાં આવે છે, તેને રીડિમેબલ ડિબેન્ચર કહેવામાં આવે છે. આ રકમ એકસાથે અથવા હપતે હપતે પરત કરવામાં આવે છે. નાણાં પરત કરવાનો સમય ડિબેન્ચરમાં કે ટ્રસ્ટડીડમાં જણાવવામાં આવે છે.
- (ii) કાયમી (પરત ન કરવા પાત્ર) કે ઈર્રીડિમેબલ ડિબેન્ચર (Perpetual or Irredeemable Debenture) : કંપની પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન આ પ્રકારના ડિબેન્ચર પરત કરતી નથી. સામાન્ય રીતે આ પ્રકારના ડિબેન્ચર કંપનીના વિસર્જન સમયે જ પરત કરવામાં આવે છે.
- (D) રૂપાંતરની શરત પ્રમાણે (On the Basis of Conditions for Convertibility) :
- (i) રૂપાંતરપાત્ર કે કન્વર્ટિબલ ડિબેન્ચર (Convertible Debenture) : જે ડિબેન્ચર અમુક મુદત બાદ કંપનીએ આપેલા વિકલ્પ પ્રમાણે કે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સે નક્કી કરેલા વિકલ્પ પ્રમાણે ઈક્વિટી શેર કે અન્ય જામીનગીરીમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે તો તેવા ડિબેન્ચરને રૂપાંતરપાત્ર ડિબેન્ચર કહેવામાં આવે છે. જે ડિબેન્ચરની અમુક રકમનો ભાગ જ ઈક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે તો તેને અંશત: રૂપાંતરિત ડિબેન્ચર (Partly Convertible Debenture) કહેવાય છે. જ્યારે જે ડિબેન્ચરની પૂરી રકમને ઈક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે તો તેને સંપૂર્ણ રૂપાંતરિત ડિબેન્ચર (Fully Convertible Debenture) કહેવાય છે. વર્તમાન સમયમાં આ પ્રકારના ડિબેન્ચર વધુ પ્રચલિત છે. કારણ કે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને રોકડની પ્રવાહિતા, સલામતી, મૂડીનો વધારો અને રકમ પરત મેળવવાની ખાતરી રહેલી છે.
- (ii) બિનરૂપાંતરપાત્ર કે નોન-કન્વર્ટિબલ ડિબેન્ચર (Non-convertible Debenture) : આ પ્રકારના ડિબેન્ચરનું શેરમાં કે અન્ય કોઈ જામીનગીરીમાં રૂપાંતર કરવામાં આવતું નથી.
4. ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગેની વિધિ (Procedure for Issue of Debentures)
- (i) કંપની જ્યારે ડિબેન્ચર બહાર પાડવાનું નક્કી કરે ત્યારે કંપનીના ડિરેક્ટર્સ દ્વારા તેમની બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સની સભામાં ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગે ઠરાવ પસાર કરે છે. આ ઠરાવમાં ડિબેન્ચરની સંખ્યા, ડિબેન્ચર દીઠ રકમ

તેમજ ડિબેન્ચર ઈશ્યુની કુલ રકમ, તેના પર વ્યાજનો દર, ડિબેન્ચર પરત કરવાની મુદત તેમજ ડિબેન્ચરને લગતી અન્ય શરતો નક્કી કરવામાં આવે છે.

- (ii) ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે કંપનીધારાની તેમજ સેબીની જોગવાઈઓનું પાલન કરવું પડે છે. કંપનીએ જાહેર પ્રજાને ડિબેન્ચર ખરીદવા અંગે આમંત્રણ આપવા માટે યોગ્ય માહિતી સાથેનું વિજ્ઞાપનપત્ર અથવા વિજ્ઞાપનપત્રના બદલાનું નિવેદન બહાર પાડવું પડે છે.
- (iii) ઈક્વિટી શેર બહાર પાડવાની વિધિ જેવી જ વિધિ ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગેની છે. કંપનીએ જાહેર જનતાને ડિબેન્ચર ખરીદવા માટે એક અલગ અરજીપત્રક (Application Form) તૈયાર કરવું પડે છે.
- (iv) અરજી દ્વારા મળેલ ડિબેન્ચરની સંખ્યાની સામે જેટલા ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા હશે તેટલા જ ડિબેન્ચર મંજૂર કરવામાં આવશે. આ માટે કંપનીએ કોઈ પણ શિડ્યુલ બેન્કમાં અલગ ખાતું ખોલાવવું પડશે.
- (v) કંપનીધારા, 2013ના નિયમ પ્રમાણે ઓછામાં ઓછું 90 % ભરણું ભરાવું જરૂરી છે.
- (vi) કંપની ડિબેન્ચર પર એકસાથે અરજી વખતે અથવા હપતે હપતે નાણાં મંગાવી શકે છે.
- (vii) ડિબેન્ચર જાહેર ભરણાં દ્વારા બહાર પાડવામાં આવે ત્યારે તેના પર મળેલાં નાણાં શિડ્યુલ બેન્કમાં એક અલગ ખાતામાં રાખવામાં આવે છે. આમ, શેર ભરણાંની જેમ ડિબેન્ચર ભરણાં વખતે અરજી પર મળેલાં નાણાં સીધા બેન્કમાં જ રાખવામાં આવે છે. ભરણું બંધ થયા પછી જે અરજદારોને ડિબેન્ચર મંજૂર કર્યા હોય તેમને 'મંજૂરીપત્ર' (Allotment Letter) મોકલવામાં આવે છે અને જે અરજદારોને ડિબેન્ચર નામંજૂર કર્યા હોય તેમને ડિબેન્ચર અરજીનાં નાણાં પરત કરવામાં આવે છે.
- (viii) ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે, પ્રીમિયમથી કે વટાવથી બહાર પાડી શકાય છે. સ્વેટ ઈક્વિટી સિવાય શેર વટાવથી બહાર પાડી શકાતા નથી પરંતુ ડિબેન્ચર વટાવથી બહાર પાડી શકાય છે. પ્રીમિયમ અને વટાવનો દર ડિરેક્ટર્સ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે.

5. ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગેની હિસાબી અસરો (Accounting Effects for Issue of Debentures)

ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગેની રીત કે વ્યવહારો તેમજ ખાતાનાં નામ લગભગ શેરમૂડીને લગતા વ્યવહારો જેવા જ રહે છે. જેમકે, ડિબેન્ચર અરજી ખાતું, ડિબેન્ચર મંજૂરી ખાતું, ડિબેન્ચર હપ્તા ખાતું વગેરે.

ડિબેન્ચરની આગળ હંમેશા તેના પરનો વ્યાજનો દર દર્શાવવામાં આવે છે.

જુદા જુદા સંજોગોમાં ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગે કંપનીના ચોપડે નીચે મુજબની હિસાબી નોંધ પસાર કરવામાં આવે છે.

(A) ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે બહાર પાડવા (Issue of Debentures at Par) :

● જ્યારે ડિબેન્ચર પરની રકમ એકસાથે મંગાવવામાં આવે ત્યારે :

- (i) બેન્ક ખાતે ...૩
તે ટકાના ડિબેન્ચર અરજી અને મંજૂરી ખાતે
- (ii) ટકાના ડિબેન્ચર અરજી અને મંજૂરી ખાતે ...૩
તે ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે

દા.ત., એક કંપનીએ ₹ 100નો એક એવા 9 ટકાના 8000 ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા. તેના પરની રકમ એકસાથે અરજી વખતે મંગાવવામાં આવી હતી, જે મળી ગઈ.

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
(i)	બેન્ક ખાતે તે 9 ટકાના ડિબેન્ચર અરજી અને મંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : ₹ 100નો એક એવાં 8000 ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં પૂરેપૂરી રકમ મળી તેના.]		8,00,000	8,00,000

(ii)	9 ટકાના ડિબેન્ચર અરજી અને મંજૂરી ખાતે તે 9 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે [બા.જે. : અરજીનાં નાણાં ડિબેન્ચર ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	8,00,000	8,00,000
------	--	---	----------	----------

નોંધ : જ્યારે કંપની દ્વારા ડિબેન્ચરની પૂરેપૂરી રકમ અરજી વખતે જ મંગાવવામાં આવે ત્યારે તે રકમ, 'ડિબેન્ચર અરજી અને મંજૂરી ખાતે' જમા કરવામાં આવશે.

● જ્યારે ડિબેન્ચર પર હપતેથી નાણાં મંગાવવામાં આવે ત્યારે :

ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં નીચે મુજબની આમનોંધો પસાર કરવામાં આવશે. (અહીં ડિબેન્ચર પર વ્યાજનો દર 9 % છે તેવી ધારણા કરેલ છે) :

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
(i)	જ્યારે અરજીનાં નાણાં મળે ત્યારે, બેન્ક ખાતે તે 9 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે [બા.જે. : ડિબેન્ચરઅરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ
(ii)	અરજીનાં નાણાં ડિબેન્ચર ખાતે લઈ ગયા એટલે કે ડિબેન્ચર મંજૂર કર્યા ત્યારે, 9 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે તે 9 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [બા.જે. : ડિબેન્ચર મંજૂર કર્યા તેના.]	ઉ
(iii)	નામંજૂર કરેલ અરજીનાં નાણાં અરજદારોને પરત કર્યા ત્યારે, 9 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે તે બેન્ક ખાતે [બા.જે. : નામંજૂર કરેલ અરજીનાં નાણાં અરજદારોને પરત કર્યા તેના.]	ઉ
(iv)	અંશતઃ સ્વીકારેલ અરજી પરનાં, અરજીનાં વધારાનાં નાણાં મંજૂરી ખાતે લઈ ગયાં ત્યારે : 9 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે તે 9 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે [બા.જે. : અરજી પરનાં વધારાનાં નાણાં મંજૂરી ખાતે લઈ ગયાં તેના.]	ઉ
(v)	જ્યારે મંજૂરીની રકમ લેણી થઈ ત્યારે, 9 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે તે 9 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [બા.જે. : મંજૂરીની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ
(vi)	મંજૂરીનાં નાણાં મળ્યાં ત્યારે, બેન્ક ખાતે તે 9 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે [બા.જે. : મંજૂરીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ

(vii)	જ્યારે હપ્તા પરની રકમ મંગાવવામાં આવે ત્યારે, 9 %ના ડિબેન્ચર હપ્તા ખાતે તે 9 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [બા.જે. : ડિબેન્ચર પર જે-તે હપ્તાની રકમ મંગાવી કે લેણી થઈ તેના.]	ઉ
(viii)	જ્યારે હપ્તા પરની રકમ મળે ત્યારે, બેન્ક ખાતે તે 9 %ના ડિબેન્ચર હપ્તા ખાતે [બા.જે. : ડિબેન્ચરના હપ્તાની રકમ મળી તેના.]	ઉ

ઉપરની આમનોંધો નીચેના ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવે :

ઉદાહરણ 1 : અશોક મિલ્સ લિમિટેડે ₹ 100નો એક એવા 8000 ડિબેન્ચર જાહેર જનતા માટે બહાર પાડ્યા. ડિબેન્ચર પર વાર્ષિક 8 ટકા લેખે વ્યાજ આપવાનું છે. ડિબેન્ચર દીઠ નીચે મુજબ નાણાં મંગાવવામાં આવ્યાં હતાં :

અરજ સાથે ₹ 30

મંજૂરી વખતે ₹ 40

હપ્તા વખતે ₹ 30

કંપનીને 10,000 ડિબેન્ચરની અરજીઓ મળી. 8000 ડિબેન્ચર મંજૂર કરી વધારાની ડિબેન્ચર અરજીઓ નામંજૂર કરી અરજદારોને નાણાં પરત કર્યાં. ડિબેન્ચર પર મંગાવેલ મંજૂરી અને હપ્તાની રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ.

કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ લખો.

જવાબ :

અશોક મિલ્સ લિમિટેડેના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે 8 %ના ડિબેન્ચર અરજી ખાતે [બા.જે. : 10,000 ડિબેન્ચર પર ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 30 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	3,00,000	3,00,000
2	8 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે તે 8 %ના ડિબેન્ચર ખાતે તે બેન્ક ખાતે [બા.જે. : મંજૂર કરેલા 8000 ડિબેન્ચરનાં નાણાં ડિબેન્ચર ખાતે, જ્યારે નામંજૂર કરેલ 2000 ડિબેન્ચરનાં નાણાં પરત કર્યાં તેના.]	ઉ	3,00,000	2,40,000 60,000
3	8 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે તે 8 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [બા.જે. : 8000 ડિબેન્ચર પર ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 40 લેખે નાણાં મંગાવ્યાં તેના.]	ઉ	3,20,000	3,20,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
4	બેન્ક ખાતે તે 8 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : મંજૂરીનાં નાણાં પૂરેપૂરાં મળી ગયાં તેના.]	ઉ	3,20,000	3,20,000
5	8 %ના ડિબેન્ચર હપ્તા ખાતે તે 8 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : 8000 ડિબેન્ચર પર હપ્તાની રકમ પેટે ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 30 મંગાવવામાં આવ્યા તેના.]	ઉ	2,40,000	2,40,000
6	બેન્ક ખાતે તે 8 %ના ડિબેન્ચર હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર પર મંગાવેલ હપ્તાની રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ તેના.]	ઉ	2,40,000	2,40,000
	કુલ સરવાળો		17,20,000	17,20,000

(B) ડિબેન્ચર પ્રીમિયમે બહાર પાડવા (Issue of Debentures at Premium) :

જ્યારે કંપની પોતાના ડિબેન્ચર તેની દાર્શનિક કિંમત (Face value) કરતાં વધુ કિંમતે બહાર પાડે ત્યારે ડિબેન્ચર પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા કહેવાય. દા.ત., ₹ 100નો એક ડિબેન્ચર, ₹ 130માં બહાર પાડવામાં આવે, તો આ ડિબેન્ચર ₹ 30ના પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા છે તેમ કહેવાય.

કંપનીધારા, 2013 મુજબ ડિબેન્ચર પરના પ્રીમિયમની રકમ 'જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત' ખાતે (Securities Premium Reserve Account) લઈ જવામાં આવશે.

ડિબેન્ચર પરનું પ્રીમિયમ, ઇક્વિટી શેર પરના પ્રીમિયમની જેમ મૂડી નફો છે, જેથી તેનો ઉપયોગ ડિવિડન્ડની વહેંચણી તરીકે નહિ પરંતુ મૂડી નુકસાનને માંડી વાળવા (જેવા કે ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં આપેલો વટાવ, ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ, પ્રાથમિક ખર્ચા, પાઘડી, પેટન્ટ વગેરે) માટે કરવામાં આવે છે.

'જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતું' કંપનીના પાકા સરવૈયામાં ઇક્વિટી અને દેવાં બાજુ 'અનામતો અને વધારો'ના શીર્ષક હેઠળ દર્શાવવામાં આવે છે.

● જ્યારે ડિબેન્ચરની રકમ એકસાથે મંગાવવામાં આવે ત્યારે :

દા.ત., એક કંપનીએ ₹ 100નો એક એવા 10 ટકાના 6000 ડિબેન્ચર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 20ના પ્રીમિયમે બહાર પાડ્યા. બધા ડિબેન્ચર પર પૂરેપૂરી રકમ મંગાવવામાં આવી, જે કંપનીને મળી ગઈ. કંપનીના ચોપડે નીચે મુજબ આમનોધ થશે :

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
(i)	બેન્ક ખાતે તે 10 ટકાના ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : 6000 ડિબેન્ચર પર ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 120 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	7,20,000	7,20,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
(ii)	10 ટકાના ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે તે 10 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે [બા.જે. : અરજીનાં નાણાં ડિબેન્ચર ખાતે અને પ્રીમિયમ ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	7,20,000	6,00,000 1,20,000

● જ્યારે ડિબેન્ચરની રકમ હપ્તેથી મંગાવવામાં આવે ત્યારે :

ઉદાહરણ 2 : ગુજરાત લિમિટેડે ₹ 200નો એક એવા 10 ટકાના 5000 ડિબેન્ચર 20 ટકાના પ્રીમિયમે બહાર પાડ્યા હતા, જેના પર ડિબેન્ચર દીઠ નાણાં નીચે મુજબ ભરવાનાં હતાં :

અરજી સાથે ₹ 60

મંજૂરી વખતે ₹ 100 (પ્રીમિયમ સહિત)

આખરી હપ્તા વખતે ₹ 80

કુલ 8000 ડિબેન્ચર માટે અરજીઓ આવી હતી, જેમાંથી વધારાની અરજીઓ નામંજૂર કરી તેના પરનાં નાણાં પરત કરવામાં આવ્યા હતા. મંજૂરી અને હપ્તા વખતે મંગાવેલ પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ હતી.

કંપનીના ચોપડે આમનોંધ પસાર કરો.

જવાબ :

ગુજરાત લિમિટેડની આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે [બા.જે. : 8000 ડિબેન્ચર પર ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 60 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	4,80,000	4,80,000
2	10 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચર ખાતે તે બેન્ક ખાતે [બા.જે. : મંજૂર કરેલા 5000 ડિબેન્ચર પરનાં નાણાં ડિબેન્ચર ખાતે લઈ ગયા અને નામંજૂર કરેલ 3000 ડિબેન્ચરનાં નાણાં અરજદારોને પરત કર્યાં તેના.]	ઉ	4,80,000	3,00,000 1,80,000
3	10 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચર ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે [બા.જે. : મંજૂરી વખતે પ્રીમિયમ સહિત લેણી થતી રકમ ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 100 મંગાવ્યા તેના.]	ઉ	5,00,000	3,00,000 2,00,000
4	બેન્ક ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે [બા.જે. : મંજૂરી વખતે મંગાવેલી રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ તેના.]	ઉ	5,00,000	5,00,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
5	10 %ના ડિબેન્ચર આખરી હપ્તા ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : આખરી હપ્તા વખતે ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 80 મંગાવ્યા તેના.]	ઉ	4,00,000	4,00,000
6	બેન્ક ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચરના આખરી હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : હપ્તાની પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ તેના.]	ઉ	4,00,000	4,00,000
	કુલ સરવાળો		27,60,000	27,60,000

(C) ડિબેન્ચર વટાવથી બહાર પાડવા (Issue of Debentures at Discount) :

કંપની પોતાના ડિબેન્ચર તેની દાર્શનિક કિંમત કરતાં ઓછી કિંમતે બહાર પાડે ત્યારે, તે ડિબેન્ચર વટાવથી બહાર પાડવા છે તેમ કહેવાય. દા.ત., ₹ 100ની દાર્શનિક કિંમતનો એક ડિબેન્ચર, ₹ 90માં બહાર પાડવામાં આવે તો, અહીં ₹ 10 વટાવ ગણાશે.

ડિબેન્ચર પરના વટાવની રકમને 'ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે' (Discount on Debentures A/c) ઉધારવામાં આવે છે.

● કંપનીધારામાં ડિબેન્ચર મહત્તમ કેટલા વટાવથી બહાર પાડી શકાય તે માટે કોઈ નિયંત્રણ નથી. કંપનીના આર્ટિકલ્સમાં જો કોઈ નિયંત્રણ ના હોય તો કંપની વટાવથી ડિબેન્ચર બહાર પાડી શકે છે.

જો કોઈ સ્પષ્ટતા ના હોય તો ડિબેન્ચર પરના વટાવ અંગેની નોંધ ડિબેન્ચરમંજૂરી અંગેની નોંધ સાથે આપવામાં આવશે.

● ડિબેન્ચર વટાવ કે ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં થયેલ નુકસાનની રકમ કંપનીના પાકા સરવૈયામાં હિસાબી ધોરણ 26 (Accounting Standard 26) મુજબ દર્શાવવામાં આવે છે. ડિબેન્ચર વટાવની રકમ અલગ-અલગ શીર્ષકમાં દર્શાવવામાં આવે છે, જે ડિબેન્ચરની મુદત પર આધારિત છે. જે એક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવે.

દા.ત., ડિબેન્ચર વટાવની રકમ ₹ 2,40,000 છે, જે 6 વર્ષમાં માંડી વાળવાની છે.

અહીં ₹ 2,40,000 ÷ 6 વર્ષ = ₹ 40,000 થશે.

ચાલુ વર્ષમાં ₹ 40,000 નફા-નુકસાનના પત્રકમાં ઉધારવામાં આવશે. જ્યારે બાકીના ₹ 2,00,000 પાકા સરવૈયામાં મિલકત બાજુ 'અન્ય બિનચાલુ મિલકત'ના શીર્ષક હેઠળ દર્શાવવામાં આવશે.

નોંધ : ડિબેન્ચર વટાવની રકમ પાકા સરવૈયામાં કેવી રીતે દર્શાવવી તે પ્રકારના પ્રશ્નો પરીક્ષામાં અપેક્ષિત નથી.

● ડિબેન્ચર વટાવની રકમ માંડી વાળવા અંગે :

ડિબેન્ચર વટાવ કે ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં થયેલ નુકસાનને મૂડી ખોટ (Capital Loss) ગણવામાં આવે છે. આ મૂડી ખોટ શક્ય હોય તેટલી ઝડપથી માંડી વાળવામાં આવે છે, પરંતુ આ સમય ડિબેન્ચરના જીવનકાળથી વધુ હોવો જોઈએ નહિ. દા.ત., ૯ વર્ષ પછી પરત કરવાની શરતે ડિબેન્ચર વટાવથી બહાર પાડેલ હોય તો કુલ વટાવ માંડી વાળવાનો સમય ૯ વર્ષથી વધુનો હોવો જોઈએ નહિ. સામાન્ય રીતે આ રકમ જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે કે નફા-નુકસાનના પત્રક સામે માંડી વાળવામાં આવે છે. આ માટે નીચેની આમનોંધ પસાર કરવામાં આવે છે :

	જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે ...ઉ અથવા નફા-નુકસાનના પત્રક ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચર વટાવ કે ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં થયેલ નુકસાન ખાતે	
--	---	--	----------------	-------

● જ્યારે ડિબેન્ચરની રકમ એકસાથે મંગાવવામાં આવે ત્યારે :

દા.ત., એક કંપનીએ ₹ 100નો એક એવા 8 ટકાના 2000 ડિબેન્ચર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 80ના ભાવે બહાર પાડ્યા, જેના પર પૂરેપૂરી રકમ મંગાવી, જે મળી ગઈ હતી.

કંપનીના ચોપડે આમનોંધ નીચે મુજબ થશે :

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
(i)	બેન્ક ખાતે ઉ તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : 2000 ડિબેન્ચર પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 80 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]		1,60,000	1,60,000
(ii)	ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ઉ ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે ઉ તે 8 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : ₹ 100ના એક એવા 8 ટકાના 2000 ડિબેન્ચર ₹ 20ના વટાવથી બહાર પાડ્યાં તેના.]		1,60,000 40,000	2,00,000

● જ્યારે ડિબેન્ચરની રકમ હપ્તેથી મંગાવવામાં આવે ત્યારે :

ઉદાહરણ 3 : રાજકોટ ઓઈલ લિમિટેડે ₹ 100નો એક એવા 10 ટકાના 8000 ડિબેન્ચર ₹ 90ના ભાવે બહાર પાડ્યા. ડિબેન્ચર દીઠ નાણાં નીચે મુજબ ભરવાનાં છે :

અરજી સાથે ₹ 30

મંજૂરી વખતે ₹ 40 (વટાવ બાદ)

હપ્તા વખતે ₹ 20

કંપનીને 8000 ડિબેન્ચરની અરજીઓ મળી. કંપનીએ મંજૂરી વખતે મંગાવેલ રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ, જ્યારે હપ્તા વખતે 300 ડિબેન્ચર સિવાય બાકીના બધા ડિબેન્ચર પર પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ.

કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.

જવાબ :

રાજકોટ ઓઈલ લિ. કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે ઉ તે 10 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 8000 ડિબેન્ચર પર ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 30 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]		2,40,000	2,40,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
2	10 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [બા.જે. : અરજીનાં નાણાં ડિબેન્ચર ખાતે લઈ ગયાં તેના.]	ઉ	2,40,000	2,40,000
3	10 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [બા.જે. : મંજૂરીનાં નાણાં ₹ 10ના વટાવ બાદ, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 40 લેણાં થયાં તેના.]	ઉ ઉ	3,20,000 80,000	4,00,000
4	બેન્ક ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે [બા.જે. : મંજૂરી વખતે મંગાવેલી રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ તેના.]	ઉ	3,20,000	3,20,000
5	10 %ના ડિબેન્ચર આખરી હપ્તા ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [બા.જે. : 8000 ડિબેન્ચર પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 20 લેખે હપ્તાની રકમ મંગાવી તેના.]	ઉ	1,60,000	1,60,000
6	બેન્ક ખાતે ડિબેન્ચર બાકી હપ્તા ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચર હપ્તા ખાતે [બા.જે. : 300 ડિબેન્ચર સિવાય બાકીના 7700 ડિબેન્ચર પર હપ્તાની રકમ મળી ગઈ તેના.]	ઉ ઉ	1,54,000 6000	1,60,000
	કુલ સરવાળો		15,20,000	15,20,000

ઉદાહરણ 4 : પંજાબ લિમિટેડે ₹ 100નો એક એવા 11 %ના 25,000 ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા, જેના પર ડિબેન્ચર દીઠ નાણાં નીચે મુજબ ભરવાનાં હતાં :

અરજી સાથે ₹ 30; મંજૂરી વખતે ₹ 35 અને પ્રથમ અને આખરી હપ્તા વખતે ₹ 35.

બધા જ ડિબેન્ચર માટે અરજીઓ આવી હતી. 800 ડિબેન્ચર ધારણ કરનાર જોગિન્દરે, મંજૂરી વખતે ડિબેન્ચરની બધી જ રકમ પૂરેપૂરી ચૂકવી દીધી. જ્યારે 200 ડિબેન્ચર ધારણ કરનાર હરજીતસિંહ મંજૂરી અને હપ્તાની રકમ ચૂકવી શક્યા નહિ.

બાકીના બધા જ ડિબેન્ચર પર સમયસર મંજૂરી અને હપ્તાની રકમ મળી ગઈ હતી.

ઉપરના વ્યવહારોની કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.

જવાબ :

પંજાબ લિમિટેડ કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે 11 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 25,000 ડિબેન્ચર પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 30 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	7,50,000	7,50,000
2	11 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે તે 11 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર પરનાં અરજીનાં નાણાં ડિબેન્ચર ખાતે લઈ ગયાં તેના.]	ઉ	7,50,000	7,50,000
3	11 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે તે 11 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : મંજૂરી વખતે લેણી થતી રકમ ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 35 લેખે મંગાવી તેના.]	ઉ	8,75,000	8,75,000
4	બેન્ક ખાતે ડિબેન્ચર પર મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે તે 11 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે તે અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : મંજૂરી પર 24,800 ડિબેન્ચરનાં નાણાં મળ્યાં તેના તેમજ 800 ડિબેન્ચર પર ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 35 લેખે હપ્તાની રકમ અગાઉથી મળી તેના.]	ઉ ઉ	8,96,000 7000	8,75,000 28,000
5	11 %ના ડિબેન્ચરનાં પ્રથમ અને આખરી હપ્તા ખાતે તે 11 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : હપ્તા વખતે લેણી થતી રકમ ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 35 લેખે મંગાવી તેના.]	ઉ	8,75,000	8,75,000
6	બેન્ક ખાતે મળવાના બાકી હપ્તા ખાતે અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતે તે 11 %ના ડિબેન્ચર પર પ્રથમ અને આખરી હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : આખરી હપ્તા વખતે 800 ડિબેન્ચર પર અગાઉથી મળેલ હપ્તાની રકમ બાદ કરતાં તેમજ 200 ડિબેન્ચર પર હપ્તાની રકમ નહિ ભરાતાં બાકીની રકમ મળી ગઈ તેના.]	ઉ ઉ ઉ	8,40,000 7000 28,000	8,75,000
	કુલ સરવાળો		50,28,000	50,28,000

ઉદાહરણ 5 : મોહન કિશ્ના લિમિટેડે ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 500ની મૂળકિંમતના 10 ટકાના 80,000 ડિબેન્ચર, 10 ટકાના પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા. રકમ નીચે મુજબ ચૂકવવાની હતી :

અરજી વખતે ₹ 250 (પ્રીમિયમ સહિત) અને બાકીની રકમ મંજૂરી વખતે.

આ ડિબેન્ચર 8 વર્ષ પછી પરત કરવાના છે. કંપનીને 1,00,000 ડિબેન્ચરની અરજીઓ મળી, જેમાંથી પ્રમાણસર ફાળવણી દ્વારા 80,000 ડિબેન્ચર મંજૂર કર્યાં.

અરજી પરની વધારાની રકમ મંજૂરી ખાતે લઈ જવામાં આવશે. મંજૂરી વખતે મંગાવેલ રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ. ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે કંપનીના ચોપડે થતી અસરોની આમનોંધ આપો :

જવાબ :

મોહન કિશ્ના લિ.ના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 1,00,000 ડિબેન્ચરની અરજી પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 250 લેખે નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	2,50,00,000	2,50,00,000
2	10 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચર ખાતે (80,000 ડિબે. × ₹ 200) તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે (80,000 ડિબે. × ₹ 50) તે 10 ટકાના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે (20,000 ડિબે. × ₹ 250) [ખા.જે. : ડિબેન્ચરઅરજી પરનાં નાણાં ડિબેન્ચર ખાતે અને પ્રીમિયમ ખાતે લઈ ગયાં તેમજ વધારાની અરજી પરનાં નાણાં ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે લઈ ગયાં તેના.]	ઉ	2,50,00,000	1,60,00,000 40,00,000 50,00,000
3	10 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : 80,000 ડિબેન્ચર પર ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 300 લેખે મંજૂરીનાં નાણાં મંગાવ્યાં તેના.]	ઉ	2,40,00,000	2,40,00,000
4	બેન્ક ખાતે તે 10 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : મંજૂરી પરની રકમ મળી ગઈ તેના.]	ઉ	1,90,00,000	1,90,00,000
	કુલ સરવાળો		9,30,00,000	9,30,00,000

ઉદાહરણ 6 : કવિશ લિમિટેડે ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 100ની મૂળકિંમતના 8 %ના 20,000 ડિબેન્ચર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 30ના પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા. પૂરેપૂરી રકમ અરજી વખતે ભરવાની છે. કંપનીને 24,000 ડિબેન્ચરની અરજીઓ મળી હતી, જેમાંથી 4000 ડિબેન્ચરની અરજીઓ નામંજૂર કરી તેના પરની રકમ અરજદારોને પરત કરી હતી. બાકીની અરજીઓ પર ડિબેન્ચર મંજૂર કર્યાં.

કવિશ લિમિટેડના ચોપડામાં ઉપરના વ્યવહારોની જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.

જવાબ :

નોંધ : જ્યારે કંપની દ્વારા ડિબેન્ચરની પૂરેપૂરી રકમ અરજી વખતે જ મંગાવવામાં આવે ત્યારે તે રકમ, 'ડિબેન્ચર અરજી ખાતે' લઈ જવાના બદલે 'ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે' જમા કરવામાં આવશે.

કવિશ લિમિટેડની આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે 8 %ના ડિબેન્ચર અરજી અને મંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : 24,000 ડિબેન્ચર પર ₹ 130 લેખે રકમ મળી તેના.]	ઉ	31,20,000	31,20,000
2	8 %ના ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે તે 8 %ના ડિબેન્ચર ખાતે (20,000 ડિબે. × ₹ 100) તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે (20,000 ડિબે. × ₹ 30) તે બેન્ક ખાતે (4000 ડિબે. × ₹ 130) [ખા.જે. : 20,000 ડિબેન્ચર પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 100 લેખે ડિબેન્ચર ખાતે અને ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 30 લેખે પ્રીમિયમ ખાતે લઈ ગયા તેના તેમજ નામંજૂર કરેલા 4000 ડિબેન્ચર પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 130 પરત કર્યા તેના.]	ઉ	31,20,000	20,00,000 6,00,000 5,20,000

ઉદાહરણ 7 : અમરેલીની અંકુશ લિમિટેડે ₹ 100નો એક એવા 9 %ના 5000 ડિબેન્ચર 10 ટકાના વટાવથી તા. 1-4-2017ના રોજ બહાર પાડ્યા. ડિબેન્ચર પર નાણાં નીચે મુજબ ભરવાનાં હતાં :

અરજી સાથે ₹ 25

મંજૂરી વખતે ₹ 25 અને બાકીની રકમ છેલ્લા હપ્તા વખતે

કંપનીને 5000 ડિબેન્ચરની અરજીઓ મળી હતી, જે બધી જ મંજૂર કરી. ડિબેન્ચર પર મંગાવેલ બધી જ રકમ સમયસર મળી ગઈ હતી. ડિબેન્ચર બહાર પાડવાનો ખર્ચ ₹ 16,000 થયો છે. ડિરેક્ટર્સે નક્કી કર્યું કે 'ડિબેન્ચર બહાર પાડવાના ખર્ચ ખાતે' અને 'ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે' જે રકમ છે, તે દર વર્ષે તેનો $\frac{1}{5}$ ભાગ નફા-નુકસાનના પત્રકમાં લઈ જઈને માંડી વાળવો.

ઉપરના વ્યવહારો પરથી કંપનીના ચોપડામાં ફક્ત પ્રથમ વર્ષની આમનોંધ લખો.

જવાબ :

અંકુશ લિમિટેડ કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે 9 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 5000 ડિબેન્ચરની અરજી પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 25 લેખે નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	1,25,000	1,25,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
2	9 %ના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે તે 9 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : મંજૂર કરેલા ડિબેન્ચર પરની અરજીની રકમ ડિબેન્ચર ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	1,25,000	1,25,000
3	9 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે (5000 ડિબેન્ચર × ₹ 25) ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે (5000 ડિબેન્ચર × ₹ 10) તે 9 %ના ડિબેન્ચર ખાતે (5000 ડિબેન્ચર × ₹ 35) [ખા.જે. : મંજૂરી વખતે વટાવ બાદ ₹ 25 લેખે નાણાં મંગાવ્યાં તેના.]	ઉ	1,25,000 50,000	1,75,000
4	બેન્ક ખાતે તે 9 %ના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : મંજૂરીની પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ તેના.]	ઉ	1,25,000	1,25,000
5	9 %ના ડિબેન્ચરના છેલ્લા હપ્તા ખાતે તે 9 %ના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : છેલ્લા હપ્તા વખતે ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 40 લેખે નાણાં મંગાવ્યાં તેના.]	ઉ	2,00,000	2,00,000
6	બેન્ક ખાતે તે 9 %ના ડિબેન્ચરના છેલ્લા હપ્તા ખાતે [ખા.જે. : હપ્તા પર મંગાવેલી રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ તેના.]	ઉ	2,00,000	2,00,000
7	ડિબેન્ચર બહાર પાડવાના ખર્ચ ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર બહાર પાડવાનો ખર્ચ થયો તેના.]	ઉ	16,000	16,000
8	નફા-નુકસાનના પત્રક ખાતે તે ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે (50,000ના $\frac{1}{5}$) તે ડિબેન્ચર બહાર પાડવાના ખર્ચ ખાતે (16,000ના $\frac{1}{5}$) [ખા.જે. : ચાલુ વર્ષે ડિબેન્ચર વટાવ અને બહાર પાડવાના ખર્ચના $\frac{1}{5}$ ભાગ નફા-નુકસાન ખાતે લઈ જઈને માંડી વાળ્યા તેના.]	ઉ	13,200	10,000 3200
	કુલ સરવાળો		9,79,200	9,79,200

6. રોકડ સિવાયના અવેજથી ડિબેન્ચર બહાર પાડવા (Issue of Debentures for Consideration Other than Cash)

શેરની જેમ જ ડિબેન્ચર પણ રોકડ સિવાયના અવેજથી અમુક સંજોગોમાં બહાર પાડવામાં આવે છે. દા.ત., જમીન-મકાન, પ્લાન્ટ અને મશીનરી વગેરે જેવી મિલકતો ખરીદીની સામે વેચનારને ડિબેન્ચર આપવા. તે જ રીતે કોઈ ધંધાની ખરીદી વખતે, ધંધો વેચનારને ધંધાની ખરીદકિંમત પેટે કંપનીના ડિબેન્ચર આપવા. આ ડિબેન્ચર વેચનારને મૂળકિંમતે, પ્રીમિયમથી કે વટાવ દ્વારા આપવામાં આવે છે.

આ સંજોગોમાં નીચે પ્રમાણે આમનોંધ પસાર કરવામાં આવે છે :

(1)	જ્યારે કોઈ ધંધો ખરીદવામાં આવે ત્યારે, (i) પરચૂરણ મિલકતો ખાતે ...ઉ (ધંધાની લીધેલ મિલકતો) તે પરચૂરણ દેવાં ખાતે (ધંધાનાં લીધેલ દેવાં) તે ધંધો વેચનાર ખાતે (ખરીદકિંમત) [બા.જે. : ધંધાની ખરીદી વખતે ધંધાની મિલકતો અને દેવાં લીધાં તેના.] (ii) ધંધો વેચનાર ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચર ખાતે [બા.જે. : ખરીદકિંમત પેટે કંપનીએ ડિબેન્ચર આપ્યા તેના.]				
(2)	જો કોઈ મિલકત ખરીદવામાં આવે ત્યારે, (i) મિલકતની ખરીદી વખતે, મિલકત ખાતે ...ઉ તે વેચનાર ખાતે [બા.જે. : મિલકતની ખરીદી કરવામાં આવે તેના.] (ii) વેચનાર ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચર ખાતે [બા.જે. : વેચનારને મિલકત પેટે ડિબેન્ચર આપ્યા તેના.]				

ઉદાહરણ 8 : માનસી લિમિટેડે ₹ 6,00,000ની મશીનરી સુમન મેન્યુ. લિ. પાસેથી તા. 1-12-2017ના રોજ ખરીદી.

₹ 2,00,000 તરત જ ચૂકવી દીધા અને બાકીની રકમ પેટે માનસી લિ.ના ₹ 3,70,000ના 11 ટકાના ડિબેન્ચર આપ્યા. માનસી લિ.ના ચોપડામાં જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો. જો માનસી લિ. બાકીની રકમ પેટે ₹ 4,20,000ના 11 ટકાના ડિબેન્ચર આપે તો તેની આમનોંધ કેવી રીતે લખાશે ?

જવાબ :

માનસી લિમિટેડના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
2017 ડિસે. 1	મશીનરી ખાતે તે સુમન મેન્યુ. લિ. ખાતે [બા.જે. : સુમન મેન્યુ. લિ. પાસેથી મશીનરી ખરીદી તેના.]	ઉ	6,00,000	6,00,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
ડિસે. 1	સુમન મેન્યુ. લિ. ખાતે તે બેન્ક ખાતે [બા.જે. : મશિનરીની ખરીદી સામે ₹ 2,00,000 તરત જ ચૂકવી દીધા તેના.]	ઉ	2,00,000	2,00,000
ડિસે. 1	સુમન મેન્યુ. લિ. ખાતે તે 11 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે તે જમીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે [બા.જે. : ₹ 4,00,000ની બાકી રકમની સામે ₹ 3,70,000ના ડિબેન્ચર આપતાં તફાવતની રકમ પ્રીમિયમ ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	4,00,000	3,70,000 30,000

જો માનસી લિ. બાકીની રકમ પેટે ₹ 4,20,000ના 11 ટકાના ડિબેન્ચર આપે, ત્યારે ઉપરના ઉદાહરણમાં ફક્ત છેલ્લી આમનોંધ બદલાશે.

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
2017 ડિસે. 1	સુમન મેન્યુ. લિ. ખાતે ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે તે 11 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે [બા.જે. : ₹ 4,00,000ની બાકી રકમની સામે ₹ 4,20,000ના ડિબેન્ચર આપ્યા તેના.]	ઉ ઉ	4,00,000 20,000	4,20,000

ઉદાહરણ 9 : નીતિન મેટલ્સ લિમિટેડે પટેલ ટ્રેડર્સની મિલકતો ₹ 8,80,000માં અને દેવાં (લેણદારો) ₹ 1,60,000માં ખરીદી લીધાં. ખરીદકિંમત પેટે ₹ 7,68,000 ચૂકવવાનું નક્કી કર્યું. નીતિન મેટલ્સ લિમિટેડે ખરીદકિંમત પેટે ₹ 100નો એક એવા 12 %ના ડિબેન્ચર, 20 % પ્રીમિયમથી આપ્યા. કંપનીના ચોપડે આમનોંધ પસાર કરો.

જવાબ : જરૂરી ગણતરી :

ખરીદકિંમત = ₹ 7,68,000 જે આપેલ છે.

ચોખ્ખી મિલકત = કુલ મિલકતો - દેવાં
= ₹ 8,80,000 - ₹ 1,60,000
= ₹ 7,20,000

ખરીદકિંમત - ચોખ્ખી મિલકત = પાઘડી

₹ 7,68,000 - ₹ 7,20,000 = ₹ **48,000** (પાઘડી)

અહીં ₹ 7,68,000ની ખરીદકિંમત પેટે ₹ 100નો એક એવા 12 %ના ડિબેન્ચર, 20 % પ્રીમિયમથી આપે છે. ડિબેન્ચરની સંખ્યા આપેલ નથી.

$$\begin{aligned} \text{ડિબેન્ચરની સંખ્યા} &= \frac{\text{ખરીદકિંમત}}{\text{ડિબેન્ચર દીઠ રકમ}} = \frac{7,68,000}{120 (100 + 20)} \\ &= 6400 \text{ ડિબેન્ચર} \end{aligned}$$

કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	પરચૂરણ મિલકતો ખાતે પાઘડી ખાતે તે દેવાં (લેણદારો) ખાતે તે પટેલ ટ્રેડર્સ ખાતે [ખા.જે. : પટેલ ટ્રેડર્સનાં મિલકતો અને દેવાં ખરીદ્યાં તેના.]	ઉ	8,80,000 48,000	1,60,000 7,68,000
2	પટેલ ટ્રેડર્સ ખાતે તે 12 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે (6400 ડિબેન્ચર × ₹ 100) તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે (6400 ડિબેન્ચર × ₹ 20) [ખા.જે. : ખરીદકિંમત પેટે 6400 ડિબેન્ચર 20 % પ્રીમિયમથી આપ્યા તેના.]	ઉ	7,68,000	6,40,000 1,28,000

7. આનુષંગિક જામીનગીરી તરીકે બહાર પાડેલા ડિબેન્ચર (Issue of Debentures as Collateral Security)

કંપની જ્યારે બેન્ક કે અન્ય કોઈ વ્યક્તિ પાસેથી લોન મેળવે ત્યારે મુખ્ય જામીનગીરી (Principal Security)ની સાથે ગૌણ કે દ્વિતીય જામીનગીરી (Subsidiary or Secondary Security) તરીકે પોતાના ડિબેન્ચર આપે છે. આ રીતે આપેલ ડિબેન્ચરને આનુષંગિક જામીનગીરી તરીકે બહાર પાડેલા ડિબેન્ચર કહેવાય છે.

જો કંપની સમયસર લોનનાં નાણાં ભરી દે તો બેન્ક કંપનીને ડિબેન્ચર પરત કરે છે અને આ રીતે પરત મળેલ ડિબેન્ચર કંપની રદ કરે છે.

પરંતુ જો કંપની લોનનાં નાણાં કે તેના પરનું વ્યાજ યોગ્ય સમય મર્યાદામાં ચૂકવે નહિ તો બેન્ક કે લોન આપનાર સૌ પ્રથમ મુખ્ય જામીનગીરી વેચીને રકમ મેળવશે. જો મુખ્ય જામીનગીરીમાંથી લોનની પૂરી રકમ વસૂલ ન થાય તો લોન આપનારને દ્વિતીય જામીનગીરી પર મળેલ ડિબેન્ચર પર ડિબેન્ચર હોલ્ડર તરીકેના બધા હકો મળે છે એટલે કે લોન આપનાર ડિબેન્ચર વેચીને બાકીની રકમ વસૂલ કરી શકે છે.

આ રીતે બહાર પાડેલા ડિબેન્ચરને હિસાબમાં દર્શાવવા અંગે બે પદ્ધતિ છે :

- (1) જામીનગીરી તરીકે બેન્કને આપેલ ડિબેન્ચર એ ફક્ત લોનની રકમની સલામતી માટે છે. હિસાબના ચોપડામાં ડિબેન્ચર અંગે કોઈ નોંધ કરવામાં આવતી નથી. બેન્ક લોન અંગેની જ આમનોંધ આપવામાં આવે છે. પાકા સરવૈયામાં દેવાં બાજુ 'બિન-ચાલુ દેવાં કે જવાબદારીઓ'ના શીર્ષક હેઠળ 'લાંબા ગાળાનાં દેવાં'ની નીચે દર્શાવાય છે. ઉદાહરણ 10માં આ દર્શાવેલ છે.
- (2) આ પદ્ધતિમાં કંપનીના ચોપડામાં આનુષંગિક જામીનગીરી તરીકે આપેલ ડિબેન્ચરની નોંધ કરવામાં આવે છે. આ નોંધ નીચે મુજબ થશે :

	ડિબેન્ચર ઉપલક ખાતે તે ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : બેન્ક લોનની સામે આનુષંગિક ડિબેન્ચર તરીકે ડિબેન્ચર્સ આપ્યા તેના.]	ઉ
--	--	---	-------	-------

પાકા સરવૈયામાં, ઈક્વિટી અને દેવાં બાજુ, ડિબેન્ચરની રકમમાંથી ડિબેન્ચર ઉપલક ખાતું બાદ કરવામાં આવશે. જો બેન્ક લોન કંપની દ્વારા ચૂકવી દેવામાં આવે તો, બેન્ક પાસેથી પરત મળેલ ડિબેન્ચર કંપની દ્વારા રદ કરવામાં આવશે અને ઉપરની આમનોંધ ઉલટાવવામાં આવશે.

ઉદાહરણ 10 : એક કંપની તા. 1 એપ્રિલ, 2017ના રોજ બહાર પાડેલા ₹ 14,00,000ના 11 ટકાના ડિબેન્ચર ધરાવે છે. વર્ષ દરમિયાન કંપનીએ તા. 15 જુલાઈ, 2017ના રોજ ₹ 3,00,000ની બેન્ક લોન લીધી. જેની સામે કંપનીએ આનુષંગિક જામીનગીરી તરીકે નવા ₹ 2,00,000ના 11 ટકાના ડિબેન્ચર આપ્યા.

ઉપરના વ્યવહારોને લગતી જરૂરી આમનોંધ બંને પદ્ધતિથી કંપનીના ચોપડામાં પસાર કરો. ડિબેન્ચર અને બેન્ક લોન અંગેની વિગતો તા. 31 માર્ચ, 2018ના રોજ કંપનીના પાકા સરવૈયામાં દર્શાવો.

જવાબ : (પ્રથમ પદ્ધતિ પ્રમાણે)

કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

15-7-17	બેન્ક ખાતે તે બેન્ક લોન ખાતે [બા.જે. : બેન્ક લોન લીધી તેના.]	ઉ	3,00,000	3,00,000
---------	--	---	----------	----------

આ પદ્ધતિમાં લોનની સામે ડિબેન્ચર જામીનગીરી તરીકે આપ્યા છે, તેની કોઈ નોંધ થશે નહિ.

તા. 31 માર્ચ, 2018ના રોજનું પાકું સરવૈયું

વિગત	નોંધ નં.	31 માર્ચ 2018	31 માર્ચ 2017
(I) ઈક્વિટી અને જવાબદારી : શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળ : બિનચાલુ જવાબદારીઓ : લાંબાં ગાળાનાં દેવાં : 11 ટકાના ડિબેન્ચર (આ ઉપરાંત, ₹ 2,00,000ના ડિબેન્ચર આનુષંગિક જામીનગીરી તરીકે આપ્યા.) બેન્ક લોન (₹ 2,00,000ના ડિબેન્ચર આનુષંગિક જામીનગીરી તરીકે)		14,00,000 3,00,000	

(બીજી પદ્ધતિ પ્રમાણે)

કંપનીની આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે બેન્ક લોન ખાતે [બા.જે. : બેન્ક લોન લીધી તેના.]	ઉ	3,00,000	3,00,000
2	ડિબેન્ચર ઉપલક ખાતે તે 11 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે [બા.જે. : બેન્કમાંથી લીધેલ લોન સામે આનુષંગિક જામીનગીરી તરીકે ₹ 2,00,000ના 11 %ના ડિબેન્ચર આપ્યા તેના.]	ઉ	2,00,000	2,00,000

તા. 31 માર્ચ, 2018ના રોજનું પાકું સરવૈયું

વિગત	નોંધ નં.	31 માર્ચ 2018	31 માર્ચ 2017
(I) ઇક્વિટી અને જવાબદારી :			
શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળ :			
બિનચાલુ જવાબદારીઓ :			
લાંબાં ગાળાનાં દેવાં :			
11 ટકાના ડિબેન્ચર	14,00,000	14,00,000	
11 ટકાના ડિબેન્ચર આનુષંગિક જામીનગીરી તરીકે આપેલ	2,00,000		
બાદ : ડિબેન્ચર ઉપલક ખાતે	2,00,000	—	
બેન્ક લોન (₹ 2,00,000ના ડિબેન્ચર આનુષંગિક જામીનગીરી તરીકે)		3,00,000	

8. ડિબેન્ચર પર વ્યાજ (Interest on Debenture)

સામાન્ય રીતે ડિબેન્ચર પરનું વ્યાજ અર્ધ-વાર્ષિક ચૂકવવામાં આવે છે. ડિબેન્ચર પરનું વ્યાજ કંપનીના નફા-નુકસાન પત્રકમાં નોંધવામાં આવે છે. વ્યાજ એ નફા સામેનો ખર્ચ છે. તેથી કંપની ખોટ કરે કે પૂરતો નફો ન કમાય તોપણ ડિબેન્ચર પરનું વ્યાજ નિયમિત રીતે ચૂકવવું ફરજિયાત છે. ડિબેન્ચર શબ્દ સાથે જે વ્યાજનો દર જોડાયેલ હોય તે દરે ડિબેન્ચર પર વ્યાજ આપવામાં આવે છે. દા.ત., 9 ટકાના ડિબેન્ચર. અહીં ડિબેન્ચર પર 9 ટકાના દરે વ્યાજ ગણાશે.

આવકવેરા ધારા મુજબ, ડિબેન્ચર હોલ્ડર્સને ડિબેન્ચર પર વ્યાજ ચૂકવતાં પહેલાં કંપની દ્વારા વ્યાજની કુલ (ગ્રોસ) રકમ પર નિર્ધારિત દરે આવકવેરો બાદ કરી બાકીની રકમ ડિબેન્ચર હોલ્ડર્સને ચૂકવવાની હોય છે. આ રકમ ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ વતી કંપનીએ આવકવેરા વિભાગમાં જમા કરવાની હોય છે. જેને મૂળ સ્થાનેથી કપાયેલ આવકવેરો કહેવામાં આવે છે. (જેને અંગ્રેજીમાં TDS એટલે Tax Deducted at Source કહેવામાં આવે છે.)

જ્યારે કંપની દ્વારા હિસાબી સમય (Accounting Period) પૂરો થયા બાદ વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરવામાં આવે ત્યારે તારીખના તફાવતના કારણે ડિબેન્ચર પર લેણું થયેલું કે ચઢેલું વ્યાજ અંગેની અસરો આપવી પડે છે.

લેણું થયેલ કે ચઢેલ વ્યાજ અંગેની રીત :

(1) ચઢેલું વ્યાજ અને ચૂકવવાપાત્ર (Interest Accrued and Due) : દા.ત., જો કંપની ડિબેન્ચર પર વ્યાજ 30મી જૂન અને 31મી ડિસેમ્બર એમ અર્ધવાર્ષિક ચૂકવતી હોય અને પાકું સરવૈયું 31મી માર્ચ, 2018ના રોજ તૈયાર કરવામાં આવે, ત્યારે 31મી ડિસેમ્બર, 2017નું અર્ધવાર્ષિક વ્યાજ ચૂકવવાનું બાકી હોય તો તેને 'ચઢેલું કે લેણું થયેલ વ્યાજ અને ચૂકવવાપાત્ર' એમ કહેવાશે.

(2) ચઢેલું વ્યાજ પરંતુ ચૂકવવાપાત્ર નહિ (Interest Accrued but Not Due) : ઉપર આપેલ (1)માં તા. 1 જાન્યુઆરી, 2018થી 31 માર્ચ, 2018 સુધીનું ડિબેન્ચર પરનું વ્યાજ 'ચઢેલું વ્યાજ પરંતુ ચૂકવવાપાત્ર નહિ' તેમ ગણાશે.

ઉદાહરણ 11 : શિનોય લિમિટેડે તા. 1 એપ્રિલ, 2017ના રોજ ₹ 100ની મૂળકિંમતના 11 ટકાના 15,000 ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા. જેના પર 30 સપ્ટેમ્બર અને 31 માર્ચના રોજ વ્યાજ ચૂકવવાનું છે.

તા. 31 માર્ચ, 2018ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટે ઉપરના વ્યવહારો અંગેની આમનોંધો પસાર કરો. ધારો કે આવકવેરાનો દર 20 ટકા છે.

જવાબ :

શિનોય લિમિટેડ કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1-4-2017	બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : 15,000 ડિબેન્ચર પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 100નાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	15,00,000	15,00,000
1-4-2017	ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે તે 11 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ડિબેન્ચર ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	15,00,000	15,00,000
30-9-2017	ડિબેન્ચર પર વ્યાજ ખાતે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર ખાતે તે મૂળ સ્થાનેથી કપાયેલ ચૂકવવાપાત્ર આવકવેરા ખાતે [ખા.જે. : 30 સપ્ટેમ્બરે 11 %ના ડિબેન્ચર પર વ્યાજ લેણું થયું અને તેમાંથી આવકવેરો બાદ કર્યો તેના.]	ઉ	82,500	66,000 16,500
30-9-2017	ડિબેન્ચરહોલ્ડર ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : વ્યાજ ચૂકવ્યું તેના.]	ઉ	66,000	66,000
30-9-2017	મૂળસ્થાનેથી કપાયેલ ચૂકવવાપાત્ર આવકવેરા ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : આવકવેરાની રકમ આવકવેરા વિભાગમાં ભરી તેના.]	ઉ	16,500	16,500
31-3-2018	ડિબેન્ચર પર વ્યાજ ખાતે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર ખાતે તે મૂળસ્થાનેથી કપાયેલ ચૂકવવાપાત્ર આવકવેરા ખાતે [ખા.જે. : 31 માર્ચના રોજ ડિબેન્ચર પર વ્યાજ લેણું થયું અને તેમાંથી આવકવેરો બાદ કર્યો તેના.]	ઉ	82,500	66,000 16,500
31-3-2018	ડિબેન્ચરહોલ્ડર ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : વ્યાજ ચૂકવ્યું તેના.]	ઉ	66,000	66,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
31-3-2018	મૂળસ્થાનેથી કપાયેલ ચૂકવવાપાત્ર આવકવેરા ખાતે ઉ તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : આવકવેરાની રકમ આવકવેરા વિભાગમાં ભરી તેના.]		16,500	16,500
31-3-2018	નફા-નુકસાન પત્રક ખાતે ઉ તે ડિબેન્ચર પરના વ્યાજ ખાતે [ખા.જે. : પૂરા વર્ષની વ્યાજની રકમ નફા-નુકસાનના પત્રક ખાતે લઈ ગયા તેના.] (82,500 + 82,500)		1,65,000	1,65,000
	કુલ સરવાળો		34,95,000	34,95,000

9. ડિબેન્ચરનાં નાણાં પરત કરવા અંગે (For Redemption of Debentures)

ડિબેન્ચરનાં નાણાં પરત કરવામાં આવે ત્યારે નીચેની આમનોંધ પસાર થાય છે.

(i)	ડિબેન્ચરનાં નાણાં પરત કરવાના સમયે ડિબેન્ચર ખાતું બંધ કરી ડિબેન્ચરહોલ્ડર ખાતે લઈ જવું. ડિબેન્ચર ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર ખાતે	
(ii)	જ્યારે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને નાણાં પરત કરવામાં આવે ત્યારે, ડિબેન્ચરહોલ્ડર ખાતે ...ઉ તે બેન્ક ખાતે	

10. પરત કરી શકાય તેવા ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે તેની હિસાબી અસરો (Accounting Effects at the Time of Issue of Redeemable Debentures)

ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે, પ્રીમિયમથી કે વટાવથી બહાર પાડી શકાય છે, પરંતુ જ્યારે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને નાણાં પરત કરવામાં આવે ત્યારે ડિબેન્ચર મૂળકિંમતથી કે પ્રીમિયમથી જ પરત કરી શકાય છે. વટાવથી ડિબેન્ચર પરત કરી શકાતા નથી.

● જ્યારે ડિબેન્ચર તેની મૂળકિંમતે પરત કરવાના હોય, તેવા સંજોગોમાં ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે કોઈ વધારાની અસર સાથે આમનોંધ પસાર કરવામાં આવતી નથી. આ બાબતોનો નીચેના ટેબલ દ્વારા અભ્યાસ કરી શકાશે.

પરિસ્થિતિ (શરત)	ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે નોંધ	ડિબેન્ચર પરત કરતી વખતે નોંધ	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ચૂકવણી કરવામાં આવે ત્યારે નોંધ
(1) ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે બહાર પાડી, મૂળ- કિંમતે પરત કરવાના હોય ત્યારે,	(i) બેન્ક ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે (ii) ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચર ખાતે	ડિબેન્ચર ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર ખાતે	ડિબેન્ચરહોલ્ડર ખાતે ...ઉ તે બેન્ક ખાતે

પરિસ્થિતિ (શરત)	ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે નોંધ	ડિબેન્ચર પરત કરતી વખતે નોંધ	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ચૂકવણી કરવામાં આવે ત્યારે નોંધ
(2) ડિબેન્ચર પ્રીમિયમથી બહાર પાડી, મૂળ- કિંમતે પરત કરવાના હોય ત્યારે,	(i) બેન્ક ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે (ii) ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચર ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ અના. ખાતે	ડિબેન્ચર ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર ખાતે	ડિબેન્ચરહોલ્ડર ખાતે ...ઉ તે બેન્ક ખાતે
(3) ડિબેન્ચર વટાવથી બહાર પાડી, મૂળ- કિંમતે પરત કરવાના હોય ત્યારે,	(i) બેન્ક ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે (ii) ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ...ઉ ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચર ખાતે	ડિબેન્ચર ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર ખાતે	ડિબેન્ચરહોલ્ડર ખાતે ...ઉ તે બેન્ક ખાતે

જ્યારે ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે કે પ્રીમિયમથી કે વટાવથી બહાર પાડ્યા હોય અને આ ડિબેન્ચર પ્રીમિયમથી પરત કરવાના હોય ત્યારે,

ડિબેન્ચર પરત કરતી વખતે આપવાનું થતું પ્રીમિયમ એ કંપની માટે ખોટ (મૂડી નુકસાન) છે. તેથી આ પરતના પ્રીમિયમની રકમ 'ડિબેન્ચર બહાર પાડતા થયેલ નુકસાન ખાતે' (Loss on Issue of Debentures Account) ઉધારવામાં આવે છે. ડિબેન્ચર બહાર પાડતા થયેલ નુકસાનને ડિબેન્ચર પરતનાં નુકસાન તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. તેમજ ભવિષ્યમાં આપવાનું થતું આ પ્રીમિયમ એ કંપની માટે દેવું છે. જેથી પ્રીમિયમની રકમ 'ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે' (Premium on Redemption of Debentures Account) જમા કરવામાં આવે છે.

અહીં વિદ્યાર્થીઓએ ધ્યાનમાં રાખવાનું કે, ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે મંગાવેલ પ્રીમિયમ જે 'જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે' લઈ જવામાં આવે છે, તે કંપની માટે નફો છે. જ્યારે ડિબેન્ચર પરત કરતી વખતે ચૂકવવાનું થતું પ્રીમિયમ જે 'ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે' લઈ જવામાં આવે છે, તે કંપની માટે દેવું છે.

જ્યારે ડિબેન્ચર પ્રીમિયમથી પરત કરવાના હોય ત્યારે જુદી જુદી પરિસ્થિતિમાં નીચે પ્રમાણે આમનોંધ લખાશે.

(1) જ્યારે ડિબેન્ચર મૂળકિંમતથી બહાર પાડ્યા હોય, તે પ્રીમિયમથી પરત કરવાના હોય ત્યારે,

(i) ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે :

(a) બેન્ક ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે	(ડિબેન્ચરની મૂળકિંમત) (ડિબેન્ચરની મૂળકિંમત)
(b) ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ...ઉ ડિબેન્ચર બહાર પાડતા થયેલ નુકસાન ખાતે ...ઉ તે ડિબેન્ચર ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે	(ડિબેન્ચરની મૂળકિંમત) (પરત કરતી વખતે થતી પ્રીમિયમની રકમ) (ડિબેન્ચરની મૂળકિંમત) (પરત કરતી વખતે થતી પ્રીમિયમની રકમ)

(ii) ડિબેન્ચર પરત કરતી વખતે :

ડિબેન્ચર ખાતે ...ઉ	(ડિબેન્ચરની મૂળકિંમત)
ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે ...ઉ	(પરત પ્રીમિયમની રકમ)
તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે	(કુલ ચૂકવવાપાત્ર રકમ)

(iii) ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ચૂકવણી કરવામાં આવે ત્યારે,

ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે ...ઉ	(કુલ ચૂકવેલ રકમ)
તે બેન્ક ખાતે	

(2) જ્યારે ડિબેન્ચર પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા હોય, તે પ્રીમિયમથી પરત કરવાના હોય ત્યારે,

(i) ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે :

(a) બેન્ક ખાતે ...ઉ	(મૂળકિંમત + પ્રીમિયમની રકમ)
તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે	
(b) ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ...ઉ	(મૂળકિંમત + પ્રીમિયમની રકમ)
ડિબેન્ચર બહાર પાડતા થયેલ નુકસાન ખાતે ...ઉ	(ડિબેન્ચર પરત કરતી વખતે થતી પ્રીમિયમની રકમ)
તે ડિબેન્ચર ખાતે	(ડિબેન્ચરની મૂળકિંમત)
તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે	(ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે મળેલ પ્રીમિયમ)
તે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે	(ડિબેન્ચર પરત કરતી વખતે થતી પ્રીમિયમની રકમ)

ડિબેન્ચર પરત કરતી વખતે અને ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ચૂકવણી કરતી વખતે થતી આમનોંધ ઉપર પ્રમાણે 1(ii) અને 1(iii) મુજબ જ થશે.

(3) જ્યારે ડિબેન્ચર વટાવથી બહાર પાડ્યા હોય, તે પ્રીમિયમથી પરત કરવાના હોય ત્યારે,

(i) ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે :

(a) બેન્ક ખાતે ...ઉ	(મૂળકિંમત બાદ વટાવની રકમ)
તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે	
(b) ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ...ઉ	(મૂળકિંમત બાદ વટાવની રકમ)
ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે ...ઉ	(બહાર પાડતા આપેલ વટાવ)
ડિબેન્ચર બહાર પાડતા થયેલ નુકસાન ખાતે ...ઉ	(પરત કરતી વખતે થયેલ પ્રીમિયમની રકમ)
તે ડિબેન્ચર ખાતે	(ડિબેન્ચરની મૂળકિંમત)
તે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે	(પરત કરતી વખતે થયેલ પ્રીમિયમની રકમ)

ડિબેન્ચર પરત કરતી વખતે અને ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ચૂકવણી કરતી વખતે થતી આમનોંધ ઉપર પ્રમાણે 1(ii) અને 1(iii) મુજબ જ થશે.

● કંપનીના પાકા સરવૈયામાં સ્થાન :

ડિબેન્ચર વટાવ ખાતાની રકમ અને ડિબેન્ચર બહાર પાડતા થયેલ નુકસાન ખાતાની રકમમાંથી, ડિબેન્ચરની મુદત પ્રમાણે દર વર્ષે અમુક રકમ જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતાની સામે કે નફા-નુકસાનના પત્રકમાં માંડી વાળવામાં આવે છે.

નફા-નુકસાનના પત્રક ખાતે	ઉ	
કે જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે	ઉ	
તે ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે		
તે ડિબેન્ચર બહાર પાડતા થયેલ નુકસાન ખાતે		

ડિબેન્ચર વટાવ અને ડિબેન્ચર બહાર પાડતા થયેલ નુકસાન ખાતે આ બંને ખાતાની બાકી રહેતી રકમ દર વર્ષે પાકા સરવૈયામાં મિલકત બાજુ 'અન્ય બિનચાલુ મિલકત' તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે.

જ્યારે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતું એ વ્યક્તિ ખાતું છે, જેની જમા બાકી હોય છે. કંપની માટે આ એક પ્રકારની જવાબદારી છે. જે પાકા સરવૈયામાં ઈસ્ક્રિવટી અને જવાબદારી બાજુ 'બિનચાલુ જવાબદારી' (Non-current Liabilities)ના શીર્ષક હેઠળ 'અન્ય લાંબાં ગાળાનાં દેવાં'(Other long term liabilities)ની નીચે જ્યાં સુધી ડિબેન્ચર પરત ના થાય ત્યાં સુધી દર્શાવવામાં આવે છે.

જ્યારે ડિબેન્ચર પરત કરવામાં આવે ત્યારે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતું ઉધાર કરી, ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે જમા કરીને, આ ખાતું બંધ કરી દેવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ 12 : નીચેના વ્યવહારો પરથી ફક્ત ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગેની આમનોંધો લખો. (બાબત જે વગર)

- (1) ₹ 100ની મૂળકિંમતના 10 ટકાના 5000 ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે જ બહાર પાડ્યા, જે મૂળકિંમતે પરત કરવાના છે.
- (2) ₹ 100ની મૂળકિંમતના 10 ટકાના 5000 ડિબેન્ચર 5 ટકાના વટાવે બહાર પાડ્યા, જે મૂળકિંમતે પરત કરવાના છે.
- (3) ₹ 100ની મૂળકિંમતના 10 ટકાના 5000 ડિબેન્ચર 8 ટકાના પ્રીમિયમે બહાર પાડ્યા, જે મૂળકિંમતે પરત કરવાના છે.

જવાબ :

કંપનીની આમનોંધ

(1) ડિબેન્ચરદીઠ બહાર પાડ્યા કિંમત ₹ 100, પરત કિંમત ₹ 100

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
(i)	બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે (5000 ડિબેન્ચર × ₹ 100)	ઉ	5,00,000	5,00,000
(ii)	ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે તે 10 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે (5000 ડિબેન્ચર × ₹ 100)	ઉ	5,00,000	5,00,000

(2) ડિબેન્ચર દીઠ બહાર પાડ્યા કિંમત ₹ 95, પરત કિંમત ₹ 100

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
(i)	બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે (5000 ડિબેન્ચર × ₹ 95)	ઉ	4,75,000	4,75,000
(ii)	ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે (5000 ડિબેન્ચર × ₹ 5 વટાવ ખાતે) તે 10 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે	ઉ ઉ	4,75,000 25,000	5,00,000

(3) ડિબેન્ચરદીઠ બહાર પાડ્યા કિંમત ₹ 108, પરત કિંમત ₹ 100

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
(i)	બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે (5000 ડિબેન્ચર × ₹ 108)	ઉ	5,40,000	5,40,000
(ii)	ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે તે 10 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે (5000 ડિબેન્ચર × ₹ 8)	ઉ	5,40,000	5,00,000 40,000

ઉપરની ત્રણે પરિસ્થિતિમાં ડિબેન્ચર પરત કરતી વખતે તેમજ ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ચૂકવણી કરતી વખતે પસાર કરવાની આમનોંધ નીચે પ્રમાણે એકસરખી થશે.

● ડિબેન્ચર પરત કરતી વખતે :

	10 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે	ઉ	5,00,000	5,00,000
--	--	---	----------	----------

● ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ચૂકવણી કરતી વખતે :

	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે તે બેન્ક ખાતે	ઉ	5,00,000	5,00,000
--	--	---	----------	----------

● ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે બહાર પાડ્યા હતા, જે પ્રીમિયમથી પરત કર્યા :

ઉદાહરણ 13 : નમસ્કાર લિમિટેડે તા. 1-8-2017ના રોજ ₹ 100નો એક એવા 9 ટકાના 8000 ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે બહાર પાડ્યા. જે તા. 31-7-2022ના રોજ ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 120ની કિંમતે પરત કરવાના છે.

કંપનીના ચોપડે ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતની અને પરત કરતી વખતની જરૂરી આમનોંધ લખો. (બાબત જે વગર)

જવાબ :

નમસ્કાર લિમિટેડની આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1-8-2017	બેન્ક ખાતે (8000 ડિબેન્ચર × ₹ 100) તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે	ઉ	8,00,000	8,00,000
1-8-2017	ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે (8000 ડિબેન્ચર × ₹ 100) ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં થયેલ નુકસાન ખાતે (8000 ડિબેન્ચર × ₹ 20) તે 9 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે (8000 ડિબેન્ચર × ₹ 100) તે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે (8000 ડિબેન્ચર × ₹ 20)	ઉ ઉ	8,00,000 1,60,000	8,00,000 1,60,000
31-7-2022	9 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે	ઉ ઉ	8,00,000 1,60,000	9,60,000
31-7-2022	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે તે બેન્ક ખાતે	ઉ	9,60,000	9,60,000

● ડિબેન્ચર વટાવે બહાર પાડ્યા, જે પ્રીમિયમથી પરત કર્યા :

ઉદાહરણ 14 : પ્રાર્થના લિમિટેડે તા. 1-4-2017ના રોજ ₹ 100નો એક એવા 11 ટકાના 6000 ડિબેન્ચર 5 ટકાના વટાવે બહાર પાડ્યા. 6 વર્ષ બાદ તા. 31-3-2023ના રોજ બધા ડિબેન્ચર પરનાં નાણાં 10 ટકાના પ્રીમિયમથી પરત કરવાનાં છે. કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ લખો. (બાબત જે વગર)

જવાબ :

પ્રાર્થના લિમિટેડની આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1-4-2017	બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે (6000 ડિબેન્ચર × ₹ 95)	ઉ	5,70,000	5,70,000
1-4-2017	ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે (6000 ડિબેન્ચર × ₹ 5) ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં થયેલ નુકસાન ખાતે (6000 ડિબેન્ચર × ₹ 10) તે 11 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે (6000 ડિબેન્ચર × ₹ 100) તે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે (6000 ડિબેન્ચર × ₹ 10)	ઉ ઉ ઉ	5,70,000 30,000 60,000	6,00,000 60,000
31-3-2023	11 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે	ઉ ઉ	6,00,000 60,000	6,60,000
31-3-2023	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે તે બેન્ક ખાતે (6000 ડિબેન્ચર × ₹ 110)	ઉ	6,60,000	6,60,000

● ડિબેન્ચર પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા, જે પ્રીમિયમથી પરત કર્યા :

ઉદાહરણ 15 : વંદના લિમિટેડે તા. 1-6-2017ના રોજ ₹ 200નો એક એવા 8 ટકાના 10,000 ડિબેન્ચર 5 ટકાના પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા, જે તા. 31-5-2022ના રોજ ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 220ની કિંમતે પરત કર્યા. કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ લખો. (બાબત જે વગર)

જવાબ :

વંદના લિમિટેડની આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1-6-2017	બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે (10,000 ડિબેન્ચર × ₹ 210)	ઉ	21,00,000	21,00,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1-6-2017	ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે	ઉ	21,00,000	
	ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં થયેલ નુકસાન ખાતે	ઉ	2,00,000	
	(10,000 ડિબેન્ચર × ₹ 20)			
	તે 8 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે			20,00,000
	(10,000 ડિબેન્ચર × ₹ 200)			
31-5-2022	તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે			1,00,000
	(10,000 ડિબેન્ચર × ₹ 10)			
	તે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે			2,00,000
(10,000 ડિબેન્ચર × ₹ 20)				
31-5-2022	8 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે	ઉ	20,00,000	
	ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે	ઉ	2,00,000	
	તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે			22,00,000
(10,000 ડિબેન્ચર × ₹ 220)				
31-5-2022	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે	ઉ	22,00,000	
	તે બેન્ક ખાતે			22,00,000
	(10,000 ડિબેન્ચર × ₹ 220)			

ઉદાહરણ 16 : નતાશા કોસ્મેટિક લિમિટેડે તા. 1-7-2017ના રોજ ₹ 1000નો એક એવા 8 ટકાના 50,000 ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા, જે 8 વર્ષ બાદ 10 ટકાના પ્રીમિયમે પરત કરવાના છે. વિજ્ઞાપનપત્રની શરતો મુજબ ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 400 અરજી વખતે અને બાકીની રકમ મંજૂરી વખતે ચૂકવવાની છે. ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગેની કંપનીના ચોપડામાં જરૂરી આમનોંધ લખો.

જવાબ :

નતાશા કોસ્મેટિક લિમિટેડ કંપનીની આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે	ઉ	2,00,00,000	
	તે 8 ટકાના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે [બા.જે. : 50,000 ડિબેન્ચર પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 400 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]			2,00,00,000
2	8 ટકાના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે	ઉ	2,00,00,000	
	તે 8 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે [બા.જે. : મંજૂર કરેલ 50,000 ડિબેન્ચર પરના અરજીનાં નાણાં ડિબેન્ચર ખાતે લઈ ગયા તેના.]			2,00,00,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
3	8 ટકાના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે ડિબેન્ચર બહાર પાડતા થયેલ નુકસાન ખાતે તે 8 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે [ખા.જે. : 50,000 ડિબેન્ચર પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 600 મંગાવ્યા તેના તેમજ ડિબેન્ચર 10 ટકા પ્રીમિયમથી પરત કરવાના છે તેના.]	ઉ	3,00,00,000 50,00,000	3,00,00,000 50,00,000
4	બેન્ક ખાતે તે 8 ટકાના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : મંજૂરીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	3,00,00,000	3,00,00,000

ઉદાહરણ 17 : દિક્ષીત ઇલેક્ટ્રિક લિમિટેડે તા. 1-1-2017ના રોજ ₹ 500નો એક એવા 7 ટકાના 7000 ડિબેન્ચર 6 ટકાના વટાવે બહાર પાડ્યા. 6 વર્ષ બાદ બધાં ડિબેન્ચરનાં નાણાં 5 ટકાના પ્રીમિયમે પરત કરવાનાં છે. રકમ નીચે મુજબ ચૂકવવાની હતી :

અરજ સાથે ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 300; મંજૂરી વખતે ડિબેન્ચર દીઠ બાકીની રકમ ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગેની કંપનીના ચોપડામાં જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.

જવાબ :

દિક્ષીત ઇલેક્ટ્રિક લિમિટેડની આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે 7 ટકાના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે [ખા.જે. : 7000 ડિબેન્ચર પર ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 300 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	21,00,000	21,00,000
2	7 ટકાના ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે તે 7 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : અરજીની રકમ ડિબેન્ચર ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	21,00,000	21,00,000
3	7 ટકાના ડિબેન્ચર મંજૂરી ખાતે ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે ડિબેન્ચર બહાર પાડતા થયેલ નુકસાન ખાતે તે 7 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે [ખા.જે. : મંજૂરી વખતે ડિબેન્ચર પર વટાવ બાદ ₹ 170 મંગાવ્યા તેના, વટાવના ₹ 30 (500 × 6 %) થયા તેના તેમજ ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમના ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 25 (500 × 5 %) થયા તેના.]	ઉ ઉ ઉ	11,90,000 2,10,000 1,75,000	14,00,000 1,75,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
4	બેન્ક ખાતે તે 7 ટકાના ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે [બા.જે. : મંજૂરીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	11,90,000	11,90,000

11. ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે નાણાંની જોગવાઈ (Provision of Finance for the Redemption of Debentures)

ડિબેન્ચર એ કંપની માટે દેવું છે. ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે કંપનીએ તેના વિજ્ઞાપનપત્રમાં દર્શાવેલ નિયમો અને શરતો મુજબ ડિબેન્ચરની રકમ ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને પરત કરવાની હોય છે. અમુક નિશ્ચિત મુદતે ડિબેન્ચર પરનાં નાણાં પરત કરવાનાં હોય ત્યારે કંપનીએ કેટલાં નાણાં અને ક્યારે પરત કરવાનાં છે તે અગાઉથી ખ્યાલ હોય છે.

આ અનુસંધાને કંપનીધારા 2013માં નવી જોગવાઈઓ કરવામાં આવેલ છે. આ ધારા પહેલા કંપનીઓ દ્વારા ડિબેન્ચર પરત નિધિ અને ડિબેન્ચર પરત નિધિનાં રોકાણોની વ્યવસ્થા અમલમાં હતી. તેને વધુ કાર્યક્ષમ બનાવવા માટે કંપનીધારા 2013ની કલમ 71(4) અને કંપની નિયમો 2014(શેરમૂડી અને ડિબેન્ચર)ના નિયમ 18(7)(C)માં જોગવાઈ કરવામાં આવેલ છે. આ જોગવાઈઓના આધારે સમજૂતી આપવામાં આવી છે.

ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે નાણાંની જરૂરિયાત (ભંડોળ) પૂરી કરવા માટે કંપની દ્વારા નીચેની કોઈ પણ રીતે નાણાંની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે :

- (1) નવા શેર કે ડિબેન્ચર બહાર પાડીને ડિબેન્ચર પરત કરવા
- (2) મૂડીમાંથી ડિબેન્ચર પરત કરવા
- (3) નફામાંથી ડિબેન્ચર પરત કરવા

(1) નવા શેર કે ડિબેન્ચર બહાર પાડીને ડિબેન્ચર પરત કરવા (Redemption from the Proceeds of Fresh Issue of Shares and Debentures) : જ્યારે કંપનીને ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે ફંડની જરૂર હોય, ત્યારે કંપની નવા ઈક્વિટી શેર, પ્રેફરન્સ શેર કે ડિબેન્ચર બહાર પાડવાનું નક્કી કરે છે. નવા બહાર પાડેલ શેર કે ડિબેન્ચરની રકમમાંથી જૂના ડિબેન્ચરની રકમ પરત કરવામાં આવે છે. જેના કારણે કંપનીની નાણાકીય પરિસ્થિતિમાં અસર થતી નથી.

(2) મૂડીમાંથી ડિબેન્ચર પરત કરવા (Redemption of Debentures out of Capital) : જ્યારે ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે નફામાંથી કોઈ રકમ અલગ મૂકવામાં આવતી નથી ત્યારે કંપનીની મૂડીમાંથી ડિબેન્ચર પરત કરવામાં આવે છે તેમ કહેવાય છે, પરંતુ કંપનીધારા, 2013ની કલમ 71(4) પ્રમાણે અને સેબીની ગાઈડ લાઈન્સ પ્રમાણે, કંપની જ્યારે ડિબેન્ચર પરત કરવાનું નક્કી કરે તે પહેલાં તેને બહાર પાડેલા ડિબેન્ચરની કુલ દાર્શનિક કિંમતની રકમના 25 ટકા 'ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે' (Debenture Redemption Reserve Account) લઈ જવા પડશે. આ રકમ કંપનીના નફા-નુકસાનના પત્રકના વધારામાંથી (Surplus in Statement of Profit and Loss) લાવવામાં આવે છે. આમ, ડિબેન્ચર પરતની પૂરેપૂરી રકમ મૂડીમાંથી ચૂકવાતી નથી. ઉપર પ્રમાણેની જોગવાઈ કર્યા બાદ જ બાકીની રકમ કંપનીની મૂડીમાંથી ચૂકવાય છે.

(3) નફામાંથી ડિબેન્ચર પરત કરવા (Redemption of Debentures out of Profits) : જ્યારે કંપની દ્વારા બહાર પાડેલા ડિબેન્ચરને પરત કરવા માટે જરૂરી પૂરેપૂરી રકમની જોગવાઈ તેના નફા અને નુકસાનના પત્રકમાંથી કરવામાં આવે તો તેને નફામાંથી ડિબેન્ચર પરત કર્યા તેમ કહેવાય. આ જોગવાઈ ડિબેન્ચર પરત કરતાં પહેલાં કરવામાં આવે છે.

આ માટે કંપનીએ એક નવું જ 'ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતું' ઊભું કરવું પડે છે. જેમાં ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે જરૂરી પૂરેપૂરી રકમ નફા અને નુકસાનના પત્રકમાંથી ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવે છે.

આ અસર આપવાથી કંપની, તેના રિવિડન્ડ માટેના નફામાંથી ઘટાડો કરી તે રકમ ડિબેન્ચર પરત કરવાના ઉપયોગમાં લે છે. આ રકમ રિવિડન્ડ ચૂકવવા માટે ઉપયોગમાં લેવાતી નથી. જેથી, ડિબેન્ચર પરત કરવાથી કંપનીની વર્તમાન ફંડની (નાણાકીય) પ્રવાહિતામાં કોઈ અસર થશે નહિ.

● **ડિબેન્ચર પરત કરવા અંગેની સેબીની ગાઈડ લાઈન્સ :**

- (1) બિનરૂપાંતરપાત્ર (નોન-કન્વર્ટિબલ) ડિબેન્ચર અને અંશત: રૂપાંતરપાત્ર (પાર્ટલી કન્વર્ટિબલ) ડિબેન્ચરનો બિનરૂપાંતરપાત્ર ભાગ માટે જ 'ડિબેન્ચર પરત અનામત' ઊભું કરી શકાય છે, જે મરજિયાત છે.
- (2) કંપનીએ ડિબેન્ચર પરત કરવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં, બહાર પાડેલ ડિબેન્ચરની કુલ દાર્શનિક કિંમત જેટલી રકમના ઓછામાં ઓછા 25 ટકા જેટલું ડિબેન્ચર પરત અનામત ઊભું કરવું પડશે.

નીચે દર્શાવેલ વિભાગની કંપનીઓને 'ડિબેન્ચર પરત અનામત' ઊભું કરવામાંથી મુક્તિ (Exemptions) આપવામાં આવેલ છે.

- (1) રીઝર્વ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયાના નિયંત્રણ હેઠળની ઓલ ઇન્ડિયા ફાયનાન્સિયલ ઇન્સ્ટિટ્યૂશન્સ (AIFIs)
 - (2) રીઝર્વ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયાના નિયંત્રણ હેઠળની અન્ય ફાયનાન્સિયલ ઇન્સ્ટિટ્યૂશન્સ
 - (3) બેન્કિંગ કંપનીઓ કે જેને જાહેરમાં કે ખાનગીમાં ડિબેન્ચર આપેલ છે.
 - (4) નેશનલ હાઉસિંગ બેન્ક સાથે નોંધાયેલી હાઉસિંગ ફાયનાન્સિયલ કંપનીઓ
- (નોંધ : વિદ્યાર્થીઓને માહિતી માટે આપવામાં આવેલ છે, પરીક્ષામાં અપેક્ષિત નથી.)

● ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતાની બાકી કંપનીના પાકા સરવૈયામાં 'ઈક્વિટી અને જવાબદારી' બાજુ 'અનામતો અને વધારા'ના શીર્ષક નીચે બતાવવામાં આવશે.

જ્યારે બધા જ ડિબેન્ચર્સ પરત થઈ જાય ત્યાર બાદ, ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતું બંધ કરી સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવે છે.

	ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે ...ઉ		
	તે સામાન્ય અનામત ખાતે		

● **ડિબેન્ચર પરત રોકાણ અંગે (For Debentures Redemption Investment) :**

કંપનીના (શેરમૂડી અને ડિબેન્ચર) નિયમ, 2014ના નિયમ 18(7)(C) મુજબ, જે નાણાકીય વર્ષના અંતમાં એટલે કે 31મી માર્ચના રોજ જે ડિબેન્ચર્સ પરત કરવાના હોય તેની કુલ દાર્શનિક કિંમત(Face value)ના ઓછામાં ઓછા 15 ટકા જેટલી રકમ વર્ષની શરૂઆતમાં એટલે કે 30મી એપ્રિલ સુધીમાં રોકાણ કરવી પડશે, જેને 'ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતું' (Debenture Redemption Investment Account) કહેવાશે.

આ રોકાણ કે થાપણો(ડિપોઝિટ)નો ઉપયોગ ફક્ત ચાલુ વર્ષે પરત કરવાના થતા ડિબેન્ચર માટે જ કરવામાં આવશે.

ડિબેન્ચર પરત કરવા માટેનું જરૂરી રોકાણ કે થાપણ કંપનીધારામાં દર્શાવેલ કે નિર્દેશ કરેલ જામીનગીરીઓમાં જ કરી શકાશે. આ રોકાણ કે થાપણનો ઉપયોગ ફક્ત ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે જ કરી શકાશે, બીજા કોઈ ઉપયોગ માટે નહિ. રોકાણ કરવા માટેની નિર્દેશિત જામીનગીરીઓ :

- (1) કોઈ પણ શિડ્યુલ્ડ બેન્કમાં થાપણો, કોઈ પણ તારણ વગરની
- (2) કેન્દ્ર સરકારની કે કોઈ પણ રાજ્ય સરકારની બોજારહિત જામીનગીરીઓ
- (3) ભારતીય ટ્રસ્ટ કાયદો, 1882ના કલમ 20ના પેટા કલમ(a)થી (d) અને (ee)માં દર્શાવેલ બોજારહિત જામીનગીરીઓ
- (4) ભારતીય ટ્રસ્ટ કાયદો, 1882ના કલમ 20ના પેટા કલમ(f)માં નોંધાયેલા કોઈ પણ કંપનીના બહાર પાડેલા બોજારહિત બોન્ડ

12. ડિબેન્ચર પરત કરવાની રીતો (Methods of Redemption of Debentures)

ડિબેન્ચર પરત કરવાની રીતો નીચે પ્રમાણે છે :

- (1) અમુક ચોક્કસ તારીખે બધી જ રકમ ચૂકવવી
- (2) હપ્તેથી ચૂકવણી કરવી
- (3) ખુલ્લા બજારમાંથી પોતાના ડિબેન્ચર્સ ખરીદીને
- (4) શેરમાં રૂપાંતરણ દ્વારા

ઉપરની બધી રીતોને જુદાં જુદાં ઉદાહરણો દ્વારા સમજાવે :

(1) અમુક ચોક્કસ તારીખે બધી જ રકમ ચૂકવવી (Lump-sum Payment at the End of Fixed Period) :

આ પદ્ધતિમાં, કંપની દ્વારા અમુક નિશ્ચિત સમય પૂરો થતાં અથવા કંપનીએ આપેલ વિકલ્પ પ્રમાણે નિશ્ચિત સમય પહેલાં ડિબેન્ચરની પૂરેપૂરી રકમ એકસાથે પરત કરવામાં આવે છે.

ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે નક્કી કરેલ શરત મુજબ ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે કે પ્રીમિયમથી પરત કરવામાં આવે છે. અહીં કંપનીધારા, 2013ની જોગવાઈઓ તેમજ સેબીની ગાઈડ લાઈન્સ મુજબ ડિબેન્ચર પરત કરવામાં આવે છે.

આ પદ્ધતિમાં નીચે મુજબ આમનોંધો પસાર કરવામાં આવે છે :

(I)	નાણાકીય વર્ષની શરૂઆતમાં (તા. 30 એપ્રિલ સુધીમાં) : (નોંધ : જે વર્ષમાં ડિબેન્ચર પરત કરવાનાં છે તે વર્ષ) પરત કરવાના ડિબેન્ચરની કુલ દાર્શનિક કિંમતના 15 ટકાનું રોકાણ કરવામાં આવે ત્યારે, ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતે તે બેન્ક ખાતે	ઉ
(II)	ડિબેન્ચર પરત કરવાના સમયે : (i) જ્યારે રોકાણોનું વેચાણ કરવામાં આવે ત્યારે, બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતે	ઉ
	(ii) નફા અને નુકસાનના પત્રકમાં થયેલ વધારામાંથી, ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે મળેલ કુલ દાર્શનિક કિંમતના 25 ટકા રકમ, ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ ગયા ત્યારે, નફા-નુકસાન પત્રકના વધારા ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે	ઉ
(III)	ડિબેન્ચર પરત કરતી વખતે : (i) ડિબેન્ચર ખાતે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે	ઉ
	(ii) ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે તે બેન્ક ખાતે	ઉ
(IV)	જ્યારે બધા ડિબેન્ચર્સ પરત થઈ જાય ત્યારે, ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે તે સામાન્ય અનામત ખાતે	ઉ

● ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે નાણાંની જોગવાઈ મૂડીમાંથી (Out of Capital) કરવાની હોય ત્યારે,

ઉદાહરણ 18 : શૈલજા લિમિટેડે તા. 1 એપ્રિલ, 2011ના રોજ ₹ 100નો એક એવા 8 ટકાના 12,000 ડિબેન્ચર, 5 ટકાના પ્રીમિયમ બહાર પાડ્યા હતા, જે માર્ચ 31, 2017ના રોજ પરત કરવાના છે. ઈશ્યુ પૂરેપૂરો ભરપાઈ થઈ ગયો હતો. બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સે નક્કી કર્યું હતું કે, તા. 31 માર્ચ, 2017ના રોજ જરૂરી રકમ ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ જવી અને ડિબેન્ચર્સ મૂડીમાંથી પરત કરવા. તેઓએ એમ પણ નક્કી કર્યું હતું કે જરૂરી રકમનું ડિબેન્ચર પરત રોકાણ તા. 30 એપ્રિલ, 2016ના રોજ કરવું.

ડિબેન્ચર પરત કરવાની તારીખે રોકાણો વેચી દીધાં હતાં અને ડિબેન્ચર પરત કરવા માટેની જરૂરી રકમ ડિબેન્ચર-હોલ્ડર્સને ચૂકવી દીધી હતી.

ડિબેન્ચર બહાર પાડવાની અને પરત કરવાની જરૂરી આમનોંધ કંપનીના ચોપડે પસાર કરો તેમજ ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતું અને ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતું પણ તૈયાર કરો.

જવાબ :

શૈલજા લિમિટેડની આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1-4-11	બેન્ક ખાતે તે 8 ટકાના ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : 12,000 ડિબેન્ચર પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 105 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	12,60,000	12,60,000
1-4-11	8 ટકાના ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે તે 8 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે [ખા.જે. : અરજીનાં નાણાં ડિબેન્ચર ખાતે અને પ્રીમિયમ ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	12,60,000	12,00,000 60,000
30-4-16	ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચરની કુલ દાર્શનિક કિંમતના (12,00,000) 15 ટકાનું રોકાણ કર્યું તેના.]	ઉ	1,80,000	1,80,000
31-3-17	બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે કરેલ રોકાણો વેચી દીધા તેના.]	ઉ	1,80,000	1,80,000
31-3-17	નફા અને નુકસાન પત્રકના વધારા ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે [ખા.જે. : બહાર પાડેલ ડિબેન્ચરની મૂળકિંમતના 25 % નફો ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.] (12,00,000 × 25 %)	ઉ	3,00,000	3,00,000
31-3-17	8 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર પરત કરવાની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ	12,00,000	12,00,000
31-3-17	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : લેણી થયેલી રકમ ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ચૂકવી તેના.]	ઉ	12,00,000	12,00,000
31-3-17	ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે તે સામાન્ય અનામત ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર પરત કર્યા બાદ ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતાની રકમ સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	3,00,000	3,00,000
	કુલ સરવાળો		58,80,000	58,80,000

નોંધ : ઉપરના દાખલામાં ડિબેન્ચર પરત રોકાણો પર વ્યાજનો દર આપેલ નથી તેથી વ્યાજની ગણતરી કે તેની અસર આપેલ નથી.

ઉધાર		ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતું				જમા	
તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
30-4-16	બેન્ક ખાતે		1,80,000	31-3-17	બેન્ક ખાતે		1,80,000
			1,80,000				1,80,000

ઉધાર		ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતું				જમા	
તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
31-3-17	સામાન્ય અનામત ખાતે		3,00,000	31-3-17	નફા અને નુકસાન પત્રકના વધારા ખાતે		3,00,000
			3,00,000				3,00,000

ઉદાહરણ 19 : નિરજા લિમિટેડે તા. 1લી એપ્રિલ 2013ના રોજ ₹ 100નો એક એવા કુલ ₹ 7,00,000ના 9 ટકાના ડિબેન્ચર 5 ટકાના પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા હતા, જે 31 માર્ચ, 2018ના રોજ 10 ટકાના પ્રીમિયમથી પરત કરવાના છે. કંપનીએ ડિબેન્ચર પરત કરવાના નાણાકીય વર્ષમાં કંપનીધારાની જોગવાઈ પ્રમાણેની જરૂરી રકમ 30 એપ્રિલના રોજ 8 ટકાની સરકારી જામીનગીરીમાં રોકાણ કર્યું હતું. લેણી થતી (પાકતી) તારીખે ડિબેન્ચર્સ પરત કર્યા હતા. કંપનીના ચોપડે ડિબેન્ચર્સ બહાર પાડતી વખતની અને પરત કરતી વખતની આમનોંધો પસાર કરો તેમજ ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતું અને ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતું પણ તૈયાર કરો.

જવાબ :

નિરજા લિમિટેડની આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1-4-13	બેન્ક ખાતે ઉ તે 9 ટકાના ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : 7000 ડિબેન્ચર પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 105 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]		7,35,000	7,35,000
1-4-13	9 ટકાના ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ઉ ડિબેન્ચર બહાર પાડતા થયેલ નુકસાન ખાતે ઉ તે 9 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે [ખા.જે. : અરજીનાં નાણાંમાંથી ડિબેન્ચર ખાતે અને જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે લઈ ગયા તેના તેમજ ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમની અસર આપી તેના.]		7,35,000 70,000	7,00,000 35,000 70,000
30-4-17	ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતે ઉ તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : 8 ટકાની સરકારી જામીનગીરીમાં ડિબેન્ચરની કુલ દાર્શનિક કિંમતના 15 % (7,00,000 × 15 %)નું રોકાણ કર્યું તેના.]		1,05,000	1,05,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
31-3-18	બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતે તે મળેલ વ્યાજ ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે કરેલ રોકાણોનું વેચાણ કર્યું તેના અને તેના પર 11 મહિનાનું વ્યાજ મળ્યું તેના.]	ઉ	1,12,700	1,05,000 7700
31-3-18	નફા અને નુકસાન પત્રકનાં વધારા ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચરની કુલ દાર્શનિક કિંમતના 25 % ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.] (7,00,000 × 25 %)	ઉ	1,75,000	1,75,000
31-3-18	9 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર પરત કરવાની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ ઉ	7,00,000 70,000	7,70,000
31-3-18	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને લેણી થયેલી રકમ ચૂકવી તેના.]	ઉ	7,70,000	7,70,000
31-3-18	ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે તે સામાન્ય અનામત ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર પરત કર્યા બાદ ડિબેન્ચર પરત અનામતની રકમ સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	1,75,000	1,75,000
31-3-18	મળેલ વ્યાજ ખાતે તે નફા-નુકસાનના પત્રક ખાતે [ખા.જે. : વ્યાજ નફા-નુકસાનના પત્રક ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	7700	7700

ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
30-4-17	બેન્ક ખાતે		1,05,000	31-3-18	બેન્ક ખાતે		1,05,000
			1,05,000				1,05,000

ઉધાર		ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતું				જમા	
તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
31-3-18	સામાન્ય અનામત ખાતે		1,75,000	31-3-18	નફા અને નુકસાન પત્રકના વધારા ખાતે		1,75,000
			1,75,000				1,75,000

નોંધ : (1) કંપનીધારાની કલમ 17(4) અને નિયમ 18(7) મુજબ બેન્કિંગ કંપનીઓએ ડિબેન્ચર પરત અનામત ઊભું કરવું જરૂરી નથી. તેમજ 15 ટકા લેખે ડિબેન્ચર પરત રોકાણ કરવું પણ જરૂરી નથી.

(2) નવી ગાઈડ-લાઈન્સ પ્રમાણે, ઈન્ફાસ્ટ્રક્ચર કંપનીઓએ પણ ડિબેન્ચરની મૂળકિંમતના 25 ટકા લેખે ડિબેન્ચર પરત અનામત ઊભું કરવું પડશે. (પરીક્ષામાં અપેક્ષિત નથી.)

● ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે નાણાંની જોગવાઈ નફામાંથી (Out of Profit) કરવાની હોય ત્યારે,

ઉદાહરણ 20 : પ્રજ્ઞા લિમિટેડે તા. 31-3-2018ના રોજ ₹ 34,00,000ની મૂળકિંમતના 7 ટકાના ડિબેન્ચર, 8 ટકાના પ્રીમિયમથી પરત કર્યા હતા. જે માટે કંપનીના નફામાંથી નાણાંની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી. કંપનીએ જરૂરી રકમનું રોકાણ 30 એપ્રિલ, 2017ના રોજ કર્યું હતું.

કંપનીધારાની જોગવાઈઓનું પાલન કરેલ છે તેવી ધારણાઓ સાથે કંપનીના ચોપડામાં ડિબેન્ચર પરત કરવા અંગેની આમનોંધો આપો તેમજ ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતું અને ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતું પણ તૈયાર કરો.

જવાબ :

પ્રજ્ઞા લિમિટેડની આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
30-4-17	ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર પરત કરતાં પહેલાં ₹ 34,00,000ના 15 ટકાનું રોકાણ કર્યું તેના.]	ઉ	5,10,000	5,10,000
31-3-18	બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે રોકાણો વેચી દીધા તેના.]	ઉ	5,10,000	5,10,000
31-3-18	નફા અને નુકસાન પત્રકના વધારા ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે [ખા.જે. : પરત કરવાના ડિબેન્ચરની કુલ મૂળકિંમત જેટલી રકમથી ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતું ઊભું કર્યું તેના.]	ઉ	34,00,000	34,00,000
31-3-18	7 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર પરત કરવાની રકમ પ્રીમિયમ સાથે લેણી થઈ તેના.]	ઉ ઉ	34,00,000 2,72,000	36,72,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
31-3-18	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને લેણી થયેલ રકમ ચૂકવી તેના.]	ઉ	36,72,000	36,72,000
31-3-18	ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે તે સામાન્ય અનામત ખાતે [ખા.જે. : બધા જ ડિબેન્ચર પરત કર્યા બાદ ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતાની બાકી સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	34,00,000	34,00,000

ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
30-4-17	બેન્ક ખાતે		5,10,000	31-3-18	બેન્ક ખાતે		5,10,000
			5,10,000				5,10,000

ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
31-3-18	સામાન્ય અનામત ખાતે		34,00,000	31-3-18	નફા અને નુકસાન પત્રકના વધારા ખાતે		34,00,000
			34,00,000				34,00,000

ઉદાહરણ 21 : મોરબી ટાઈલ્સ લિમિટેડે ₹ 16,00,000ના બહાર પાડેલા 8 ટકાના ડિબેન્ચર્સ તા. 1-11-2017ના રોજ, 5 ટકા પ્રીમિયમ, કંપનીના નફામાંથી પરત કરવાનું નક્કી કર્યું હતું. કંપની પાસે ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે ₹ 5,60,000 હતા. ડિબેન્ચર પરત રોકાણ પેટે જરૂરી રકમનું યોગ્ય સમયે રોકાણ કરવાનું નક્કી કરેલ હતું. કંપનીના ચોપડામાં ડિબેન્ચર પરત કરવા અંગેની જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો તેમજ ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતું અને ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતું પણ તૈયાર કરો.

જવાબ :

મોરબી ટાઈલ્સ લિમિટેડના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
31-3-17	નફા અને નુકસાનના પત્રકના વધારા ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે [ખા.જે. : નફામાંથી જરૂરી રકમ ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના. (ગણતરી નં. 1)]	ઉ	10,40,000	10,40,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
30-4-17	ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : પરત કરવાના ડિબેન્ચરની કુલ દાર્શનિક કિંમત ₹ 16,00,000ના 15 ટકાનું રોકાણ કર્યું તેના.]	ઉ	2,40,000	2,40,000
1-11-17	બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે કરેલ રોકાણની રકમ મળી તેના.]	ઉ	2,40,000	2,40,000
1-11-17	8 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે [ખા.જે. : ડિબેન્ચર પરત કરવાની રકમ લેણી થઈ તેના.]	ઉ ઉ	16,00,000 80,000	16,80,000
1-11-17	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : પાકતી તારીખે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને નાણાં ચૂકવ્યાં તેના.]	ઉ	16,80,000	16,80,000
1-11-17	ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે તે સામાન્ય અનામત ખાતે [ખા.જે. : બધા જ ડિબેન્ચર પરત કર્યા બાદ ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતાની રકમ સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	16,00,000	16,00,000

ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
1-11-17	સામાન્ય અનામત ખાતે		16,00,000	1-4-16 31-3-17	બાકી આગળ લાવ્યા નફા અને નુકસાન પત્રકના વધારા ખાતે		5,60,000 10,40,000
			16,00,000				16,00,000

ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નોં.પા.	રકમ (₹)
30-4-17	બેન્ક ખાતે		2,40,000	1-11-17	બેન્ક ખાતે		2,40,000
			2,40,000				2,40,000

ગણતરી નં. 1 : અહીં ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે જરૂરી રકમની ફાળવણી કંપનીના નફામાંથી કરવાની છે.
કુલ દાર્શનિક કિંમત = ₹ 16,00,000

	₹
ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતું	
ઊભું કરવા માટે જરૂરી રકમ (100 %)	16,00,000
બાદ : ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતાની	
બાકી, જે કંપનીના ચોપડે હતી	5,60,000
	10,40,000
બાકીની રકમ નફા-નુકસાનના પત્રકના	10,40,000
વધારામાંથી ફાળવી	

નોંધ : (1) જ્યારે ડિબેન્ચર નાણાકીય વર્ષના અંતમાં પરત કરવાના હોય ત્યારે, ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ જવાની રકમ જે-તે નાણાકીય વર્ષના અંતમાં તૈયાર થયેલ નફા-નુકસાનના પત્રકમાંથી કરવામાં આવે છે.

(2) જો ડિબેન્ચર પરત માટેની રકમની ચુકવણી મૂડીમાંથી કરવાની હોય, તો ડિબેન્ચર પરતની કુલ દાર્શનિક કે મૂળકિંમતના 25 ટકા રકમ નફા અને નુકસાનના પત્રકના વધારામાંથી ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવે છે.

(3) જો ડિબેન્ચર પરત માટેની રકમ નફામાંથી ચૂકવવાની હોય, તો ડિબેન્ચર પરતની કુલ દાર્શનિક કે મૂળકિંમતના 100 ટકા રકમ નફા અને નુકસાનના પત્રકના વધારામાંથી ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવે છે.

(4) જ્યારે ડિબેન્ચર નાણાકીય વર્ષના કોઈ વચ્ચેના સમયમાં પરત કરવાના હોય, ત્યારે પાછલા નાણાકીય વર્ષમાં તૈયાર કરેલ નફા અને નુકસાનના પત્રકના વધારામાંથી જરૂરી રકમ ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવે છે. ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે કેટલી રકમ લઈ જવી તે ઉપર દર્શાવેલ નોંધ 2 અને 3 મુજબ જ ગણાશે.

(5) ડિબેન્ચર પરત અનામત માટેની જરૂરી રકમ કંપની ચાલુ નાણાકીય વર્ષના કે પાછલા નાણાકીય વર્ષના નફા અને નુકસાનના પત્રકના વધારામાંથી કરી શકે છે, પરંતુ ડિબેન્ચર પરત કરતાં પહેલાં.

(6) જો દાખલામાં / પ્રશ્નમાં ડિબેન્ચર પરત કરવા માટેની જરૂરી રકમ કંપની દ્વારા તે મૂડીમાંથી ચૂકવવી કે નફામાંથી ચૂકવવી તેવી કોઈ સ્પષ્ટતા ના હોય તો કંપનીએ આ રકમ મૂડીમાંથી ચૂકવી છે તેવી ધારણા સાથે ગણતરી કરવી.

(2) ડિબેન્ચર હપ્તે હપ્તે પરત કરવા માટે ડિબેન્ચરનો અમુક ભાગ જ ઉપાડવો (Redemption of Debentures in Instalments by Drawing of Lots) : (ફક્ત સૈદ્ધાંતિક)

આ પદ્ધતિ પ્રમાણે, કંપની દ્વારા હપ્તે હપ્તે દર વર્ષે અમુક ડિબેન્ચર્સ પરત કરવામાં આવે છે. દા.ત., કુલ ₹ 25,00,000ના ડિબેન્ચર હોય, તો દર વર્ષે તેમાંથી ₹ 5,00,000ના ડિબેન્ચર પરત કરવા. કુલ ડિબેન્ચરમાંથી કયા નંબરના ડિબેન્ચર પરત કરવાં તે લોટરી પદ્ધતિથી નક્કી કરવામાં આવે છે. આ પ્રક્રિયા ‘અમુક ભાગ ઉપાડવો’ (Drawing by lots) તરીકે ઓળખાય છે.

કંપની દ્વારા ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે નક્કી કરેલ શરતો મુજબ ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે કે પ્રીમિયમથી પરત કરવામાં આવે છે. ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે જરૂરી રકમ ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવે છે તે માટેના જરૂરી નિયમોનો આ અગાઉ અભ્યાસ કરેલ છે.

(3) ખુલ્લા બજારમાંથી પોતાના ડિબેન્ચર ખરીદીને ડિબેન્ચર પરત કરવા (Redemption of Debentures by the Purchase of Own Debentures in the Open Market) :

કંપનીના કાયદા મુજબ, જો કંપનીનું આર્ટિકલ્સ ઓફ એસોસિએશન અધિકૃત કરે તો, કંપની ડિબેન્ચર પરત કરવાના બદલે ખુલ્લા બજારમાંથી એટલે કે માન્ય સ્ટોક માર્કેટમાંથી પોતાના ડિબેન્ચર ખરીદી શકે છે.

જ્યારે કંપનીના ડિબેન્ચર તેની દાર્શનિક કિંમત કરતાં કે પરત કરવાની રકમ કરતાં સ્ટોક માર્કેટમાં ઓછી કિંમતે કે વટાવથી મળતા હોય ત્યારે સામાન્ય રીતે આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય છે.

ખુલ્લા બજારમાંથી ડિબેન્ચર ખરીદ્યા બાદ કંપની તેનો ઉપયોગ બે રીતે કરી શકે છે :

- (1) કંપનીના બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ દ્વારા ઠરાવ પસાર કરીને ખરીદેલા ડિબેન્ચર્સ તરત જ રદ કરવા. અથવા
- (2) કંપનીએ ખરીદેલા પોતાના ડિબેન્ચર રદ (cancel) કરવાના બદલે પોતાની પાસે રાખી મૂકે છે. જે ભવિષ્યમાં કંપની બહાર પાડી શકે છે. કંપની દ્વારા જ્યારે પોતાના ડિબેન્ચર્સ બજારમાંથી ખરીદવામાં આવે ત્યારે, કંપની તે ડિબેન્ચર્સને ‘પોતાના ડિબેન્ચર્સમાં રોકાણ’ (Investment in the Own Debentures) તરીકે અસર આપશે.

(1) જ્યારે પોતાના ડિબેન્ચર્સ તરત જ રદ કરવા :

આ પરિસ્થિતિમાં કંપનીના ચોપડે નીચે મુજબની હિસાબી અસરો થાય છે :

● ડિબેન્ચર દાર્શનિક કિંમત કરતાં ઓછી કિંમતે ખરીદ્યા હોય ત્યારે :

દા.ત., એક કંપનીએ ₹ 100નો એક એવા પોતાના 700 ડિબેન્ચર બજારમાંથી ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 97ના ભાવે ખરીદ્યા અને ખરીદ્યા બાદ તરત જ રદ કર્યા.

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	પોતાના ડિબેન્ચર ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : 700 ડિબેન્ચર ₹ 97ના ભાવે બજારમાંથી ખરીદ્યા તેના.]	ઉ	67,900	67,900
	ડિબેન્ચર ખાતે તે પોતાના ડિબેન્ચર ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત કરતાં થયેલ નફા ખાતે [ખા.જે. : ખરીદેલા પોતાના ડિબેન્ચર્સ રદ કર્યા તેના.]	ઉ	70,000	67,900 2100

⌊ ડિબેન્ચર પરત કરતાં થયેલ નફો એ મૂડી નફો છે. આ મૂડી નફો કંપનીમાં રહેલ કોઈ પણ મૂડી ખોટ માંડી વાળવા ઉપયોગમાં લેવાય છે. દા.ત., ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં આપેલ વટાવ, ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ વગેરે.

⌊ આ મૂડી નફાનો ઉપયોગ કોઈ મૂડી નુકસાન માંડી વાળવા કરવામાં ના આવે કે પૂરેપૂરો ઉપયોગ ના થાય તો તે રકમ મૂડી અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવે છે. જેની નોંધ નીચે પ્રમાણે થશે.

ડિબેન્ચર પરત કરતાં થયેલ નફા ખાતે	ઉ
(Profit on Redemption of Debentures A/c)		
તે મૂડી અનામત ખાતે	
તે મૂડી ખોટ નફા-નુકસાનની (માંડી વાળેલ) રકમ ખાતે	

● ડિબેન્ચર દાર્શનિક કિંમત કરતાં વધુ કિંમતે ખરીદ્યા હોય ત્યારે :

દા.ત., એક કંપની ₹ 100નો એક એવા પોતાના 8000 ડિબેન્ચર બજારમાંથી ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 104માં ખરીદે અને તે ડિબેન્ચર રદ કરવામાં આવે તો તેની હિસાબી અસર નીચે દર્શાવ્યા મુજબ થશે :

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	પોતાના ડિબેન્ચર ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : પોતાના 8000 ડિબેન્ચર બજારમાંથી ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 104ના ભાવે ખરીદ્યા તેના.]	ઉ	8,32,000	8,32,000
	ડિબેન્ચર ખાતે ડિબેન્ચર પરતના નુકસાન ખાતે તે પોતાના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : ખરીદેલા પોતાના ડિબેન્ચર્સ રદ કર્યા તેના.]	ઉ ઉ	8,00,000 32,000	8,32,000

- ૧ 'ડિબેન્ચર પરતના નુકસાનનું ખાતું' (Loss on Redemption of Debentures A/c) એ મૂડી ખોટ છે. આ મૂડી ખોટ મૂડી નફા સામે અથવા જો મૂડી નફો ના હોય તો નફા અને નુકસાનના પત્રકમાં માંડી વાળવામાં આવે છે.

મૂડી નફા (કોઈ પણ) ખાતે	ઉ		
અથવા નફા અને નુકસાનના પત્રક ખાતે	ઉ		
તે ડિબેન્ચર પરતના નુકસાન ખાતે			

નોંધ : કંપની પોતાના ડિબેન્ચર્સ બજારમાંથી ખરીદી તે ડિબેન્ચર્સ રદ કરે ત્યારે, આગળના મુદ્દાઓમાં ચર્ચા કરી તે મુજબ કંપનીધારાની જોગવાઈ તેમજ સેબીની ગાઈડ લાઈન્સ પ્રમાણે ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે જરૂરી રકમ લઈ જવી પડશે અને ડિબેન્ચર પરત રોકાણ પણ કરવું પડશે.

જો પ્રશ્નમાં / દાખલામાં આ બાબતનો કોઈ ઉલ્લેખ ના હોય, તો કંપનીએ આ બંને જોગવાઈઓ કરેલી હશે તેવી ધારણા સાથે આપેલા વ્યવહારોની અસર આપવાની રહેશે.

(2) જ્યારે કંપની પોતાના ડિબેન્ચર્સ બજારમાંથી ખરીદીને તે ડિબેન્ચર્સ રોકાણ તરીકે રાખી મૂકે ત્યારે :

કંપની દ્વારા પોતાના ડિબેન્ચર્સ બજારમાંથી ખરીદીને રદ કરવાના બદલે તે ડિબેન્ચર્સને રોકાણ તરીકે રાખવામાં આવે છે. જ્યારે કંપની પાસે વધારાનું ફંડ હોય ત્યારે તે ફંડ બીજી કોઈ કંપનીની જામીનગીરીઓ કે અન્ય જામીનગીરીઓ ખરીદીને રોકાણ કરવાના બદલે કંપની પોતાના જ ડિબેન્ચર્સ ખરીદીને તેમાં રોકાણ કરે છે. જેનાથી નીચે મુજબના ફાયદા પણ થાય છે :

- કેટલીકવાર પોતાના જ ડિબેન્ચર્સ બજારમાંથી વટાવે એટલે કે મૂળકિંમત કરતાં ઓછા ભાવે મળી જાય છે.
- કંપનીએ ખરીદેલા ડિબેન્ચર્સ પર વ્યાજ ચૂકવવાનું રહેતું નથી. કારણ કે કંપની પોતે જ ડિબેન્ચરહોલ્ડર બની જાય છે.
- આ પ્રકારના ડિબેન્ચર્સ રદ કરવાના બદલે ચાલુ (જીવંત) રાખી શકાય છે. જે ભવિષ્યમાં બજારમાં વેચી શકાય છે.

હિસાબી અસરો :

દા.ત., જો કંપની બજારમાંથી ₹ 80,000ના પોતાના જ ડિબેન્ચર્સ ₹ 76,000માં ખરીદે અને તે ડિબેન્ચર્સ રોકાણ તરીકે રાખે ત્યારે તેની આમનોંધ નીચે મુજબ થશે :

પોતાના ડિબેન્ચરમાં રોકાણ ખાતે	ઉ		76,000	
તે બેન્ક ખાતે				76,000

અહીં જે કિંમતે ડિબેન્ચર ખરીદવામાં આવશે તે જ કિંમતે રોકાણ દર્શાવાશે. ખરીદી વખતે દેખાતો ફાયદો કે નુકસાનની અસર આપવામાં આવતી નથી.

પોતાના ડિબેન્ચરમાં રોકાણ કંપનીના પાકા-સરવૈયામાં મિલકત બાજુ સામાન્ય રીતે બિનચાલુ મિલકતોના શીર્ષક હેઠળ નીચે પ્રમાણે દર્શાવવામાં આવે છે :

કંપનીનું પાકું સરવૈયું

(II) મિલકતો (Assets)	(₹)
બિનચાલુ મિલકતો :	
પોતાના ડિબેન્ચર્સ (દાર્શનિક કિંમત ₹ 80,000)	76,000

પોતાના ડિબેન્ચરમાં રોકાણ પાકા સરવૈયામાં બિનચાલુ મિલકતો અથવા ચાલુ મિલકતોના શીર્ષક હેઠળ ક્યારે બતાવવા તે ડિબેન્ચર રદ કરવાના સમય પર આધારિત છે.

પોતાના ડિબેન્ચર્સમાં રોકાણનો ઉપયોગ ડિબેન્ચર્સ રદ કરવા માટે : જો કંપની પોતાના ડિબેન્ચર્સમાં કરેલ રોકાણનો ઉપયોગ ભવિષ્યમાં ડિબેન્ચર્સ રદ કરવા માટે કરે તો નીચે ઉદાહરણમાં દર્શાવ્યા મુજબ આમનોંધ પસાર થશે :

દા.ત., કંપનીએ ₹ 1,60,000ના 9 ટકાના ડિબેન્ચર્સ બહાર પાડેલા હતા. કંપનીએ આ ડિબેન્ચર્સ ₹ 1,55,000માં બજારમાંથી ખરીદી તેમાં રોકાણ કર્યું હતું.

કંપનીએ પોતાના ડિબેન્ચરમાં રોકાણનો ઉપયોગ કંપનીએ બહાર પાડેલ ડિબેન્ચર રદ કરવા માટે કર્યો. ફક્ત ડિબેન્ચર રદ કરવાની આમનોંધ પસાર કરો.

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
(i)	9 ટકાના ડિબેન્ચર્સ ખાતે તે પોતાના ડિબેન્ચર્સમાં રોકાણ ખાતે તે ડિબેન્ચર પરતના નફા ખાતે	ઉ	1,60,000	1,55,000 5000
(ii)	ડિબેન્ચર પરતના નફા ખાતે તે મૂડી અનામત ખાતે	ઉ	5000	5000

પોતાના ડિબેન્ચર્સમાં રોકાણ કરેલા ડિબેન્ચર્સ બજારમાં ફરી વેચાણ કરવામાં આવે ત્યારે :

જ્યારે ડિબેન્ચર પરત રોકાણમાં કરેલા ડિબેન્ચર્સ બજારમાં ફરી વેચાણ કરવામાં આવે ત્યારે તેનાથી ઉદ્ભવતો નફો કે નુકસાન મહેસૂલી નફો/ મહેસૂલી નુકસાન (Revenue Profit/ Revenue Loss) ગણાશે. જે નફા અને નુકસાનના પત્રક ખાતે લઈ જવામાં આવશે.

નફા અને નુકસાનના પત્રકમાં અસર : “પોતાના ડિબેન્ચર્સમાં રોકાણ”ના ડિબેન્ચર્સ બજારમાં ફરી વેચાણ કરતાં થયેલ નફો નફા અને નુકસાનના પત્રકમાં “અન્ય આવકો”(Other Income)ના શીર્ષક હેઠળ બતાવવામાં આવે છે અને જો ફરી વેચાણ કરતાં નુકસાન કે ખોટ થાય, તો નફા અને નુકસાનના પત્રકમાં “અન્ય ખર્ચાઓ”(Other Expenses)ના શીર્ષક હેઠળ દર્શાવવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ 22 : પૂજન મોટર્સ લિમિટેડે ₹ 250નો એક એવા 8 ટકાના 4000 ડિબેન્ચર્સ બહાર પાડ્યા હતા. બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સે બહાર પાડેલા પોતાના 1500 ડિબેન્ચર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 225ના ભાવે રોકાણ કરવા માટે બજારમાંથી ખરીદ કર્યા હતા. થોડા મહિના બાદ, કંપનીએ ખરીદેલા આ ડિબેન્ચર્સ, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 270ના ભાવે બજારમાં વેચી દીધા હતા.

ઉપરના વ્યવહારો પરથી જરૂરી આમનોંધ લખો.

જવાબ :

પૂજન મોટર્સ લિમિટેડની આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : 4000 ડિબેન્ચર્સ પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 250 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	10,00,000	10,00,000
2	ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે તે 8 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : અરજીનાં નાણાં ડિબેન્ચર ખાતે લઈ ગયાં તેના.]	ઉ	10,00,000	10,00,000

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
3	પોતાના ડિબેન્ચરમાં રોકાણ ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : બજારમાંથી 1500 ડિબેન્ચર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 225ના ભાવે રોકાણ કરવા ખરીદ્યા તેના.]	ઉ	3,37,500	3,37,500
4	બેન્ક ખાતે તે પોતાના ડિબેન્ચરમાં રોકાણ ખાતે તે રોકાણ વેચતા થયેલ નફા ખાતે [ખા.જે. : રોકાણ કરેલા ડિબેન્ચર્સ ₹ 270ના ભાવે વેચી દીધા તેના.]	ઉ	4,05,000	3,37,500 67,500
5	રોકાણ વેચતા થયેલ નફા ખાતે તે નફા અને નુકસાનના પત્રક ખાતે [ખા.જે. : રોકાણનું વેચાણ કરતાં થયેલ નફો, જે મહેસૂલી નફો હોવાથી તે નફા અને નુકસાનના પત્રક ખાતે લઈ ગયા તેના.]	ઉ	67,500	67,500

નોંધ : આ પદ્ધતિમાં ડિબેન્ચર રદ કરતાં નથી પરંતુ બજારમાંથી ખરીદીએ છે. તેથી આ પદ્ધતિમાં ડિબેન્ચર પરત અનામત ઊભું કરવામાં આવતું નથી તેમજ 15 % લેખે ડિબેન્ચર પરત રોકાણ કરવું પણ જરૂરી નથી.

(4) શેરમાં રૂપાંતર દ્વારા (Conversion of Debentures into Shares) :

ડિબેન્ચર પરત કરવાની એક પદ્ધતિ છે, જેમાં ડિબેન્ચરના બદલામાં શેર આપી ડિબેન્ચર પરત કરી શકાય છે. ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે નક્કી કરેલી શરતો મુજબ અમુક મુદત બાદ કંપની દ્વારા ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને તેમના ડિબેન્ચરના બદલામાં કંપનીના ઇક્વિટી શેર અથવા પ્રેફરન્સ શેર આપે છે.

જ્યારે ડિબેન્ચરનું શેરમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે ત્યારે નીચે પ્રમાણેની આમનોંધ કરવામાં આવે છે :

(i)	ડિબેન્ચર ખાતે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે	ઉ
(ii)	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે તે ઇક્વિટી શેરમૂડી ખાતે અથવા તે પ્રેફરન્સ શેરમૂડી ખાતે	ઉ

નોંધ : કંપની દ્વારા ડિબેન્ચરનું શેરમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે ત્યારે શેર તેની મૂળકિંમતે કે પ્રીમિયમ ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને મળતા હોવા જોઈએ. એટલે કે જ્યારે ડિબેન્ચર્સનું શેરમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે ત્યારે તેવા શેર વટાવથી બહાર પાડી ન શકાય તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું પડે, નહિ તો કંપનીધારાની જોગવાઈનો ભંગ થાય છે.

ઉદાહરણ 23 : તા. 1 એપ્રિલ, 2014ના રોજ પ્રખર લિમિટેડે 7.5 ટકાના 8000 કન્વર્ટિબલ ડિબેન્ચર, દરેક ₹ 200ના ભાવે બહાર પાડ્યા. ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે નક્કી થયેલ શરત મુજબ બધા જ ડિબેન્ચર 4 વર્ષ પછી ડિબેન્ચરની મૂળકિંમતના બદલામાં ₹ 10નો એક એવા ઇક્વિટી શેર, 25 ટકાના પ્રીમિયમથી આપવામાં આવશે.

તા. 1 એપ્રિલ, 2018ના રોજ નક્કી કરેલ શરત મુજબ બધા જ ડિબેન્ચરનું ઇક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરવામાં આવ્યું. કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ લખો.

જવાબ : ગણતરી :

ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં મળેલ કુલ રકમ

$$8000 \text{ ડિબેન્ચર} \times ₹ 200 = ₹ 16,00,000$$

ડિબેન્ચરના બદલામાં આપવાના થતાં

ઈક્વિટી શેરની શેર દીઠ કિંમત

$$= ₹ 10 \text{ મૂળકિંમત} + ₹ 2.50 \text{ પ્રીમિયમ}$$

$$= ₹ 12.50$$

ડિબેન્ચરના બદલામાં આપવાના થતાં

$$\text{ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા} = \frac{16,00,000}{12.50} = 1,28,000 \text{ શેર}$$

કંપનીના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1-4-2014	બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : 8000 ડિબેન્ચર પર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 200 લેખે અરજીનાં નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	16,00,000	16,00,000
1-4-2014	ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે તે 7.5 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : અરજીનાં નાણાં ડિબેન્ચર ખાતે લઈ ગયાં તેના.]	ઉ	16,00,000	16,00,000
1-4-2018	7.5 %ના ડિબેન્ચર ખાતે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે [ખા.જે. : 8000 ડિબેન્ચર તેની મૂળકિંમતે ઈક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરવાના થયા તેના.]	ઉ	16,00,000	16,00,000
1-4-2018	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે તે ઈક્વિટી શેરમૂડી ખાતે (1,28,000 શેર × ₹ 10) તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે (1,28,000 શેર × ₹ 2.50) [ખા.જે. : 8000 ડિબેન્ચરના બદલામાં 1,28,000 શેર દરેક ₹ 10નો 25 ટકા પ્રીમિયમ આપ્યા તેના.]	ઉ	16,00,000	12,80,000 3,20,000

● જુદા જુદા અવેજ દ્વારા ડિબેન્ચર પરત કરવા :

ડિબેન્ચરનાં નાણાં કંપનીએ પરત કરવાનાં હોય ત્યારે સામાન્ય રીતે કંપની ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને રોકડ આપી નાણાં પરત કરે છે, પરંતુ કેટલીક વાર કંપની રોકડમાં ડિબેન્ચર ચૂકવવાના બદલે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને રોકડ સિવાય બીજા અવેજ પણ બદલામાં આપે છે. જેવા કે ડિબેન્ચરહોલ્ડરને નવા શેર કે નવા ડિબેન્ચર અવેજમાં આપવા. આમ, ડિબેન્ચરનાં નાણાં જુદા જુદા અવેજમાં પરત કરી શકાય. આ અંગે, ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે જરૂરી શરતોનો ઉલ્લેખ થયેલો હોવો જોઈએ.

ઉદાહરણ 24 : આર. કે. પી. લિમિટેડે તા. 1 જાન્યુઆરી, 2014ના રોજ ₹ 100નો એક એવા 9 ટકાના 30,000 ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા. ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે આપેલી શરત મુજબ આ ડિબેન્ચર્સ 5 વર્ષ પછી ગમે ત્યારે 6 માસની નોટિસ આપીને 5 ટકાના પ્રીમિયમ પરત કરવાના હતા. પરત કરતી વખતે ડિબેન્ચરના બદલામાં રોકડ અથવા કંપનીના નવા શેર અથવા નવા ડિબેન્ચર એ ત્રણમાંથી ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સની મરજી પ્રમાણે અવેજ આપી નાણાં ચૂકવવાનાં હતાં.

તા. 1 માર્ચ, 2019ના રોજ કંપનીએ ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને જરૂરી નોટિસ આપી. 1 સપ્ટેમ્બર, 2019ના રોજ ડિબેન્ચરનાં નાણાં પરત કરવા અંગે ત્રણ વિકલ્પો સૂચવ્યા : (1) નાણાં રોકડમાં આપવામાં આવશે. (2) ₹ 10નો એક એવા ઇક્વિટી શેર ₹ 12ના ભાવે આપવામાં આવશે. (3) ₹ 100નો એક એવા 8 ટકાના બીજા ડિબેન્ચર ₹ 96ના ભાવે આપવામાં આવશે.

9000 ડિબેન્ચર ધરાવનારાઓએ ઇક્વિટી શેર સ્વીકાર્યા, 12,000 ડિબેન્ચર ધરાવનારાઓએ 8 ટકાના નવા ડિબેન્ચર સ્વીકાર્યા અને બાકીનાઓએ રોકડ અવેજ સ્વીકાર્યા.

કંપનીએ કંપનીધારાનું તેમજ સેબી ગાઈડ-લાઈન્સનું યોગ્ય પાલન કર્યું હશે તેવી ધારણાઓ સાથે ઉપરના વ્યવહારો નોંધવા માટે કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ લખો.

જવાબ :

આર. કે. પી. લિમિટેડના ચોપડામાં આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1-1-2014	બેન્ક ખાતે તે ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે [ખા.જે. : 30,000 ડિબેન્ચર પર અરજીના નાણાં મળ્યાં તેના.]	ઉ	30,00,000	30,00,000
1-1-2014	ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં થયેલ નુકસાન ખાતે તે 9 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે તે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે [ખા.જે. : અરજીનાં નાણાં ડિબેન્ચર ખાતે લઈ ગયાં અને 5 ટકા લેખે ડિબેન્ચર પર પરત પ્રીમિયમ આપવાનું છે તેના.]	ઉ ઉ	30,00,000 1,50,000	30,00,000 1,50,000
1-9-2019	9 %ના ડિબેન્ચર ખાતે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે [ખા.જે. : 30,000 ડિબેન્ચર 5 ટકાના પ્રીમિયમે ચૂકવવાના થયા તેના.]	ઉ ઉ	30,00,000 1,50,000	31,50,000
1-9-2019	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે તે ઇક્વિટી શેર ખાતે તે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે [ખા.જે. : 9000 ડિબેન્ચર ધારણ કરનારાઓને ₹ 12નો એક એવા 78,750 ઇક્વિટી શેર આપ્યા તેના. (નોંધ 1)]	ઉ	9,45,000	7,87,500 1,57,500

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1-9-2019	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે તે 8 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે [ખા.જે. : 12,000 ડિબેન્ચર ધારણ કરનારાઓને ₹ 96નો એક એવા 13,125 નવા ડિબેન્ચર આપ્યા તેના. (નોંધ 2)]	ઉ	12,60,000 52,500	13,12,500
1-9-2019	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : બાકીના 9000 ડિબેન્ચર ધારણ કરનારને રોકડ ચૂકવી તેના. (નોંધ 3)]	ઉ	9,45,000	9,45,000

નોંધ : (1) 9000 ડિબેન્ચર ધારણ કરનારાઓને પરત કરતી વખતે ચૂકવવાની રકમ = 9000 × ₹ 105 = ₹ 9,45,000. જેની સામે ₹ 12 (₹ 10 + ₹ 2 પ્રીમિયમના) લેખે ઈક્વિટી શેર આપવાના છે.

$$\text{ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા} = \frac{9,45,000}{12} = 78,750 \text{ થાય.}$$

(2) 12,000 ડિબેન્ચર ધારણ કરનારાઓને પરત કરતી વખતે ચૂકવવાની રકમ = 12,000 × ₹ 105 = ₹ 12,60,000. જેની સામે ₹ 96 (₹ 100 - ₹ 4 વટાવના) લેખે 8 ટકાના નવા ડિબેન્ચર આપવાના છે.

$$\text{નવા ડિબેન્ચરની સંખ્યા} = \frac{12,60,000}{96} = 13,125 \text{ થાય.}$$

(3) 9000 ડિબેન્ચર ધારણ કરનારાઓને પરત કરતી વખતે રોકડમાં ચૂકવવાની રકમ = 9000 × ₹ 105 = ₹ 9,45,000.

13. શેર અને ડિબેન્ચર વચ્ચેનો તફાવત (Difference Between Share and Debenture)

તફાવતના મુદ્દાઓ	શેર	ડિબેન્ચર
(1) મૂડીનો પ્રકાર	શેર એ માલિકીહક દર્શાવતી મૂડી છે. તેને માલિકીપણાની જામીનગીરી કહેવાય છે. શેરહોલ્ડર કંપનીનો માલિક ગણાય છે.	ડિબેન્ચર એ ઉછીની લીધેલી મૂડી છે. તેને લેણદારોની જામીનગીરી કહેવાય છે. ડિબેન્ચર-હોલ્ડર કંપનીનો લેણદાર ગણાય છે.
(2) વળતરની ખાતરી	કંપની જો નફો ના કરે તો શેરહોલ્ડર્સને કોઈ વળતર મળશે નહિ. જો કંપની નફો કરે અને સંચાલકો ડિવિડન્ડ જાહેર કરે, તો જ શેરહોલ્ડર્સને વળતર મળે છે. આમ, વળતરની કોઈ ચોક્કસ ખાતરી નથી.	કંપની નફો કરે કે ખોટ કરે, ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે નક્કી કરેલ શરત મુજબ નિશ્ચિત વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે.
(3) ગીરો કે બોજ	શેર એ માલિકીપણાની જામીનગીરી હોવાથી તેના માટે કંપનીની મિલકતો ગીરવે મૂકવાની જરૂર નથી.	ડિબેન્ચર એ લેણદારોની જામીનગીરી હોવાથી તેના માટે કંપની દ્વારા સામાન્ય રીતે તેની સામે કંપનીની મિલકતો પર સ્થિર કે તરતો બોજ ઊભો કરવામાં આવે છે.

તફાવતના મુદ્દાઓ	શેર	ડિબેન્ચર
(4) અધિકાર	શેરહોલ્ડર્સને કંપનીના વહીવટી કામકાજમાં ભાગ લેવાનો તેમજ મતદાન કરવાનો અધિકાર મળે છે.	ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને કંપનીના વહીવટી કામકાજમાં ભાગ લેવાનો કે મતદાન કરવાનો અધિકાર મળતો નથી.
(5) વટાવથી બહાર પાડવા અંગે નિયમન	સ્વેટ ઇક્વિટી સિવાય શેર વટાવથી બહાર પાડી શકાતા નથી. (કંપનીધારા, 2013 મુજબ)	ડિબેન્ચર વટાવથી બહાર પાડી શકાય છે.
(6) રૂપાંતરિત	ડિબેન્ચરમાં રૂપાંતર કરી શકાય તેવા શેર બહાર પાડવામાં આવતાં નથી.	ડિબેન્ચરનું શેરમાં રૂપાંતર કરી શકાય તેવા ડિબેન્ચર બહાર પાડી શકાય છે.
(7) પરત કરવા અંગે	શેરનાં નાણાં કંપનીએ પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન પરત કરવાનાં હોતાં નથી.	સામાન્ય સંજોગોમાં ડિબેન્ચરનાં નાણાં કંપની નક્કી કરેલ મુદતમાં પરત કરે છે.
(8) વિસર્જન સમયે	કંપનીના વિસર્જન સમયે શેરહોલ્ડર્સને બધાં દેવાં ચૂકવાયાં બાદ રકમ વધે તો જ ચૂકવાય છે.	કંપનીના વિસર્જન સમયે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને શેરહોલ્ડર કરતાં પહેલાં રકમ ચૂકવવામાં આવે છે.

સ્વાધ્યાય

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :

- (1) ડિબેન્ચર એ કંપની માટે છે.

(અ) મૂડી	(બ) લેણું
(ક) દેવું	(ડ) મિલકત
- (2) ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને કંપની તેમના ડિબેન્ચર પર આપે છે.

(અ) ડિવિડન્ડ	(બ) વ્યાજ
(ક) નફામાં ભાગ	(ડ) વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ બંને
- (3) ડિબેન્ચર કેટલા ટકા વટાવથી બહાર પાડી શકાય છે ?

(અ) 10 ટકા	(બ) 5 ટકા
(ક) 20 ટકા	(ડ) બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ દ્વારા નક્કી કરેલ દરે
- (4) કંપનીએ બહાર પાડેલા ડિબેન્ચર પાકા સરવૈયામાં કયા શીર્ષક હેઠળ દર્શાવવામાં આવે છે ?

(અ) બિનચાલુ દેવાં	(બ) શેરમૂડી અને અનામતો
(ક) ચાલુ દેવાં	(ડ) રોકાણો
- (5) ડિબેન્ચર પ્રીમિયમથી બહાર પાડતાં મળેલ પ્રીમિયમની રકમ કયા ખાતે લઈ જવામાં આવે છે ?

(અ) મૂડી અનામત ખાતે	(બ) સામાન્ય અનામત ખાતે
(ક) જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે	(ડ) નફા-નુકસાનના પત્રક ખાતે
- (6) ડિબેન્ચર પ્રીમિયમથી બહાર પાડતાં મળેલ પ્રીમિયમની રકમ છે.

(અ) મહેસૂલી નફો	(બ) મૂડી નુકસાન
(ક) મહેસૂલી નુકસાન	(ડ) મૂડી નફો

- (7) જ્યારે કંપની દ્વારા ડિબેન્ચરની પૂરેપૂરી રકમ અરજી વખતે જ મંગાવવામાં આવે ત્યારે તે રકમ કયા ખાતે જમા કરવામાં આવશે ?
- (અ) ડિબેન્ચરઅરજી ખાતે (બ) ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે
(ક) ડિબેન્ચરમંજૂરી ખાતે (ડ) ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે
- (8) કંપની મૂડીમાંથી ડિબેન્ચર પરત કરવાનું નક્કી કરે તે પહેલાં, કંપનીએ તેણે બહાર પાડેલા ડિબેન્ચરની કુલ દાર્શનિક કિંમતની રકમના ટકા ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ જવા પડશે.
- (અ) 10 (બ) 25
(ક) 100 (ડ) 15
- (9) કંપની નફામાંથી ડિબેન્ચર પરત કરવાનું નક્કી કરે તે પહેલાં, કંપનીએ તેણે બહાર પાડેલા ડિબેન્ચરની કુલ દાર્શનિક કિંમતની રકમના ટકા ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ જવા પડશે.
- (અ) 10 (બ) 25
(ક) 100 (ડ) 15
- (10) કંપનીના નિયમ, 2014 મુજબ, નાણાકીય વર્ષના અંતમાં એટલે કે 31 માર્ચના રોજ, જે ડિબેન્ચર્સ પરત કરવાના હોય તેની કુલ દાર્શનિક કિંમત(Face value)ના ઓછામાં ઓછા ટકા જેટલી રકમ વર્ષની શરૂઆતમાં એટલે કે 30 એપ્રિલ સુધીમાં રોકાણ કરવી પડશે.
- (અ) 25 (બ) 15
(ક) 100 (ડ) 10

2. નીચેના પ્રશ્નોના બે કે ત્રણ વાક્યમાં જવાબ આપો :

- (1) ડિબેન્ચર એટલે શું ?
- (2) ડિબેન્ચરહોલ્ડર કોને કહેવાય ?
- (3) કંપનીધારા, 2013 મુજબ કંપની કેટલા વર્ષની મુદતના ડિબેન્ચર બહાર પાડી શકે ?
- (4) 'જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતું' પાકા સરવૈયામાં ક્યાં દર્શાવવામાં આવે છે ?
- (5) ડિબેન્ચર વટાવ એટલે શું ?
- (6) ડિબેન્ચર વટાવની રકમ માંડી વાળવા અંગેની જોગવાઈઓ જણાવો.
- (7) રોકડ સિવાયના અવેજથી ડિબેન્ચર બહાર પાડવા એટલે શું ?
- (8) ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં થયેલ નુકસાન એટલે શું ?
- (9) ડિબેન્ચર પરત કરવા માટે નાણાંની જરૂરિયાત પૂરી કરવા માટે કંપની દ્વારા કઈ રીતે નાણાંની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે ?
- (10) ડિબેન્ચર પરત કરવાની રીતો જણાવો.

3. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ સવિસ્તાર આપો :

- (1) ડિબેન્ચરના પ્રકારો જણાવો.
- (2) ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગેની વિધિ જણાવો.
- (3) ડિબેન્ચર પ્રીમિયમ બહાર પાડવા અંગે નોંધ લખો.
- (4) ડિબેન્ચર વટાવથી બહાર પાડવા અંગે નોંધ લખો.
- (5) આનુષંગિક જામીનગીરી તરીકે બહાર પાડેલા ડિબેન્ચરની હિસાબમાં દર્શાવવાની પદ્ધતિઓ જણાવો.
- (6) ડિબેન્ચર પર વ્યાજ અંગે નોંધ લખો.
- (7) ખુલ્લા બજારમાંથી પોતાના ડિબેન્ચર્સ ખરીદીને ડિબેન્ચર્સ પરત કરવા અંગે નોંધ લખો.
- (8) શેર અને ડિબેન્ચર વચ્ચેનો તફાવત આપો.

4. સચિન માર્બલ લિમિટેડે ₹ 100નો એક એવા 12,000 ડિબેન્ચર જાહેર જનતા માટે બહાર પાડ્યા. ડિબેન્ચર પર વાર્ષિક 10 ટકા લેખે વ્યાજ આપવાનું છે. ડિબેન્ચર દીઠ નીચે મુજબ નાણાં મંગાવવામાં આવ્યાં હતાં :
- અરજી વખતે ₹ 30
મંજૂરી વખતે ₹ 45
હપ્તા વખતે ₹ 25
- કંપનીને 15,000 ડિબેન્ચરની અરજીઓ મળી. 12,000 ડિબેન્ચર મંજૂર કરી વધારાની ડિબેન્ચરઅરજીઓ નામંજૂર કરી, અરજદારોને નાણાં પરત કર્યાં. ડિબેન્ચર પર મંગાવેલ મંજૂરી અને હપ્તાની રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ. કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ લખો.
5. ગરવી કોટન લિમિટેડે ₹ 500નો એક એવા 10 ટકાના 6000 ડિબેન્ચર 40 ટકાના પ્રીમિયમ બહાર પાડ્યા હતા, જેના પર ડિબેન્ચર દીઠ નાણાં નીચે મુજબ ભરવાનાં હતાં :
- અરજી સાથે ₹ 200
મંજૂરી વખતે ₹ 300 (પ્રીમિયમ સહિત)
આખરી હપ્તા વખતે ₹ 200
- કુલ 9000 ડિબેન્ચર્સ માટે અરજીઓ આવી હતી, જેમાંથી વધારાની અરજીઓ નામંજૂર કરી તેનાં પરનાં નાણાં પરત કરવામાં આવ્યાં હતાં. મંજૂરી અને હપ્તા વખતે મંગાવેલ પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ હતી. કંપનીના ચોપડે આમનોંધ પસાર કરો.
6. પસવાદળ સ્ટીલ લિમિટેડે ₹ 100નો એક એવા 9 ટકાના 15,000 ડિબેન્ચર ₹ 80ના ભાવે બહાર પાડ્યા. ડિબેન્ચર દીઠ નાણાં નીચે મુજબ ભરવાનાં છે :
- અરજી સાથે ₹ 25
મંજૂરી વખતે ₹ 35 (વટાવ બાદ)
હપ્તા વખતે ₹ 20
- કંપનીને 15,000 ડિબેન્ચરની અરજીઓ મળી, જે બધી જ મંજૂર કરી. કંપનીએ મંજૂરી વખતે મંગાવેલ રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ, જ્યારે હપ્તા વખતે 800 ડિબેન્ચર સિવાય બાકીના બધા ડિબેન્ચર પર પૂરેપૂરી રકમ મળી ગઈ. કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.
7. અંકલેશ્વરની ડાયનેમિક લિમિટેડે ₹ 100નો એક એવા 12 ટકાના 30,000 ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા, જેના પર ડિબેન્ચર દીઠ નાણાં નીચે મુજબ ભરવાનાં હતાં :
- અરજી સાથે ₹ 35
મંજૂરી વખતે ₹ 40
પ્રથમ અને આખરી હપ્તા વખતે ₹ 25
- બધા જ ડિબેન્ચર્સ માટે અરજીઓ આવી હતી. 1000 ડિબેન્ચર ધારણ કરનાર પલકે, મંજૂરી વખતે ડિબેન્ચરની બધી જ રકમ પૂરેપૂરી ચૂકવી દીધી. જ્યારે 400 ડિબેન્ચર ધારણ કરનાર આકાશ મંજૂરી અને હપ્તાની રકમ ચૂકવી શક્યો નહિ. બાકીના બધા જ ડિબેન્ચર પર સમયસર મંજૂરી અને હપ્તાની રકમ મળી ગઈ હતી. ઉપરના વ્યવહારોની કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.
8. ચાર્મી ફેશન લિમિટેડે ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 200ની મૂળકિંમતના 10 ટકાના 1,20,000 ડિબેન્ચર, 10 ટકાના પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા. રકમ નીચે મુજબ ચૂકવવાની હતી :
- અરજી વખતે ₹ 100 (પ્રીમિયમ સહિત) અને બાકીની રકમ મંજૂરી વખતે.
આ ડિબેન્ચર 7 વર્ષ પછી પરત કરવાના છે.
- કંપનીને 1,50,000 ડિબેન્ચરની અરજીઓ મળી, જેમાંથી પ્રમાણસર ફાળવણી દ્વારા 1,20,000 ડિબેન્ચર મંજૂર કર્યાં. અરજી પરની વધારાની રકમ મંજૂરી ખાતે લઈ જવામાં આવશે. મંજૂરી વખતે મંગાવેલ રકમ પૂરેપૂરી મળી ગઈ. ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે કંપનીના ચોપડે થતી અસરોની આમનોંધ આપો.

9. પાલનપુરની જાનકી મારબલ લિમિટેડે ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 100ની મૂળકિંમતના 11 ટકાના 50,000 ડિબેન્ચર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 20ના પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા. પૂરેપૂરી રકમ અરજી વખતે ભરવાની છે. કંપનીને 60,000 ડિબેન્ચરની અરજીઓ મળી હતી, જેમાંથી 10,000 ડિબેન્ચરની અરજીઓ નામંજૂર કરી તેના પરની રકમ અરજદારોને પરત કરી હતી. બાકીની અરજીઓ પર ડિબેન્ચર મંજૂર કર્યા.
જાનકી મારબલ લિમિટેડના ચોપડામાં ઉપરના વ્યવહારોની જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.
10. દાહોદની મન્સૂરી લિમિટેડે ₹ 100નો એક એવા 10 ટકાના 8000 ડિબેન્ચર 10 ટકાના વટાવથી તા. 1-4-2017ના રોજ બહાર પાડ્યા. ડિબેન્ચર પર નાણાં નીચે મુજબ ભરવાનાં હતાં :
અરજી સાથે ₹ 30
મંજૂરી વખતે ₹ 35 અને બાકીની રકમ છેલ્લા હપ્તા વખતે
કંપનીને 10,500 ડિબેન્ચરની અરજીઓ મળી હતી, જેમાંથી 8000 ડિબેન્ચર મંજૂર કર્યા. નહિ મંજૂર કરેલા ડિબેન્ચરનાં નાણાં અરજદારોને પરત કર્યાં. ડિબેન્ચર પર મંગાવેલ બધી જ રકમ સમયસર મળી ગઈ હતી.
ડિબેન્ચર બહાર પાડવાનો ખર્ચ ₹ 22,000 થયો છે. રિસ્કટર્સે નક્કી કર્યું કે, 'ડિબેન્ચર બહાર પાડવાના ખર્ચ ખાતે' અને 'ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે' જે રકમ છે, તે તેનો $\frac{1}{5}$ ભાગ દર વર્ષે નફા-નુકસાનના પત્રકમાં લઈ જઈને માંડી વાળવો.
ઉપરના વ્યવહારો પરથી કંપનીના ચોપડામાં ફક્ત પ્રથમ વર્ષની આમનોંધ લખો.
11. આદિનાથ લિમિટેડે ₹ 18,00,000ની મશીનરી શિખર મશીનરી લિ. પાસેથી તા. 10-9-2017ના રોજ ખરીદી. ₹ 3,00,000 તરત જ ચૂકવી દીધા અને બાકીની રકમ પેટે આદિનાથ લિ.ના ₹ 15,80,000ના 9 ટકાના ડિબેન્ચર આપ્યા. આદિનાથ લિ.ના ચોપડામાં જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.
જો આદિનાથ લિ. બાકીની રકમ પેટે ₹ 14,10,000ના 9 ટકાના ડિબેન્ચર આપે તો તેની આમનોંધ કેવી રીતે લખાશે ?
12. વોલ્ટાસ ઇલેક્ટ્રિક લિમિટેડે નવરંગ ટ્રેડર્સની નીચે મુજબની મિલકતો અને દેવાં ખરીદી લીધાં :
જમીન-મકાન ₹ 8,00,000 સ્ટોક ₹ 2,25,000
યંત્રો ₹ 2,75,000 દેવાદારો ₹ 80,000
ફર્નિચર ₹ 1,20,000 લેણદારો ₹ 80,000
ખરીદકિંમત પેટે ₹ 15,36,000 ચૂકવવાનું નક્કી થયું. વોલ્ટાસ ઇલેક્ટ્રિક લિમિટેડે ખરીદકિંમત પેટે ₹ 100નો એક એવા 11 ટકાના ડિબેન્ચર, 20 ટકા પ્રીમિયમથી આપ્યા.
કંપનીના ચોપડે આમનોંધ પસાર કરો.
13. એક કંપની તા. 1 એપ્રિલ, 2017ના રોજ બહાર પાડેલા ₹ 21,00,000ના 10.5 ટકાના ડિબેન્ચર ધરાવે છે. વર્ષ દરમિયાન કંપનીએ તા. 10 ઓગસ્ટ, 2017ના રોજ ₹ 5,50,000ની બેન્ક લોન લીધી. જેની સામે કંપનીએ આનુષંગિક જામીનગીરી તરીકે નવા ₹ 5,00,000ના 10.5 ટકાના ડિબેન્ચર આપ્યા.
નીચે દર્શાવેલ પદ્ધતિ મુજબ ઉપરના વ્યવહારોને લગતી જરૂરી આમનોંધ કંપનીના ચોપડામાં પસાર કરો.
જો આનુષંગિક જામીનગીરી તરીકે આપેલ ડિબેન્ચરની નોંધ (1) કંપનીના ચોપડામાં કરવામાં આવે ત્યારે અને (2) કંપનીના ચોપડામાં કરવામાં ના આવે ત્યારે.
ડિબેન્ચર અને બેન્ક લોન અંગેની વિગતો તા. 31 માર્ચ, 2018ના રોજના કંપનીના પાકા સરવૈયામાં દર્શાવો.
14. અલીબાબા લિમિટેડે તા. 1 એપ્રિલ, 2017ના રોજ ₹ 100ની મૂળકિંમતના 12 ટકાના 18,000 ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા. જેના પર 30 સપ્ટેમ્બર અને 31 માર્ચના રોજ વ્યાજ ચૂકવવાનું છે.
તા. 31 માર્ચ, 2018ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટે ઉપરના વ્યવહારો અંગેની આમનોંધો પસાર કરો. આવકવેરાનો દર 20 ટકા છે તેવી ધારણા સાથે ગણતરી કરો.
15. નીચેના વ્યવહારો પરથી ફક્ત ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગેની આમનોંધ લખો (બાબત જે વગર).
(1) ₹ 100ની મૂળકિંમતના 9.5 ટકાના 8500 ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે જ બહાર પાડ્યા, જે મૂળકિંમતે પરત કરવાના છે.

- (2) ₹ 100ની મૂળકિંમતના 9.5 ટકાના 9500 ડિબેન્ચર 10 ટકાના વટાવે બહાર પાડ્યા, જે મૂળકિંમતે પરત કરવાના છે.
- (3) ₹ 200ની મૂળકિંમતના 10 ટકાના 8000 ડિબેન્ચર 10 ટકાના પ્રીમિયમે બહાર પાડ્યા, જે મૂળકિંમતે પરત કરવાના છે.
16. સત્યમ્ લિમિટેડે તા. 1-7-2017ના રોજ ₹ 100નો એક એવા 8 ટકાના 12,000 ડિબેન્ચર મૂળકિંમતે બહાર પાડ્યા. જે તા. 30-6-2023ના રોજ ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 115ની કિંમતે પરત કરવાના છે.
કંપનીના ચોપડે ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતની અને પરત કરતી વખતની જરૂરી આમનોંધ લખો (બા.જે. વગર).
17. શિવમ્ લિમિટેડે તા. 1-4-2017ના રોજ ₹ 250નો એક એવા 7.5 ટકાના 8000 ડિબેન્ચર 5 ટકાના વટાવે બહાર પાડ્યા. 5 વર્ષ બાદ તા. 31-3-2022ના રોજ બધા ડિબેન્ચર પરનાં નાણાં 10 ટકાનાં પ્રીમિયમથી પરત કરવાનાં છે. કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ લખો (બા.જે. વગર).
18. સુન્દરમ્ લિમિટેડે તા. 1-7-2017ના રોજ ₹ 300નો એક એવા 8 ટકાના 14,000 ડિબેન્ચર 5 ટકાના પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા, જે તા. 30-6-2023ના રોજ ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 330ની કિંમતે પરત કર્યા. કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ લખો (બા.જે. વગર).
19. પારસ ફાર્મા લિમિટેડે તા. 1-7-2017ના રોજ ₹ 400નો એક એવા 9 ટકાના 20,000 ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા, જે 7 વર્ષ બાદ 12 ટકાના પ્રીમિયમે પરત કરવાના છે. વિજ્ઞાપનપત્રની શરતો મુજબ ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 125, અરજી વખતે અને બાકીની રકમ મંજૂરી વખતે ચૂકવવાની છે. ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગેની કંપનીના ચોપડામાં જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.
20. સ્ટાર ટેકનોલોજી લિમિટેડે તા. 1-9-2017ના રોજ ₹ 100નો એક એવા 8.5 ટકાના 16,000 ડિબેન્ચર 10 ટકાના વટાવે બહાર પાડ્યા. 6 વર્ષ બાદ બધા ડિબેન્ચરનાં નાણાં 8 ટકાના પ્રીમિયમે પરત કરવાના છે. રકમ નીચે મુજબ ચૂકવવાની હતી :
અરજી સાથે ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 60
મંજૂરી વખતે ડિબેન્ચર દીઠ બાકીની રકમ
ડિબેન્ચર બહાર પાડવા અંગેની કંપનીના ચોપડામાં જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.
21. નુપુર લિમિટેડે તા. 1 એપ્રિલ, 2013ના રોજ ₹ 100નો એક એવા 9 ટકાના 16,000 ડિબેન્ચર, 10 ટકાના પ્રીમિયમે બહાર પાડ્યા હતા, જે 31 માર્ચ, 2018ના રોજ પરત કરવાના છે. જાહેર ભરણું પૂરેપૂરું ભરાઈ ગયું હતું. બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સે નક્કી કર્યું હતું કે, તા. 31 માર્ચ, 2018ના રોજ જરૂરી રકમ ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે લઈ જવી અને ડિબેન્ચર્સ મૂડીમાંથી પરત કરવા. તેઓએ એમ પણ નક્કી કર્યું હતું કે જરૂરી રકમનું ડિબેન્ચર પરત રોકાણ તા. 30 એપ્રિલ, 2017ના રોજ કરવું. ડિબેન્ચર પરત કરવાની તારીખે રોકાણો વેચી દીધા હતા અને ડિબેન્ચર પરત કરવા માટેની જરૂરી રકમ ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ચૂકવી દીધી હતી.
ડિબેન્ચર બહાર પાડવાની અને પરત કરવાની જરૂરી આમનોંધ કંપનીના ચોપડે પસાર કરો. ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતુ અને ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતુ પણ તૈયાર કરો.
22. હિતેષી લિમિટેડે તા. 1 એપ્રિલ, 2014ના રોજ ₹ 200નો એક એવા 11 ટકાના 10,000 ડિબેન્ચર 6 %ના પ્રીમિયમથી બહાર પાડ્યા હતા, જે 31 માર્ચ, 2020ના રોજ 10 %ના પ્રીમિયમથી પરત કરવાના છે.
કંપનીએ ડિબેન્ચર પરત કરવાના નાણાકીય વર્ષમાં કંપનીધારાની જોગવાઈ મુજબ જરૂરી રકમ 30મી એપ્રિલના રોજ 7 ટકાની ગુજરાત રાજ્ય સરકારની બોજારહિત જામીનગીરીમાં રોકાણ કર્યું હતું. ડિબેન્ચર પરત કરવા માટેનાં નાણાંની જોગવાઈ મૂડીમાંથી કરવાની છે. પાકતી તારીખે ડિબેન્ચર પરત કર્યા.
ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતની અને પરત કરતી વખતની આમનોંધો પસાર કરો. ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતુ અને ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતુ પણ તૈયાર કરો.

23. પાર્થ એન્જિ. લિમિટેડે તા. 31-3-2018ના રોજ ₹ 30,00,000ની મૂળકિંમતના 9 %ના ડિબેન્ચર, 12 %ના પ્રીમિયમથી પરત કર્યા હતા. જે માટે કંપનીના નફામાંથી નાણાંની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી. કંપનીએ જરૂરી રકમનું રોકાણ 30 એપ્રિલ, 2017ના રોજ કર્યું હતું.
કંપનીધારાની જોગવાઈઓનું પાલન કરેલ છે તેવી ધારણાઓ સાથે કંપનીના ચોપડામાં ડિબેન્ચર પરત કરવા અંગેની આમનોંધો આપો. ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતુ અને ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતુ પણ તૈયાર કરો.
24. મુંજ સોફ્ટવેર લિમિટેડે ₹ 24,00,000ના 12 ટકાના ડિબેન્ચર્સ તા. 1-10-2017ના રોજ 8 ટકા પ્રીમિયમ પરત કરવાના હતા, જે કંપનીના નફામાંથી પરત કરવાનું નક્કી કર્યું હતું. કંપની પાસે ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે ₹ 11,00,000 હતા. કંપનીધારા મુજબ ડિબેન્ચર પરત રોકાણ પેટે જરૂરી રકમનું યોગ્ય સમયે રોકાણ કરવાનું નક્કી કરેલ હતું. કંપનીના ચોપડામાં ડિબેન્ચર પરત કરવા અંગેની જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.
25. એક કંપનીએ ₹ 100નો એક એવા પોતાના 1500 ડિબેન્ચર બજારમાંથી ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 96ના ભાવે ખરીદ્યા અને ખરીદ્યા બાદ તરત જ રદ કર્યા. કંપનીના ચોપડે આમનોંધ પસાર કરો.
26. એક કંપનીએ ₹ 400નો એક એવા પોતાના 6000 ડિબેન્ચર બજારમાંથી ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 415ના ભાવે ખરીદ્યા અને ખરીદ્યા બાદ તરત જ રદ કર્યા. કંપનીના ચોપડે આમનોંધ પસાર કરો.
27. જસપ્રીત એપરલ લિમિટેડે ₹ 300નો એક એવા 12 %ના 6000 ડિબેન્ચર્સ બહાર પાડ્યા હતા. બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સે બહાર પાડેલા પોતાના 2500 ડિબેન્ચર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 280ના ભાવે રોકાણ કરવા માટે બજારમાંથી ખરીદી લીધા. થોડા મહિના બાદ, કંપનીએ ખરીદેલા આ ડિબેન્ચર, ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 310માં બજારમાં વેચી દીધા.
ઉપરના વ્યવહારો પરથી જરૂરી આમનોંધો લખો.
28. તા. 1 એપ્રિલ, 2014ના રોજ રવીન્દ્ર કોપર લિમિટેડે 12.5 ટકાના 12,000 કન્વર્ટિબલ ડિબેન્ચર, દરેક ₹ 400ના ભાવે બહાર પાડ્યા. ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે નક્કી કરેલ શરત મુજબ બધા જ ડિબેન્ચર 5 વર્ષ પછી ડિબેન્ચરની મૂળકિંમતના બદલામાં ₹ 10નો એક એવા ઇક્વિટી શેર, 50 ટકાના પ્રીમિયમથી આપવામાં આવશે.
તા. 1 એપ્રિલ, 2019ના રોજ નક્કી કરેલ શરત મુજબ બધા જ ડિબેન્ચરનું ઇક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરવામાં આવ્યું. કંપનીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ પસાર કરો.
29. રાજન લિમિટેડે તા. 1 જાન્યુઆરી, 2014ના રોજ ₹ 100નો એક એવા 6 વર્ષની મુદતના 11 ટકાના 8000 ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા. ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે એક શરત હતી કે કંપની આ ડિબેન્ચર ચાર વર્ષ પછી ગમે ત્યારે 6 માસની નોટિસ આપીને 6 ટકાના પ્રીમિયમ પરત કરી શકશે અને તેના બદલામાં રોકડ અથવા પ્રેફરન્સ શેર અથવા નવા બીજા ડિબેન્ચર, આ ત્રણમાંથી ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સની મરજી પ્રમાણે અવેજ આપી ડિબેન્ચર પરત કરી શકાશે.
1 માર્ચ, 2018ના રોજ કંપનીએ ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને જરૂરી નોટિસ આપી. તા. 1 માર્ચ, 2018ના રોજ ડિબેન્ચરનાં નાણાં પરત કરવા અંગે ત્રણ વિકલ્પો સૂચવ્યા :
(1) નાણાં રોકડા આપવામાં આવશે.
(2) ₹ 100નો એક એવા 9 ટકાના પ્રેફરન્સ શેર ₹ 130ના ભાવે આપવામાં આવશે.
(3) ₹ 100નો એક એવા 7 ટકાના નવા ડિબેન્ચર ₹ 96ના ભાવે આપવામાં આવશે.
3600 ડિબેન્ચર ધરાવનારાઓએ નવા ડિબેન્ચર સ્વીકાર્યા, 3315 ડિબેન્ચર ધરાવનારાઓએ પ્રેફરન્સ શેર સ્વીકાર્યા અને બાકીનાઓએ રોકડ માંગી.
ઉપરના વ્યવહારો નોંધવા માટે જરૂરી આમનોંધ લખો.

3

કંપનીના વાર્ષિક હિસાબો (Company Final Accounts)

1. પ્રસ્તાવના	6. પાકા સરવૈયાનો નમૂનો અને સામાન્ય સૂચનાઓ
2. નાણાકીય પત્રકોનો અર્થ	7. નફા-નુકસાનના પત્રકનો નમૂનો અને સામાન્ય સૂચનાઓ
3. નાણાકીય વર્ષ	— સ્વાધ્યાય
4. નાણાકીય પત્રકોનાં લક્ષણો	
5. નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવાના હેતુઓ	

1. પ્રસ્તાવના (Introduction)

કંપનીનાં નાણાકીય પત્રકો શેરહોલ્ડર્સ, કરવેરાના સત્તાધીશો, વિશ્લેષણકારો, સંચાલકો અને અન્ય હિત ધરાવનારાઓ માટે ખૂબ જ અગત્યનાં છે. નાણાકીય પત્રકો કંપનીના નાણાકીય દેખાવ અને નાણાકીય સ્થિતિ વિશે માહિતી આપે છે. કંપનીધારા 2013ની કલમ 129(1) મુજબ નાણાકીય પત્રકો કંપનીની સાચી અને વાજબી પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપે છે. આ ઉપરાંત કલમ 133 હેઠળ નિર્દિષ્ટ કરેલ હિસાબી ધોરણોનો તે અમલ કરે છે. કંપનીનાં નાણાકીય પત્રકો કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ IIIમાં દર્શાવેલ નમૂના મુજબ જ તૈયાર કરવા જરૂરી છે. કલમ 129(1)માં જણાવ્યા મુજબ વીમા કંપની, વીજળી કંપની અને બેન્કિંગ કંપનીઓને નાણાકીય પત્રકોના આ નમૂનાઓ લાગુ પડતા નથી. આ પ્રકરણમાં કંપનીધારા 2013 અનુસાર કંપનીના વાર્ષિક હિસાબો કેવી રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે તેનો અભ્યાસ કરીશું.

2. નાણાકીય પત્રકોનો અર્થ (Meaning of Financial Statements)

નાણાકીય પત્રકો એટલે હિસાબી સમય પૂરો થતાં હિસાબોની પ્રક્રિયાને અંતે હિસાબી માહિતીને સંક્ષિપ્તમાં રજૂ કરતાં પત્રકો. નાણાકીય પત્રકો તેના આંતરિક અને બાહ્ય ઉપયોગકર્તાઓને હિસાબી પરિણામોની જાણ કરે છે.

કંપનીધારા 2013ની કલમ 2(40) મુજબ કંપનીનાં નાણાકીય પત્રકોમાં નીચેનાંનો સમાવેશ થાય છે.

- નાણાકીય વર્ષને અંતે પાકું સરવૈયું
- નાણાકીય વર્ષ માટે નફા-નુકસાન ખાતું અથવા નફા માટે પ્રવૃત્તિ નહિ કરતી કંપની માટે ઊપજ-ખર્ચ ખાતું
- નાણાકીય વર્ષ માટે રોકડ પ્રવાહ પત્રક
- ઈક્વિટીમાં ફેરફાર દર્શાવતું પત્રક, જો લાગુ પડતું હોય તો
- હિસાબોને લગતી નોંધો

અહીં એ બાબત નોંધપાત્ર છે કે પાકું સરવૈયું કોઈ ચોક્કસ સમયે નાણાકીય સ્થિતિ દર્શાવે છે. તેથી તેનું શીર્ષક “તા.ના રોજનું પાકું સરવૈયું” એમ આપવામાં આવે છે. નફા-નુકસાનનું પત્રક કોઈ ચોક્કસ સમય, જે તારીખે પૂરો થતો હોય તે સમયનો નફો કે નુકસાન દર્શાવે છે તેથી તેનું શીર્ષક ‘તા.ના રોજ પૂરા થતા વર્ષનું નફા-નુકસાન ખાતું’ એમ આપવામાં આવે છે. જો નફા-નુકસાન ખાતું એક વર્ષથી વધારે કે ઓછા સમય માટે તૈયાર કરવામાં આવતું હોય તો તેના શીર્ષકમાં ‘વર્ષ’ના બદલે ‘સમય’ શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. દા.ત., કંપનીની સ્થાપના 1 ઓક્ટોબર, 2016ના રોજ કરવામાં આવી હોય તો પ્રથમ નફા-નુકસાનનું પત્રક તા. 31 માર્ચ, 2017 સુધી પૂરા થતા છ માસ માટે તૈયાર કરવામાં આવશે.

આ સંજોગોમાં નફા-નુકસાનના પત્રકનું શીર્ષક 'તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતા સમય માટે નફા-નુકસાનનું પત્રક' એમ આપવામાં આવશે અથવા "તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતા છ માસના સમય માટે નફો-નુકસાન દર્શાવતું પત્રક" એમ આપવામાં આવશે.

3. નાણાકીય વર્ષ (Financial Year)

કંપનીધારા 2013ની કલમ 2(41) મુજબ કોઈ પણ કંપનીના સંદર્ભમાં 'નાણાકીય વર્ષ' એટલે દર વર્ષે 31 માર્ચના રોજ પૂરો થતો સમય. જો કોઈ પણ વર્ષમાં 1 જાન્યુઆરીના રોજ કે તે પછી કંપનીની સ્થાપના થયેલ હોય તો કંપનીનું નાણાકીય વર્ષ તે પછીના વર્ષે પૂરા થતા 31 માર્ચ સુધીનું ગણાશે. સામાન્ય રીતે નાણાકીય વર્ષ 12 માસનું હોય છે જેનો સમયગાળો 1 એપ્રિલથી બીજા કેલેન્ડર વર્ષની 31 માર્ચ સુધીનો હોય છે.

4. નાણાકીય પત્રકોનાં લક્ષણો (Characteristics of Financial Statements)

નાણાકીય પત્રકોનાં કેટલાંક લક્ષણો નીચે મુજબ છે :

- (1) નાણાકીય પત્રકોને ઐતિહાસિક પત્રકો કહેવામાં આવે છે. કારણ કે તે ભૂતકાળના સમયને લગતા હોય છે.
- (2) નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવવામાં આવતા આંકડાઓ નાણાંના સ્વરૂપમાં દર્શાવવામાં આવે છે.
- (3) નાણાકીય પત્રકો નોંધાયેલ સત્યો આધારિત હોય છે અને કેટલાંક મહત્વનાં સત્યો નોંધાતાં નથી. દા.ત., જ્યારે પાઘડી મેળવવા માટે કોઈ ખર્ચ કરેલ ન હોય ત્યારે ઉપાર્જિત પાઘડી હિસાબી ચોપડે નોંધાતી નથી.
- (4) નફા-નુકસાન ખાતું આપેલ સમય માટેનો નફો કે નુકસાન દર્શાવે છે તેથી તે કંપનીની નાણાકીય કામગીરીનો દેખાવ દર્શાવે છે.
- (5) પાકું સરવૈયું કોઈ ચોક્કસ સમયે ઈક્વિટી, જવાબદારીઓ અને મિલકતોની સ્થિતિ દર્શાવે છે. આમ તે કંપનીની નાણાકીય સ્થિતિનો ખ્યાલ આપે છે.
- (6) નાણાકીય પત્રકો નામાના સર્વસામાન્ય સ્વીકૃત સિદ્ધાંતોના આધારે તૈયાર કરવામાં આવે છે.
- (7) નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરતી વખતે કેટલીક બાબતોમાં હિસાબી ધોરણો પ્રમાણે એકથી વધારે વિકલ્પો ઉપલબ્ધ હોઈ શકે. દા.ત., માલસામગ્રીનું મૂલ્યાંકન અને ઘસારાની જોગવાઈ માટે નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરનારને વિકલ્પની પસંદગી કરવા અંગે સ્વતંત્રતા છે.

5. નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવાના હેતુઓ (Objectives of Preparing Financial Statements)

નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવાના કેટલાક હેતુઓ નીચે મુજબ છે :

- (1) કંપનીની નાણાકીય કામગીરી વિશે સાચો અને વ્યાજબી ખ્યાલ મેળવવો.
- (2) કંપનીની નાણાકીય સ્થિતિ અંગે સાચો અને વ્યાજબી ખ્યાલ મેળવવો.
- (3) કાયદાકીય જરૂરિયાતોનું પાલન કરવું.
- (4) વિવિધ હિત ધરાવનારાઓને કંપનીની નાણાકીય માહિતીની જાણ કરવી.

6. પાકા સરવૈયાનો નમૂનો અને સામાન્ય સૂચનાઓ (Form of Balance Sheet and General Instructions)

કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ IIIના ભાગ Iમાં પાકા સરવૈયાનો નમૂનો આપેલ છે. કંપનીનું પાકું સરવૈયું આ નમૂના મુજબ જ તૈયાર કરવું જરૂરી છે. પરિશિષ્ટ IIIમાં ફક્ત ઊભા સ્વરૂપે જ પાકું સરવૈયું આપેલ છે. પાકા સરવૈયાનું સ્વરૂપ પાના નંબર 118 પર દર્શાવ્યા મુજબ છે :

પાકું સરવૈયું

કંપનીનું નામ

તા.ના રોજનું પાકું સરવૈયું

વિગત (1)	નોંધ નંબર (2)	ચાલુ વર્ષના આંકડાઓ (₹) (3)	અગાઉના વર્ષના આંકડાઓ (₹) (4)
I ઈકિવટી અને જવાબદારીઓ : (1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો : (a) શેરમૂડી (b) અનામત અને વધારો (c) શેરવોરંટ સામે મળેલ રકમ (2) મંજૂરી બાકી હોય તેવી શેરઅરજીની મળેલ રકમ (3) બિનચાલુ જવાબદારીઓ (a) લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં (b) મુલતવી કરવેરા જવાબદારીઓ (ચોખ્ખી) (c) અન્ય લાંબા ગાળાની જવાબદારીઓ (d) લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ (4) ચાલુ જવાબદારીઓ (a) ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં (b) વેપારી દેવાં (c) અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ (d) ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ કુલ			
II મિલકતો : (1) બિનચાલુ મિલકતો : (a) કાયમી મિલકતો (i) દૃશ્ય મિલકતો (ii) અદૃશ્ય મિલકતો (iii) અર્ધતૈયાર મૂડી મિલકતો (iv) વિકસતી અદૃશ્ય મિલકતો (b) બિનચાલુ રોકાણો (c) મુલતવી કરવેરા મિલકતો (ચોખ્ખી) (d) લાંબા ગાળાની લોન અને ધિરાણો (e) અન્ય બિનચાલુ મિલકતો			

(2) ચાલુ મિલકતો :			
(a) ચાલુ રોકાણો			
(b) માલસામગ્રી			
(c) વેપારી લેણાં			
(d) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ			
(e) ટૂંકા ગાળાની લોન અને ધિરાણો			
(f) અન્ય ચાલુ મિલકતો			
કુલ			

નોંધ : કંપનીના ઊભા પાકા સરવૈયામાં કુલ ચાર ખાના રાખવામાં આવેલ છે. પાકા સરવૈયાના મુખ્ય બે શીર્ષકો છે. (i) ઈકિવટી અને જવાબદારીઓ (ii) મિલકતો. પહેલા ખાનામાં વિગતોનાં સ્વરૂપે ઈકિવટી અને જવાબદારીઓ તેમજ મિલકતો અને તેમના પેટા શીર્ષકો દર્શાવવામાં આવે છે. બીજું ખાનું નોંધનાં સ્વરૂપે રાખવામાં આવેલ છે. દરેક શીર્ષકનાં પેટા શીર્ષકો છે. પેટા શીર્ષકોનાં પણ વિવિધ અંગો છે. તેથી તે તમામની વિગતો એક જ સ્થાને સમાવવામાં આવે તો પાકા સરવૈયાનું કદ અસામાન્ય બને છે. તેથી દરેક પેટા શીર્ષકને મુખ્ય શીર્ષક હેઠળ દર્શાવવામાં આવે છે. અને પેટા શીર્ષકનાં વિવિધ અંગોની વિસ્તૃત જાણકારી આપવા જે નંબર દર્શાવેલ હોય તે નંબર પ્રમાણે હિસાબોને લગતી નોંધોમાં દર્શાવવામાં આવે છે. તેની સમજૂતી હવે પછી આપવામાં આવેલ છે. ત્રીજા ખાનામાં ચાલુ વર્ષનાં આંકડા અને ચોથા ખાનામાં ચાલુ વર્ષ અગાઉના એટલે પાછલા વર્ષનાં આંકડાઓ દર્શાવવામાં આવે છે. જેથી અભ્યાસકર્તા નજીકના બે વર્ષની સરખામણી કરી શકે.

નફા-નુકસાનનાં પત્રકમાં પણ આ જ પ્રમાણે ખાનાઓ બનાવીને નફા-નુકસાનનું પત્રક તૈયાર કરવામાં આવે છે.

■ **પાકું સરવૈયું તૈયાર કરવાની સામાન્ય સૂચનાઓ :**

(1) કોઈ પણ મિલકતને ચાલુ મિલકત ત્યારે કહેવામાં આવશે જ્યારે તે નીચેની શરતોમાંથી કોઈ પણ એક શરતનું પાલન કરે.

(a) જ્યારે તે કંપનીના સામાન્ય કામગીરી ચક્ર દરમિયાન રોકડમાં રૂપાંતર થવા પાત્ર હોય કે વેચાણનો ઈરાદો હોય કે વપરાશ થવા પાત્ર હોય. (b) વેપાર કરવાના હેતુથી પ્રાથમિક રીતે ધારણ કરવામાં આવેલ હોય. (c) અહેવાલની તારીખ પછીના 12 માસની અંદર રોકડમાં રૂપાંતર થવા અપેક્ષિત હોય.

રોકડનું કાચા માલમાં રૂપાંતર, કાચા માલનું તૈયાર માલમાં રૂપાંતર, તૈયાર માલનું દેવાદારોમાં રૂપાંતર અને છેલ્લે દેવાદારોનું રોકડમાં રૂપાંતરની પ્રક્રિયાને કામગીરી ચક્ર કહેવામાં આવે છે.

ચાલુ મિલકતો સિવાયની અન્ય મિલકતોને બિનચાલુ મિલકતો તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે.

(2) કોઈ પણ જવાબદારીને ચાલુ જવાબદારી કહેવામાં આવશે. જો તે નીચેની શરતોમાંથી કોઈ પણ એક શરતનું પાલન કરે.

(a) કંપનીના સામાન્ય કામગીરીચક્ર સમય દરમિયાન તેની ચૂકવણી અપેક્ષિત હોય. (b) વેપાર કરવાના હેતુથી ધારણ કરવામાં આવેલ હોય અને (c) અહેવાલની તારીખ પછીના 12 માસ સુધીના સમય દરમિયાન ચૂકવવાપાત્ર હોય.

ચાલુ જવાબદારી સિવાયની અન્ય જવાબદારીઓને બિનચાલુ જવાબદારી તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે.

(3) ધંધાના સામાન્ય સમય દરમિયાન વેચેલ માલ કે આપેલ સેવાના સંદર્ભમાં મળવાપાત્ર રકમને 'વેપારી લેણાં' તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે.

(4) ધંધાના સામાન્ય સમય દરમિયાન ખરીદેલ માલ કે સેવાના સંદર્ભમાં ચૂકવવાપાત્ર રકમને 'વેપારી દેવાં' તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે.

(5) કંપનીએ નીચે મુજબની બાબતો હિસાબી નોંધોના સ્વરૂપમાં રજૂ કરવી જરૂરી છે.

(I) ઈકિવટી અને જવાબદારીઓ :

(1) શૅરહોલ્ડર્સના ભંડોળો

(A) શૅરમૂડી :

દરેક પ્રકારની શૅરમૂડી માટે (જુદા જુદા પ્રકારના પ્રેફરન્સ શૅરને જુદી રીતે નોંધવામાં આવશે.)

(a) સત્તાવાર શૅરની સંખ્યા અને તેની રકમ

(b) બહાર પાડેલ, ભરપાઈ થયેલ અને સંપૂર્ણપણે ચૂકતે થયેલ અને ભરપાઈ થયેલ પરંતુ સંપૂર્ણપણે ચૂકતે ન થયેલ

- (c) શેર દીઠ મૂળકિંમત
- (d) અહેવાલના સમયની શરૂઆતથી અંત સુધીમાં શેરની સંખ્યામાં થયેલ ફેરફારની મેળવણી
- (e) હક્કના શેર, પ્રેફરન્સ શેર અને દરેક વર્ગના શેર પર કોઈ અંકુશ તેમજ ડિવિડન્ડ અને મૂડી પરત કરવાના અંકુશ અંગે રજૂઆત
- (f) કંપનીના 5 %થી વધારે શેર ધારણ કરનાર દરેક શેરહોલ્ડરની યાદી
- (g) કોઈ જામનગીરી જેનું ઇક્વિટી શેર કે પ્રેફરન્સ શેરમાં રૂપાંતર થવા પાત્ર હોય તો તેની રૂપાંતર થવાના તારીખનાં ક્રમમાં માહિતી
- (h) બાકી હપતા
- (i) જપ્ત થયેલ શેરની વસૂલ આવેલ રકમ

(B) અનામતો અને વધારો :

- (i) અનામતો અને વધારાનું વર્ગીકરણ નીચે મુજબ કરવામાં આવશે :
 - (a) મૂડી અનામત
 - (b) મૂડી પરત અનામત
 - (c) જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત
 - (d) ડિબેન્ચર પરત અનામત
 - (e) પુનઃમૂલ્યાંકન અનામત
 - (f) શેર વિકલ્પ બાકી ખાતું
 - (g) અન્ય અનામતો જેવી કે ડિવિડન્ડ સમતુલા ભંડોળ, રોકાણ અનામત
 - (h) નફા-નુકસાનના પત્રકનો વધારો અને તેમાંથી ડિવિડન્ડ, બોનસ શેર અને અનામતો ખાતે કરેલ ફાળવણી
- (ii) જે અનામતોનું રોકાણ કરેલ હોય તેને 'ભંડોળ' તરીકે દર્શાવવામાં આવશે. દા.ત., અનામત ભંડોળ, ડિબેન્ચર પરત ભંડોળ
- (iii) નફા-નુકસાનના પત્રકની ઉધાર બાકી (ચોખ્ખી ખોટ), 'વધારા'ના શીર્ષક હેઠળ ઋણ રકમ તરીકે દર્શાવવામાં આવશે. તે જ રીતે આ ઋણ રકમ 'અનામત અને વધારા'ના શીર્ષક હેઠળ બાદ કરીને 'અનામત અને વધારા'ની ચોખ્ખી રકમ, તે ઋણ થતી હોય તોપણ અનામત અને વધારા તરીકે જ દર્શાવવામાં આવશે.

(C) શેરવોરંટ સામે મળેલ રકમ :

(2) મંજૂરી બાકી હોય તેવી શેરઅરજીની મળેલ રકમ :

(3) બિનચાલુ જવાબદારીઓ :

(a) લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં :

- (i) લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાંનું વર્ગીકરણ નીચે મુજબ કરવામાં આવશે :

- (a) બોન્ડ / ડિબેન્ચર
- (b) મુદતી લોન (A) બેન્કમાંથી (B) અન્ય પક્ષો પાસેથી
- (c) મુલતવી ચૂકવણીની જવાબદારીઓ
- (d) થાપણો
- (e) સંબંધિત પક્ષો પાસેથી લીધેલ લોન અને ધિરાણો
- (f) નાણાકીય ભાડાપટ્ટાની લાંબા ગાળાની જવાબદારીઓ
- (g) અન્ય લોન અને ધિરાણો

- (ii) ઉછીનાં નાણાં તારણવાળાં અને તારણ વગરનાં એમ પેટા વિભાગોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે. દરેક કિસ્સામાં તારણનું સ્વરૂપ આપવામાં આવશે.

- (iii) કંપનીના ડિરેક્ટર્સ દ્વારા બાંધધરી આપવામાં આવેલ હોય તેવી લોન અને ધિરાણ અને તેની કુલ રકમ
- (iv) વ્યાજનો દર અને પરત કરવાની વિગતો સહિત બોન્ડ અને ડિબેન્ચર તેની તારીખનાં ઊતરતા ક્રમમાં
- (v) મુદતી લોન ચૂકવણીની શરતો
- (vi) પાકા સરવૈયાની તારીખે લોનની તેમજ વ્યાજની ચૂકવણી ન કરેલ હોય તેની વિગત

- (b) મુલતવી કરવેરા જવાબદારીઓ :
- (c) અન્ય લાંબા ગાળાની જવાબદારીઓ :
- અન્ય લાંબા ગાળાની જવાબદારીઓને નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :
- (a) વેપારી દેવાં
- (b) અન્ય દા.ત., પ્રોવિડન્ટ ફંડ, પેન્શન ફંડ, ગ્રેજ્યુઇટી ફંડ
- (d) લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ :
- (4) ચાલુ જવાબદારીઓ :
- (a) ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં :
- (i) ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાંને નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :
- (a) માંગ પર ચૂકવવાપાત્ર લોન
(A) બેન્કો પાસેથી (B) અન્ય પક્ષો પાસેથી
- (b) સંબંધિત પક્ષકારો પાસેથી લોન અને ધિરાણો
- (c) થાપણો
- (d) અન્ય લોન અને ધિરાણો
- (ii) ઉછીનાં નાણાંને તારણવાળાં અને તારણ વગરનાં એમ પેટા વિભાગોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે. દરેક કિસ્સામાં તારણમાં આપેલ જામીનગીરીનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરવું.
- (iii) કંપનીના ડિરેક્ટર્સ દ્વારા બાંધધરી આપવામાં આવેલ હોય તેવી લોન અને ધિરાણ અને તેની કુલ રકમ
- (iv) પાકા સરવૈયાની તારીખે લોનની તેમજ વ્યાજની ચૂકવણી ન કરેલ હોય તેની વિગત
- (b) વેપારી દેવા :
- (c) અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ :
- અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓને નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :
- (a) લાંબા ગાળાનાં દેવાં જે આવતા વર્ષે ચૂકવવાપાત્ર
- (b) નાણાકીય ભાડાપટ્ટો, જે આવતા વર્ષે ચૂકવવાપાત્ર
- (c) ઉછીનાં લીધેલ નાણાં પર ચઢેલ પરંતુ ચૂકવવા પાત્ર નહિ થયેલ વ્યાજ
- (d) ઉછીનાં લીધેલ નાણાં પર ચૂકવવાપાત્ર થયેલ વ્યાજ
- (e) અગાઉથી મળેલ આવક
- (f) નહિ ચૂકવેલ ડિવિડન્ડ
- (g) જામીનગીરીની મંજૂરી માટે મળેલ અરજીની રકમ જે પરત કરવાપાત્ર હોય અને તેના પર ચઢેલ વ્યાજ
- (h) નહિ ચૂકવેલ પાકેલ થાપણો અને તેના પર ચઢેલું વ્યાજ
- (i) નહિ ચૂકવેલ પાકેલ ડિબેન્યર્સ અને તેના પર ચઢેલું વ્યાજ
- (j) અન્ય ચૂકવવાપાત્ર દેવાં
- (k) અન્ય દા.ત., અગાઉથી મળેલ હપતા
- (d) ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ :
- ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓને નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :
- (a) કર્મચારી લાભ માટે જોગવાઈ
- (b) અન્ય જોગવાઈઓ જેવી કે કરવેરાની જોગવાઈ, સૂચિત ડિવિડન્ડ, શકમંદ લેણાં જોગવાઈ વગેરે.
- (II) મિલકતો :
- (1) બિનચાલુ મિલકતો :
- (a) સ્થિર મિલકતો :
- (i) દૃશ્ય મિલકતો :
- દૃશ્ય મિલકતો નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :
- (i) (a) જમીન (b) મકાન (c) પ્લાન્ટ અને યંત્રો
- (d) ફર્નિચર અને ફિક્ષર્સ (e) વાહનો (f) ઓફિસનાં સાધનો
- (g) અન્ય
- (ii) ભાડાપટ્ટાની મિલકતો

(ii) અદૃશ્ય મિલકતો :

નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :

- (a) પાઘડી
- (b) બ્રાન્ડ / ટ્રેડમાર્ક
- (c) કમ્પ્યુટરના સૉફ્ટવેર
- (d) પ્રકાશનના હક્કો
- (e) ખાણના હક્કો
- (f) કોપીરાઈટ અને પેટન્ટ
- (g) ટેકનિકલ જાણકારી, બનાવવાની રીત
- (h) લાયસન્સ અને ફ્રેન્ચાઈઝ
- (i) અન્ય

(iii) અર્ધતૈયાર મૂડી મિલકતો :

(iv) વિકસીત અદૃશ્ય મિલકતો :

(b) બિનચાલુ રોકાણો :

નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :

- (a) મિલકતોમાં રોકાણો
- (b) ઈક્વિટી જામીનગીરીમાં રોકાણો
- (c) પ્રેફરન્સ શેરમાં રોકાણો
- (d) સરકારી અને ટ્રસ્ટ જામીનગીરીઓમાં રોકાણ
- (e) ડિબેન્યર અને બોન્ડમાં રોકાણ
- (f) મ્યુચ્યુઅલ ફંડમાં રોકાણો
- (g) ભાગીદારી પેઢીમાં રોકાણ
- (h) અન્ય બિનચાલુ રોકાણો

(c) મુલતવી કરવેરા મિલકતો :

(d) લાંબા ગાળાની લોન અને ધિરાણો :

(i) નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :

- (a) મૂડી ધિરાણો
- (b) સંબંધિત પક્ષોને લોન અને ધિરાણો
- (c) અન્ય લોન અને ધિરાણો

(ii) ઉપરના લોન અને ધિરાણોને નીચે મુજબના પેટા વિભાગોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :

- (a) તારણવાળાં
- (b) તારણ વગરનાં
- (c) શંકાસ્પદ

(e) અન્ય બિનચાલુ મિલકતો :

નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :

- (a) લાંબા ગાળાનાં વેપારી લેણાં
- (b) અન્ય

(2) ચાલુ મિલકતો :

(a) ચાલુ રોકાણો :

નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :

- (a) ઈક્વિટી સાધનોમાં રોકાણ
- (b) પ્રેફરન્સ શેરમાં રોકાણ
- (c) સરકારી અને ટ્રસ્ટ જામીનગીરીઓમાં રોકાણો
- (d) ડિબેન્ચર અને બોન્ડમાં રોકાણ
- (e) મ્યુચ્યુઅલ ફંડમાં રોકાણ
- (f) ભાગીદારી પેઢીમાં રોકાણ
- (g) અન્ય રોકાણો દા.ત., ટૂંકા ગાળાનાં રોકાણો

(b) માલસામગ્રી :

નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :

- (a) કાચો માલ
- (b) અર્ધતૈયાર માલ
- (c) તૈયાર માલ
- (d) વેચાણ માટે માલ
- (e) સ્ટોર્સ અને સ્પેર્સ
- (f) છૂટા ભાગો
- (g) અન્ય દા.ત., માર્ગસ્થ માલ

(c) વેપારી લેણાં :

નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :

- (a) દેવાદારો
- (b) લેણીહૂંડી

(d) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ :

નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :

- (a) બેન્કોમાં સિલક
- (b) હાથ પર ચેક અને ડ્રાફ્ટ
- (c) રોકડ હાથ પર
- (d) અન્ય

(e) ટૂંકા ગાળાની લોન અને ધિરાણો :

12 માસથી ઓછા સમય માટે આપેલ લોન કે કરેલ ધિરાણનો સમાવેશ ટૂંકા ગાળાની લોન અને ધિરાણમાં કરવામાં આવશે.

(f) અન્ય ચાલુ મિલકતો :

અન્ય ચાલુ મિલકતોમાં અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચા, મળવાની બાકી આવક, અગાઉથી ચૂકવેલ કરવેરા તેમજ પાકા સરવૈયાની તારીખ પછીના 12 માસ દરમિયાન માંડી વાળવાના પ્રસારિત મહેસૂલી ખર્ચા કે અવાસ્તવિક મિલકતોનો સમાવેશ કરવામાં આવશે.

■ સંશયિત જવાબદારીઓ (જેની જોગવાઈ કરેલ નથી) :

નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :

- (a) કંપનીએ તેની સામેના દાવાની નહિ સ્વીકારેલ જવાબદારીઓ
- (b) કંપનીએ આપેલ ગેરંટી
- (c) રોકાણો તરીકે ખરીદેલ શેર પર નહિ મંગાવાયેલ હપતા
- (d) પૂરા નહિ થયેલ કરારોની જવાબદારી

નોંધ : પાકું સરવેયું તૈયાર કરવાના પ્રશ્નમાં શેરવોરંટ સામે મળેલ રકમ, મંજૂરી બાકી હોય તેવી શેરઅરજીની રકમ, મુલતવી કરની જવાબદારી, મુલતવી કર મિલકતો અને અર્ધતૈયાર મૂડી મિલકતો અપેક્ષિત નથી. તેથી આ બાબતો પરીક્ષામાં પૂછવામાં આવશે નહિ. કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ III મુજબના નમૂનામાં આપેલ હોઈ અહીં દર્શાવેલ છે.

7. નફા-નુકસાનના પત્રકનો નમૂનો અને સામાન્ય સૂચનાઓ (Form of Profit and Loss Statement and General Instructions) :

કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ IIIના ભાગ IIમાં નફા-નુકસાનના પત્રકનો નમૂનો આપવામાં આવેલ છે. કંપનીનું નફા-નુકસાનનું પત્રક આ નમૂના મુજબ જ તૈયાર કરવું જરૂરી છે. પરિશિષ્ટ IIIમાં ઊભા સ્વરૂપે જ નફા-નુકસાનનું પત્રક આપેલ છે. આ સ્વરૂપ નીચે મુજબ છે :

નફા-નુકસાનનું પત્રક

કંપનીનું નામ

તા.ના રોજ પૂરા થતા વર્ષનું નફા-નુકસાનનું પત્રક

વિગત (1)	નોંધ નંબર (2)	ચાલુ વર્ષના આંકડાઓ (₹) (3)	અગાઉના વર્ષના આંકડાઓ (₹) (4)
I કામગીરીમાંથી ઊપજ (વેચાણ)			
II અન્ય ઊપજ			
III કુલ ઊપજ (I + II)			
IV ખર્ચાઓ વપરાયેલ માલની પડતર પુનઃ વેચાણ માટેની ચોખ્ખી ખરીદી સ્ટોકના ફેરફારો (અર્ધતૈયાર માલ, તૈયાર માલ અને વેપાર માટેના સ્ટોકમાં ફેરફાર) કર્મચારી લાભનાં ખર્ચા નાણાકીય પડતર ઘસારો અને માંડી વાળેલ રકમો અન્ય ખર્ચા કુલ ખર્ચા			
V અપવાદરૂપ અને અસાધારણ બાબતો અને કર પહેલાંનો નફો (III - IV)			
VI અપવાદરૂપ બાબતો			
VII અસાધારણ બાબતો અને કર પહેલાંનો નફો (V - VI)			
VIII અસાધારણ બાબતો			
IX આવક વેરા પહેલાંનો નફો (VII - VIII)			
X આવક પરના વેરા : (a) ચાલુ કર (b) મુલતવી કર			

XI ચાલુ કામગીરીનો નફો (IX – X)			
XII બંધ કરેલ કામગીરીનો નફો (નુકસાન)			
XIII બંધ કરેલ કામગીરી પરની આવક પરનો વેરો			
XIV બંધ કરેલ કામગીરી પરની આવક બાદ નફો (નુકસાન)			
XV જે-તે સમયનો નફો (નુકસાન) (XI – XIV)			
XVI શેર દીઠ કમાણી			
(a) મૂળભૂત (Basic)			
(b) મંદ (Diluted)			

■ નફા-નુકસાનનું પત્રક તૈયાર કરવાને લગતી સામાન્ય સૂચનાઓ :

- (1) આ સૂચનાઓ નફા-નુકસાનના પત્રકને તેમજ ઊપજ-ખર્ચ ખાતાને એક્સરખી રીતે લાગુ પડે છે.
- (2) (A) નાણાકીય કંપની સિવાયની કંપનીઓની બાબતોમાં કામગીરીમાંથી ઊપજ જુદી નોંધ દ્વારા નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :
 - (a) પેદાશનું વેચાણ
 - (b) સેવાઓનું વેચાણ
 - (c) અન્ય કામગીરીની ઊપજ
- (B) નાણાકીય કંપનીની બાબતમાં કામગીરીમાંથી ઊપજ નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :
 - (a) વ્યાજની ઊપજ અને
 - (b) અન્ય નાણાકીય સેવાઓની ઊપજ
- (3) નાણાકીય ખર્ચા :

નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :

 - (a) વ્યાજનો ખર્ચ
 - (b) નાણાં ઉછીના લેવાનો અન્ય ખર્ચ
 - (c) વિદેશી હૂંડિયામણનાં દરનાં ફેરફારોથી ઉદ્ભવતો નફો કે નુકસાન
- (4) અન્ય આવકો :

નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :

 - (a) વ્યાજની આવક
 - (b) ડિવિડન્ડની આવક
 - (c) રોકાણોના વેચાણનો ચોખ્ખો લાભ કે નુકસાન
 - (d) અન્ય બિનકામગીરી આવક દા.ત., ઘાલખાધ પરત
- (5) કર્મચારી લાભનાં ખર્ચા :

નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે :

 - (a) પગાર અને મજૂરી
 - (b) પ્રોવિડન્ટ ફંડમાં ફાળો
 - (c) કર્મચારી સ્ટોક ઓપ્શન સ્કીમનો ખર્ચ
 - (d) સ્ટાફ કલ્યાણ ખર્ચ

(6) નાણાકીય પડતર :

લોન, ડિબેન્ચર, જાહેર થાપણ, બોન્ડ અને બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ પર ચૂકવેલ વ્યાજ તેમજ ચૂકવવાનું બાકી વ્યાજ નાણાકીય પડતરના શીર્ષક હેઠળ દર્શાવવામાં આવે છે.

(7) ઘસારો અને માંડી વાળેલ ખર્ચા :

ચાલુ વર્ષનો કાયમી મિલકતો પર ઘસારો, માંડી વાળેલ અદૃશ્ય મિલકતો, માંડી વાળેલ ભાડાપટ્ટે રાખેલ મિલકતો તેમજ વર્ષ દરમિયાન માંડી વાળેલ અવાસ્તવિક મિલકતો જેવી કે સંશોધન અને વિકાસ ખર્ચા, જાહેરાત જુંબેશ ખર્ચ, ડિબેન્ચર પર વટાવ વગેરે, આ શીર્ષક હેઠળ દર્શાવવામાં આવશે.

(8) અન્ય ખર્ચા :

ઓફિસ અને વહીવટી ખર્ચા, વેચાણ-વિતરણ ખર્ચા, ઓડિટ ફી, ઘાલખાધ, ચાલુ વર્ષની ઘાલખાધ અનામતની જોગવાઈ, મિલકત વેચાણનું નુકસાન, બેન્કચાર્જિસ અને કમિશન, અન્ય ખર્ચા વગેરે, આ શીર્ષક હેઠળ દર્શાવવામાં આવશે.

નોંધ : નફા-નુકસાનનું પત્રક તૈયાર કરવાના પ્રશ્નમાં અપવાદરૂપ બાબતો, અસાધારણ બાબતો, મુલતવી કર, ચાલુ કામગીરી અને બંધ કામગીરીનો નફો કે નુકસાન, ચાલુ અને બંધ કામગીરીની આવક પર કર તેમજ શેર દીઠ કમાણી અપેક્ષિત નથી તેથી આ બાબતો પરીક્ષામાં અપેક્ષિત નથી. આ બાબતો કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ IIIના નમૂનામાં આપેલ હોઈ અહીં દર્શાવેલ છે.

કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ III મુજબ આપેલ પાકા સરવૈયા અને નફા-નુકસાનના પત્રકના નમૂના ફક્ત સમજૂતી માટે આપેલ છે. પરીક્ષાના હેતુસર નીચે મુજબ આપેલ પાકા સરવૈયા અને નફા-નુકસાનનું પત્રક તેમજ તેનાં જુદાં જુદાં શીર્ષકો હેઠળ દર્શાવાતી બાબતો ધ્યાનમાં લેવી.

પાકું સરવૈયું

કંપનીનું નામ

તા.ના રોજનું પાકું સરવૈયું

વિગત	નોંધ નં.	તા. ના રોજ (₹)
I ઈકિવટી અને જવાબદારીઓ :		
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :		
(a) શેરમૂડી	1	
(b) અનામત અને વધારો	2	
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ :		
(a) લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં	3	
(b) અન્ય લાંબા ગાળાની જવાબદારીઓ	4	
(c) લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ	5	
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ :		
(a) ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં	6	
(b) વેપારી દેવાં	7	
(c) અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ	8	
(d) ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ	9	
કુલ		

II મિલકતો :		
(1) બિનચાલુ મિલકતો :		
(a) કાયમી મિલકતો		
(i) દૃશ્ય મિલકતો	10	
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો	11	
(b) બિનચાલુ રોકાણો	12	
(c) લાંબા ગાળાની લોન અને ધિરાણો	13	
(d) અન્ય બિનચાલુ મિલકતો	14	
(2) ચાલુ મિલકતો :		
(a) ચાલુ રોકાણો	15	
(b) માલસામગ્રી	16	
(c) વેપારી લેણાં	17	
(d) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	18	
(e) ટૂંકા ગાળાની લોન અને ધિરાણ	19	
(f) અન્ય ચાલુ મિલકતો	20	
કુલ		

પાકા સરવૈયાનાં શીર્ષકો અને પેટાશીર્ષકો હેઠળ નીચે મુજબની વિગતોનો હિસાબી નોંધો તરીકે અભ્યાસ અપેક્ષિત છે :

1. શેરમૂડી :		
સત્તાવાર શેરમૂડી :		
..... ઇક્વિટી શેર દરેક ₹નો તેવા		✓
..... પ્રેફરન્સ શેર દરેક ₹નો તેવા		✓
બહાર પાડેલ શેરમૂડી :		
..... ઇક્વિટી શેર દરેક ₹નો તેવા		✓
..... પ્રેફરન્સ શેર દરેક ₹નો તેવા		✓
ભરપાઈ થયેલ અને વસૂલ આવેલ શેરમૂડી :		
(i) ભરપાઈ થયેલ અને સંપૂર્ણ વસૂલ આવેલ શેરમૂડી		
..... ઇક્વિટી શેર દરેક ₹નો તેવા		✓
..... પ્રેફરન્સ શેર દરેક ₹નો તેવા		✓
(ii) ભરપાઈ થયેલ પરંતુ સંપૂર્ણ વસૂલ નહિ આવેલ શેરમૂડી		
..... ઇક્વિટી શેર દરેક ₹નો તેવા,		
શેર દીઠ ₹ મંગાવેલ	✓	
બાદ : બાકી હપતા	✓	✓
..... પ્રેફરન્સ શેર દરેક ₹નો તેવા,		
શેર દીઠ ₹ મંગાવેલ	✓	
બાદ : બાકી હપતા	✓	✓
(iii) શેરજપ્તી ખાતું		✓
		✓✓✓

2. અનામત અને વધારો :		
વધારો : નફા-નુકસાનના પત્રક મુજબ	✓	✓
બાદ : નફાની ફાળવણી		
સામાન્ય અનામત ખાતે	✓	
સૂચિત ડિવિડન્ડ ખાતે	✓	✓
જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત		✓
સામાન્ય અનામત	✓	
+ વધારો (ફાળવણી)	✓	✓
મૂડી અનામત		✓
ડિબેન્યર પરત અનામત		✓
ડિવિડન્ડ સમતુલા ભંડોળ		✓
અનામત ભંડોળ		✓
કામદાર અકસ્માત વળતર ભંડોળ		✓
રોકાણ વધઘટ અનામત		✓
નફા-નુકસાન પત્રકની ખોટ		(✓)
		✓
3. લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં :		
ડિબેન્યર		✓
લાંબા ગાળાની લોન કે મુદતી લોન		✓
બોન્ડ		✓
જાહેર થાપણ		✓
		✓
4. અન્ય લાંબા ગાળાની જવાબદારીઓ :		
ડિબેન્યર પરત પ્રીમિયમ		✓
પ્રેફરન્સ શેર પરત પ્રીમિયમ		✓
		✓
5. લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ :		
પ્રોવિડન્ટ ફંડ, ગ્રેજ્યુઈટી ફંડ		✓
પેન્શન ફંડ		✓
કામદાર નફા ભાગ ભંડોળ		✓
કામદાર બચત ખાતાં		✓
		✓
6. ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં :		
ટૂંકા ગાળાની લોન (12 માસથી ઓછા સમય માટે)		✓
બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ, કેશ ક્રેડિટ		✓
		✓

7. વેપારી દેવાં :	
લેણદારો	✓
દેવીહૂંડી	✓
	✓
8. અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ :	
ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી, અગાઉથી મળેલ આવક	✓
નહિ મંગાયેલ રિવિડન્ડ	✓
આવતા 12 માસ દરમિયાન પરત કરવાપાત્ર રિબેન્ચર તથા તેનું પરત પ્રીમિયમ	✓
અગાઉથી મળેલ શેર હપ્તા, ગ્રાહકો પાસેથી મળેલ એડવાન્સ રકમ,	
રિબેન્ચર પર ચૂકવવાનું બાકી વ્યાજ	✓
	✓
9. ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ	
કરવેરાની જોગવાઈ	✓
સૂચિત રિવિડન્ડ	✓
	✓
II મિલકતો :	
10. કાયમી મિલકતો : દૃશ્ય :	
જમીન-મકાન	✓
પ્લાન્ટ-યંત્રો	✓
ફર્નિચર અને ફિક્ચર્સ	✓
વાહનો	✓
સાધન સરંજામ	✓
ભાડાપટ્ટે (મિલકત)	✓
	✓
11. કાયમી મિલકતો : અદૃશ્ય :	
પાઘડી	✓
પેટન્ટ	✓
ટ્રેડમાર્ક	✓
કોપીરાઈટ	✓
લાયસન્સ	✓
સૉફ્ટવેર	✓
ફેન્ચાઈઝી	✓
	✓

12. બિનચાલુ રોકાણો :	
પ્રોવિડન્ટ ફંડનાં રોકાણો	✓
ડિબેન્ચર પરતનિધિનાં રોકાણો	✓
ગૌણ કંપનીના શેર	✓
અન્ય કંપનીના શેર કે ડિબેન્ચર (12 માસથી વધુ સમય માટે)	✓
બેન્કમાં બાંધી મુદતની થાપણ (12 માસથી વધુ સમય માટે)	✓
સરકારી જામીનગીરીઓ (12 માસથી વધુ સમય માટે)	✓
મ્યુચ્યુઅલ ફંડના યુનિટ (12 માસથી વધુ સમય માટે)	✓
	✓
13. લાંબા ગાળાની લોન અને ધિરાણો :	
કર્મચારીઓને લોન (12 માસથી વધુ સમય માટે)	✓
કસ્ટમ ડિપોઝિટ	✓
ટેલિફોન ડિપોઝિટ	✓
ઇલેક્ટ્રિસિટી ડિપોઝિટ	✓
	✓
14. અન્ય બિનચાલુ મિલકતો :	
ડિબેન્ચર વટાવ (આવતા 12 માસ બાદ માંડી વાળવાપાત્ર)	✓
જાહેરાત ઝુંબેશ ખર્ચ (આવતા 12 માસ બાદ માંડી વાળવાપાત્ર)	✓
સંશોધન અને વિકાસ ખર્ચ (આવતા 12 માસ બાદ માંડી વાળવાપાત્ર)	✓
	✓
15. ચાલુ રોકાણો :	
અન્ય કંપનીના શેર કે ડિબેન્ચર (12 માસથી ઓછા સમય માટે)	✓
વેચાણપાત્ર જામીનગીરીઓ	✓
સરકારી જામીનગીરીઓ (12 માસથી ઓછા સમય માટે)	✓
મ્યુચ્યુઅલ ફંડના યુનિટ (12 માસથી ઓછા સમય માટે)	✓
	✓
16. માલસામગ્રી :	
કાચા માલનો સ્ટોક	✓
અર્ધતૈયાર માલનો સ્ટોક	✓
તૈયાર માલનો સ્ટોક	✓
વેપાર માટેનો સ્ટોક	✓
છૂટા ભાગો	✓
છૂટાં ઓજારો	✓
વપરાશી સ્ટોર્સ	✓
માર્ગસ્થ માલ	✓
	✓

17. વેપારી લેણાં : દેવાદારો લેણીહૂંડી	✓
	✓
	✓
18. રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ : રોકડ હાથ પર બેન્કસિલક ચેક અને ડ્રાફ્ટ્સ હાથ પર	✓
	✓
	✓
	✓
19. ટૂંકા ગાળાની લોન ધિરાણ : 12 માસથી ઓછા સમય માટે આપેલ લોન વેપારીને આપેલ એડવાન્સ (12 માસથી ઓછા સમય માટે)	✓
	✓
	✓
20. અન્ય ચાલુ મિલકત : અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચા મળવાની બાકી આવક આવતા 12 માસ દરમિયાન માંડી વાળવાના જાહેરાત ઝુંબેશ ખર્ચ આવતા 12 માસ દરમિયાન માંડી વાળવાનો ડિબેન્ચર વટાવ આવતા 12 માસ દરમિયાન માંડી વાળવાના સંશોધન અને વિકાસ ખર્ચ	✓
	✓
	✓
	✓
	✓
	✓

પરીક્ષાના હેતુસર નફા-નુકસાનનું પત્રક નીચે મુજબની વિગતો સમાવી તૈયાર કરવું :

કંપનીનું નામ

તા.ના રોજ પૂરા થતા વર્ષનું નફા-નુકસાનનું પત્રક

વિગત	નોંધ નં.	તા. ના રોજ (₹)
I કામગીરીમાંથી ઊપજ (વેચાણ)	1	
II અન્ય ઊપજ	2	
III કુલ ઊપજ (I + II)		
IV ખર્ચાઓ		
ખરીદી	3	
સ્ટોકમાં ફેરફાર	4	
પ્રત્યક્ષ ખર્ચા	5	
કર્મચારી લાભનાં ખર્ચા	6	
નાણાકીય પડતર	7	

ઘસારો અને માંડી વાળેલ રકમો	8	
અન્ય ખર્ચા	9	
કુલ ખર્ચા		
V આવકવેરા પહેલાંનો નફો (III – IV)		
VI આવકવેરાની જોગવાઈ		
VII આવકવેરા બાદ નફો (V – VI)		

નફા-નુકસાનના પત્રકમાં આવક અને ખર્ચની નીચે મુજબની વિગતો પરીક્ષાના સંદર્ભમાં ધ્યાનમાં લેવી :

વિગત	(₹)
(1) કામગીરીમાંથી ઊપજ :	
વેચાણ	✓
બાદ : વેચાણપરત	✓
	✓
(2) અન્ય ઊપજ :	
મળેલ વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ	✓
ઘાલખાધ પરત	✓
મિલકત વેચાણનો નફો	✓
	✓
(3) ચોખ્ખી ખરીદી :	
કુલ ખરીદી	✓
બાદ : ખરીદપરત	✓
	✓
(4) સ્ટોકમાં ફેરફાર :	
શરૂઆતનો સ્ટોક	✓
બાદ : આખરનો સ્ટોક	✓
	✓
(5) પ્રત્યક્ષ ખર્ચા :	
મજૂરી	✓
આવકમાલ ગાડાભાડું, નૂર	✓
	✓
(6) કર્મચારી લાભના ખર્ચા :	
પગાર	✓
બોનસ, કમિશન	✓
પ્રોવિડન્ટ ફંડમાં ફાળો	✓
	✓
(7) નાણાકીય પડતર :	
બોન્ડ કે ડિબેન્યરનું વ્યાજ	✓
જાહેર થાપણ કે લોન પર વ્યાજ	✓
બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટનું વ્યાજ	✓
ટૂંકા ગાળાની લોન પર વ્યાજ	✓
	✓

(8) ઘસારો અને માંડી વાળેલ ખર્ચા :	
કાયમી મિલકતો પર ઘસારો	✓
માંડી વાળેલ પાઘડી, પેટન્ટ, ટ્રેડમાર્ક વગેરે અદૃશ્ય મિલકતો	✓
માંડી વાળેલ ડિબેન્ચર વટાવ	✓
માંડી વાળેલ જાહેરાત ઝુંબેશ ખર્ચ	✓
માંડી વાળેલ સંશોધન અને વિકાસ ખર્ચ	✓
	✓
(9) અન્ય ખર્ચા :	
તાર, ટપાલ, સ્ટેશનરી	✓
ભાડું	✓
ઓડિટ ફી	✓
ઓફિસ અને વહીવટી ખર્ચ	✓
વેચાણ ખર્ચા	✓
માંડી વાળેલ ઘાલખાધ	✓
	✓

ઉદાહરણ 1 : નીચેની વિગતો કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ III મુજબ કંપનીના પાકા સરવૈયામાં કેવી રીતે દર્શાવશો તે જણાવો.

(1) ઈક્વિટી શેરમૂડી	(6) સામાન્ય અનામત
(2) બાકી હપતા	(7) ડિબેન્ચર
(3) શેરજપ્તી ખાતું	(8) લેણદારો
(4) અગાઉથી મળેલ હપતા	(9) નફા-નુકસાનના પત્રકની ખોટ
(5) જામીનગીરી પ્રીમિયમ	(10) જાહેર થાપણ

જવાબ :

વિગત	પાકા સરવૈયાનું શીર્ષક	મુખ્ય શીર્ષક	પેટા શીર્ષક
(1) ઈક્વિટી શેરમૂડી	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડર્સના ભંડોળો	શેરમૂડી
(2) બાકી હપતા	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડર્સના ભંડોળો	શેરમૂડીમાંથી બાદ
(3) શેરજપ્તી ખાતું	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડર્સના ભંડોળો	શેરમૂડી
(4) અગાઉથી મળેલ હપતા	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	અન્ય ચાલુ જવાબદારી
(5) જામીનગીરી પ્રીમિયમ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડર્સના ભંડોળો	અનામત અને વધારો
(6) સામાન્ય અનામત	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડર્સના ભંડોળો	અનામત અને વધારો
(7) ડિબેન્ચર	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	બિનચાલુ જવાબદારીઓ	લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં
(8) લેણદારો	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	વેપારી દેવાં
(9) નફા-નુકસાનના પત્રકની ખોટ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડર્સના ભંડોળો	અનામત અને વધારો (અનામતોની બાકીઓના સરવાળામાંથી બાદ)
(10) જાહેર થાપણ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	બિનચાલુ જવાબદારીઓ	લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં

ઉદાહરણ 2 : નીચેની વિગતો કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ III મુજબ કંપનીના પાકા સરવૈયામાં કેવી રીતે દર્શાવશે તે જણાવો.

(1) સૂચિત રિવિડન્ડ	(2) નહિ મંગાવેલ રિવિડન્ડ
(3) બોન્ડ	(4) દેવીહૂંડી
(5) રિબેન્ચર પરત અનામત	(6) મુદતી લોન
(7) અનામત ભંડોળ	(8) ગ્રાહકો પાસેથી મળેલ એડવાન્સ
(9) રિબેન્ચર પર ચૂકવવાનું બાકી વ્યાજ	(10) બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ

જવાબ :

વિગત	પાકા સરવૈયાનું શીર્ષક	મુખ્ય શીર્ષક	પેટા શીર્ષક
(1) સૂચિત રિવિડન્ડ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ
(2) નહિ મંગાવેલ રિવિડન્ડ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	અન્ય ચાલુ જવાબદારી
(3) બોન્ડ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	બિનચાલુ જવાબદારી	લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં
(4) દેવીહૂંડી	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	વેપારી દેવાં
(5) રિબેન્ચર પરત અનામત	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો	અનામત-વધારો
(6) મુદતી લોન	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	બિનચાલુ જવાબદારી	લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં
(7) અનામત ભંડોળ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો	અનામત-વધારો
(8) ગ્રાહકો પાસેથી મળેલ એડવાન્સ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ
(9) રિબેન્ચર પર ચૂકવવાનું બાકી વ્યાજ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ
(10) બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં

ઉદાહરણ 3 : નીચેની વિગતો કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ III મુજબ કંપનીના પાકા સરવૈયામાં કેવી રીતે દર્શાવશે તે જણાવો.

(1) આવતા વર્ષે પરત થવાપાત્ર રિબેન્ચર	(7) કામદાર અકસ્માત વળતર ભંડોળ
(2) બેન્ક પાસેથી કેશ કેડિટ	(8) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી
(3) કરવેરાની જોગવાઈ	(9) સામાન્ય અનામત
(4) અગાઉથી મળેલ ભાડું	(10) આવતા વર્ષે પરત થવાપાત્ર રિબેન્ચર્સનું પરત પ્રીમિયમ
(5) ટૂંકા ગાળાની લોન (જમા બાકી)	(11) અગાઉથી મળેલ શેર હપતા
(6) ગ્રેજ્યુઈટી માટે જોગવાઈ	

જવાબ :

વિગત	પાકા સરવૈયાનું શીર્ષક	મુખ્ય શીર્ષક	પેટા શીર્ષક
(1) આવતા વર્ષે પરત થવાપાત્ર રિબેન્ચર	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	અન્ય ચાલુ જવાબદારી
(2) બેન્ક પાસેથી કેશ કેડિટ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં
(3) કરવેરાની જોગવાઈ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈ

વિગત	પાકા સરવૈયાનું શીર્ષક	મુખ્ય શીર્ષક	પેટા શીર્ષક
(4) અગાઉથી મળેલ ભાડું	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	અન્ય ચાલુ જવાબદારી
(5) ટૂંકા ગાળાની લોન (જમા બાકી)	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં
(6) ગ્રેજ્યુઇટી માટે જોગવાઈ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	બિનચાલુ જવાબદારી	લાંબા ગાળાંની જોગવાઈઓ
(7) કામદાર અકસ્માત વળતર ભંડોળ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડર્સના ભંડોળો	અનામત-વધારો
(8) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો	શેરમૂડી
(9) સામાન્ય અનામત	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો	અનામત-વધારો
(10) આવતા વર્ષે પરત થવાપાત્ર ડિબેન્યર્સનું પરત પ્રીમિયમ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારીઓ	અન્ય ચાલુ જવાબદારી
(11) અગાઉથી મળેલ શેર હપતા	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારીઓ	અન્ય ચાલુ જવાબદારી

ઉદાહરણ 4 : નીચે આપેલ બાકીઓ પરથી કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ III મુજબ કંપનીના પાકા સરવૈયાની ઈક્વિટી અને જવાબદારી દર્શાવતું પત્રક તૈયાર કરો :

વેપારી દેવાં	₹ 30,000	શેરમૂડી	₹ 2,00,000
લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ	₹ 60,000	ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ	₹ 35,000
અનામત અને વધારો	₹ 80,000	લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં	₹ 1,20,000
અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ	₹ 25,000	અન્ય લાંબા ગાળાની જવાબદારીઓ	₹ 76,000
ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં	₹ 24,000		

જવાબ :

પાકું સરવૈયું

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹)	તા.ના રોજ (₹)
ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ :			
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :			
(a) શેરમૂડી		2,00,000	
(b) અનામત અને વધારો		80,000	2,80,000
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ :			
(a) લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં		1,20,000	
(b) અન્ય લાંબા ગાળાની જવાબદારીઓ		76,000	
(c) લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ		60,000	2,56,000
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ			
(a) ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં		24,000	
(b) વેપારી દેવાં		30,000	
(c) અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ		25,000	
(d) ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ		35,000	1,14,000
કુલ			6,50,000

ઉદાહરણ 5 : નીચેની બાકીઓ શાન લિ.ના ચોપડામાંથી તા. 31-3-2017ના રોજ લેવામાં આવી છે. આ બાકીઓ પરથી કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ III અનુસાર પાકા સરવૈયાની ઇક્વિટી અને જવાબદારી દર્શાવતું પત્રક તૈયાર કરો.

વિગત	(₹)
26,000 ઇક્વિટી શેર, દરેક ₹ 10નો તેવા	2,60,000
9 %ની બેન્ક ઓફ બરોડાની લોન	50,000
સૂચિત ડિવિડન્ડ	18,000
દેવીહૂંડી	10,000
વધારો : નફા-નુકસાનના પત્રક મુજબ	50,000
પ્રોવિડન્ટ ફંડ	70,000
બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ	17,000
પગાર ચૂકવવાનો બાકી	30,000

જવાબ :

શાન લિમિટેડનું તા. 31-3-2017ના રોજનું પાકું સરવૈયું

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹)	રકમ (₹)
ઇક્વિટી અને જવાબદારીઓ :			
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :			
(a) શેરમૂડી (ઇક્વિટી શેરમૂડી)		2,60,000	
(b) અનામત અને વધારો (વધારો : નફા-નુકસાનના પત્રક મુજબ)		50,000	3,10,000
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ :			
(a) લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં (9 %ની બેન્ક ઓફ બરોડાની લોન)		50,000	
(b) અન્ય લાંબા ગાળાની જવાબદારીઓ		—	
(c) લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ (પ્રોવિડન્ટ ફંડ)		70,000	1,20,000
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ :			
(a) ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં (બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ)		17,000	
(b) વેપારી દેવાં (દેવીહૂંડી)		10,000	
(c) અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ (પગાર ચૂકવવાનો બાકી)		30,000	
(d) ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ (સૂચિત ડિવિડન્ડ)		18,000	75,000
કુલ			5,05,000

ઉદાહરણ 6 : નીચેની બાકીઓ કુબેર લિમિટેડના ચોપડાઓમાંથી તા. 31-3-2017ના રોજ લેવામાં આવી છે. આ બાકીઓ કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ III અનુસાર પાકા સરવૈયામાં કયા શીર્ષકો હેઠળ દર્શાવવામાં આવશે તે જણાવો.

(1) જમીન-મકાન	(6) બેન્કસિલક
(2) ગૌણ કંપનીના શેર	(7) પાઘડી
(3) દેવાદારો	(8) ફર્નિચર
(4) આખરસ્ટોક	(9) કસ્ટમ ડિપોઝિટ
(5) ટૂંકા ગાળાનાં રોકાણો	(10) ટ્રેડમાર્ક

(11) અગાઉથી ચૂકવેલ વીમા પ્રીમિયમ	(16) અગાઉથી ચૂકવેલ કરવેરા
(12) લેણીહૂંડી	(17) બેન્કમાં બાંધી મુદતની થાપણ
(પાક્યા તારીખ 31-3-2020)
(13) સ્ટોર્સ અને સ્પેરપાર્ટ્સ	(18) છૂટા ભાગો
(14) કર્મચારીઓને લોન	(19) રિરેક્ટરને લોન (કામચલાઉ)
(15) સરકારી જામીનગીરીઓ
(પાક્યા તારીખ 30-6-2017)	(20) પ્રોવિડન્ટ ફંડનાં રોકાણો

જવાબ :

વિગત	પાકા સરવૈયાનું શીર્ષક	મુખ્ય શીર્ષક	પેટા શીર્ષક
(1) જમીન-મકાન	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - દૃશ્ય
(2) ગૌણ કંપનીના શેર	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	બિનચાલુ રોકાણો
(3) દેવાદારો	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	વેપારી લેણાં
(4) આખરસ્ટોક	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	માલસામગ્રી
(5) ટૂંકા ગાળાનાં રોકાણો	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	ચાલુ રોકાણો
(6) બેન્કસિલક	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ
(7) પાઘડી	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - અદૃશ્ય
(8) ફર્નિચર	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - દૃશ્ય
(9) કસ્ટમ રિપોઝિટ	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	લાંબા ગાળાની લોન અને ધિરાણ
(10) ટ્રેડમાર્ક	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - અદૃશ્ય
(11) અગાઉથી ચૂકવેલ વીમા પ્રીમિયમ	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	અન્ય ચાલુ મિલકતો
(12) લેણીહૂંડી	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	વેપારી લેણાં
(13) સ્ટોર્સ અને સ્પેરપાર્ટ્સ	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	માલસામગ્રી
(14) કર્મચારીઓને લોન	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	લાંબા ગાળાની લોન અને ધિરાણ
(15) સરકારી જામીનગીરીઓ (પાક્યા તારીખ 30-6-2017)	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	ચાલુ રોકાણો
(16) અગાઉથી ચૂકવેલ કરવેરા	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	અન્ય ચાલુ મિલકતો
(17) બેન્કમાં બાંધી મુદતની થાપણ (પાક્યા તારીખ 31-3-2020)	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	બિનચાલુ રોકાણો
(18) છૂટા ભાગો	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	માલસામગ્રી
(19) રિરેક્ટરને લોન (કામચલાઉ)	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	ટૂંકા ગાળાની લોન-ધિરાણ
(20) પ્રોવિડન્ટ ફંડનાં રોકાણો	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	બિનચાલુ રોકાણો

ઉદાહરણ 7 : નીચેની બાકીઓ કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ III અનુસાર કંપનીના પાકા સરવૈયામાં કેવી રીતે દર્શાવશો તે જણાવો.

- (1) છૂટા ભાગો
- (2) ભાડાપટ્ટે મિલકતો
- (3) રિબેન્ચર પરતનિધિનાં રોકાણો
- (4) ઇલેક્ટ્રિસિટી રિપોઝિટ
- (5) અન્ય કંપનીના રિબેન્ચર (આવતા વર્ષ દરમિયાન પરત થવાપાત્ર)
- (6) લેણદારોને આપેલ એડવાન્સ
- (7) કોપીરાઈટ
- (8) રિબેન્ચર વટાવ (આવતા વર્ષ માંડી વાળવાનો છે.)
- (9) રિબેન્ચર વટાવ (આવતા વર્ષ બાદ માંડી વાળવાનો છે.)
- (10) મ્યુચ્યુઅલ ફંડના યુનિટ (ટૂંકા ગાળા માટે)
- (11) અન્ય કંપનીના શેર (લાંબા ગાળા માટે)
- (12) અર્ધતૈયાર માલ
- (13) વાહનો
- (14) દેવાદારો પાસેથી મળેલ ચેક
- (15) રોકાણો પર મળવાનું બાકી વ્યાજ
- (16) કમ્પ્યુટર
- (17) કમ્પ્યુટર સોફ્ટવેર
- (18) અગાઉથી ચૂકવેલ ભાડું
- (19) યંત્રો
- (20) યંત્રો (આવતા વર્ષે વેચાણપાત્ર)

જવાબ :

વિગત	પાકા સરવૈયાનું શીર્ષક	મુખ્ય શીર્ષક	પેટા શીર્ષક
(1) છૂટા ભાગો	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	માલસામગ્રી
(2) ભાડાપટ્ટે મિલકતો	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - દૃશ્ય
(3) રિબેન્ચર પરતનિધિનાં રોકાણો	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	બિનચાલુ રોકાણો
(4) ઇલેક્ટ્રિસિટી રિપોઝિટ	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	લાંબા ગાળાની લોન અને ધિરાણ
(5) અન્ય કંપનીના રિબેન્ચર (આવતા વર્ષ દરમિયાન પરત થવાપાત્ર)	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	ચાલુ રોકાણો
(6) લેણદારોને આપેલ એડવાન્સ	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	ટૂંકા ગાળાની લોન - ધિરાણ
(7) કોપીરાઈટ	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - અદૃશ્ય

વિગત	પાકા સરવૈયાનું શીર્ષક	મુખ્ય શીર્ષક	પેટા શીર્ષક
(8) ડિબેન્ચર વટાવ (આવતા વર્ષે માંડી વાળવાનો છે.)	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	અન્ય ચાલુ મિલકતો
(9) ડિબેન્ચર વટાવ (આવતા વર્ષે બાદ માંડી વાળવાનો છે.)	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	અન્ય બિનચાલુ મિલકતો
(10) મ્યુચ્યુઅલ ફંડના યુનિટ (ટૂંકા ગાળા માટે)	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	ચાલુ રોકાણો
(11) અન્ય કંપનીના શેર (લાંબા ગાળા માટે)	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	બિનચાલુ રોકાણો
(12) અર્ધતૈયાર માલ	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	માલસામગ્રી
(13) વાહનો	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - દૃશ્ય
(14) દેવાદારો પાસેથી મળેલ ચેક	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ
(15) રોકાણો પર મળવાનું બાકી વ્યાજ	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	અન્ય ચાલુ મિલકતો
(16) કમ્પ્યુટર	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - દૃશ્ય
(17) કમ્પ્યુટર સોફ્ટવેર	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - અદૃશ્ય
(18) અગાઉથી ચૂકવેલ ભાડું	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	અન્ય ચાલુ મિલકતો
(19) યંત્રો	મિલકતો	બિનચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - દૃશ્ય
(20) યંત્રો (આવતા વર્ષે વેચાણપાત્ર)	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	અન્ય ચાલુ મિલકતો

ઉદાહરણ 8 : નીચેની બાકીઓ વિજય લિમિટેડના ચોપડાઓમાંથી તા. 31-3-2017ના રોજ લેવામાં આવી છે. આ બાકીઓ પરથી કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ III મુજબ કંપનીના તા. 31-3-2017ના રોજના પાકા સરવૈયાની મિલકત બાજુ તૈયાર કરો.

બાકી	(₹)
(1) કાયમી મિલકતો - દૃશ્ય	8,00,000
(2) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	60,000
(3) લાંબા ગાળાની લોન અને ધિરાણ	34,000
(4) માલસામગ્રી	43,000
(5) અન્ય બિનચાલુ મિલકતો	31,000
(6) બિનચાલુ રોકાણો	27,000
(7) ચાલુ રોકાણો	29,000
(8) વેપારી લેણાં	56,000
(9) ટૂંકા ગાળાની લોન-ધિરાણ	40,000
(10) અન્ય ચાલુ મિલકતો	10,000
(11) કાયમી મિલકતો - અદૃશ્ય	50,000

જવાબ :

વિજય લિમિટેડનું તા. 31-3-2017ના રોજનું પાકું સરવૈયું

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹)	તા. 31-3-2017ના રોજ (₹)
મિલકતો :			
(1) બિનચાલુ મિલકતો :			
(a) કાયમી મિલકતો			
(i) દૃશ્ય		8,00,000	
(ii) અદૃશ્ય		50,000	
(b) બિનચાલુ રોકાણો		27,000	
(c) લાંબા ગાળાની લોન-ધિરાણ		34,000	
(d) અન્ય બિનચાલુ મિલકતો		31,000	9,42,000
(2) ચાલુ મિલકતો :			
(a) ચાલુ રોકાણો		29,000	
(b) માલસામગ્રી		43,000	
(c) વેપારી લેણાં		56,000	
(d) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ		60,000	
(e) ટૂંકા ગાળાની લોન-ધિરાણ		40,000	
(f) અન્ય ચાલુ મિલકતો		10,000	2,38,000
કુલ			11,80,000

ઉદાહરણ 9 : નીચેની બાકીઓ ગુજરાત લિમિટેડના ચોપડામાંથી તા. 31-3-2017ના રોજ લેવામાં આવી છે. આ બાકીઓ પરથી કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ III મુજબ પાકા સરવૈયાની મિલકતો દર્શાવતું પત્રક તૈયાર કરો.

બાકી	(₹)
(1) મળવાનું બાકી વ્યાજ	3000
(2) પ્લાન્ટ-યંત્રો	6,00,000
(3) રોકડ હાથ પર	37,000
(4) ટ્રેડમાર્ક	20,000
(5) દેવાદારો	42,000
(6) 10 %ના નર્મદા બોન્ડ	70,000
(7) છૂટા ભાગો	18,000
(8) ટેલિફોન ડિપોઝિટ	30,000
(9) મ્યુચ્યુઅલ ફંડના યુનીટ (કામચલાઉ)	10,000

જવાબ :

ગુજરાત લિમિટેડનું તા. 31-3-2017ના રોજનું પાકું સરવૈયું

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹)	રકમ (₹)
મિલકતો :			
(1) બિનચાલુ મિલકતો :			
(a) કાયમી મિલકતો			
(i) દૃશ્ય (પ્લાન્ટ-યંત્રો)		6,00,000	
(ii) અદૃશ્ય (ટ્રેડમાર્ક)		20,000	
(b) બિનચાલુ રોકાણો (10 %ના નર્મદા બોન્ડ)		70,000	
(c) લાંબા ગાળાની લોન-ધિરાણ (ટેલિફોન ડિપોઝીટ)		30,000	
(d) અન્ય બિનચાલુ મિલકતો		—	7,20,000
(2) ચાલુ મિલકતો :			
(a) ચાલુ રોકાણો (મ્યુચ્યુઅલ ફંડના યુનીટ-કામચલાઉ)		10,000	
(b) માલસામગ્રી (છૂટા ભાગો)		18,000	
(c) વેપારી લેણાં (દેવાદારો)		42,000	
(d) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ (રોકડ હાથ પર)		37,000	
(e) ટૂંકા ગાળાની લોન-ધિરાણ		—	
(f) અન્ય ચાલુ મિલકતો (મળવાનું બાકી વ્યાજ)		3000	1,10,000
કુલ			8,30,000

ઉદાહરણ 10 : નીચેની બાકીઓ સ્ટાર લિમિટેડના ચોપડામાંથી લેવામાં આવી છે. આ બાકીઓ પરથી તા. 31 માર્ચ, 2017ના રોજનું પાકું સરવૈયું કંપનીધારા-2013ના પરિશિષ્ટ-III મુજબ તૈયાર કરો.

બાકી	(₹)
(1) મળવાનું બાકી કમિશન	20,000
(2) જમીન-મકાન	10,00,000
(3) ઈક્વિટી શેરમૂડી	10,00,000
(4) બેન્ક સિલક	45,000
(5) સામાન્ય અનામત	20,000
(6) આખર સ્ટોક	1,80,000
(7) લેણદારો	4,00,000
(8) દેવાદારો	2,30,000
(9) 10 %ના ડિબેન્ચર	1,30,000
(10) ડિબેન્ચર પરતનિધિના રોકાણો	30,000
(11) કસ્ટમ ડિપોઝીટ	1,25,000
(12) ગ્રેજ્યુઈટી ફંડ	20,000
(13) કરવેરાની જોગવાઈ	60,000

જવાબ :

સ્ટાર લિમિટેડનું તા. 31-3-2017ના રોજનું પાકું સરવૈયું

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹)	રકમ (₹)
I ઈકિવટી અને જવાબદારીઓ :			
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :			
(a) શેરમૂડી (ઈકિવટી શેરમૂડી)		10,00,000	
(b) અનામત અને વધારો (સામાન્ય અનામત))		20,000	10,20,000
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ :			
(a) લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં (10 %ના ડિબેન્ચર)		1,30,000	
(b) અન્ય લાંબા ગાળાની જવાબદારીઓ		—	
(c) લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ (ગ્રેજ્યુઈટી ફંડ)		20,000	1,50,000
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ			
(a) ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં		—	
(b) વેપારી દેવાં (લેણદારો)		4,00,000	
(c) અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ		—	
(d) ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ (કરવેરાની જોગવાઈ)		60,000	4,60,000
કુલ			16,30,000
II મિલકતો :			
(1) બિનચાલુ મિલકતો :			
(a) કાયમી મિલકતો			
(i) દૃશ્ય (જમીન-મકાન)		10,00,000	
(ii) અદૃશ્ય		—	
(b) બિનચાલુ રોકાણો (ડિબેન્ચર પરતનિધિના રોકાણો)		30,000	
(c) લાંબા ગાળાની લોન-ધિરાણ (કસ્ટમ ડિપોઝીટ)		1,25,000	
(d) અન્ય બિનચાલુ મિલકતો		—	11,55,000
(2) ચાલુ મિલકતો :			
(a) ચાલુ રોકાણો		—	
(b) માલસામગ્રી (આખરસ્ટોક)		1,80,000	
(c) વેપારી લેણાં (દેવાદારો)		2,30,000	
(d) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ (બેન્ક સિલક)		45,000	
(e) ટૂંકા ગાળાની લોન-ધિરાણ		—	
(f) અન્ય ચાલુ મિલકતો		20,000	4,75,000
કુલ			16,30,000

ઉદાહરણ 11 : નીચેની બાકીઓ કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ IIIમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે નફા-નુકસાનના પત્રકમાં કયા શીર્ષક હેઠળ દર્શાવશો તે જણાવો.

(1) વેચાણ	(6) તાર-ટપાલ
(2) પગાર	(7) લોન પર વ્યાજ
(3) મળેલ વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ	(8) બોનસ
(4) ભંગારની ઊપજ	(9) બેન્કચાર્જિસ
(5) ઘસારો	(10) વેચાણ ખર્ચા

જવાબ :

બાકી	શીર્ષક
(1) વેચાણ	કામગીરીમાંથી ઊપજ
(2) પગાર	કર્મચારી લાભના ખર્ચા
(3) મળેલ વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ	અન્ય ઊપજ
(4) ભંગારની ઊપજ	અન્ય ઊપજ
(5) ઘસારો	ઘસારો અને માંડી વાળેલ ખર્ચા
(6) તાર-ટપાલ	અન્ય ખર્ચા
(7) લોન પર વ્યાજ	નાણાકીય પડતર
(8) બોનસ	કર્મચારી લાભના ખર્ચા
(9) બેન્કચાર્જિસ	અન્ય ખર્ચા
(10) વેચાણ ખર્ચા	અન્ય ખર્ચા

ઉદાહરણ 12 : તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષની પારસ લિમિટેડની માહિતી પરથી કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ III મુજબ નફા-નુકસાનનું પત્રક તૈયાર કરો.

વિગત	રકમ (₹)
વપરાયેલ માલની પડતર	6,25,000
તૈયાર માલના સ્ટોકમાં ફેરફાર	40,000
કર્મચારીનો પગાર અને કર્મચારી માટે જોગવાઈઓ	2,60,000
વેચાણ	12,70,000
ચૂકવેલ વ્યાજ	30,000
ઓફિસ અને વેચાણ ખર્ચા	52,000
કાયમી મિલકતો પર ઘસારો	28,000
મિલકત વેચાણનો નફો	35,000
કરવેરાની જોગવાઈ નફાના 50 ટકા	

જવાબ :

તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતા વર્ષનું નફા-નુકસાનનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹)	તા. 31-3-2017ના રોજ (₹) પૂરા થતા વર્ષ માટે
I કામગીરીમાંથી ઊપજ		12,70,000	
II અન્ય ઊપજ		35,000	
III કુલ ઊપજ (I + II)			13,05,000
IV ખર્ચાઓ :			
વપરાયેલ માલની પડતર		6,25,000	
તૈયાર માલના સ્ટોકમાં ફેરફાર		40,000	
કર્મચારી લાભનાં ખર્ચા		2,60,000	
નાણાકીય પડતર		30,000	
ઘસારો		28,000	
અન્ય ખર્ચા		52,000	
કુલ ખર્ચા			10,35,000
V કરવેરા પહેલાંનો નફો (III - IV)			2,70,000
VI કરવેરાની જોગવાઈ			1,35,000
VII કરવેરા બાદ નફો (V - VI)			1,35,000

ઉદાહરણ 13 : નીચે આપેલ બાકીઓ પરથી તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટે શ્રી સહજાનંદ લિમિટેડનું કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ-III અનુસાર નફા-નુકસાનનું પત્રક તૈયાર કરો :

વિગત	રકમ (₹)
ઓફિસ અને વેચાણ ખર્ચા	40,000
વેચાણ	16,00,000
પગાર	5,00,000
મજૂરી	40,000
ખરીદી	7,10,000
શરૂઆતનો સ્ટોક	60,000
ડિબેન્યર વ્યાજ	20,000
રોકાણોના વેચાણનો નફો	26,000
આખર સ્ટોક	70,000
કરવેરાની જોગવાઈ	1,63,000

જવાબ : શ્રી સહજાનંદ લિમિટેડનું તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતા વર્ષનું નફા-નુકસાનનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹)	રકમ (₹)
I કામગીરીમાંથી ઊપજ (વેચાણ)		16,00,000	
II અન્ય ઊપજ (રોકાણોના વેચાણનો નફો)		26,000	
III કુલ ઊપજ (I + II)			16,26,000
IV ખર્ચાઓ :			
ખરીદી		7,10,000	
તૈયાર માલના સ્ટોકમાં ફેરફાર (શરૂનો સ્ટોક ₹ 60,000 – આખરસ્ટોક ₹ 70,000)		(10,000)	
કર્મચારી લાભનાં ખર્ચા (પગાર + મજૂરી)		5,40,000	
નાણાકીય પડતર (ડિબેન્યર વ્યાજ)		20,000	
ઘસારો		–	
અન્ય ખર્ચા (ઓફિસ અને વેચાણ ખર્ચા)		40,000	
કુલ ખર્ચા			13,00,000
V કરવેરા પહેલાંનો નફો (III – IV)			3,26,000
VI કરવેરાની જોગવાઈ			1,63,000
VII કરવેરા બાદ નફો (V – VI)			1,63,000
(પાકા સરવૈયામાં લઈ ગયા)			

ઉદાહરણ 14 : તા. 31-3-2017ના રોજનું શિવમ્ લિમિટેડનું કાર્યું સરવૈયું નીચે મુજબ છે :

વિગત	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
માલસામગ્રી	1,10,000	
કાયમી મિલકતો - દૃશ્ય	8,00,000	
5000 ઈક્વિટી શેર દરેક ₹ 100નો તેવા વેચાણ		5,00,000
અન્ય ઊપજ		7,50,000
કર્મચારી લાભના ખર્ચા	1,30,000	20,000
લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં		3,50,000
નાણાકીય પડતર	17,500	
વેપારી દેવાં		1,00,000
વેપારી લેણાં	40,000	
રોકડ અને બેન્કસિલક	60,000	
ઘસારો	22,500	
વેચેલ માલની પડતર	4,00,000	
બિનચાલુ રોકાણો	1,40,000	
	17,20,000	17,20,000

વધારાની માહિતી : કરવેરાની જોગવાઈ ₹ 80,000 કરો.

કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ III મુજબ કંપનીના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો.

જવાબ : શિવમ્ લિમિટેડનું તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટે નફા-નુકસાનનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹)	રકમ (₹)
I કામગીરીમાંથી ઊપજ (વેચાણ)		7,50,000	
II અન્ય ઊપજ		20,000	
III કુલ ઊપજ (I + II)			7,70,000
IV ખર્ચાઓ :			
વેચેલ માલની પડતર		4,00,000	
કર્મચારીઓને લગતાં ખર્ચા		1,30,000	
નાણાકીય પડતર		17,500	
ઘસારો		22,500	
અન્ય ખર્ચા		—	
કુલ ખર્ચા			5,70,000
V કરવેરા પહેલાંનો નફો (III - IV)			2,00,000
VI કરવેરાની જોગવાઈ			80,000
VII કરવેરા બાદ નફો (V - VI)			1,20,000
(પાકા સરવૈયામાં લઈ ગયા)			

શિવમ્ લિમિટેડનું તા. 31-3-2017ના રોજનું પાકું સરવૈયું

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹)	રકમ (₹)
I ઈકિવટી અને જવાબદારીઓ :			
(1) શેરહોલ્ડર્સના ભંડોળો :			
(a) શેરમૂડી		5,00,000	
(b) અનામત અને વધારો (ચોખ્ખો નફો બાકી)		1,20,000	6,20,000
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ :			
(a) લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં		3,50,000	3,50,000
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ			
(a) વેપારી દેવાં		1,00,000	
(b) ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ		80,000	1,80,000
કુલ			11,50,000

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹)	રકમ (₹)
II મિલકતો :			
(1) બિનચાલુ મિલકતો :			
(a) કાયમી મિલકતો : દૃશ્ય		8,00,000	9,40,000
(b) બિનચાલુ રોકાણો		1,40,000	
(2) ચાલુ મિલકતો :			
(b) માલસામગ્રી		1,10,000	2,10,000
(c) વેપારી લેણાં		40,000	
(d) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ (રોકડ અને બેન્કસિલક)		60,000	
કુલ			11,50,000

સમજૂતી :

- પ્રશ્નમાં વેચેલ માલની પડતર આપેલ હોવાથી નફા-નુકસાનના પત્રકમાં ખરીદી અને સ્ટોકમાં ફેરફાર નોંધાશે નહિ. કારણ કે વેચેલ માલની પડતર = ખરીદી + શરૂનો સ્ટોક - આખરનો સ્ટોક
- કરવેરાની જોગવાઈ ₹ 80,000 હવાલા તરીકે આપેલ છે, તેથી તેની બે અસર આવશે : (i) નફા-નુકસાનના પત્રકમાં કરવેરા પહેલાનાં નફામાંથી બાદ થશે. (ii) પાકા સરવૈયામાં ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈ તરીકે દર્શાવાશે.
- પ્રશ્નમાં નહિ આપેલ વિગતો જેવી કે અન્ય ખર્ચા, અન્ય લાંબાગાળાની જવાબદારીઓ, લાંબાગાળાની જોગવાઈઓ, અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ, અદૃશ્ય કાયમી મિલકતો, લાંબાગાળાની લોન-ધિરાણ, અન્ય બિનચાલુ મિલકત, ટૂંકાગાળાની લોન.

સ્વાધ્યાય**1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :**

- કંપનીનાં નાણાકીય પત્રકોમાંનો સમાવેશ થાય છે.
 - નફા-નુકસાનનું પત્રક અને પાકું સરવૈયું
 - રોકડ પ્રવાહ પત્રક અને ઈકિવિટીમાં ફેરફાર દર્શાવતું પત્રક
 - હિસાબોને લગતી નોંધો
 - ઉપરના બધા જ
- કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ-III મુજબ નફા-નુકસાનનું પત્રક અને પાકું સરવૈયું સ્વરૂપમાં તૈયાર કરવું ફરજિયાત છે.
 - આડા કે T
 - ઊભા
 - નફા-નુકસાનનું પત્રક આડા સ્વરૂપે અને પાકું સરવૈયું ઊભા
 - નફા-નુકસાનનું પત્રક ઊભા સ્વરૂપે અને પાકું સરવૈયું આડા
- કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ-III મુજબ નિર્ધારિત નમૂનામાં જ તૈયાર કરવું/કરવા ફરજિયાત છે.
 - પાકું સરવૈયું
 - નફા-નુકસાનનું પત્રક
 - પાકું સરવૈયું અને નફા-નુકસાનનું પત્રક બંને
 - પાકું સરવૈયું અને નફા-નુકસાનના પત્રકમાંથી એક પણ નહિ

- (4) માટે નફા-નુકસાનનું પત્રક તેમજ પાકું સરવૈયું ઊભા સ્વરૂપે નિર્ધારિત નમૂનામાં જ તૈયાર કરવું ફરજિયાત છે.
- (અ) એકાંકી વેપારી પેઢી
(બ) ભાગીદારી પેઢી
(ક) બધી જ કંપનીઓ
(ડ) વીમા કંપની, વીજળી કંપની અને બેન્કિંગ કંપની સિવાયની કંપનીઓ
- (5) પાકું સરવૈયું જ્યારે નફા-નુકસાનનું પત્રક તૈયાર કરવામાં આવે છે.
- (અ) ચોક્કસ હિસાબી સમય માટે, ચોક્કસ દિવસના રોજ
(બ) ચોક્કસ દિવસના રોજ, ચોક્કસ હિસાબી સમય માટે
(ક) ચોક્કસ દિવસના રોજ, ચોક્કસ દિવસના રોજ
(ડ) ચોક્કસ હિસાબી સમય માટે, ચોક્કસ હિસાબી સમય માટે
- (6) એ કંપનીની નાણાકીય સ્થિતિ દર્શાવે છે, જ્યારે એ નાણાકીય દેખાવ દર્શાવે છે.
- (અ) નફા-નુકસાનનું પત્રક, રોકડ પ્રવાહ પત્રક (બ) પાકું સરવૈયું, રોકડ પ્રવાહ પત્રક
(ક) નફા-નુકસાનનું પત્રક, પાકું સરવૈયું (ડ) પાકું સરવૈયું, નફા-નુકસાનનું પત્રક
- (7) કંપનીધારા 2013 અનુસાર કંપનીની મિલકતો અને જવાબદારીઓને અનેમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવેલ છે.
- (અ) ચાલુ, કાયમી (બ) કાયમી, કાયમી
(ક) ટૂંકા ગાળા માટે, લાંબા ગાળા માટે (ડ) ચાલુ, બિનચાલુ
- (8) મિલકતને ચાલુ મિલકત તરીકે ગણવામાં આવે છે.
- (અ) પાકા સરવૈયાની તારીખ પછીના 12 માસ દરમિયાન રોકડમાં રૂપાંતર થવાપાત્ર
(બ) પાકા સરવૈયાની તારીખ પછીના 12 માસ દરમિયાન વેચાણપાત્ર
(ક) પાકા સરવૈયાની તારીખ પછીના 12 માસ દરમિયાન વપરાશપાત્ર
(ડ) ઉપરના બધા જ
- (9) કંપનીધારા 2013 અનુસાર પાકા સરવૈયા પછીના 12 માસ દરમિયાન વેચાણપાત્ર યંત્રને કહે છે.
- (અ) કાયમી મિલકત (બ) બિનચાલુ મિલકત
(ક) ચાલુ મિલકત (ડ) ખર્ચ

2. નીચેના પ્રશ્નોના બે કે ત્રણ વાક્યમાં જવાબ આપો :

- (1) નાણાકીય પત્રકો એટલે શું ?
(2) નાણાકીય પત્રકોમાં શાનો સમાવેશ થાય છે ?
(3) નાણાકીય પત્રકોનાં લક્ષણો જણાવો.
(4) નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવાના હેતુઓ જણાવો.
(5) કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ-III મુજબ ઈક્વિટી અને જવાબદારી હેઠળ સમાવાતાં મુખ્ય શીર્ષકો જણાવો.
(6) બિનચાલુ જવાબદારીઓનું વર્ગીકરણ દર્શાવો.
(7) કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ-III અનુસાર ચાલુ જવાબદારીઓનું વર્ગીકરણ દર્શાવો.
(8) ચાલુ મિલકત અને બિનચાલુ મિલકત એટલે શું ?
(9) ચાલુ જવાબદારી અને બિનચાલુ જવાબદારી એટલે શું ?
(10) કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ-III મુજબ ચાલુ મિલકતોનું વર્ગીકરણ દર્શાવો.

3. નીચેની વિગતો કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ-III મુજબ કંપનીના પાકા સરવૈયામાં કેવી રીતે દર્શાવશો તે જણાવો :
(1) લેણદારો	(2) જમીનગીરી પ્રીમિયમ
(3) બોન્ડ	(4) પાઘડી
(5) બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ	(6) લેણીહૂંડી
(7) ઇક્વિટી શેરમૂડી	(8) કોપીરાઈટ
(9) ડિબેન્ચર વટાવ (આવતા વર્ષે માંડી વાળવાનો)	(10) અગાઉથી મળેલ હપતા
(11) રોકડ	(12) પ્રોવિડન્ટ ફંડ
(13) ડિબેન્ચર	(14) ટ્રેડમાર્ક
(15) છૂટા ભાગો	(16) લોન (આવતા વર્ષે ચૂકવવાપાત્ર)
(17) દેવીહૂંડી	(18) સામાન્ય અનામત
(19) જાહેર થાપણ	(20) દેવાદારો
(21) પેટન્ટ	(22) બાકી હપ્તા
(23) ડિબેન્ચર પરતનિધિનાં રોકાણો	(24) સ્ટોર્સ અને છૂટા ભાગો
(25) લાયસન્સ	(26) આખરસ્ટોક
(27) બેન્કસિલક	(28) નફા-નુકસાન ખાતાનો વધારો
(29) વીજળી કંપનીમાં ડિપોઝિટ	(30) પ્રેફરન્સ શેર પરત પ્રીમિયમ
4. નીચેની બાકીઓ સીમા લિમિટેડના ચોપડાઓમાંથી તા. 31-3-2017ના રોજ લેવામાં આવી છે. આ બાકીઓ પરથી કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ-III મુજબ કંપનીનું તા. 31-3-2017ના રોજના પાકા સરવૈયાની મિલકતો દર્શાવતું પત્રક તૈયાર કરો.

બાકી	(₹)
(1) ચાલુ રોકાણો	12,000
(2) ટૂંકા ગાળાની લોન-ધિરાણ	16,000
(3) અન્ય ચાલુ મિલકતો	7200
(4) કાયમી મિલકતો - દૃશ્ય	5,60,000
(5) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	14,000
(6) માલસામગ્રી	46,000
(7) વેપારી લેણાં	15,800
(8) અન્ય બિનચાલુ મિલકતો	18,000
(9) બિનચાલુ રોકાણો	26,000
(10) કાયમી મિલકતો - અદૃશ્ય	1,20,000
(11) લાંબા ગાળાની લોન-ધિરાણ	22,000

5. નીચેની બાકીઓ યુવા લિમિટેડના ચોપડામાંથી તા. 31-3-2017ના રોજ લેવામાં આવી છે. આ બાકીઓ પરથી તા. 31-3-2017ના રોજના પાકા સરવૈયાની ઇક્વિટી અને જવાબદારી દર્શાવતું કંપનીધારા, 2013ના પરિશિષ્ટ-III પ્રમાણેનું પત્રક તૈયાર કરો.

બાકી	રકમ (₹)
(1) 1,30,000 ઇક્વિટી શેર, દરેક ₹ 5નો તેવા	6,50,000
(2) સામાન્ય અનામત	70,000
(3) પ્રોવિડન્ટ ફંડ	3,60,000
(4) લેણદારો	86,000
(5) જાહેર થાપણ	3,26,000
(6) ભાડું ચૂકવવાનું બાકી	13,000
(7) કરવેરાની જોગવાઈ	68,000
(8) અન્ય લાંબાગાળાની જવાબદારી	15,000
(9) કામચલાઉ લોન (જમા બાકી)	12,000

6. નીચે આપેલ બાકીઓ મૂન લિમિટેડના ચોપડાઓમાંથી લેવામાં આવી છે. આ બાકીઓ પરથી તા. 31-3-2017ના રોજનું પાકું સરવૈયું કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ-III મુજબ તૈયાર કરો.

બાકી	રકમ (₹)
(1) મળવાનું બાકી વ્યાજ	30,000
(2) પ્લાન્ટ-યંત્રો	15,00,000
(3) ઇક્વિટી શેરમૂડી	15,00,000
(4) બેન્કસિલક અને રોકડ	67,500
(5) સામાન્ય અનામત	30,000
(6) આખરસ્ટોક	2,70,000
(7) લેણદારો	6,00,000
(8) દેવાદારો	3,45,000
(9) કરવેરાની જોગવાઈ	90,000
(10) 12 %ની બેન્ક લોન	1,95,000
(11) બિનચાલુ રોકાણો	45,000
(12) ઇલેક્ટ્રિસિટી ડિપોઝીટ	1,87,500
(13) પ્રોવિડન્ટ ફંડ	30,000

7. નીચેની બાકીઓ કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ-IIIમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે કંપનીના નફા-નુકસાનના પત્રકમાં કયા શીર્ષક હેઠળ દર્શાવશો ?

(1) વેચાણ	(2) પગાર
(3) ઘસારો	(4) ઘાલખાધ પરત
(5) ડિબેન્ચર વ્યાજ	(6) ઓડિટ ફી
(7) ભંગારની ઊપજ	(8) મિલકત વેચાણનો નફો
(9) જાહેરાત ખર્ચ	(10) પ્રોવિડન્ટ ફંડમાં ફાળો
(11) બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટનું વ્યાજ	(12) બેન્ક ચાર્જિસ
(13) કર્મચારીઓને બોનસ	(14) માંડી વાળેલ ડિબેન્ચર વટાવ

8. તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટે પટેલ લિમિટેડની માહિતી પરથી કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ-III મુજબ નફા-નુકસાનનું પત્રક તૈયાર કરો.

બાકી	રકમ (₹)
(1) ભંગારનું વેચાણ	10,500
(2) વપરાયેલ માલની પડતર	1,87,500
(3) પગાર	78,000
(4) ચૂકવેલ વ્યાજ	9000
(5) વેચાણ	3,81,000
(6) તૈયાર માલના સ્ટોકમાં ફેરફાર	12,000
(7) ઓફિસ અને વહીવટી ખર્ચા	15,600
(8) ઘસારો	84,000
(9) કરવેરાની જોગવાઈ નફાના 30 % કરો.	

9. તા. 31-3-2017ના રોજનું કેયુર લિમિટેડનું કાચું સરવૈયું નીચે મુજબ છે :

વિગત	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
ઈક્વિટી શેરમૂડી		2,40,000
ઓફિસ અને વેચાણ ખર્ચ	24,000	
ખરીદી	4,26,000	
10 %ના ડિબેન્ચર		1,20,000
વેચાણ		9,60,000
સોફ્ટવેર	1,20,000	
મજૂરી	24,000	
ડિબેન્ચર વ્યાજ	12,000	
પગાર	3,00,000	
બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ		14,400
જમીન-મકાન	2,28,000	
શરૂઆતનો સ્ટોક	36,000	
મળેલ વટાવ		15,600
દેવાદારો	1,80,000	
	13,50,000	13,50,000

અન્ય માહિતી :

- (1) આખરસ્ટોક ₹ 42,000
- (2) નફાના 50 % કરવેરાની જોગવાઈ કરો.

આપેલ વિગતો પરથી તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટે કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ-III મુજબ વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો. હિસાબોને લગતી નોંધો જરૂરી નથી.

10. તા. 31-3-2017ના રોજનું પાર્થ લિમિટેડનું કાર્યું સરવૈયું નીચે મુજબ છે :

વિગત	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
વેચાણ		11,25,000
કર્મચારી લાભના ખર્ચા	1,95,000	
માલસામગ્રી	1,65,000	
નાણાકીય પડતર	26,250	
જામીનગીરી પ્રીમિયમ		60,000
કાયમી મિલકતો - દૃશ્ય	12,00,000	
વેપારી દેવાં		90,000
ઈક્વિટી શેરમૂડી		7,50,000
વેપારી લેણાં	60,000	
અન્ય ઊપજ		30,000
લાંબા ગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં		5,25,000
રોકડ અને બેન્કસિલક	90,000	
ઘસારો	33,750	
વેચેલ માલની પડતર	6,00,000	
બિનચાલુ રોકાણો	2,10,000	
	25,80,000	25,80,000

ઉપરની માહિતી પરથી કંપનીધારા 2013ના પરિશિષ્ટ-III મુજબ તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો. હિસાબોને લગતી નોંધો જરૂરી નથી.

4

નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ (Analysis of Financial Statements)

1. પ્રસ્તાવના	9. નાણાકીય વિશ્લેષણના ઉપયોગકર્તાઓ
2. નાણાકીય પત્રકોનો અર્થ	10. નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણની મર્યાદાઓ
3. નાણાકીય પત્રકોના ઉદ્દેશો અને પ્રકારો	11. તુલનાત્મક નાણાકીય પત્રકોનું મહત્ત્વ
4. નાણાકીય પત્રકોનું મહત્ત્વ	12. નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણના તબક્કાઓ
5. નાણાકીય વિશ્લેષણનો અર્થ	13. નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણનો સાધનો
6. નાણાકીય વિશ્લેષણના પ્રકારો	14. તુલનાત્મક પત્રકો
7. નાણાકીય વિશ્લેષણના હેતુઓ	15. સમાન માપનાં પત્રકો
8. નાણાકીય વિશ્લેષણના ઉપયોગો	— સ્વાધ્યાય

1. પ્રસ્તાવના (Introduction)

ધંધાકીય અને બિનધંધાકીય એકમ દ્વારા નાણાકીય વ્યવહારો કરવામાં આવતા હોય છે. આ નાણાકીય વ્યવહારોને હિસાબી પદ્ધતિના નિયમો અને સિદ્ધાંતો પ્રમાણે નોંધવામાં આવે છે. આ નાણાકીય વ્યવહારો હિસાબી પદ્ધતિના જુદા જુદા તબક્કાઓમાંથી પસાર થાય છે. આ તબક્કાઓની શરૂઆત આમનોંધથી થાય છે. આ તબક્કાઓમાં છેલ્લે એકમના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ અંગે આપણે ધોરણ 11માં અભ્યાસ કર્યો છે. આ અગાઉના પ્રકરણમાં પણ કંપનીના વાર્ષિક હિસાબો અંગે આપણે અભ્યાસ કર્યો છે. વાર્ષિક હિસાબોનાં અંગોમાં વેપાર ખાતું, નફા-નુકસાન ખાતું (જેને આવકનું પત્રક પણ કહેવામાં આવે છે) અને પાકાં સરવૈયાંનો સમાવેશ થાય છે. આ ત્રણેય અંગો નાણાકીય પત્રકો છે. આ ઉપરાંત નાણાકીય પત્રકોમાં રોકડ પ્રવાહનું પત્રક, ભંડોળ પ્રવાહનું પત્રકનો પણ સમાવેશ થાય છે. આ નાણાકીય પત્રકો જે-તે એકમના નિર્ધારિત સમયના થયેલા નાણાકીય વ્યવહારોનાં પરિણામ અંગેની માહિતી આપે છે. દા.ત., કેટલા રૂપિયાનો કાચો નફો થયો છે ? કેટલા રૂપિયાનો ચોખ્ખો નફો થયો છે ? કેટલા રૂપિયાની બિનચાલુ મિલકતો છે ? કેટલા રૂપિયાનાં બિનચાલુ દેવાં છે ? વગેરે જેવી બાબતો અંગે માહિતી આપે છે. આ નાણાકીય પત્રકો ઐતિહાસિક માહિતી રજૂ કરે છે. આ નાણાકીય પત્રકો હિસાબી સમય દરમિયાન થયેલા નાણાકીય વ્યવહારોનું પરિણામ રજૂ કરે છે. ટૂંકમાં નફા-નુકસાન ખાતું એકમનું ધંધાકીય પરિણામ દર્શાવે છે અને પાકું સરવૈયું ધંધાની આર્થિક સ્થિતિ દર્શાવે છે. રોકડ પ્રવાહ પત્રક અંગે હવે પછી ચર્ચા કરવામાં આવેલ છે (રોકડ પ્રવાહ પત્રક પણ એકમની નાણાકીય કામગીરીની આવક રોકડ પ્રવાહ અને જાવક રોકડ પ્રવાહના કારણે ઉપજેલ તફાવતનું પરિણામ દર્શાવે છે.)

નાણાકીય પત્રકો ધંધાનું પરિણામ શું છે તે દર્શાવે છે પણ આ પરિણામ આવું કેમ છે ? તે દર્શાવતા નથી. પરિણામ અંગેનાં જવાબદાર પરિબલો જાણી શકાતા નથી. નાણાકીય પત્રકોનાં જુદાં જુદાં ઘટકોનો એકબીજા સાથે કેવો સંબંધ છે ? તે જાણી શકાતું નથી. (જોકે નાણાકીય પત્રકોનો હેતુ નિર્ધારિત છે અને તે હેતુ માટે જ નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવામાં આવે છે.) દા.ત., એક કંપનીનું વેચાણ ₹ 80,000 છે. આખરનો સ્ટોક ₹ 20,000 છે. શરૂઆતનો સ્ટોક ₹ 10,000 છે. ખરીદી ₹ 50,000ની છે, તો કંપનીનો કાચો નફો ₹ 40,000 કહેવાય. જેની ગણતરી પાના નંબર 154 પર દર્શાવ્યા પ્રમાણે કરવામાં આવે છે :

વેપાર ખાતું

ઉધાર

જમા

વિગત	રકમ (₹)	વિગત	રકમ (₹)
શરૂઆતનો સ્ટોક	10,000	વેચાણ	80,000
ખરીદી	50,000	આખરસ્ટોક	20,000
કાચો નફો	40,000		
	1,00,000		1,00,000

અહીં કાચો નફો એ ખરીદ-વેચાણનાં નાણાકીય વ્યવહારોનું પરિણામ છે. વેપાર ખાતું એ ₹ 40,000ના પરિણામની માહિતી આપે છે.

આ વ્યવહારોને અન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે રજૂ કરી શકાય. આ પ્રમાણે રજૂ થયેલ માહિતીનું અર્થઘટન કરી શકાય. આ અર્થઘટન વિશ્લેષણની પ્રક્રિયા છે.

વિગત	(₹)
વેચાણ	80,000
બાદ : વેચેલ માલની પડતર	
શરૂઆતનો સ્ટોક	10,000
+ ખરીદી	50,000
	60,000
- આખરસ્ટોક	20,000
કાચો નફો	40,000

અહીં (i) ₹ 40,000ની પડતરકિંમતનો માલ ₹ 80,000માં વેચ્યો છે, તેથી ₹ 40,000નો નફો થયો છે. ₹ 40,000 પરિણામ છે. પણ આ પરિણામનું સર્જન કરનારાં પરિબલોમાં વેચાણ, આખરનો સ્ટોક, ખરીદી, શરૂઆતના સ્ટોકનો સમાવેશ થાય છે. એક પણ પરિબલમાં ફેરફાર થાય તો પરિણામ બદલાય છે. દા.ત., ઉપર દર્શાવેલ ઉદાહરણમાં આખરસ્ટોક ₹ 20,000ના બદલે ₹ 24,000 હોય તો વેચેલ માલની પડતર ₹ 40,000ના બદલે ₹ 36,000 થાય અને કાચો નફો ₹ 40,000ના બદલે ₹ 44,000 થાય. આમ, વિશ્લેષણ દ્વારા પરિણામ પર અસરકર્તા પરિબલો અંગેની જાણકારી મળે છે.

(ii) કાચા નફાનું સર્જન વેચાણમાંથી થાય છે તેથી વેચાણમાં નફાનું પ્રમાણ $\frac{40,000 \text{ કાચો નફો}}{80,000 \text{ વેચાણ}} \times 100 = 50\%$ છે.

કાચા નફો એ વેચાણ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. અન્ય પરિબલો યથાવત્ રહે અને વેચાણમાં વધારો થાય તો કાચા નફામાં વધારો થાય છે. કાચા નફાના પ્રમાણમાં વધારો થાય છે. ઉપરનાં ઉદાહરણમાં વેચાણ ₹ 1,00,000 દર્શાવવામાં આવે અને અન્ય પરિબલો યથાવત્ રહે એટલે કે વેચેલ માલની પડતર ₹ 40,000 રહે તો કાચો નફો વધીને ₹ 60,000 થશે. આમ, વેચાણ વધારાની અસર પ્રત્યક્ષ રીતે કાચા નફા પર થાય છે. આ અંગેની જાણકારી વિશ્લેષણ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે.

₹ 40,000નો કાચો નફો કેવી રીતે થયો ? વેચાણમાં કાચા નફાનું પ્રમાણ કેટલું છે ? તે અંગે નાણાકીય પત્રકોમાં રજૂ થયેલ માહિતી કે પરિણામોને અન્ય રીતે રજૂ કરીને તેનું અર્થઘટન કરવામાં આવે છે. આ અર્થઘટનની પ્રક્રિયાને વિશ્લેષણ કહેવામાં આવે છે.

આમ, નાણાકીય પત્રકોમાં આપેલ માહિતીનું કે પરિણામનું અર્થઘટન કરવામાં આવે તેને વિશ્લેષણ કહેવામાં આવે છે.

● **નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ :**

ક્યાં સાધનો દ્વારા કરવામાં આવે છે ?

વિશ્લેષણ માટે કઈ વિધિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે ?

કોને ઉપયોગી છે ?

તેના કયા હેતુઓ છે ?

આ તમામ પ્રકારના પ્રશ્નોના જવાબ અંગેનો અભ્યાસ આ પ્રકરણમાં કરવાનો છે.

આ અગાઉના પ્રકરણમાં કંપનીનાં નાણાકીય પત્રકોનો અભ્યાસ કર્યો છે અને ધોરણ 11ના ભાગ 2ના પ્રકરણ 5(ધંધાકીય એકમોનાં નાણાકીય (હિસાબી) પત્રકો)માં અભ્યાસ કર્યો છે. તેથી તે અંગેની ચર્ચા અહીં કરવામાં આવેલ નથી.

નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણ અંગેની માહિતી નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવી છે.

2. નાણાકીય પત્રકોનો અર્થ (Meaning of Financial Statements)

ધંધાકીય અને બિનધંધાકીય એકમો દ્વારા પોતાના હિસાબો રાખવામાં આવે છે. આ હિસાબો રાખવા અંગે હિસાબી પદ્ધતિના નિયમો, સિદ્ધાંતો, પ્રણાલિકાઓ અને ધારણાઓને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

નાણાકીય પત્રકો એટલે એવા પત્રકો જેના દ્વારા એકમની નાણાકીય પરિસ્થિતિનાં વિવિધ પાસાંઓનાં પરિણામોની જાણકારી મેળવી શકાતી હોય.

નાણાકીય પત્રકો ધંધાકીય એકમની વિગતવાર નાણાકીય પરિસ્થિતિ દર્શાવતો વ્યવસ્થિત રીતે તૈયાર થયેલ અહેવાલ છે.

3. નાણાકીય પત્રકોના ઉદ્દેશો અને પ્રકારો (Objectives and Types of Financial Statements)

● **ઉદ્દેશો :**

હિસાબી પદ્ધતિમાં જુદા જુદા નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવામાં આવે છે. દરેક નાણાકીય પત્રકનું અલગ અસ્તિત્વ અને ઉપયોગ છે. આ નાણાકીય પત્રકોમાં નફા-નુકસાન ખાતું (આવકનું પત્રક), પાકું સરવૈયું અને રોકડ પ્રવાહ પત્રક તૈયાર કરવામાં આવે છે. (આ સિવાય પણ અન્ય નાણાકીય પત્રકો તૈયાર થાય છે પણ તેનો અભ્યાસમાં સમાવેશ થયેલ નથી એટલે તેની અહીં ચર્ચા કરેલ નથી.) દરેક નાણાકીય પત્રક વિશિષ્ટ પ્રકારના ઉદ્દેશથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. જેની ટૂંકમાં સમજૂતી નીચે પ્રમાણે છે :

(1) **ધંધાકીય એકમનો નફો કે નુકસાન જાણવા માટે :** ધંધાકીય એકમ દ્વારા વર્ષ દરમિયાન મહેસૂલી પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે છે. આ પ્રવૃત્તિઓ આવક અને જાવક બંને પ્રકારની હોય છે. જો જાવકો કરતાં આવકો વધુ હોય તો તફાવત **નફા** તરીકે ઓળખાય છે. જો આવકો કરતાં જાવકો વધુ હોય તો તફાવત **નુકસાન** તરીકે ઓળખાય છે. આ નફા કે નુકસાન અંગેની માહિતી નિર્ધારિત નાણાકીય પત્રક દ્વારા મળે છે. આ પત્રકને આવકનું પત્રક કહેવાય છે. તેથી નાણાકીય પત્રકનો પ્રથમ ઉદ્દેશ ધંધાકીય એકમનો નફો કે નુકસાન જાણવાનો છે.

(2) **ધંધાકીય એકમની આર્થિક સ્થિતિ જાણવા :** ધંધાની આર્થિક સ્થિતિ મિલકતો અને દેવાંના તફાવતના આધારે નક્કી થાય છે, જ્યારે મિલકતોનું મૂલ્ય દેવાં કરતાં વધુ હોય તો આર્થિક સ્થિતિ સારી કહેવાય છે. જ્યારે મિલકતોનું મૂલ્ય દેવાં કરતાં ઓછું હોય તો આર્થિક સ્થિતિ નબળી કહેવાય છે. આ માહિતી નિર્ધારિત પત્રક દ્વારા મળે છે. જેને પાકું સરવૈયું કહેવાય છે. નાણાકીય પત્રક તૈયાર કરવાનો બીજો ઉદ્દેશ ધંધાકીય એકમની આર્થિક સ્થિતિ જાણવાનો છે.

(3) **ધંધાકીય એકમની રોકડ પ્રવાહની સ્થિતિ જાણવા :** ધંધાકીય એકમમાં વર્ષ દરમિયાન રોકડ આવક અને જાવક અંગેના વ્યવહારો થાય છે. રોકડ આવક પ્રવાહ કઈ કઈ પ્રવૃત્તિઓમાંથી પ્રાપ્ત થયો છે અને રોકડ જાવક પ્રવાહ કઈ કઈ પ્રવૃત્તિઓ માટે ઉપયોગમાં લેવાયો છે, તે અંગેની માહિતી નિર્ધારિત પત્રક દ્વારા મળે છે. આ પત્રકને રોકડ પ્રવાહ પત્રક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. નાણાકીય પત્રક તૈયાર કરવાનો ત્રીજો ઉદ્દેશ ધંધાકીય એકમના રોકડ આવક-જાવક પ્રવાહની જાણકારી મેળવવાનો છે.

ટૂંકમાં,

ક્રમ	નાણાકીય પત્રક	ઉદ્દેશ
(1)	આવકનું પત્રક (નફા-નુકસાનું ખાતું)	ધંધાકીય એકમનો નિર્ધારિત સમયનો નફો કે નુકસાન જાણવા માટે આ પત્રક તૈયાર કરવામાં આવે છે.
(2)	પાકું સરવૈયું	ધંધાકીય એકમની નિર્ધારિત દિવસની આર્થિક સ્થિતિ જાણવા માટે આ પત્રક તૈયાર કરવામાં આવે છે.
(3)	રોકડ પ્રવાહનું પત્રક	ધંધાકીય એકમના નિર્ધારિત સમયના રોકડ આવક પ્રવાહ અને જાવક પ્રવાહ અંગે જાણકારી માટે આ પત્રક તૈયાર કરવામાં આવે છે.

4. નાણાકીય પત્રકોનું મહત્ત્વ (Significance of Financial Statements)

નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવેલ માહિતી ધંધાકીય એકમ સાથે વર્તમાનમાં સંકળાયેલ અને ભવિષ્યમાં જોડાવા માંગતા તમામ પક્ષકારો માટે ઉપયોગી છે. સંચાલકો, વર્તમાન અને ભાવિ રોકાણકારો, ધિરાણ પૂરું પાડનારાઓ, ટૂંકા ગાળાનાં લેણદારો, કર્મચારીઓ, ગ્રાહકો, સરકારો અને જુદી જુદી એજન્સીઓની જુદા જુદા પ્રકારની માહિતીની જરૂરિયાત સંતોષવા માટે નાણાકીય પત્રકોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ પક્ષકારો માટે નાણાકીય પત્રકો મહત્ત્વ ધરાવે છે, પણ આ નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ તેના મહત્ત્વની ગતિ વધારે છે.

5. નાણાકીય વિશ્લેષણનો અર્થ (Meaning of Financial Analysis)

નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવાના હેતુઓ પૂર્વનિર્ધારિત છે. નાણાકીય પત્રકો એ માહિતી અને પરિણામો રજૂ કરે છે. પણ ‘નાણાકીય પત્રકો તૈયાર થયા બાદ તેમને પુનઃગોઠવણી કરીને તેમની તુલના થઈ શકે તે સ્વરૂપે તૈયાર કરવામાં આવે છે. તુલનાત્મક સ્વરૂપે તૈયાર થયેલાં નાણાકીય પત્રકોને આધારે વિવિધ પક્ષકારો તેમના જરૂરી નિર્ણયો લેતા હોય છે.’ – આ આખી પ્રક્રિયાને વિશ્લેષણ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

6. નાણાકીય વિશ્લેષણના પ્રકારો (Types of Financial Analysis)

નાણાકીય વિશ્લેષણનો ઉપયોગ બાહ્ય હેતુસર અને આંતરિક હેતુસર કરવામાં આવે છે. આ વિશ્લેષણ ઊભા સ્વરૂપે, આડા સ્વરૂપે તેમજ ટૂંકા ગાળા માટે અને લાંબા ગાળા માટે કરવામાં આવે છે. આ અંગે ચર્ચા નીચે પ્રમાણે છે :

નાણાકીય વિશ્લેષણના પ્રકારો જુદી જુદી રીતે રજૂ કરી શકાય છે :

- (1) પક્ષકારોના આધારે : (i) બાહ્ય વિશ્લેષણ
(ii) આંતરિક વિશ્લેષણ
- (2) આડા-ઊભા સ્વરૂપે : (i) આડું વિશ્લેષણ
(ii) ઊભું વિશ્લેષણ
- (3) સમયના આધારે : (i) લાંબા ગાળાનું વિશ્લેષણ
(ii) ટૂંકા ગાળાનું વિશ્લેષણ

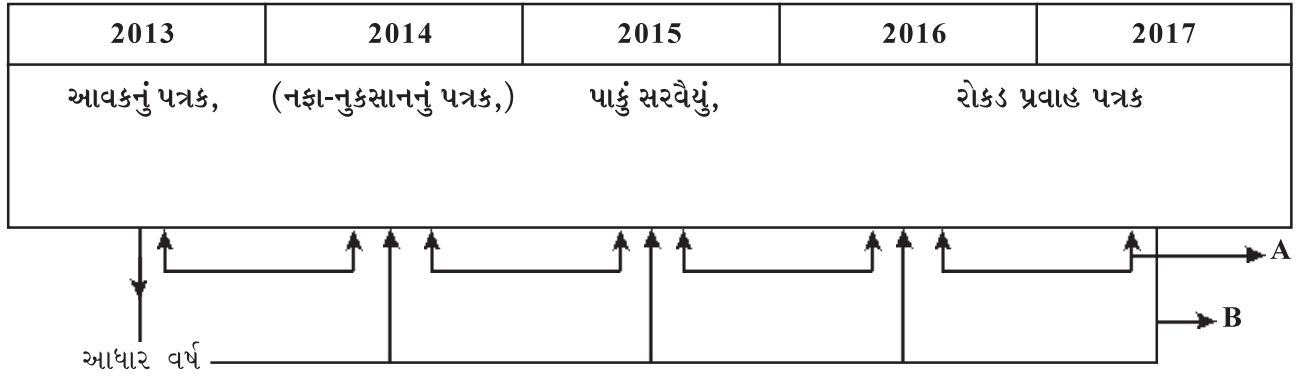
(1) પક્ષકારોના આધારે (On the Basis of Stake-holders) : ધંધાકીય એકમનાં નાણાકીય પત્રકોનો ઉપયોગ વિવિધ પક્ષકારો દ્વારા કરવામાં આવે છે. આ પક્ષકારોને બે રીતે વર્ગીકૃત કરી શકાય છે : (i) બાહ્ય પક્ષકાર અને (ii) આંતરિક પક્ષકાર અને આ આધારે વિશ્લેષણ થાય છે.

(i) બાહ્ય વિશ્લેષણ (External Analysis) : જ્યારે બાહ્ય પક્ષકારો જેવા કે સંભવિત રોકાણકારો, નાણાકીય સંસ્થાઓ, સરકારી એજન્સીઓ, ક્રેડિટ રેટિંગ એજન્સીઓ, સંશોધનકર્તાઓ વગેરે દ્વારા ધંધાકીય એકમના પ્રકાશિત હિસાબો જેવા કે આવકનું પત્રક, પાકું સરવૈયું, ઓડિટર કે રિપોર્ટરનો અહેવાલ વગેરેનું વિશ્લેષણ કરીને પોતાના રોકાણ અંગેના તેમજ અન્ય નિર્ણયો લેવામાં આવે તો આ પ્રકારનાં વિશ્લેષણને બાહ્ય વિશ્લેષણ કહેવાય છે.

(ii) આંતરિક વિશ્લેષણ (Internal Analysis) : ધંધાના સંચાલકો દ્વારા, તૈયાર થયેલાં નાણાકીય પત્રકોના આધારે નિર્ણયો લેવાતા હોય છે. આ નિર્ણયોનો આધાર વિશ્લેષણ પર હોય છે. આમ, જ્યારે ધંધાના સંચાલકો દ્વારા નિર્ણયઘડતર માટે નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે તેને આંતરિક વિશ્લેષણ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ પ્રકારનાં વિશ્લેષણ માટે ઉપલબ્ધ માહિતી વધુ સચોટ અને વિસ્તૃત સ્વરૂપે હોય છે.

(2) આડા-ઊભા સ્વરૂપે (Horizontal or Vertical Form) : આ પ્રકારનું વિશ્લેષણ બે રીતે કરી શકાય છે :
(i) આડા સ્વરૂપે વિશ્લેષણ અને (ii) ઊભા સ્વરૂપે વિશ્લેષણ.

(i) આડા સ્વરૂપે વિશ્લેષણ (Horizontal Analysis) : નાણાકીય પત્રકો દર વર્ષે તૈયાર કરવામાં આવતાં હોય છે. જુદા જુદા વર્ષનાં નાણાકીય પત્રકોની તુલના કરવામાં આવે તેવા પ્રકારનાં વિશ્લેષણને આડા સ્વરૂપનું વિશ્લેષણ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રકારનું વિશ્લેષણ લાંબા ગાળાનાં આયોજન માટે કરવામાં આવતું હોય છે. આ પ્રકારનું વિશ્લેષણ વલણ જાણવા માટે ઉપયોગી છે. આ વિશ્લેષણને સમય શ્રેણી વિશ્લેષણ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

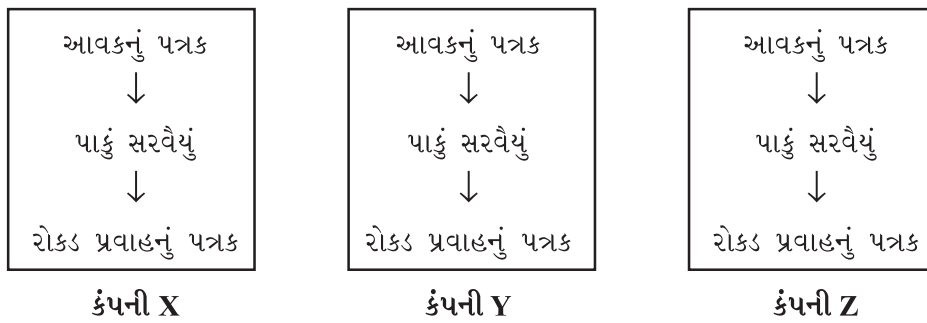
ઉપરની આકૃતિમાં A પ્રકારના વિશ્લેષણમાં 2014ની સરખામણી 2013 સાથે, 2015ની 2014 સાથે એવી રીતે, ચાલુ વર્ષની જે-તે પાછલા વર્ષ સાથે સરખામણી કરી શકાય.

તેવી જ રીતે B પ્રકારના વિશ્લેષણમાં 2013ને આધાર વર્ષ ગણીને ત્યાર પછીના દરેક વર્ષ સાથે સરખામણી કરવામાં આવે છે.

ઉપર દર્શાવેલ બંને પ્રકારનાં વિશ્લેષણ - આડા પ્રકારનાં વિશ્લેષણ છે. જેમાં દા.ત., 2014માં 2013ની સરખામણીમાં નફો વધ્યો છે ? નફો ઘટ્યો છે ? મિલકતો વધી છે ? મિલકતો ઘટી છે ? વગેરે પ્રકારનાં વલણો ચકાસવામાં આવે છે. એકબીજા વર્ષનાં પત્રકોની સાથે જ્યારે સરખામણી કરવામાં આવે તેને આડા પ્રકારનું વિશ્લેષણ કહેવામાં આવે છે.

(ii) ઊભા સ્વરૂપે વિશ્લેષણ (Vertical Analysis) : આ પ્રકારના વિશ્લેષણનો ઉપયોગ એક જ વર્ષનાં નાણાકીય પત્રકોની સરખામણી માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. કોઈ નિર્ધારિત વર્ષના જુદા જુદા ગુણોત્તરોની મદદથી એક જ વર્ષનાં જુદાં જુદાં એકમો અથવા વિભાગોની કાર્યક્ષમતાની તુલના કરવા માટે આ વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

વર્ષ 2017ના જુદા જુદા એકમોનાં નાણાકીય પત્રકો :

એક જ વર્ષનાં જુદાં જુદાં એકમોનાં જુદાં જુદાં નાણાકીય પત્રકોની તુલનાત્મક સરખામણી એ ઊભું વિશ્લેષણ કહી શકાય. જે ઉપરની આકૃતિમાં સમજી શકાય છે.

(3) **સમયનાં આધારે (On the Basis of Duration)** : હિસાબી પદ્ધતિનો એક અગત્યનો સિદ્ધાંત છે - ચાલુ પેઢીનો સિદ્ધાંત. આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે ધંધાકીય એકમનું અસ્તિત્વ કાયમી છે. પણ સાથે સાથે હિસાબો તૈયાર કરવા માટે હિસાબી સમયનો ખ્યાલ ધ્યાનમાં લેવાય છે. જે સામાન્ય રીતે 12 માસનો હોય છે. આ અંગે ધોરણ 11ના ભાગ 2ના પ્રકરણ 6માં જાણકારી પ્રાપ્ત કરેલ છે. એકમના હિસાબોનું વિશ્લેષણ લાંબા ગાળાના સમય માટે અને ટૂંકા ગાળાના સમય માટે કરી શકાય. આ અંગે સમજૂતી નીચે મુજબ છે :

(i) **લાંબા ગાળાનું વિશ્લેષણ (Long Term Analysis)** : ઘણા પક્ષકારો જેવા કે ડિબેન્યરહોલ્ડર્સ, નાણાકીય સંસ્થાઓ, ભાવિ રોકાણકારો દ્વારા પોતાનાં ભંડોળનું કોર્પોરેટ સ્વરૂપનાં ધંધામાં રોકાણ કરવાનું હોય ત્યારે તેઓ એકમનાં નાણાકીય પત્રકોના આધારે લાંબા ગાળાનું વિશ્લેષણ હાથ ધરે છે. જેના માટે એક કરતાં વધુ વર્ષોની માહિતીની જરૂરી પડે છે. આ પક્ષકારો દ્વારા લાંબા ગાળાના વિશ્લેષણની મદદથી એકમની લાંબા ગાળાની સધ્ધરતા, નફાકારકતા, તરલતા, કાર્યક્ષમતા હાલમાં કેવી છે ? ભવિષ્યમાં કેવી હશે ? તે અંગે કરવામાં આવતા વિશ્લેષણના આધારે અનુમાન બાંધે છે. ટૂંકમાં લાંબા ગાળાના વિશ્લેષણમાં એક કરતાં વધુ વર્ષોનાં નાણાકીય પત્રકોના આધારે ઉપરનાં પાસાં અંગે અવલોકન કરવામાં આવે છે.

(ii) **ટૂંકા ગાળાનું વિશ્લેષણ (Short Term Analysis)** : આ પ્રકારનું વિશ્લેષણ ધંધાકીય એકમની ટૂંકા ગાળાની સધ્ધરતા અને તરલતા માપવા માટે કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારનું વિશ્લેષણ કંપનીને ટૂંકા ગાળાનું ધિરાણ કરનારાઓ માટે તેમજ કાચો માલ પૂરો પાડનારા વેપારીઓ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

ઉપર ચર્ચા કર્યા પ્રમાણે નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ જુદા જુદા સ્વરૂપે જુદા જુદા હેતુઓ માટે કરી શકાય છે. નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણમાં એક વર્ષ કે તેનાથી વધુ વર્ષોનાં નાણાકીય પત્રકો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. નાણાકીય વિશ્લેષણનાં આધારે વિવિધ પક્ષકારો પોતાને સુસંગત નિર્ણયો લેતા હોય છે. હવે નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણના હેતુઓ અંગે અભ્યાસ કરીએ.

7. નાણાકીય વિશ્લેષણના હેતુઓ (Objectives of Financial Analysis)

નાણાકીય વિશ્લેષણ વિવિધ પ્રકારના પક્ષકારો માટે વિવિધ પ્રકારના હેતુઓ ધરાવે છે. નાણાકીય વિશ્લેષણના અગત્યના હેતુઓની ચર્ચા નીચે દર્શાવેલ છે :

(1) **કમાણીની ક્ષમતાનું મૂલ્યાંકન (Evaluation of Earning Capacity)** : નાણાકીય હિસાબો સામાન્ય રીતે 12 માસના સમયગાળા માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ સમયગાળા દરમિયાન એકમની કમાણીની ક્ષમતા કેટલી છે, તેનું વિશ્લેષણ વિવિધ પ્રકારના ગુણોત્તરોની મદદથી જાણી શકાય છે. ઉપરાંત આવનાર વર્ષોમાં એકમની કમાણીની ક્ષમતા અંગે આધારણ (અનુમાન) પણ કરી શકાય છે. મોટા ભાગે તમામ પ્રકારના પક્ષકારો પોતાના રોકાણના નિર્ણયો લેવા માટે અથવા અભ્યાસના હેતુસર એકમની વર્તમાન અને ભવિષ્યની કમાણીની ક્ષમતા વિશ્લેષણ દ્વારા પ્રાપ્ત કરતાં હોય છે.

(2) **કાર્યક્ષમતાનું મૂલ્યાંકન (Efficiency Evaluation)** : એકમ દ્વારા વિવિધ પ્રકારની મિલકતો પોતાના ધંધાને અનુરૂપ ધારણ કરવામાં આવે છે. આ મિલકતોની મદદથી ઉત્પાદન કરી વેચાણ કરવામાં આવે છે અને સેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવતી હોય છે. આ મિલકતોનો ઉપયોગ મહત્તમ કક્ષાએ થવો જોઈએ. મિલકતોનો મહત્તમ ઉપયોગ વધુ કમાણીનું સર્જન કરે છે. નાણાકીય વિશ્લેષણની મદદથી મિલકતોના ઉપયોગની કાર્યક્ષમતા અંગેનું મૂલ્યાંકન કરી શકાય છે.

(3) **સધ્ધરતાનું મૂલ્યાંકન (Solvency Evaluation)** : એકમની સધ્ધરતા બે પ્રકારોમાં વિભાજિત થાય છે, જેનો ધોરણ 11માં અભ્યાસ કર્યો છે : ટૂંકા ગાળાની સધ્ધરતા અને લાંબા ગાળાની સધ્ધરતા. વિવિધ પક્ષકારો દ્વારા એકમને માલ અને સેવાઓ શાખ પર પૂરી પાડવામાં આવતી હોય છે. આ માલ અને સેવાઓની ચૂકવણી ટૂંકા ગાળામાં કરવાની હોય છે. તેથી આ રીતે માલ અને સેવાઓ શાખ પર પૂરી પાડનારાઓ દ્વારા ધંધાની ટૂંકા ગાળાની સધ્ધરતા માપવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે નાણાકીય સંસ્થાઓ અને બેન્કો દ્વારા લાંબા ગાળાનું ધિરાણ કરવામાં આવે છે. તેમના દ્વારા ધંધાની લાંબા ગાળાની સધ્ધરતાનું મૂલ્યાંકન અને આધારણ કરવામાં આવે છે. નાણાકીય વિશ્લેષણ દ્વારા ધંધાની ટૂંકા ગાળાની અને લાંબા ગાળાની સધ્ધરતાનું મૂલ્યાંકન કરી શકાય છે અને કરવામાં આવે છે.

(4) સંચાલકોની કાર્યક્ષમતાનું મૂલ્યાંકન (Evaluation of Managerial Efficiency) : કંપનીના સ્વરૂપમાં ધંધાના માલિકો અને સંચાલકો અલગ પક્ષકારો છે. શેરહોલ્ડર્સનાં નાણાંનું સંચાલન બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ દ્વારા કરવામાં આવે છે. ઉપરાંત ધંધાકીય એકમના અધિકારીઓ દ્વારા બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ દ્વારા લેવાયેલ નિર્ણયોનું અમલીકરણ કરવાનું હોય છે. તેથી બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સના નિર્ણયોની અસરકારકતા અને યોગ્યતાનું મૂલ્યાંકન નાણાકીય વિશ્લેષણ દ્વારા કરી શકાય છે. અધિકારીઓની કાર્યક્ષમતાનું મૂલ્યાંકન પણ આ વિશ્લેષણ દ્વારા કરી શકાય છે.

(5) બજેટનું આયોજન (Planning for Budget) : બજેટ એટલે ભવિષ્યમાં હાંસલ કરવાના ઉદ્દેશોનું વર્તમાનમાં જથ્થાત્મક આયોજન એટલે કે ભવિષ્યમાં હાંસલ કરવાના ઉદ્દેશો અંગે આંકડાકીય આયોજન. ભવિષ્યમાં કેટલું વેચાણ થશે ? કેટલી ખરીદી કરવી પડશે ? કેટલું ઉત્પાદન થશે ? કેટલી રોકડ જોઈએ ? કેટલા મહેસૂલી ખર્ચાઓ થશે ? કેટલા મૂડી ખર્ચાઓ થશે ? વગેરે અંગેનો અંદાજ નક્કી કરવામાં આવે છે. આ અંદાજની પ્રક્રિયા(Process of budget)ને અસરકારક બનાવવા માટે નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ ઉપયોગી છે.

(6) તુલનાત્મક અભ્યાસ (Comparative Study) : નાણાકીય વિશ્લેષણ દ્વારા બે પ્રકારની તુલના કરી શકાય છે. જેમાં પહેલી તુલના ધંધાકીય એકમ પોતાના ચાલુ વર્ષના હિસાબોની ગયા વર્ષના હિસાબો સાથે તુલના કરી શકે છે. ધંધાકીય એકમનાં વિવિધ પાસાંઓ જેવા કે નફાકારકતા, તરલતા, સધ્ધરતા, કાર્યક્ષમતા વગેરે અંગેની ગયા વર્ષનાં પરિણામો સાથે સરખામણી કરીને જે-તે પાસાંની વૃદ્ધિ અંગે માહિતી મેળવી શકાય છે. અન્ય પ્રકારની તુલનામાં ધંધાકીય એકમ આ જ પાસાંઓ અંગેની સરખામણી પોતાના હરીફોનાં પરિણામો સાથે કરી શકે છે જેને આંતરપેઢી તુલના (Interfirm Comparison) કહેવામાં આવે છે. ધંધાકીય એકમ પોતાના હરીફની સરખામણીમાં પોતે સબળા છે કે નબળા છે તે અંગેની જાણકારી નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણના આધારે પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

(7) હિસાબોને સમજવામાં સરળતા (Simplicity to Understand Accounts) : નાણાકીય હિસાબો નિર્ધારિત નિયમો, સિદ્ધાંતો અને પરિભાષાને આધારે તૈયાર કરવામાં આવે છે. નાણાકીય હિસાબોના તમામ ઉપયોગકર્તાઓ નાણાકીય હિસાબો અંગેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ન પણ ધરાવતા હોય. આવા સંજોગોમાં નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ, નાણાકીય હિસાબોને સમજવામાં સરળતા ઊભી કરે છે. નાણાકીય હિસાબોની રજૂઆત, નાણાકીય વિશ્લેષણના આધારે વિવિધ સ્વરૂપે કરવામાં આવતી હોવાથી આના ઉપયોગકર્તાઓને હિસાબોને સમજવાની સરળતાના કારણે પોતે પોતાના રોકાણ અંગેના કે અન્ય નિર્ણયો તાર્કિક ધોરણે લઈ શકે છે. ટૂંકમાં નાણાકીય વિશ્લેષણ નાણાકીય પત્રકોને સમજવામાં સરળતા ઊભી કરે છે.

નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણના કારણે વિવિધ હેતુઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આ હેતુઓ જ નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણનું મહત્ત્વ સમજાવે છે.

8. નાણાકીય વિશ્લેષણના ઉપયોગો (Uses of Financial Analysis)

નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણમાં સામાન્ય રીતે ચાર બાબતોનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે :

- (1) નફાકારકતાનું વિશ્લેષણ : જે ધંધાની કમાણીની ક્ષમતા દર્શાવે છે.
- (2) તરલતાનું વિશ્લેષણ : જે ધંધાની ટૂંકા ગાળાની સધ્ધરતા દર્શાવે છે.
- (3) સધ્ધરતાનું વિશ્લેષણ : જે ધંધાની લાંબા ગાળાની સધ્ધરતા દર્શાવે છે.
- (4) કાર્યક્ષમતાનું વિશ્લેષણ : જે મિલકતોના ઉપયોગ અંગેની માહિતી દર્શાવે છે.

(આ અંગે વિગતવાર ચર્ચા ગુણોત્તર વિશ્લેષણના પ્રકરણમાં હવે પછી કરવામાં આવેલ છે.)

ઉપર દર્શાવેલ વિશ્લેષણના પ્રકારોના આધારે વિવિધ પક્ષકારો દ્વારા વિવિધ પ્રકારના નિર્ણયો લેવામાં આવે છે, જે ટૂંકમાં નીચે પ્રમાણે વર્ણવી શકાય :

(1) ડિવિડન્ડના નિર્ણય માટે (For Dividend Decision) : કંપની સ્વરૂપમાં ડિવિડન્ડ નિર્ણયનું વિશ્લેષણ પક્ષકારો દ્વારા કરવામાં આવે છે – જેમાં વર્તમાન રોકાણકારો, સંભવિત રોકાણકારો અને કંપની પોતે. ડિવિડન્ડ તરીકે કેટલી રકમ ચૂકવી શકાશે ? તે બાબત કંપનીના સંચાલકો નક્કી કરે છે. ડિવિડન્ડની કેટલી રકમ મળશે ? તે બાબત અંગેનો અંદાજ રોકાણકારો

કરતાં હોય છે. ડિવિડન્ડ અંગેનો નિર્ણય ઉપર દર્શાવેલ નફાકારકતા વિશ્લેષણના આધારે નક્કી કરવામાં આવતો હોય છે. ડિવિડન્ડની ચૂકવણી કંપનીની કમાણીની ક્ષમતા પર આધાર રાખે છે. આ બાબત નફાકારકતા વિશ્લેષણના આધારે નક્કી થઈ શકે છે. ડિવિડન્ડ ચૂકવણીના નિર્ણય માટે નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ ઉપયોગી છે.

(2) **રોકાણના નિર્ણય માટે (For Investment Decision)** : રોકાણકારો કંપનીમાં રોકાણ ખાસ કરીને બે હેતુઓ માટે કરતાં હોય છે : (i) ડિવિડન્ડ કે વ્યાજની નિયમિત આવક મેળવવા માટે (ii) મૂડી વધારા (Capital appreciation) માટે. આ બંને બાબતો અંગેની જાણકારી અનુક્રમે નફાકારકતા અને સધ્ધરતાનાં વિશ્લેષણના આધારે જાણી શકાય છે. તેથી રોકાણકારો પોતાના નિર્ણય અંગે પણ આનો ઉપયોગ કરે છે.

(3) **ધિરાણના નિર્ણય માટે (For Lending Decision)** : બેન્કો અને નાણાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા ધંધાકીય એકમોને ટૂંકા ગાળા અને લાંબા ગાળાનું ધિરાણ આપવામાં આવે છે. આ ધિરાણ કેટલા અંશે સુરક્ષિત છે, તે જાણવા માટે ટૂંકા ગાળા અને લાંબા ગાળાની સધ્ધરતા માટે પણ આ વિશ્લેષણ ઉપયોગી છે.

(4) **ધિરાણ મેળવવાના નિર્ણય માટે (For Borrowing Decision)** : આ નિર્ણય ધંધાકીય એકમને અંગત રીતે ઉપયોગી છે. પોતાનાં નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણના આધારે નક્કી કરી શકે છે કે તેમને કેટલું ધિરાણ બજારમાંથી મળી શકશે ? તેના આધારે પોતાના નવા રોકાણ અંગેની બાબતો નક્કી કરી શકે છે.

9. નાણાકીય વિશ્લેષણના ઉપયોગકર્તાઓ (Users of Financial Analysis)

નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવેલ માહિતી સીધી રીતે ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે, પરંતુ વિશ્લેષણ કર્યા પછી નાણાકીય પત્રકોની માહિતી વધુ સ્પષ્ટ અને સમજયુક્ત બને છે. આથી તમામ સંબંધિત પક્ષકારો પોતાના નિર્ણયો યોગ્ય રીતે લઈ શકે છે. આ વિશ્લેષણ

- └ આંતરિક હેતુ માટે
- └ બાહ્ય પક્ષકારો માટે
- └ ટૂંકા ગાળાના નિર્ણયો માટે
- └ લાંબા ગાળાના નિર્ણયો માટે
- └ વર્તમાન રોકાણકારો માટે
- └ સંબંધિત રોકાણકારો માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

10. નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણની મર્યાદાઓ (Limitations of Analysis of Financial Statements)

નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ વિવિધ સ્વરૂપે કરવામાં આવે છે. આ વિશ્લેષણ વિવિધ પક્ષકારો માટે ઉપયોગી છે. વિવિધ પક્ષકારો ધંધાકીય એકમની સારી બાબતો અને નબળી બાબતો અંગેની સમજપૂર્વકની જાણકારી આ વિશ્લેષણ દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આમ છતાં નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ અમુક મર્યાદાઓ ધરાવે છે. તેથી જ્યારે પણ નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ હાથ ધરવામાં આવે ત્યારે આ મર્યાદાઓ ચોક્કસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ, જે નીચે પ્રમાણે છે :

(1) **ઐતિહાસિક માહિતી (Historical Data)** : નાણાકીય હિસાબો એ ધંધાકીય એકમ દ્વારા થયેલા વ્યવહારોના આધારે તૈયાર કરવામાં આવે છે. તેથી નાણાકીય હિસાબોને ઐતિહાસિક હિસાબો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ ઐતિહાસિક બાબતો પર આધારિત છે. આ વિશ્લેષણમાં ભવિષ્યનું આધારણ કરી શકાય છે. જ્યારે શેરહોલ્ડર્સ અને અન્ય પક્ષકારોને ધંધાકીય એકમના ભવિષ્યમાં વધુ રસ હોય છે. જે આ વિશ્લેષણમાંથી મળતું નથી, પણ ભવિષ્યની પરિસ્થિતિનો અંદાજ બાંધી શકાય છે.

(2) **કુગાવાની અવગણના (Ignorance of Inflation)** : કુગાવાના કારણે નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવેલ કિંમતો અવાસ્તવિક ચિત્ર રજૂ કરે છે. નાણાકીય પત્રકોમાં ખાસ કરીને મિલકતોના મૂલ્યાંકન વખતે ભાવ ફેરફારોને અવગણવામાં આવે છે. મિલકતોની જૂની કિંમત દર્શાવાય છે અને તેની પુનઃસ્થાપના કિંમત જે ખરેખર વધુ હોય છે, તે ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી. આવકનું પત્રક વર્તમાન કિંમતે તૈયાર થાય છે જ્યારે પાકું સરવૈયું ભૂતકાળની ખરેખર કિંમતો દર્શાવે છે.

આમ નાણાકીય પત્રકોમાં એક પત્રક વર્તમાન કિંમતે તૈયાર થાય છે. અન્ય નાણાકીય પત્રક (પાકું સરવૈયું), ભૂતકાળમાં દર્શાવેલ કિંમતે તૈયાર થાય છે. ટૂંકમાં નાણાં મૂલ્યને પૂર્ણ રીતે ધ્યાનમાં લેવામાં આવતું નથી. તેથી નાણાકીય વિશ્લેષણ દ્વારા આવતું પરિણામ યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવામાં કદાચ નિષ્ફળ બને.

(3) ગુણાત્મક પાસાની ગેરહાજરી (Absence of Qualitative Aspect) : નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણમાં ફક્ત જથ્થાત્મક બાબતો જેમનું નાણાંમાં મૂલ્ય માપી શકાય તેને જ ધ્યાનમાં લેવાય છે, પરંતુ ધંધાકીય એકમનાં વિકાસમાં કામદારો અને સંચાલકોની ધંધાકીય એકમ પ્રત્યેની વફાદારી, પ્રામાણિકતા, નિપુણતા વગેરે જેવાં પરિબળોને ધ્યાનમાં લેવામાં આવતાં નથી. આ પરિબળો પણ ધંધાની કાર્યક્ષમતા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેમનું મહત્ત્વ અહીંયા ધ્યાનમાં લેવામાં આવતું નથી. આ પણ નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણની મર્યાદા ગણી શકાય.

(4) નાણાકીય પત્રકોની રજૂઆત પર આધારિત (Based on Presentation of Financial Statements) : વિશ્લેષણની કામગીરી નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવેલ વિગતોના આધારે કરવામાં આવે છે. સાચા અને યોગ્ય વિશ્લેષણ અને અર્થઘટનનો આધાર સંપૂર્ણપણે નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવેલ માહિતી પર છે. અસરકારક અને કાર્યક્ષમ વિશ્લેષણ અને નાણાકીય પત્રકોની સાચી અને યોગ્ય માહિતી વચ્ચે સીધો સંબંધ છે. તેથી નાણાકીય પત્રકોની માહિતી ખોટી અથવા અપૂરતી હોય તો માહિતીનું સાચું અને યોગ્ય વિશ્લેષણ થઈ શકતું નથી. અહીં નાણાકીય વિશ્લેષણ એ પરતંત્ર ચલ છે, જે નાણાકીય પત્રકોની યોગ્યતા પર આધારિત છે.

(5) અંગત અભિપ્રાયો (Personal Opinion) : હિસાબી પદ્ધતિના ઉપલબ્ધ વિકલ્પોના કારણે તૈયાર થતાં નાણાકીય હિસાબોમાં અંગત અભિપ્રાયોને અવકાશ રહે છે. દા.ત., ધસારાની પદ્ધતિનો ઉપયોગ, ઈન્વેન્ટરી (સ્ટોક) મૂલ્યાંકનની પદ્ધતિ. આ ઉપલબ્ધ સ્વતંત્રતાના કારણે તૈયાર થતાં હિસાબોમાં વ્યક્તિલક્ષીતા (Subjectivity)ને એટલે કે અંગત અભિપ્રાયોને અવકાશ રહે છે. આ પણ નાણાકીય વિશ્લેષણમાં અવરોધ ઊભો કરે છે તેથી તે તેની મર્યાદા ગણી શકાય.

(6) સત્યતાનો અભાવ (Window Dressing) : અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે સાચા અને યોગ્ય નાણાકીય વિશ્લેષણનો આધાર નાણાકીય પત્રકોની સત્યતા પર આધાર રાખે છે. ઘણી વખત હિસાબોમાં કરવામાં આવેલ રજૂઆત સત્યથી દૂર હોય છે. સાચી માહિતીના સ્થાને ખોટી માહિતી રજૂ કરીને હિસાબો તૈયાર કરવામાં આવે છે. જેના કારણે પક્ષકારો દ્વારા લેવાયેલા નિર્ણયો ખોટા સાબિત થાય છે. આ પણ વિશ્લેષણની મર્યાદા ગણી શકાય.

(7) સમસ્યાનું લક્ષણ જ દર્શાવે છે. (Discloses only Symptoms of Problem) : નાણાકીય વિશ્લેષણ દ્વારા ફક્ત સમસ્યાના કારણો અંગેની માહિતી મળે છે પણ તેનું નિદાન મળતું નથી. દા.ત., કંપનીએ 30 % કાચા નફાની અપેક્ષા રાખી હોય અને 20 % કાચો નફો થાય તો વિશ્લેષણ દ્વારા કાચો નફો ઘટ્યો છે તે જાણી શકાય છે, પણ કાચો નફો કેમ ઘટ્યો છે તે વિશ્લેષણ દ્વારા દર્શાવાતું નથી. આ માટે સંચાલકોએ ઉપાયો શોધવા પડે છે અને તે પ્રમાણે વ્યૂહરચના બનાવવી પડે છે.

ઉપરની ચર્ચા પરથી ફલિત થાય છે, નાણાકીય વિશ્લેષણની મર્યાદાઓ નાણાકીય પત્રકોની મર્યાદામાંથી ઉદ્ભવે છે. જો નાણાકીય પત્રકોની મર્યાદાઓ દૂર કરવામાં આવે તો નાણાકીય વિશ્લેષણની મોટા ભાગની મર્યાદાઓ દૂર થઈ જાય.

11. તુલનાત્મક નાણાકીય પત્રકોનું મહત્ત્વ (Significance of Comparative Financial Statements)

નાણાકીય પત્રકો અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે હિસાબી પદ્ધતિના નિયમો, સિદ્ધાંતો અને પૂર્વનિર્ધારિત સ્વરૂપે તૈયાર કરવામાં આવે છે. જેથી નાણાકીય પત્રકો હિસાબોની રજૂઆત સાતત્યતાનાં ધોરણે કરી શકે. ઘણી વખત સામાન્ય પક્ષકારો દ્વારા આ હિસાબોને એટલે કે નાણાકીય પત્રકોને સમજવામાં સરળતા રહે તે માટે જુદી જુદી રીતે તેમની પુનઃગોઠવણી કરીને રજૂ કરવામાં આવે છે. આ પ્રક્રિયાના કારણે નાણાકીય પત્રકોની ઉપયોગિતા વધે છે. તુલનાત્મક નાણાકીય પત્રકોનું મહત્ત્વ નીચે પ્રમાણે વર્ણવી શકાય :

(1) પેઢીની આંતરિક તુલના (Intrafirm Comparison) : ધંધાકીય એકમો દ્વારા દર વર્ષે નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવામાં આવતાં હોય છે. ધંધાકીય એકમ દ્વારા પોતાના હિસાબોની અગાઉનાં વર્ષોના હિસાબો સાથે સરખામણી કરવામાં આવે

તેને એકમ આંતરિક તુલના કહેવામાં આવે છે. અગાઉનાં વર્ષોની સરખામણીમાં ચાલુ વર્ષે ધંધાની કાર્યક્ષમતામાં વધારો થાય છે કે નહિ ? નફાકારકતા વધી છે કે નહિ ? સધ્ધરતા વધી છે કે નહિ ? જેવી બાબતોનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. ઉપરાંત એક જ ધંધાકીય એકમના એક કરતાં વધુ વિભાગો હોય ત્યારે તેમની નાણાકીય કામગીરીનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. જેનો સમાવેશ પણ એકમ આંતરિક તુલનામાં કરવામાં આવે છે.

(2) આંતરપેઢી તુલના (Interfirm Comparision) : એક જ ઉદ્યોગમાં વિવિધ ધંધાકીય એકમો સમાયેલાં હોય છે. ધંધાકીય એકમોનાં નાણાકીય પત્રકોની સરખામણી એકબીજા ધંધાકીય એકમો સાથે કરવામાં આવે તેને આંતરપેઢી તુલના કહેવામાં આવે છે. આંતરપેઢી તુલનાના કારણે કયું ધંધાકીય એકમ નાણાકીય રીતે સબળ (strong) છે અને કયું ધંધાકીય એકમ સરખામણીમાં નબળું છે તે જાણી શકાય છે. આંતરપેઢી તુલનાના કારણે વિવિધ પક્ષકારો પોતાના રોકાણ અંગેના નિર્ણયો માટે ફેરવિચારણા કરવા સક્ષમ (able) બને છે. આમ, બે પેઢીની નાણાકીય સ્થિતિની તુલના કરવા માટે નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ ઉપયોગી છે.

(3) વલણ રજૂ કરે (Indicates Trend) : એક જ ધંધાકીય એકમનાં જુદાં જુદાં વર્ષો અથવા જુદાં જુદાં ધંધાકીય એકમોનાં નાણાકીય પત્રકોની સરખામણી કરવાથી ધંધાકીય એકમોની નાણાકીય સ્થિતિ અને નફાકારકતાના વલણ અંગેની જાણકારી પ્રાપ્ત થાય છે. આ વલણના આધારે વિવિધ પક્ષકારો પોતાના નિર્ણયો અંગે આધારણ કરે છે. નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ જુદાં જુદાં પાસાંઓનું વલણ દર્શાવે છે – વલણ નિર્ણય લેવામાં મદદરૂપ થતાં હોય છે.

(4) લેણદારોને ઉપયોગી (Useful to Creditors) : ધંધાકીય એકમોના લેણદારો લાંબા ગાળા અને ટૂંકા ગાળા અંગેના હોય છે. આ લેણદારો ધંધાકીય એકમની શાખપાત્રતા નક્કી કરવા માટે નાણાકીય હિસાબોનાં વિવિધ પાસાંઓની અસરકારકતા દર્શાવે છે જેના આધારે લેણદારો ધંધાકીય એકમની શાખપાત્રતાનું આધારણ કરે છે. આમ, લેણદારો માટે પણ આ વ્યવસ્થા (System) ઉપયોગી છે.

(5) માહિતીની સરળ અને તુલનાત્મક રજૂઆત (Simple and Comparable Presentation of Information) : નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવેલ માહિતી અથવા વિગતો હિસાબી પદ્ધતિના નિયમોના આધારે તૈયાર કરવામાં આવે છે. પરંતુ જ્યારે નાણાકીય પત્રકોની પુનઃગોઠવણી કરવામાં આવે છે ત્યારે માહિતી વિશ્લેષણના અને સમજવાના હેતુસર વધુ સરળ બને છે. સામાન્ય રીતે માહિતીની પુનઃગોઠવણી કોઈ સ્વરૂપે કરવામાં આવતી હોય છે. તેથી તે સમજવામાં સરળ અને ઉપયોગી બને છે.

12. નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણના તબક્કાઓ (Stages of Analysis of Financial Statements)

નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવા અંગેના કાયદેસરના નિયમો છે. નિયમોના આધારે નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવામાં આવે છે. કંપનીના સ્વરૂપમાં નાણાકીય હિસાબો કંપનીધારા 2013 પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ નાણાકીય પત્રકોના સ્વરૂપ અને માળખા અંગે પણ જોગવાઈઓ કરવામાં આવેલ છે. નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ કરવા માટે તેના વિવિધ તબક્કાઓ વિકસાવવામાં આવ્યા છે. આ તબક્કાઓના કારણે વ્યવસ્થિત અને વૈજ્ઞાનિક સ્વરૂપનું વિશ્લેષણ કરી શકાય છે. આ તબક્કાઓ નીચે પ્રમાણે છે :

(1) નાણાકીય પત્રકોની નવી માળખાકીય ગોઠવણી (New Structural Arrangement of Financial Statements) : કાયદાકીય જોગવાઈને આધીન તૈયાર થયેલા નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ કરવા જુદાં જુદાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જેમાં સમાન માપનાં પત્રકો, તુલનાત્મક પત્રકો, ગુણોત્તરો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ સાધનોનો ઉપયોગ કરવા માટે નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવવામાં આવેલ માહિતીને પુનઃવર્ગીકૃત કરીને પુનઃ ગોઠવવામાં આવે છે, જેથી એ જે-તે સાધનના ઉપયોગ માટે અનુકૂળ બને. દા.ત., છેલ્લાં પાંચ વર્ષમાં ચોખ્ખા નફા અંગેનું વલણ જાણવું હોય તો છેલ્લાં પાંચ વર્ષના ચોખ્ખા નફાનો દર શોધવામાં આવે છે. તેનું સૂત્ર $\frac{\text{ચોખ્ખો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$ છે.

આ વિશ્લેષણ માટે છેલ્લાં પાંચ વર્ષના ચોખ્ખા નફા અને વેચાણને પાના નંબર 163 પર દર્શાવેલ કોઈ પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવે છે :

યોજના નફાના દરનો કોઠો

વર્ષ	યોજનો નફો (₹)	વેચાણ (₹)	યોજના નફાનો દર
1	60,000	5,00,000	12 %
2	77,000	5,50,000	14 %
3	1,10,500	8,50,000	13 %
4	80,000	5,00,000	16 %
5	84,000	5,60,000	15 %
કુલ	4,11,500	29,60,000	
÷ વર્ષો	5	5	
= સરેરાશ	82,300	5,92,000	14 %

વિશ્લેષણના પ્રથમ તબક્કામાં નાણાકીય પત્રકોમાં જરૂરી માહિતી પ્રાપ્ત કરીને તેને પુનઃ વર્ગીકૃત કરીને ઉપર મુજબ પુનઃ ગોઠવવામાં આવે છે. અહીં યોજના નફાના પાંચ વર્ષના વલણને જાણવા માટે આ સ્વરૂપે માહિતીની રજૂઆત કરી શકાય.

(2) સરખામણી (Comparision) : નાણાકીય વિશ્લેષણના બીજા તબક્કામાં પુનઃ વર્ગીકૃત અને પુનઃ ગોઠવેલ માહિતીની સરખામણી કરવામાં આવે છે. ઉપર દર્શાવેલ કોઠાના યોજના નફાની વેચાણની અને યોજના નફાના દરની સરખામણી તેની અગાઉના વર્ષ સાથે કરવામાં આવે છે. દા.ત., પહેલાં વર્ષના પરિણામ સાથે બીજા વર્ષનાં પરિણામોની સરખામણી. પહેલા વર્ષની સરખામણીમાં બીજા વર્ષે યોજનો નફો, વેચાણ અને યોજના નફાનો દર પણ વધ્યો છે. તેવી જ રીતે બીજા વર્ષનાં પરિણામોની ત્રીજા વર્ષ સાથે, ત્રીજા વર્ષનાં પરિણામોની ચોથા વર્ષ સાથે અને છેલ્લે ચોથા વર્ષનાં પરિણામોની પાંચમા વર્ષ સાથે સરખામણી કરવામાં આવે છે. સરખામણીના આધારે વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન કરવામાં આવે છે.

(3) વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન (Analysis and Interpretation) : મુદ્દા (2) અંતર્ગત માહિતીની સરખામણી કરવામાં આવે છે. જ્યારે અહીં આ માહિતીને આંકડાઓ સાથે શબ્દોના સ્વરૂપે સમજાવવાનો પ્રયાસ થાય છે. વિશ્લેષણ એટલે માહિતીનું યોગ્ય પરીક્ષણ અથવા મૂલ્યાંકન, જેમાં માહિતીને જુદા જુદા ભાગોમાં વહેંચીને, તેમના વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવામાં આવે છે. જ્યારે અર્થઘટન આ સંબંધો અંગેની સમજૂતી આપે છે. ઉપરના કોઠામાં દર્શાવેલ યોજનો નફો અને વેચાણ એ નાણાકીય પત્રક(આવકપત્રક)નાં અંગો છે. યોજના નફાના દરની ગણતરીના બે ચલ છે અને તે બે વચ્ચે સંબંધ પણ છે. સૈદ્ધાંતિક રીતે જેમ વેચાણ વધે તેમ યોજનો નફો વધે. એટલે વેચાણ અને યોજના નફા વચ્ચે સીધો સંબંધ છે. પહેલા વર્ષની સરખામણીમાં બીજા વર્ષે વેચાણ ₹ 5,00,000થી વધીને ₹ 5,50,000 થયું છે અને યોજનો નફો પણ ₹ 60,000થી વધીને ₹ 77,000 થવા પામ્યો છે. ત્રીજા વર્ષે વેચાણ વધ્યું અને યોજનો નફો વધ્યો. ચોથા વર્ષે વેચાણ ઘટ્યું - યોજનો નફો પણ ઘટ્યો, ફરીથી પાંચમા વર્ષે વેચાણ વધ્યું અને યોજનો નફો પણ વધ્યો. (વ્યવહારમાં એવું પણ બને કે વેચાણ વધવા છતાં નફો ઘટે અથવા વેચાણ ઘટવા છતાં પણ નફો વધે). આ પ્રક્રિયાને વિશ્લેષણ કહેવાય.

પ્રથમ વર્ષની સરખામણીમાં બીજા વર્ષે યોજના નફાનો દર વધ્યો છે જે 12 %થી 14 % થયો છે. જે કંપની માટે સારી બાબત છે પરંતુ ત્રીજા વર્ષે બીજા વર્ષની સરખામણીમાં વેચાણ વધ્યું છે, યોજનો નફો વધ્યો છે પણ યોજના નફાનો દર ઘટ્યો છે, જે 13 % છે. બીજા વર્ષની સરખામણીમાં ત્રીજા વર્ષે કંપનીની વેચાણ નફો કમાવવાની ક્ષમતા ઘટી છે તેવું કહી શકાય. કંપનીની પાંચ વર્ષની માહિતીના આધારે પાંચ વર્ષનું કુલ વેચાણ ₹ 29,60,000 અને નફો ₹ 4,11,500 છે. તેમની સરેરાશ અનુક્રમે ₹ 5,92,000 અને ₹ 82,300 છે તેમ કહેવાય. આ પણ એક પ્રકારનું અર્થઘટન કહેવાય. આ રીતે દરેક વર્ષના પરિણામ અંગે રજૂઆત કરી શકાય. આ પ્રક્રિયાને અર્થઘટન કહેવામાં આવે છે.

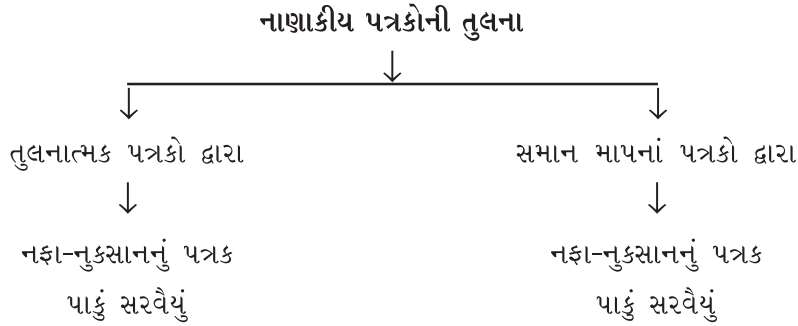
વિશ્લેષણ અને અર્થઘટનના આધારે કંપનીની કામગીરીનું મૂલ્યાંકન થાય છે. આ મૂલ્યાંકન દ્વારા એ જાણી શકાય છે કે કંપની તંદુરસ્ત પરિસ્થિતિ ધરાવે છે કે કેમ ? આ વિશ્લેષણ અને અર્થઘટનના આધારે વિવિધ પક્ષકારો પોતાના નિર્ણયો લેતા હોય છે.

હવે, આપણે નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણનાં વિવિધ સાધનો અંગે માહિતી પ્રાપ્ત કરીએ. જેમાં સમાન માપનાં પત્રકો, તુલનાત્મક પત્રકો અને ગુણોત્તર વિશ્લેષણ અંગે અભ્યાસ કરવાનો છે.

13. નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણનાં સાધનો (Tools of Analysis of Financial Statements)

નાણાકીય હિસાબી પદ્ધતિમાં નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવાં, એ છેલ્લો તબક્કો છે. આ તબક્કામાં આવકનું પત્રક (નફા-નુકસાન ખાતું) તેમજ પાકા સરવૈયાનો સમાવેશ થાય છે. કંપનીના સ્વરૂપમાં રોકડ પ્રવાહ પત્રક પણ ધ્યાનમાં લેવાય છે. આ નાણાકીય પત્રકોમાં ખર્ચની, ઊપજની, મિલકતોની, દેવાંની વિગતો રૂપિયામાં દર્શાવેલ હોય છે. (જે-તે દેશનાં ચલણમાં દર્શાવેલ હોય છે). આ તમામ વિગતો કાયદાકીય રીતે નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવાય છે. ઘણી વખત સામાન્ય માણસને આ વિગતો સમજવામાં મુશ્કેલી પડતી હોય છે. આ સમસ્યાના નિવારણ માટે અને નાણાકીય પત્રકોની માહિતી વધુ સમજપૂર્વકની બને તે માટે આ પત્રકોનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. આ વિશ્લેષણ માટે એક કરતાં વધુ વર્ષો અંગેની માહિતીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. હિસાબી પદ્ધતિમાં આ પ્રક્રિયા માટે વિવિધ સાધનો વિકસાવવામાં આવ્યાં છે – તેમના ઉપયોગ દ્વારા વિશ્લેષણ અંગેની કાર્યવાહી કરવામાં આવે છે. જેમાં તુલનાત્મક પત્રકો, સમાન માપનાં પત્રકો અને ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો ઉપયોગ થાય છે. (ગુણોત્તર વિશ્લેષણ અંગે અલગ પ્રકરણમાં ચર્ચા કરી છે.) તુલનાત્મક પત્રકો અને સમાન માપનાં પત્રકોની સમજૂતી નીચે પ્રમાણે છે.

નાણાકીય પત્રકોની તુલના (Comparison of Financial Statements) : તુલનાની પ્રક્રિયા માટે ઓછાંમાં ઓછાં બે વર્ષોની નાણાકીય માહિતી જરૂરી છે. તુલના કરવાથી એ નિર્ધારિત સમયના વિકાસની માહિતી મળે છે. કયો સમય સારું પરિણામ દર્શાવે છે અને કયો સમય નબળું પરિણામ દર્શાવે છે તે જાણી શકાય છે. તુલનાત્મક પત્રકોમાં બે અથવા બે કરતાં વધુ વર્ષોનાં આવકનાં પત્રકો અથવા/અને પાકા સરવૈયાની વિગતોની તુલના કરવામાં આવે છે.

નાણાકીય પત્રકોની તુલના બે પ્રકારે કરી શકાય છે :

(1) **તુલનાત્મક પત્રકો દ્વારા (Through Comparative Statements) :** આ પ્રકારનાં તુલનાત્મક પત્રકમાં તુલનાત્મક પાકું સરવૈયું અને તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક (આવકનું પત્રક) તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ તુલના આડા સ્વરૂપે થાય છે. તેથી તેને નાણાકીય પત્રકોનું આડું વિશ્લેષણ કહી શકાય. આ તુલનામાં પહેલાં વર્ષની સરખામણીમાં જે-તે વિગત માટે ચાલુ વર્ષમાં રૂપિયામાં કેટલો વધારો/ઘટાડો થયો છે તેમજ ટકાવારીમાં કેટલો વધારો/ઘટાડો થયો છે તે અંગેની જાણકારી મેળવી શકાય છે. આ પ્રકારનાં વિશ્લેષણ દ્વારા ધંધાકીય એકમના વિકાસના વલણને સમજી શકાય છે.

દા.ત., 2016માં ઈક્વિટી શેરમૂડી ₹ 3,00,000 હોય અને 2017માં ₹ 4,50,000 હોય તો શેરમૂડીમાં ₹ 1,50,000નો વધારો થયો છે અને ટકાવારીની દૃષ્ટિએ ઈક્વિટી શેરમૂડીમાં ગયા વર્ષની સરખામણીમાં 50 % વધારો

$\left(\frac{4,50,000 - 3,00,000}{3,00,000} \times 100 \right)$ થયો છે તેમ કહેવાય. આ રીતે તૈયાર કરવામાં આવેલ પત્રકોને તુલનાત્મક પત્રકો કહેવામાં આવે છે.

(2) સમાન માપનાં પત્રકો દ્વારા (Through Common Size Statements) : આ પ્રકારનાં તુલનાત્મક પત્રકોમાં પણ પાકાં સરવૈયાં અને નફા-નુકસાનનાં પત્રકનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. આ તુલના ઊભા સ્વરૂપે થાય છે તેથી તેને નાણાકીય પત્રકોનું ઊભું વિશ્લેષણ પણ કહી શકાય. આ પ્રકારની તુલનામાં એક આધાર લેવામાં આવે છે. પાકા સરવૈયામાં પાકા સરવૈયાના સરવાળાને આધાર તરીકે લેવામાં આવે છે. નફા-નુકસાનનાં પત્રકમાં વેચાણને આધાર તરીકે લેવામાં આવે છે. દા.ત., 2016માં પાકા સરવૈયાનો સરવાળો ₹ 1,00,000 છે. જેમાં બિનચાલુ મિલકતો ₹ 60,000ની છે અને ચાલુ મિલકતો ₹ 40,000 છે. જ્યારે 2017નો પાકા સરવૈયાનો સરવાળો ₹ 1,50,000 જેમાં બિનચાલુ મિલકતો ₹ 75,000ની છે અને ચાલુ મિલકતો ₹ 75,000ની છે. તો તેનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન નીચે પ્રમાણે થાય :

વિશ્લેષણ : 2016માં કુલ મિલકતોમાં બિનચાલુ મિલકતો 60 % $\left(\frac{60,000}{1,00,000} \times 100\right)$ અને ચાલુ મિલકતો 40 % $\left(\frac{40,000}{1,00,000} \times 100\right)$ છે.

2017માં કુલ મિલકતોમાં બિનચાલુ મિલકતો 50 % $\left(\frac{75,000}{1,50,000} \times 100\right)$ અને ચાલુ મિલકતો 50 % $\left(\frac{75,000}{1,50,000} \times 100\right)$ છે.

અર્થઘટન : ગયા વર્ષની સરખામણીમાં કુલ મિલકતોમાં બિનચાલુ મિલકતોનું પ્રમાણ 60 %થી ઘટીને 50 % થયું છે, જ્યારે ચાલુ મિલકતોનું પ્રમાણ 40 %થી વધીને 50 % થયું છે.

આમ, તુલનાત્મક પત્રકોની મદદથી ઉપર મુજબ વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન કરી શકાય. આ બંને અંગે વિગતવાર ચર્ચા હવે પછી કરવામાં આવેલ છે.

● તુલનાત્મક અને સમાન માપનાં નાણાકીય પત્રકોનાં લક્ષણો :

- (1) બે અથવા બે કરતાં વધુ વર્ષોની માહિતી હોય છે.
 - (2) બે વર્ષો કે વધુ વર્ષોનાં પરિણામોની સરખામણી રૂપિયાનાં સ્વરૂપે દર્શાવી શકાય.
 - (3) બે વર્ષો કે વધુ વર્ષોનાં પરિણામોની સરખામણી ટકાવારીનાં સ્વરૂપે દર્શાવી શકાય.
 - (4) આ સરખામણી વધારો અથવા ઘટાડો દર્શાવે છે.
 - (5) આ સરખામણી દ્વારા પત્રકનાં કોઈ પણ ભાગ(component)નું વલણ જાણી શકાય છે. (દા.ત., શેરમૂડીનું વલણ વધારો/ઘટાડો/વધારો-ઘટાડો નહિ)
 - (6) ગુણોત્તર સ્વરૂપે રજૂઆત કરી શકાય છે.
 - (7) ચાલુ વર્ષના નફા-નુકસાનનું પત્રક અને પાકું સરવૈયું અનુક્રમે પાછલા વર્ષના નફા-નુકસાનનાં પત્રક અને પાકા સરવૈયા સાથે સરખાવવામાં આવે છે એટલે કે તુલના કરવામાં આવે છે. નાણાકીય પત્રકોની તુલના અંગેનાં સાધનોની વિગતવાર માહિતી નીચે મુજબ છે :
- (i) તુલનાત્મક પત્રકો :
 - (a) તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક
 - (b) તુલનાત્મક પાકા સરવૈયાનું પત્રક
 - (ii) સમાન માપનાં પત્રકો :
 - (a) નફા-નુકસાનનું સમાન માપનું પત્રક
 - (b) પાકા સરવૈયાનું સમાન માપનું પત્રક

14. તુલનાત્મક પત્રકો (Comparative Statements)

(a) તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક (Comparative Profit and Loss Statement) : તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રકનું માળખું પણ તુલનાત્મક પાકા સરવૈયાના માળખા જેવું જ છે. તેમાં કુલ છ ખાનાં રાખવામાં આવે છે, પરંતુ પાકા સરવૈયા અને નફા-નુકસાન પત્રકની વિગતો જુદી છે. આ વિશ્લેષણ તુલનાત્મક પત્રકોનાં વિશ્લેષણથી ઓળખાય છે. તેનાં

નામ પ્રમાણે વાર્ષિક હિસાબોના બે અગત્યના ભાગો નફા-નુકસાનનું પત્રક અને પાકા સરવૈયાની બે વર્ષની વિગતોની તુલના કરવામાં આવે છે. તેના આધારે ધંધાકીય એકમની પ્રગતિનો ખ્યાલ આવે છે.

તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક અને તુલનાત્મક પાકાં સરવૈયાં અંગેની સમજૂતી નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવી છે :

તુલનાત્મક નફા-નુકસાન પત્રકનું માળખું

તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરા થતાં વર્ષનાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકો

વિગત	નોંધ નંબર	પાછલું વર્ષ (₹ માં)	ચાલુ વર્ષ (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 $\left(\frac{5}{3} \times 100\right)$
(I) વેચાણની ઊપજ					
(II) અન્ય આવકો					
(III) કુલ ઊપજો (I + II)					
(IV) ખર્ચાઓ :					
(i) વપરાયેલ માલની પડતર					
(ii) પુનઃવેચાણ માટેની ચોખ્ખી ખરીદી					
(iii) સ્ટોકના ફેરફારો					
(iv) કર્મચારીઓને લગતા ખર્ચાઓ					
(v) નાણાકીય પડતર					
(vi) ઘસારો અને માંડી વાળેલ રકમો					
(vii) અન્ય ખર્ચાઓ					
કુલ ખર્ચાઓ					
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો (III - IV)					
(VI) બાદ : આવકવેરો					
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો (V - VI)					

નોંધ : નફા-નુકસાનનાં પત્રકની વિસ્તૃત માહિતી આ અગાઉના પ્રકરણમાં મેળવવામાં આવી છે.

નફા-નુકસાન પત્રકનાં બે અગત્યનાં અંગો છે : (1) કુલ ઊપજો અને (2) કુલ ખર્ચાઓ. નફા-નુકસાન પત્રકમાંથી વર્ષ દરમિયાન કરવામાં આવેલી કમાણીનું પરિણામ જાણવા મળે છે. ઊપજોમાં વધારો થાય તો તે કમાણીના વધારા અંગે નિર્દેશ કરે છે અને ખર્ચાઓમાં ઘટાડો થાય તો તે પણ કમાણીના વધારા અંગે નિર્દેશ કરે છે. જો ઊપજોમાં ઘટાડો થાય અને ખર્ચાઓમાં વધારો થાય તો તે કમાણીના ઘટાડા અંગે નિર્દેશ કરે છે.

નફા-નુકસાનનાં પત્રકનું વિશ્લેષણ શું દર્શાવે છે ? (What is disclosed by analysis of Profit and Loss Statement ?) : નફા-નુકસાનનું પત્રક ધંધાકીય એકમની નફાકારકતા અંગે માહિતી પૂરી પાડે છે. તુલનાત્મક નફા-નુકસાન પત્રકની મદદથી ગયા વર્ષની સરખામણીમાં ચાલુ વર્ષે નફાકારકતા(કમાણી)માં કેટલો વધારો કે ઘટાડો થયો છે તે અંગેની જાણકારી પ્રાપ્ત થાય છે. આ અંગે વિગતે ચર્ચા ગુણોત્તર વિશ્લેષણના પ્રકરણમાં કરવામાં આવેલ છે.

ટૂંકમાં, તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનાં પત્રક દ્વારા બે સમયગાળા દરમિયાન કુલ ઊપજો અને કુલ ખર્ચાઓમાં રૂપિયાના સ્વરૂપે અને ટકાવારી સ્વરૂપે કેટલો ફેરફાર (વધારો/ઘટાડો) થયો છે તે જાણી શકાય છે.

તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનાં પત્રકની મદદથી તેનાં તમામ ભાગોનું વલણ

- સ્થિર છે ?
- પરિવર્તનશીલ છે ?
- ઘટાડાનું છે ?
- વધારાનું છે ? તે અંગેની જાણકારી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવે.

ઉદાહરણ 1 : વિવેકાનંદ લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં રોજ પૂરા થતાં વર્ષનાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકો પરથી તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક બનાવો.

તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં રોજ પૂરા થતાં વર્ષનાં સંક્ષિપ્ત નફા-નુકસાનનાં પત્રકો

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
વેચાણની ઊપજો		16,00,000	14,00,000
અન્ય આવકો		3,00,000	2,50,000
ખર્ચાઓ		9,60,000	7,20,000

જવાબ :

વિવેકાનંદ લિમિટેડનું તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનું નફા-નુકસાનનું તુલનાત્મક પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 – 3)	6 ($\frac{5}{3} \times 100$)
(I) વેચાણની ઊપજ		14,00,000	16,00,000	2,00,000	14.29
(II) અન્ય આવકો		2,50,000	3,00,000	50,000	20.00
(III) કુલ આવકો (I + II)		16,50,000	19,00,000	2,50,000	15.15
(IV) ખર્ચાઓ :		7,20,000	9,60,000	2,40,000	33.33
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો (III – IV)		9,30,000	9,40,000	10,000	1.08

ઉદાહરણ 2 : બ્રાઈટ ઇન્ડિયા લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં રોજ પૂરા થતાં વર્ષનાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવેલાં છે. તેના આધારે તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક બનાવો.

તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં રોજ પૂરા થતાં વર્ષનાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકો

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
વેચાણની ઊપજો		16,00,000	14,00,000
અન્ય આવકો		3,00,000	2,50,000
ખર્ચાઓ		9,60,000	7,20,000

આવકવેરાનો દર 30 % હતો.

જવાબ :

બ્રાઈટ ઈન્ડિયા લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનું
નફા-નુકસાનનું તુલનાત્મક પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 ($\frac{5}{3} \times 100$)
(I) વેચાણની ઊપજ		14,00,000	16,00,000	2,00,000	14.29
(II) અન્ય આવકો		2,50,000	3,00,000	50,000	20.00
(III) કુલ આવકો (I + II)		16,50,000	19,00,000	2,50,000	15.15
(IV) ખર્ચાઓ :		7,20,000	9,60,000	2,40,000	33.33
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો (III - IV)		9,30,000	9,40,000	10,000	1.08
(VI) બાદ : આવકવેરા (30 %)		2,79,000	2,82,000	3000	1.08
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો (V - VI)		6,51,000	6,58,000	7000	1.08

નોંધ : જ્યારે આવકવેરાનો દર આપેલ હોય અને બંને વર્ષના આવકવેરાનો દર સરખો હોય ત્યારે કોલમ 6માં
ટકાવારીમાં વધારો / ઘટાડો

- આવકવેરા પહેલાના નફામાં
- આવકવેરામાં
- આવકવેરા પછીના નફામાં સરખો રહે છે.

ઉદાહરણ 3 : ગુજરાત લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકો ટૂંકમાં નીચે પ્રમાણે આપેલાં
છે. તેના આધારે તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક બનાવો.

ગુજરાત લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનાં
નફા-નુકસાનનાં પત્રકો

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
વેચાણની ઊપજો		9,00,000	8,00,000
અન્ય આવકો		2,00,000	1,00,000
વપરાયેલ માલની પડતર		3,30,000	3,00,000
નાણાકીય ખર્ચાઓ		60,000	60,000
ઘસારો		40,000	40,000
અન્ય ખર્ચાઓ		1,80,000	2,00,000

આવકવેરાનો દર 30 % હતો.

જવાબ :

ગુજરાત લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનું
તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 ($\frac{5}{3} \times 100$)
(I) વેચાણની ઊપજ		8,00,000	9,00,000	1,00,000	12.50
(II) અન્ય આવકો		1,00,000	2,00,000	1,00,000	100.00
(III) કુલ આવકો (I + II)		9,00,000	11,00,000	2,00,000	22.22
(IV) ખર્ચાઓ :					
(i) વપરાયેલ માલની પડતર		3,00,000	3,30,000	30,000	10
(ii) નાણાકીય ખર્ચાઓ		60,000	60,000	—	—
(iii) ઘસારો		40,000	40,000	—	—
(iv) અન્ય ખર્ચાઓ		2,00,000	1,80,000	(20,000)	(10)
કુલ ખર્ચાઓ		6,00,000	6,10,000	10,000	1.67
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો (III - IV)		3,00,000	4,90,000	1,90,000	63.33
(VI) બાદ : આવકવેરા (30 %)		90,000	1,47,000	57,000	63.33
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો (V - VI)		2,10,000	3,43,000	1,33,000	63.33

નોંધ : ઘટાડાને કૌંસમાં દર્શાવાય છે.

ઉદાહરણ 4 : ભાવના લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકો પરથી
તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક તૈયાર કરો.

ભાવના લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકો

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
વેચાણની ઊપજો		20,00,000	16,00,000
અન્ય આવકો		3,00,000	4,00,000
ખર્ચાઓ :			
વપરાયેલ માલની પડતર		9,00,000	8,00,000
પુનઃવેચાણ માટેની ચોખ્ખી ખરીદી		1,10,000	90,000
સ્ટોકમાં ફેરફારો		50,000	50,000
કર્મચારીઓને લગતા ખર્ચાઓ		1,20,000	90,000
નાણાકીય પડતરો		40,000	60,000
ઘસારો અને માંડી વાળેલ રકમો		2,70,000	1,80,000

આવકવેરાનો દર 30 % હતો.

જવાબ :

ભાવના લિમિટેડનું તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 ($\frac{5}{3} \times 100$)
(I) વેચાણની ઊપજ		16,00,000	20,00,000	4,00,000	25
(II) અન્ય આવકો		4,00,000	3,00,000	(1,00,000)	(25)
(III) કુલ આવકો (I + II)		20,00,000	23,00,000	3,00,000	15
(IV) ખર્ચાઓ :					
(i) વપરાયેલ માલની પડતર		8,00,000	9,00,000	1,00,000	12.5
(ii) પુનઃવેચાણની ચોખ્ખી ખરીદી		90,000	1,10,000	20,000	22.22
(iii) સ્ટોકમાં ફેરફારો		50,000	50,000	—	—
(iv) કર્મચારી લાભનાં ખર્ચા		90,000	1,20,000	30,000	33.33
(v) નાણાકીય પડતરો		60,000	40,000	(20,000)	(33.33)
(vi) ઘસારો અને માંડી વાળેલ રકમો		1,80,000	2,70,000	90,000	50
કુલ ખર્ચાઓ		12,70,000	14,90,000	2,20,000	17.32
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો (III - IV)		7,30,000	8,10,000	80,000	10.96
(VI) બાદ : આવકવેરો (30 %)		2,19,000	2,43,000	24,000	10.96
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો (V - VI)		5,11,000	5,67,000	56,000	10.96

ઉદાહરણ 5 : નીચે આપેલ વિગતોનાં આધારે તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક તૈયાર કરો.

વિગતો	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
વેચાણની ઊપજો	15,00,000	9,00,000
પુનઃવેચાણ માટેની ચોખ્ખી ખરીદી	9,00,000	6,00,000
સ્ટોકમાં ફેરફારો	50,000	50,000
અન્ય ખર્ચાઓ (વેચાણ પડતરની ટકાવારી)	10	12
આવકવેરો	30 %	30 %

નોંધ : સ્ટોકમાં ફેરફારો એટલે શરૂઆતના સ્ટોક અને આખરસ્ટોકનો તફાવત

(સ્ટોક ફેરફારો = શરૂનો સ્ટોક - આખરસ્ટોક)

જો આ તફાવત ધન હોય તો તફાવતની રકમ વેચેલા માલની પડતરમાં ઉમેરાય છે અથવા ઊપજ હોય તો તેમાંથી બાદ થાય છે. જો તફાવત ઋણ હોય તો તફાવતની રકમ વેચેલ માલની પડતરમાંથી બાદ થાય છે અથવા ઊપજ હોય તો તેમાં ઉમેરાય છે.

શરૂના સ્ટોક અને આખરના સ્ટોકનો વેચેલ માલની પડતર અને ઊપજ સાથેનો સંબંધ

વેચેલ માલની પડતર અને ઊપજ	સંજોગો	શરૂનો સ્ટોક > આખરસ્ટોક (ધન તફાવત)	શરૂનો સ્ટોક < આખરસ્ટોક (ઋણ તફાવત)
વેચેલ માલની પડતર		ઉમેરાય	બાદ થાય
ઊપજ		બાદ થાય	ઉમેરાય

દા.ત., ખરીદી ₹ 5,00,000 અને શરૂનો સ્ટોક અને આખરનો સ્ટોક અનુક્રમે ₹ 60,000 અને ₹ 40,000 હોય તો વેચેલ માલની પડતર ₹ 5,00,000 + (₹ 60,000 – ₹ 40,000) = ₹ 5,20,000 થાય.

પણ જો શરૂનો અને આખરનો સ્ટોક અનુક્રમે ₹ 40,000 અને ₹ 60,000 હોય તો વેચેલ માલની પડતર = ₹ 5,00,000 (₹ 40,000 – ₹ 60,000) = ₹ 4,80,000 થાય.

જવાબ :

તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 – 3)	6 ($\frac{5}{3} \times 100$)
(I) વેચાણની ઊપજ		9,00,000	15,00,000	6,00,000	66.67
(II) ખર્ચાઓ :					
(i) પુનઃ વેચાણની ચોખ્ખી ખરીદી		6,00,000	9,00,000	3,00,000	50
(ii) સ્ટોકના ફેરફારો		50,000	50,000	–	–
(iii) અન્ય ખર્ચાઓ		78,000	95,000	17,000	21.79
કુલ ખર્ચાઓ		7,28,000	10,45,000	3,17,000	43.54
(III) આવકવેરા પહેલાનો નફો		1,72,000	4,55,000	2,83,000	164.53
(IV) બાદ : આવકવેરો (30 %)		51,600	1,36,500	84,900	164.53
(V) આવકવેરા પછીનો નફો		1,20,400	3,18,500	1,98,100	164.53

સમજૂતી : અન્ય ખર્ચાઓ = વેચેલ માલની પડતરની ટકાવારી

∴ વેચેલ માલની પડતર = પુનઃ વેચાણની ચોખ્ખી ખરીદી + સ્ટોકના ફેરફારો

$$2016 = 6,00,000 + 50,000$$

$$= 6,50,000$$

$$\times 12 \%$$

$$= ₹ 78,000$$

$$2017 = 9,00,000 + 50,000$$

$$= 9,50,000$$

$$\times 10 \%$$

$$= ₹ 95,000$$

ઉદાહરણ 6 : નીચે આપવામાં આવેલ વિગતોના આધારે તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક બનાવો :

વિગતો	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
વેચાણની ઊપજો	15,00,000	18,00,000
પુનઃવેચાણ માટેની ચોખ્ખી ખરીદી	6,00,000	5,00,000
સ્ટોકના ફેરફારો	1,60,000	1,00,000
અન્ય ખર્ચાઓ (વેચાણની ટકાવારી)	45	40
અન્ય આવકો (વેચાણની ટકાવારી)	12	10
આવકવેરાનો દર	30 %	30 %

જવાબ :

તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 ($\frac{5}{3} \times 100$)
(I) વેચાણની ઊપજ		18,00,000	15,00,000	(3,00,000)	(16.67)
(II) અન્ય આવકો		1,80,000	1,80,000	-	-
(III) કુલ ઊપજો (I + II)		19,80,000	16,80,000	(3,00,000)	(15.15)
(IV) ખર્ચાઓ :					
(i) પુનઃ વેચાણ માટેની ચોખ્ખી ખરીદી		5,00,000	6,00,000	1,00,000	20
(ii) સ્ટોકના ફેરફારો		1,00,000	1,60,000	60,000	60
(iii) અન્ય ખર્ચાઓ		7,20,000	6,75,000	(45,000)	(6.25)
કુલ ખર્ચાઓ		13,20,000	14,35,000	1,15,000	8.71
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		6,60,000	2,45,000	(4,15,000)	(62.88)
(VI) બાદ : આવકવેરો (30 %)		1,98,000	73,500	(1,24,500)	(62.88)
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો		4,62,000	1,71,500	(2,90,500)	(62.88)

સમજૂતી :

ખર્ચા	વર્ષ	2016	2017
(1) અન્ય ખર્ચા (વેચાણના %)		₹ 18,00,000ના 40 % = ₹ 7,20,000	₹ 15,00,000ના 45 % = ₹ 6,75,000
(2) અન્ય આવકો (વેચાણના %)		₹ 18,00,000ના 10 % = ₹ 1,80,000	₹ 15,00,000ના 12 % = ₹ 1,80,000

(b) તુલનાત્મક પાકું સરવૈયું (Comparative Balance Sheet) :

તુલનાત્મક પાકા સરવૈયાનું માળખું
તા.નાં રોજનાં પાકાં સરવૈયાં

વિગત 1	નોંધ નંબર 2	પાછલું વર્ષ (₹ માં) 3	ચાલુ વર્ષ (₹ માં) 4	વધારો/ઘટાડો (₹ માં) 5(4 - 3)	વધારો/ઘટાડો (% માં) 6 $\left(\frac{5}{3} \times 100\right)$
(I) ઈકિવટી અને જવાબદારીઓ					
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :					
(અ) શેરમૂડી					
(i) ઈકિવટી શેરમૂડી					
(ii) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી					
(બ) અનામતો અને વધારો					
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ					
(i) લાંબા ગાળાનાં દેવાં					
(ii) લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ					
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ					
(i) ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીના નાણાં					
(ii) વેપારી દેવાં					
(iii) અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ					
(iv) ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ					
કુલ					
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
(અ) સ્થિર મિલકતો					
(i) દૃશ્ય મિલકતો					
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો					
(બ) બિનચાલુ રોકાણો					
(ક) લાંબા ગાળાની લોન અને ધિરાણ					
(ડ) અન્ય બિનચાલુ મિલકતો					
(2) ચાલુ મિલકતો :					
(i) ચાલુ રોકાણો					
(ii) માલસામગ્રી					
(iii) વેપારી લેણાં					
(iv) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ					
(v) ટૂંકા ગાળાની લોન અને ધિરાણો					
(vi) અન્ય ચાલુ મિલકતો					
કુલ					

નોંધ : વિદ્યાર્થીઓ સરળતાથી વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન કરી શકે તે હેતુથી પાકા સરવૈયાનાં અગત્યનાં મુખ્ય શીર્ષકોનો જ સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. અન્ય વધારાની માહિતી વિદ્યાર્થીઓ પાસે અપેક્ષિત નથી. પાકા સરવૈયાનાં માળખાં અંગેનો વિગતવાર અભ્યાસ આ અગાઉના પ્રકરણમાં કરવામાં આવ્યો છે.

પાકા સરવૈયાનું વિશ્લેષણ : પાકા સરવૈયામાં બે અગત્યનાં અંગો છે :

- (1) ઇક્વિટી અને જવાબદારીઓ અને
- (2) મિલકતો

પાકા સરવૈયાના અર્થઘટનના અનુસંધાનમાં આ બંને અંગે નીચે પ્રમાણે સમજૂતી આપી શકાય. આ સમજૂતી અર્થઘટનની પ્રક્રિયાને સરળ બનાવે છે.

ક્રમ	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	મિલકતો
1.	નાણાંનાં પ્રાપ્તિસ્થાન દર્શાવે છે.	નાણાંના ઉપયોગો દર્શાવે છે.
2.	નાણાં ક્યાંથી આવ્યાં છે તે દર્શાવે છે.	નાણાં ક્યાં વપરાયાં છે તે દર્શાવે છે.
3.	આ નાણાં ભંડોળની પ્રાપ્તિ કહેવાય છે.	નાણાંનું રોકાણ દર્શાવે છે.
4.	રકમમાં વધારો વધુ નાણાંપ્રાપ્તિ દર્શાવે છે.	રકમમાં વધારો મિલકતોનાં રોકાણમાં વધારો દર્શાવે છે.
5.	રકમમાં ઘટાડો નાણાં પરત કર્યા અથવા જોગવાઈઓનો ઘટાડો દર્શાવે છે.	રકમમાં ઘટાડો બિનચાલુ મિલકતો કે ચાલુ મિલકતોમાં ઘટાડો દર્શાવે છે.

પાકા સરવૈયાનું વિશ્લેષણ શું દર્શાવે છે ? (What is Disclosed by Balance Sheet Analysis) : પાકું સરવૈયું ધંધાકીય એકમની સધ્ધરતા અંગેની માહિતી પૂરી પાડે છે. તુલનાત્મક પાકા સરવૈયાની મદદથી ગયા વર્ષની સરખામણીમાં લાંબા અને ટૂંકા ગાળાની સધ્ધરતામાં વધારો કે ઘટાડો થયો છે તે અંગેની જાણકારી પ્રાપ્ત થાય છે. આ અંગે વિગતે ચર્ચા ગુણોત્તર વિશ્લેષણના પ્રકરણમાં કરવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત પાકા સરવૈયાનાં આ પ્રકારનાં વિશ્લેષણ દ્વારા ધંધાકીય એકમના વિસ્તરણનો પણ ખ્યાલ આવે છે.

ટૂંકમાં તુલનાત્મક પાકા સરવૈયા દ્વારા બે સમયગાળા દરમિયાન (i) શેરમૂડી, (ii) અનામતો અને વધારો, (iii) બિનચાલુ જવાબદારીઓ, (iv) ચાલુ જવાબદારીઓ તેમજ (i) બિનચાલુ મિલકતો, (ii) ચાલુ મિલકતોમાં રૂપિયાના સ્વરૂપે અને ટકાવારીના સ્વરૂપે કેટલો ફેરફાર (વધારો/ઘટાડો) થયો છે તે જાણી શકાય છે. તુલનાત્મક પાકા સરવૈયાની મદદથી તેના તમામ ભાગોનું વલણ

- સ્થિર છે
- પરિવર્તનશીલ છે
- ઘટાડાનું છે
- વધારાનું છે વગેરે તે અંગેની જાણકારી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

ઉદાહરણ 7 : સ્ટાર્ટ અપ ઇન્ડિયા કંપની લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં પાકાં સરવૈયાઓ પરથી તુલનાત્મક પાકું સરવૈયું તૈયાર કરો.

તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજનાં પાકાં સરવૈયાં

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
(I) ઈક્ટિવટી અને જવાબદારીઓ			
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :			
(અ) શેરમૂડી			
(i) ઈક્ટિવટી શેરમૂડી		12,00,000	10,00,000
(ii) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		5,00,000	5,00,000
(બ) અનામતો અને વધારો નફા-નુકસાન ખાતું		1,80,000	1,00,000
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ 10 %ના ડિબેન્યર્સ		2,50,000	2,00,000
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ			
(i) ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીના નાણાં		62,500	50,000
(ii) વેપારી દેવાં		40,000	40,000
(iii) ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ		72,000	60,000
કુલ		23,04,500	19,50,000
(II) મિલકતો :			
(1) બિનચાલુ મિલકતો :			
(અ) સ્થિર મિલકતો			
(i) દૃશ્ય મિલકતો		10,00,000	8,00,000
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો		6,25,000	5,00,000
(બ) લાંબા ગાળાનાં રોકાણો		3,79,500	4,00,000
(2) ચાલુ મિલકતો		3,00,000	2,50,000
કુલ		23,04,500	19,50,000

જવાબ :

સ્ટાર્ટ અપ ઈન્ડિયા લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં તુલનાત્મક પાકાં સરવૈયાં

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 ($\frac{5}{3} \times 100$)
(I) ઈક્ટિવટી અને જવાબદારીઓ					
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :					
(અ) શેરમૂડી					
(i) ઈક્ટિવટી શેરમૂડી		10,00,000	12,00,000	2,00,000	20
(ii) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		5,00,000	5,00,000	—	—
(બ) અનામતો અને વધારો નફા-નુકસાન ખાતું		1,00,000	1,80,000	80,000	80

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 ($\frac{5}{3} \times 100$)
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ 10 %ના ડિબેન્ચર્સ		2,00,000	2,50,000	50,000	25
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ					
(i) ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીના નાણાં		50,000	62,500	12,500	25
(ii) વેપારી દેવાં		40,000	40,000	—	—
(iii) ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ		60,000	72,000	12,000	20
કુલ		19,50,000	23,04,500	3,54,500	18.18
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
(અ) સ્થિર મિલકતો					
(i) દૃશ્ય મિલકતો		8,00,000	10,00,000	2,00,000	25
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો		5,00,000	6,25,000	1,25,000	25
(બ) લાંબા ગાળાનાં રોકાણો		4,00,000	3,79,500	(20,500)	(5.13)
(2) ચાલુ મિલકતો :		2,50,000	3,00,000	50,000	20
કુલ		19,50,000	23,04,500	3,54,500	18.18

નોંધ : ઘટાડાની રકમ કૌંસમાં દર્શાવેલ છે. જે ઋણ વલણ દર્શાવે છે.

સમજૂતી : (1) પાકા સરવૈયાની બે બાજુઓ હોય છે : ઈક્વિટી-જવાબદારી અને મિલકતો. અનુક્રમે એક તરફ ક્યાંથી મૂડી આવી છે તે જાણવા મળે છે જ્યારે બીજી બાજુ મૂડી ક્યાં રોકાઈ છે તે જાણવા મળે છે. તેથી આ બંને બાજુઓનો સરવાળો સરખો હોય છે. તેવી જ રીતે તુલનાત્મક પત્રકોમાં ઈક્વિટી-જવાબદારી બાજુના ફેરફારની કુલ રકમ અને મિલકતોના ફેરફારની કુલ રકમ હંમેશાં સરખી હોય છે. (2) આ ફેરફાર ધન હોય તો બંને બાજુ ધન હોય અને ઋણ હોય તો બંને બાજુ ઋણ આવે. અહીં ફેરફાર ₹ 3,54,500 છે, જે ધન રકમ છે જે ગયા વર્ષની સરખામણીમાં ચાલુ વર્ષે વધારો સૂચવે છે. જે બંને બાજુ ₹ 3,54,500 છે. (3) આ જ રીતે કુલ ટકાવારીમાં પણ ફેરફાર બંને બાજુ સરખો હોય છે. અહીં ટકાવારીમાં ફેરફાર 18.18 % છે. (4) વિશ્લેષણની પ્રક્રિયા ડાબી બાજુથી જમણી બાજુ તરફની છે, તેથી આ વિશ્લેષણ આડું વિશ્લેષણ (Horizontal Analysis) કહેવાય છે.

ઉદાહરણ 8 : સ્કિલ ઈન્ડિયા કંપની લિમિટેડના તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજનાં પાકાં સરવૈયાં નીચે પ્રમાણે આપ્યાં છે. તેના આધારે તુલનાત્મક પાકાં સરવૈયાં તૈયાર કરો.

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
(I) ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ			
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :			
(અ) શેરમૂડી			
(i) ઈક્વિટી શેરમૂડી		30,00,000	25,00,000
(ii) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		10,00,000	15,00,000

વિગત 1	નોંધ નંબર 2	31-3-2016 (₹ માં) 3	31-3-2017 (₹ માં) 4	વધારો/ઘટાડો (₹ માં) 5(4 - 3)	વધારો/ઘટાડો (% માં) 6 $\left(\frac{5}{3} \times 100\right)$
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ 10 %ની બેન્ક લોન		10,00,000	12,00,000	2,00,000	20
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ					
(i) ટૂંકા ગાળાનાં ઉછીના નાણાં		3,00,000	1,50,000	(1,50,000)	(50)
(ii) વેપારી દેવાં		1,00,000	70,000	(30,000)	(30)
(iii) અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ		1,00,000	1,80,000	80,000	80
કુલ		68,00,000	65,00,000	(3,00,000)	(4.411)
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
(અ) સ્થિર મિલકતો					
(i) દૃશ્ય : જમીન-મકાન યંત્રો		20,00,000 18,00,000	13,50,000 22,50,000	(6,50,000) 4,50,000	(32.5) 25
(ii) અદૃશ્ય : પેટન્ટ		12,00,000	14,00,000	2,00,000	16.67
(બ) બિનચાલુ રોકાણો		8,00,000	10,00,000	2,00,000	25
(2) ચાલુ મિલકતો :					
(i) માલસામગ્રી		4,00,000	2,00,000	(2,00,000)	(50)
(ii) ચાલુ રોકાણો		3,00,000	1,50,000	(1,50,000)	(50)
(iii) વેપારી લેણાં		2,00,000	50,000	(1,50,000)	(75)
(iv) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ		1,00,000	1,00,000	-	-
કુલ		68,00,000	65,00,000	(3,00,000)	(4.411)

ખૂટતી વિગતો અંગેનાં તુલનાત્મક પત્રકો અંગેનાં ઉદાહરણો :

ખૂટતી વિગતોમાં બે પ્રકારની વિગતો શોધવામાં આવી શકે :

- (1) પાછલા વર્ષની રકમ અને ફેરફારની ટકાવારીના આધારે ચાલુ વર્ષની રકમ અને ફેરફારની રકમ શોધવા માટે નીચે પ્રમાણેનાં સૂત્રોનો ઉપયોગ કરી શકાય :

$$\text{ચાલુ વર્ષની રકમ} = \text{પાછલા વર્ષની રકમ} \times \frac{(100 + \text{ફેરફારની ટકાવારી})}{100} \quad \text{અથવા}$$

$$\text{ફેરફારની રકમ} = \text{પાછલા વર્ષની રકમ} \times \frac{\text{ફેરફારની ટકાવારી}}{100}$$

- (2) ચાલુ વર્ષની રકમ અને ફેરફારની ટકાવારીના આધારે પાછલા વર્ષની રકમ અને ફેરફારની રકમ શોધવા માટે નીચે પ્રમાણેનાં સૂત્રોનો ઉપયોગ કરી શકાય :

$$\text{પાછલા વર્ષની રકમ} = \text{ચાલુ વર્ષની રકમ} \times \frac{100}{(100 + \text{ફેરફારની ટકાવારી})} \quad \text{અથવા}$$

$$\text{ફેરફારની રકમ} = \text{ચાલુ વર્ષની રકમ} \times \frac{\text{ફેરફારની ટકાવારી}}{(100 + \text{ફેરફારની ટકાવારી})}$$

ઉદાહરણ 9 : ફિરોઝ લિમિટેડનાં નીચે આપેલાં તુલનાત્મક પત્રકની ખૂટતી વિગતો શોધો અને નવું તુલનાત્મક પત્રક બનાવો.

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 $(\frac{5}{3} \times 100)$
(I) વેચાણની ઊપજ		7,20,000	?	?	35
(II) ખર્ચાઓ :					
(i) ખરીદી		4,00,000	?	?	100
(ii) સ્ટોકમાં ફેરફારો		40,000	?	?	(200)
(iii) ઘસારો		40,000	?	?	55
કુલ ખર્ચાઓ		4,80,000	?	?	71.25
(III) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		2,40,000	?	?	(37.5)
(IV) બાદ : આવકવેરો (30 %)		72,000	?	?	(37.5)
(V) આવકવેરા પછીનો નફો		1,68,000	?	?	(37.5)

જવાબ :

નોંધ : પાછલા વર્ષની રકમ અને ફેરફારની ટકાવારીના આધારે ખૂટતી વિગતો શોધવાની છે.

$$\text{ચાલુ વર્ષની રકમ} = \text{પાછલા વર્ષની રકમ} \times \frac{(100 + \text{ફેરફારની ટકાવારી})}{100}$$

$$(i) \text{ વેચાણ ઊપજ} = 7,20,000 \times \frac{(100 + 35)}{100} = ₹ 9,72,000$$

$$(ii) \text{ ખરીદી} = 4,00,000 \times \frac{(100 + 100)}{100} = ₹ 8,00,000$$

$$(iii) \text{ સ્ટોક} = 40,000 \times \frac{(100 - 200)}{100} = ₹ (40,000)$$

$$(iv) \text{ ઘસારો} = 40,000 \times \frac{(100 - 55)}{100} = ₹ 62,000$$

$$(v) \text{ આવકવેરા પહેલાંનો નફો} = 2,40,000 \times \frac{(100 - 37.5)}{100} = ₹ 1,50,000$$

$$(vi) \text{ આવકવેરો} = 72,000 \times \frac{(100 - 37.5)}{100} = ₹ 45,000$$

$$(vii) \text{ આવકવેરા પછીનો નફો} = 1,68,000 \times \frac{(100 - 37.5)}{100} = ₹ 1,05,000$$

ફિરોઝ લિમિટેડનું તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 $\left(\frac{5}{3} \times 100\right)$
(I) વેચાણની ઊપજ		7,20,000	9,72,000	2,52,000	35
(II) ખર્ચાઓ :					
(i) ખરીદી		4,00,000	8,00,000	4,00,000	100
(ii) સ્ટોકમાં ફેરફારો		40,000	(40,000)	(80,000)	(200)
(iii) ઘસારો		40,000	62,000	22,000	55
કુલ ખર્ચાઓ		4,80,000	8,22,000	3,42,000	71.25
(III) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		2,40,000	1,50,000	(90,000)	(37.5)
(IV) બાદ : આવકવેરો (30 %)		72,000	45,000	(27,000)	(37.5)
(V) આવકવેરા પછીનો નફો		1,68,000	1,05,000	(63,000)	(37.5)

ઉદાહરણ 10 : ડોલી લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનાં નફા-નુકસાન પત્રકોનું તુલનાત્મક પત્રક પૂર્ણ કરો.

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 $\left(\frac{5}{3} \times 100\right)$
(I) વેચાણની ઊપજ		?	10,00,000	?	25
(II) અન્ય આવકો		?	4,00,000	?	100
(III) કુલ આવકો (I + II)		?	14,00,000	?	40
(IV) ખર્ચાઓ		?	4,00,000	?	100
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		?	10,00,000	?	25
(VI) બાદ : આવકવેરો (30 %)		?	3,00,000	?	25
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો		?	7,00,000	?	25

જવાબ : નોંધ : ચાલુ વર્ષની રકમ અને ફેરફારની ટકાવારીના આધારે ખૂટતી વિગતો શોધવાની છે.

$$\text{પાછલા વર્ષની રકમ} = \text{ચાલુ વર્ષની રકમ} \times \frac{100}{(100 + \text{ફેરફારની ટકાવારી})}$$

$$(i) \text{ વેચાણની ઊપજ} = 10,00,000 \times \frac{100}{(100 + 25)} = ₹ 8,00,000$$

$$(ii) \text{ અન્ય આવકો} = 4,00,000 \times \frac{100}{(100 - 100)} = ₹ 2,00,000$$

- (iii) કુલ આવકો = $14,00,000 \times \frac{100}{(100 - 40)}$ = ₹ 10,00,000
- (iv) ખર્ચાઓ = $4,00,000 \times \frac{100}{(100 - 100)}$ = ₹ 2,00,000
- (v) આવકવેરા પહેલાંનો નફો = $10,00,000 \times \frac{100}{(100 + 25)}$ = ₹ 8,00,000
- (vi) આવકવેરો = $3,00,000 \times \frac{100}{(100 + 25)}$ = ₹ 2,40,000
- (vii) આવકવેરા પછીનો નફો = $7,00,000 \times \frac{100}{(100 - 25)}$ = ₹ 5,60,000

અથવા

$$\text{ફેરફારની રકમ} = \text{ચાલુ વર્ષની રકમ} \times \frac{\text{ફેરફારની ટકાવારી}}{(100 + \text{ફેરફારની ટકાવારી})}$$

$$\text{ફેરફારની રકમ} = 10,00,000 \times \frac{25}{125} = ₹ 2,00,000$$

$$\begin{aligned} \therefore \text{પાછલા વર્ષની રકમ} &= \text{ચાલુ વર્ષની રકમ} - \text{ફેરફારની રકમ} \\ &= 10,00,000 - 2,00,000 \\ &= ₹ 8,00,000 \end{aligned}$$

આમ, દરેક ઘટકની રકમ ઉપર મુજબ શોધી શકાય.

ડોલી લિમિટેડનું તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનાં
નફા-નુકસાન પત્રકનું તુલનાત્મક પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 $(\frac{5}{3} \times 100)$
(I) વેચાણની ઊપજ		8,00,000	10,00,000	2,00,000	25
(II) અન્ય આવકો		2,00,000	4,00,000	2,00,000	100
(III) કુલ આવકો		10,00,000	14,00,000	4,00,000	40
(IV) ખર્ચાઓ		2,00,000	4,00,000	2,00,000	100
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		8,00,000	10,00,000	2,00,000	25
(VI) બાદ : આવકવેરો (30 %)		2,40,000	3,00,000	60,000	25
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો		5,60,000	7,00,000	1,40,000	25

ઉદાહરણ 11 : રેશમા કંપની લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજના પાકાં સરવૈયાંનું તુલનાત્મક પત્રક પૂર્ણ કરો.

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 $(\frac{5}{3} \times 100)$
(I) ઇક્વિટી અને જવાબદારીઓ					
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :					
(અ) શેરમૂડી					
(i) ઇક્વિટી શેરમૂડી		?	12,00,000	?	20
(ii) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		?	10,50,000	?	50
(બ) અનામતો અને વધારો		?	5,00,000	?	66.67
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ					
10 %ના ડિબેન્ચર્સ		?	4,50,000	?	12.5
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ		?	2,00,000	?	33.33
કુલ		?	34,00,000	?	33.33
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
(અ) સ્થિર મિલકતો					
(i) દૃશ્ય મિલકતો		12,00,000	?	?	41.67
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો		11,00,000	?	?	18.18
(2) ચાલુ મિલકતો		2,50,000	?	?	60
કુલ		25,50,000	?	?	33.33

જવાબ :

(I) ઇક્વિટી જવાબદારી બાજુ : ચાલુ વર્ષની રકમ અને ફેરફારની ટકાવારીના આધારે ખૂટતી વિગતો શોધવાની છે.

$$\text{પાછલા વર્ષની રકમ} = \text{ચાલુ વર્ષની રકમ} \times \frac{100}{(100 + \text{ફેરફારની ટકાવારી})}$$

$$(i) \text{ ઇક્વિટી શેરમૂડી} = 12,00,000 \times \frac{100}{100 + 20} = ₹ 10,00,000$$

$$(ii) \text{ પ્રેફરન્સ શેરમૂડી} = 10,50,000 \times \frac{100}{100 + 50} = ₹ 7,00,000$$

$$(iii) \text{ અનામતો અને વધારો} = 5,00,000 \times \frac{100}{100 + 66.66} = ₹ 3,00,000$$

$$(iv) \text{ 10 \%ના ડિબેન્ચર્સ} = 4,50,000 \times \frac{100}{100 + 12.50} = ₹ 4,00,000$$

$$(v) \text{ ચાલુ જવાબદારીઓ} = 2,00,000 \times \frac{100}{100 + 33.33} = ₹ 1,50,000$$

(II) મિલકતો બાજુ : પાછલા વર્ષની રકમ અને ફેરફારની ટકાવારીનાં આધારે ખૂટતી વિગતો શોધવાની છે.

$$\text{ચાલુ વર્ષની રકમ} = \text{પાછલા વર્ષની રકમ} \times \frac{(100 + \text{ફેરફારની ટકાવારી})}{100}$$

(i) દૃશ્ય મિલકતો = 12,00,000 × $\frac{(100 + 41.66...)}{100}$ = ₹ 17,00,000

(ii) અદૃશ્ય મિલકતો = 11,00,000 × $\frac{(100 + 18.1818...)}{100}$ = ₹ 13,00,000

(iii) ચાલુ મિલકતો = 2,50,000 × $\frac{(100 + 60)}{100}$ = ₹ 4,00,000

રેશમા કંપની લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજનાં

પાકાં સરવૈયાંનું તુલનાત્મક પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 ($\frac{5}{3} \times 100$)
(I) ઇક્વિટી અને જવાબદારીઓ					
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :					
(અ) શેરમૂડી					
(i) ઇક્વિટી શેરમૂડી		10,00,000	12,00,000	2,00,000	20
(ii) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		7,00,000	10,50,000	3,50,000	50
(બ) અનામતો અને વધારો		3,00,000	5,00,000	2,00,000	66.67
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ					
10 %ના ડિબેન્યર્સ		4,00,000	4,50,000	50,000	12.5
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ		1,50,000	2,00,000	50,000	33.33
કુલ		25,50,000	34,00,000	8,50,000	33.33
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
(અ) સ્થિર મિલકતો					
(i) દૃશ્ય મિલકતો		12,00,000	17,00,000	5,00,000	41.67
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો		11,00,000	13,00,000	2,00,000	18.18
(2) ચાલુ મિલકતો		2,50,000	4,00,000	1,50,000	60
કુલ		25,50,000	34,00,000	8,50,000	33.33

ઉદાહરણ 12 : ભારત કંપની લિમિટેડના તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજનાં પાકાં સરવૈયાંનું તુલનાત્મક પત્રક પૂર્ણ કરો.

વિગત 1	નોંધ નંબર 2	31-3-2016 (₹ માં) 3	31-3-2017 (₹ માં) 4	વધારો/ઘટાડો (₹ માં) 5(4 - 3)	વધારો/ઘટાડો (% માં) 6 $(\frac{5}{3} \times 100)$
(I) ઈક્ટિવટી અને જવાબદારીઓ					
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :					
(અ) શેરમૂડી		15,00,000	?	?	(20)
(બ) અનામતો અને વધારો		6,00,000	?	?	33.33
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ					
બેન્ક લોન		8,00,000	?	?	(25)
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ		2,00,000	?	?	25
કુલ		31,00,000	?	?	?
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
(અ) સ્થિર મિલકતો					
(i) દૃશ્ય મિલકતો		?	8,00,000	?	(33.33)
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો		?	8,00,000	?	33.33
(બ) બિનચાલુ રોકાણો		?	8,50,000	?	(15)
(2) ચાલુ મિલકતો		?	4,00,000	?	33.33
કુલ		?	28,50,000	?	?

જવાબ :

(I) ઈક્ટિવટી-જવાબદારી બાજુ : પાછલા વર્ષની રકમ અને ફેરફારની ટકાવારીના આધારે ખૂટતી રકમ શોધાશે.

$$\text{ચાલુ વર્ષની રકમ} = \text{પાછલા વર્ષની રકમ} \times \frac{(100 + \text{ફેરફારની ટકાવારી})}{100}$$

$$(i) \text{ શેરમૂડી} = 15,00,000 \times \frac{(100 + (-20))}{100} = ₹ 12,00,000$$

$$(ii) \text{ અનામત અને વધારો} = 6,00,000 \times \frac{(100 + 33.33)}{100} = ₹ 8,00,000$$

$$(iii) \text{ બિનચાલુ જવાબદારીઓ} = 8,00,000 \times \frac{(100 + (-25))}{100} = ₹ 6,00,000$$

$$(iv) \text{ ચાલુ જવાબદારીઓ} = 2,00,000 \times \frac{(100 + 25)}{100} = ₹ 2,50,000$$

(II) મિલકતો બાજુ : ચાલુ વર્ષની રકમ અને ફેરફારની ટકાવારીના આધારે ખૂટતી રકમ શોધાશે.

$$\text{પાછલા વર્ષની રકમ} = \text{ચાલુ વર્ષની રકમ} \times \frac{100}{(100 + \text{ફેરફારની ટકાવારી})}$$

$$(i) \text{ દૃશ્ય મિલકતો} = 8,00,000 \times \frac{100}{100 + (-33.33)} = ₹ 12,00,000$$

- (ii) અદૃશ્ય મિલકતો = $8,00,000 \times \frac{100}{100 + 33.33}$ = ₹ 6,00,000
- (iii) બિનચાલુ રોકાણો = $8,50,000 \times \frac{100}{100 - (-15)}$ = ₹ 10,00,000
- (iv) ચાલુ મિલકતો = $4,00,000 \times \frac{100}{100 + 33.33}$ = ₹ 3,00,000

ભારત કંપની લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજનાં

પાકાં સરવૈયાંનું તુલનાત્મક પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 ($\frac{5}{3} \times 100$)
(I) ઈકિવટી અને જવાબદારીઓ					
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :					
(અ) શેરમૂડી		15,00,000	12,00,000	(3,00,000)	(20)
(બ) અનામતો અને વધારો		6,00,000	8,00,000	2,00,000	33.33
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ					
બેન્ક લોન		8,00,000	6,00,000	(2,00,000)	(25)
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ		2,00,000	2,50,000	50,000	25
કુલ		31,00,000	28,50,000	(2,50,000)	(8.06)
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
(અ) સ્થિર મિલકતો					
(i) દૃશ્ય મિલકતો		12,00,000	8,00,000	(4,00,000)	(33.33)
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો		6,00,000	8,00,000	2,00,000	33.33
(બ) બિનચાલુ રોકાણો		10,00,000	8,50,000	(1,50,000)	(15)
(2) ચાલુ મિલકતો		3,00,000	4,00,000	1,00,000	33.33
કુલ		31,00,000	28,50,000	(2,50,000)	(8.06)

15. સમાન માપનાં પત્રકો (Common Size Statements)

આ સાધન દ્વારા પણ નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ કરી શકાય છે. આ પદ્ધતિની મદદથી બે અથવા બેથી વધુ વર્ષોનાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકો તેમજ બે અથવા બેથી વધુ વર્ષોનાં પાકાં સરવૈયાંઓની મદદથી અગાઉનાં વર્ષોનાં નાણાકીય પત્રકોની ચાલુ વર્ષનાં નાણાકીય પત્રકો સાથે સરખામણી કરવામાં આવે છે. ચાલુ વર્ષનાં નફા-નુકસાન પત્રકની પાછલા વર્ષના નફા-નુકસાનના પત્રક સાથે અને ચાલુ વર્ષના પાકા સરવૈયાની પાછલા વર્ષના પાકા સરવૈયા સાથે સરખામણી કરવામાં આવે છે. આ વિશ્લેષણ એ ઊભું વિશ્લેષણ (Vertical Analysis) છે.

આ પદ્ધતિમાં એક આધાર લેવામાં આવે છે. આધારને 100 % તરીકે રાખવામાં આવે છે. નફા-નુકસાનના પત્રકમાં આધાર યોખ્ખું વેચાણ છે. દરેક ધંધાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મહત્તમ નફો કમાવવાનો હોય છે. નફાનો વધારો (Enhancement in Profit)

મહત્તમ વેચાણ અને ન્યૂનતમ પડતર પર આધારિત છે. વેચાણનાં નિર્માણ માટે ખર્ચાઓ કરવામાં આવે છે. વેચાણનાં દરેક ખર્ચાનું પ્રમાણ કેટલું છે તેની માહિતી આ વિશ્લેષણ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. આ સાધનમાં બે વર્ષનાં પત્રકોનો ઉપયોગ થતો હોવાથી જે-તે ખર્ચાઓનું પ્રમાણ વેચાણ સાથે વધ્યું છે, ઘટ્યું છે કે સ્થિર છે ? તે અંગે માહિતી મળે છે. જો વેચાણ સામે ખર્ચાઓનું પ્રમાણ (ટકાવારી) વધ્યું હોય તો તે અંગેનાં કારણો જાણવામાં આવે છે અને તે અંગે જરૂરી પગલાંઓ લેવામાં આવે છે, જેથી નફાના મહત્તમીકરણનો ઉદ્દેશ પ્રાપ્ત કરી શકાય. દરેક વર્ષનાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકમાં વેચાણ = 100 % હોય છે. અહીં નફા-નુકસાનનાં પત્રકની અન્ય બાબતોની વેચાણ સાથેની ટકાવારી શોધવામાં આવે છે. દા.ત., 2016માં વેચાણ ₹ 20 લાખ છે. ખરીદી ₹ 8 લાખ છે. અન્ય ખર્ચા ₹ 4 લાખ છે. તો અહીં ખરીદી અને અન્ય ખર્ચાની વેચાણ સાથેની ટકાવારી અનુક્રમે $(\frac{8}{20} \times 100 = 40\%$ ખરીદી માટે), $\frac{4}{20} \times 100 = 20\%$ અન્ય ખર્ચા માટે) 40 % અને 20 % કહેવાય. 2017માં વેચાણ ₹ 18 લાખ ધારો. જેમાં ખરીદી અને અન્ય ખર્ચા અનુક્રમે ₹ 6 લાખ અને 3 લાખ હોય તો તેમની વેચાણ સામેની ટકાવારી અનુક્રમે $(\frac{6}{18} \times 100 = 33\frac{1}{3}\%$ અને $\frac{3}{18} \times 100 = 16.67\%$) 33 $\frac{1}{3}\%$ અને 16.67 % કહેવાય.

પાકા સરવૈયામાં આધાર તરીકે પાકા સરવૈયાનો સરવાળો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. આ સરવાળાને 100 % ધારવામાં આવે છે. દરેક વર્ષના પાકા સરવૈયાના સરવાળાને 100 %નો આધાર આપવામાં આવે છે. દા.ત., 2016માં મિલકત-લેણાં બાજુનો સરવાળો ₹ 50 લાખ છે. જેમાં બિનચાલુ મિલકતો ₹ 35 લાખ અને ચાલુ મિલકતો ₹ 15 લાખ હોય તો તેમની ટકાવારી અનુક્રમે $(\frac{35}{50} \times 100 = 70\%$ અને $\frac{15}{50} \times 100 = 30\%$) 70 % અને 30 % હોય. 2017માં મિલકત-લેણાં બાજુનો સરવાળો ₹ 55 લાખ છે જેમાં બિનચાલુ મિલકતો ₹ 35 લાખ છે અને ચાલુ મિલકતો 20 લાખ હોય તો તેમની ટકાવારી અનુક્રમે $(\frac{35}{55} \times 100 = 63.64\%$ અને $\frac{20}{55} \times 100 = 36.36\%$) 63.64 % અને 36.36 % કહેવાય.

સમાન માપના પત્રકનું માળખું (Structure of Common Size Statement) : આ પત્રકમાં પણ તુલનાત્મક પત્રકની જેમ છ ખાનાં હોય છે. પ્રથમ ખાનામાં નફા-નુકસાનના પત્રક અને પાકા સરવૈયાનાં વિવિધ અંગોની માહિતી આપવામાં આવે છે.

ત્રીજા અને ચોથા ખાનામાં ગયા વર્ષનાં અને ચાલુ વર્ષનાં ખર્ચા/ઊપજો/દેવાં/મિલકતોની રકમો દર્શાવવામાં આવે છે.

પાંચમા અને છઠ્ઠા ખાનામાં નફા-નુકસાનના પત્રકમાં નફા-નુકસાન પત્રકનાં ઊપજ/ખર્ચની બે વર્ષની ટકાવારી શોધવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે પાકા સરવૈયાનાં દરેક દેવાં/મિલકતની બે વર્ષની ટકાવારી શોધવામાં આવે છે. આ બે વર્ષની ટકાવારીઓના તફાવતનો ઉપયોગ વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન માટે કરવામાં આવે છે.

ટકાવારી શોધવાનું સૂત્ર :

$$(1) \text{ નફા-નુકસાનના પત્રક માટે : } \frac{\text{જે-તે ખર્ચ/ઊપજની રકમ}}{\text{ચોખ્ખા વેચાણની રકમ}} \times 100$$

$$(2) \text{ પાકા સરવૈયા માટે : } \frac{\text{જે-તે દેવા/મિલકતની રકમ}}{\text{જે-તે વર્ષના પાકા સરવૈયાનો સરવાળો}} \times 100$$

નફા-નુકસાન પત્રકનું સમાન માપનું પત્રક : નીચે પ્રમાણે આ અંગેનું માળખું આપવામાં આવે છે. નફા-નુકસાન પત્રકની વિગતો એમ ને એમ જ દર્શાવવામાં આવે છે. તેમાં બે વર્ષની રકમો દર્શાવવામાં આવે છે. બે કે બેથી વધુ વર્ષોની વિગતો હોય તો સરખામણી શક્ય બને છે. આ અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે વેચાણને આધાર ગણીને બાકી જે-તે વર્ષની ઊપજો અને ખર્ચાઓની જે-તે વર્ષના વેચાણ સાથે ટકાવારી ગણીને પત્રકમાં દર્શાવવામાં આવે છે. અહીં ઊભા સ્વરૂપે પ્રમાણ શોધવામાં આવે છે. તે બાબત ઉદાહરણ નંબર 13 પરથી સ્પષ્ટ થશે.

નફા-નુકસાન પત્રકનો સમાન માપના પત્રકનો નમૂનો :

તા. અનેના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું નફા-નુકસાન પત્રકનું સમાન માપનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		વેચાણ સાથેની ટકાવારી	
		પાછલા વર્ષના આંકડા (₹ માં)	ચાલુ વર્ષના આંકડા (₹ માં)	પાછલા વર્ષની ટકાવારી	ચાલુ વર્ષની ટકાવારી
(I) વેચાણની ઊપજ					
(II) અન્ય આવકો					
(III) કુલ (ઊપજો) (I + II)					
(IV) ખર્ચાઓ :					
(i) વેચેલ માલની પડતર					
(ii) પુનઃ વેચાણ માટેની ખરીદી					
(iii) સ્ટોકમાં ફેરફારો					
(iv) કર્મચારી લાભનાં ખર્ચાઓ					
(v) નાણાકીય ખર્ચાઓ					
(vi) ઘસારો અને માંડી વાળેલ રકમો					
(vii) અન્ય ખર્ચાઓ					
કુલ ખર્ચાઓ					
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો					
(VI) બાદ : આવકવેરો					
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો					

ઉદાહરણ 13 : નીચે આપેલાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકોનાં આધારે નફા-નુકસાનનાં સમાન માપનાં પત્રકો તૈયાર કરો.

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
(I) વેચાણની ઊપજ		37,50,000	30,00,000
(II) ખર્ચાઓ :			
(i) પુનઃવેચાણ માટેની ખરીદી		20,62,500	15,00,000
(ii) કર્મચારી લાભનાં ખર્ચાઓ		2,50,000	3,00,000
(iii) નાણાકીય ખર્ચાઓ		2,25,000	1,80,000
(iv) ઘસારો અને માંડી વાળેલ રકમો		3,00,000	2,70,000
કુલ ખર્ચાઓ		28,37,500	22,50,000
(III) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		9,12,500	7,50,000
(IV) બાદ : આવકવેરો 30 %		2,73,750	2,25,000
(V) આવકવેરા પછીનો નફો		6,38,750	5,25,000

જવાબ :

તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું
નફા-નુકસાનનું સમાન માપનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		વેચાણ સાથેની ટકાવારી	
		31-3-2016 આંકડા (₹ માં)	31-3-2017 આંકડા (₹ માં)	31-3-2016 ટકાવારી	31-3-2017 ટકાવારી
(I) વેચાણની ઊપજ		30,00,000	37,50,000	100	100
(II) ખર્ચાઓ :					
(i) પુન:વેચાણ માટેની ખરીદી		15,00,000	20,62,500	50	55
(ii) કર્મચારી લાભનાં ખર્ચાઓ		3,00,000	2,50,000	10	6.67
(iii) નાણાકીય ખર્ચાઓ		1,80,000	2,25,000	6	6
(iv) ઘસારો અને માંડી વાળેલ રકમો		2,70,000	3,00,000	9	8
કુલ ખર્ચાઓ		22,50,000	28,37,500	75	75.67
(III) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		7,50,000	9,12,500	25	24.33
(IV) બાદ : આવકવેરો 30 %		2,25,000	2,73,750	7.5	7.30
(V) આવકવેરા પછીનો નફો		5,25,000	6,38,750	17.5	17.03

નોંધ : આ ઉદાહરણમાં વેચાણ સિવાય અન્ય આવકો આપવામાં આવેલ નથી. તેથી કુલ ખર્ચાઓની ટકાવારી અને આવકવેરા પહેલાંના નફાની ટકાવારી 100 % થાય (2016માં 75 + 25 = 100 અને 2017માં 75.67 + 24.33 = 100). જો વેચાણ સાથે અન્ય આવકો આપવામાં આવેલ હોય ત્યારે 100 %નો તાળો મળતો નથી. આ અંગે આ પછીના ઉદાહરણમાં સમજૂતી આપવામાં આવેલ છે.

સમજૂતી : (1) પુન:વેચાણ માટેની ખરીદી : આ ખર્ચમાં ગયા વર્ષની સરખામણીમાં 5 %નો વધારો થયો છે. આ ખર્ચ વધારાની અસર નફા પર થાય છે અને નફો ઘટે છે. ખર્ચ વધારાનાં કારણો જાણીને જરૂરી પગલાં લેવામાં આવે છે.

(2) કર્મચારીઓને લગતા ખર્ચા, ઘસારો અને માંડી વાળેલ રકમોની ટકાવારીમાં ઘટાડો થયો છે. ખર્ચના ઘટાડાથી નફામાં વધારો થાય છે. નાણાકીય ખર્ચાની ટકાવારીમાં ફેરફાર નથી.

(3) કુલ ખર્ચાઓમાં ગયા વર્ષની સરખામણીમાં નજીવો વધારો થયો છે, જે 0.67 % જેટલો છે.

(4) કુલ ખર્ચનું પ્રમાણ વધવાથી નફો ઘટ્યો છે અને પરિણામે આવકવેરાની ટકાવારીમાં પણ 7.5 %થી ઘટીને 7.30 % થવા પામ્યો છે.

(5) છેલ્લે આવકવેરા પછીના નફામાં ખર્ચાની ટકાવારી વધવાથી ઘટાડો થયો છે, જે 17.5 % ઘટીને 17.03 % થવા પામ્યો છે.

આમ, નફા-નુકસાનનાં સમાન માપનાં પત્રકનાં આધારે ઉપર મુજબ વિશ્લેષણ કરી શકાય.

ઉદાહરણ 14 : હિમાની લિમિટેડનાં બે વર્ષનાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યાં છે. આ પત્રકોનાં આધારે નફા-નુકસાનનાં સામાન્ય માપનાં પત્રકો તૈયાર કરો.

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
(I) વેચાણની ઊપજો		32,00,000	28,00,000
(II) અન્ય આવકો		6,00,000	4,00,000
(III) કુલ ઊપજો		38,00,000	32,00,000
(IV) ખર્ચાઓ :			
(i) વપરાયેલ માલની પડતર		16,80,000	14,50,000
(ii) પુન:વેચાણ માટેની ખરીદી		3,00,000	2,80,000
(iii) સ્ટોકમાં ફેરફારો		(70,000)	3,70,000
(iv) કર્મચારી લાભનાં ખર્ચાઓ		2,00,000	1,80,000
(v) નાણાકીય પડતરો		1,40,000	90,000
(vi) ઘસારો અને માંડી વાળેલ રકમો		1,00,000	1,00,000
કુલ ખર્ચાઓ		23,50,000	24,70,000
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		14,50,000	7,30,000
(VI) બાદ : આવકવેરો 30 %		4,35,000	2,19,000
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો		10,15,000	5,11,000

જવાબ :

તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017ના રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનું નફા-નુકસાનનું સમાન માપનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		વેચાણ સાથેની ટકાવારી	
		31-3-2016 આંકડા (₹ માં)	31-3-2017 આંકડા (₹ માં)	31-3-2016 ટકાવારી	31-3-2017 ટકાવારી
(I) વેચાણની ઊપજ		28,00,000	32,00,000	100	100
(II) અન્ય આવકો		4,00,000	6,00,000	14.29	18.75
(III) કુલ ઊપજો		32,00,000	38,00,000	114.29	118.75
(IV) ખર્ચાઓ :					
(i) વપરાયેલ માલની પડતર		14,50,000	16,80,000	51.79	52.50
(ii) પુન:વેચાણ માટેની ખરીદી		2,80,000	3,00,000	10.00	9.38
(iii) સ્ટોકમાં ફેરફારો		3,70,000	(70,000)	13.21	(2.19)
(iv) કર્મચારી લાભનાં ખર્ચાઓ		1,80,000	2,00,000	6.43	6.25
(v) નાણાકીય પડતરો		90,000	1,40,000	3.21	4.38
(vi) ઘસારો અને માંડી વાળેલ રકમ		1,00,000	1,00,000	3.57	3.13
કુલ ખર્ચાઓ		24,70,000	23,50,000	88.21	73.44
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		7,30,000	14,50,000	26.07	45.31
(VI) બાદ : આવકવેરો 30 %		2,19,000	4,35,000	7.82	13.59
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો		5,11,000	10,15,000	18.25	31.72

નોંધ : (1) અન્ય આવકોની ટકાવારી પણ વેચાણ સામે શોધવામાં આવે છે.

(2) સ્ટોકના ફેરફારોમાં (70,000) છે એટલે આખરનો સ્ટોક શરૂઆતના સ્ટોક કરતાં વધુ છે. આખરસ્ટોકની વેપાર ખાતામાં જમા અસર થાય છે, જે પડતરમાં ઘટાડો સૂચવે છે.

(3) આ ઉદાહરણમાં વેચાણ સાથે અન્ય આવકો આપેલ હોવાથી આવકવેરા પહેલાંના નફામાં આ આવકો સમાયેલ છે. તેથી તેના કારણે નફાનું પ્રમાણ વધે છે. પણ કરવેરા પહેલાંના નફાની ટકાવારી શોધવા વેચાણનો જ આધાર લેવાય છે.

તેથી કુલ ખર્ચાની ટકાવારી અને આવકવેરા પહેલાંના નફાની ટકાવારીનો સરવાળો 100 % થતો નથી. તે અંગેની સમજૂતી નીચે મુજબ છે :

વિગત	2016	2017
આવકવેરા પહેલાંનો નફો	7,30,000	14,50,000 (અન્ય આવક સહિતનો)
- અન્ય આવકો	4,00,000	6,00,000
આવકવેરા પહેલાંનો નફો	3,30,000	8,50,000 (અન્ય આવક સિવાય)
÷ વેચાણ × 100	28,00,000	32,00,000
આવક પહેલાંના નફાની ટકાવારી	11.79	26.56
+ કુલ ખર્ચાની ટકાવારી	88.21	73.44
કુલ ટકાવારી	100	100

પાકા સરવૈયાનું સમાન માપનું પત્રક : નીચે પ્રમાણે આ અંગેનું માળખું આપવામાં આવેલ છે. પાકા સરવૈયાની વિગતો એમ ને એમ જ દર્શાવવામાં આવે છે. તેમાં બે વર્ષની રકમો દર્શાવવામાં આવે છે. બે કે બેથી વધુ વર્ષની વિગતો હોય તો સરખામણી શક્ય બને છે. આ અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે પાકા સરવૈયાના સરવાળાને આધાર ગણીને જે-તે વર્ષની જવાબદારીઓ અને મિલકતોની જે-તે વર્ષના પાકા સરવૈયાના કુલ સરવાળા સાથે ટકાવારી ગણીને પત્રકમાં દર્શાવવામાં આવે છે. અહીં ઊભા સ્વરૂપે પ્રમાણ શોધવામાં આવે છે. આ બાબત ઉદાહરણ નંબર 15 પરથી સ્પષ્ટ થશે.

પાકા સરવૈયાના સમાન માપનાં પત્રકનો નમૂનો :

તા. અનેના રોજના પાકા સરવૈયાનું સમાન માપનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹ માં)		પાકા સરવૈયાના સરવાળા સાથે ટકાવારી	
		પાછલા વર્ષના આંકડા (₹ માં)	ચાલુ વર્ષના આંકડા (₹ માં)	પાછલા વર્ષની ટકાવારી	ચાલુ વર્ષની ટકાવારી
(I) ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ					
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :					
(અ) શેરમૂડી					
(i) ઈક્વિટી શેરમૂડી					
(ii) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી					
(બ) અનામતો અને વધારો					
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ					
(i) લાંબા ગાળાનાં દેવાં					
(ii) લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ					

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹ માં)		પાકા સરવૈયાના સરવાળા સાથે ટકાવારી	
		પાછલા વર્ષના આંકડા (₹ માં)	ચાલુ વર્ષના આંકડા (₹ માં)	પાછલા વર્ષની ટકાવારી	ચાલુ વર્ષની ટકાવારી
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ (i) ટૂંકા ગાળાનાં દેવાં (ii) વેપારી દેવાં (iii) અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ (iv) ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ કુલ					
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો : (અ) સ્થિર મિલકતો (i) દૃશ્ય મિલકતો (ii) અદૃશ્ય મિલકતો (બ) બિન ચાલુ રોકાણો (ક) લાંબા ગાળાની લોન અને ધિરાણ					
(2) ચાલુ મિલકતો : (i) ચાલુ રોકાણો (ii) સ્ટોક (ii) વેપારી લેણાં (iv) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ (v) ટૂંકા ગાળાની લોન અને ધિરાણ (vi) અન્ય ચાલુ મિલકતો કુલ					

ઉદાહરણ 15 : નીચે ટૂંકમાં આપેલ તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં પાકા સરવૈયાઓના આધારે પાકા સરવૈયાનું સમાન માપનું પત્રક તૈયાર કરો.

તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજનાં પાકાં સરવૈયાં

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
(I) ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ			
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :			
(અ) શેરમૂડી		8,00,000	12,00,000
(બ) અનામતો અને વધારો		4,00,000	3,00,000
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ લાંબા ગાળાનાં દેવાં		6,00,000	4,00,000
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ વેપારી દેવાં		2,00,000	1,00,000
કુલ		20,00,000	20,00,000

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
(II) મિલકતો :			
(1) બિનચાલુ મિલકતો :			
સ્થિર મિલકતો – દૃશ્ય મિલકતો		16,00,000	18,00,000
(2) ચાલુ મિલકતો :			
(i) સ્ટોક		2,50,000	1,25,000
(ii) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ		1,50,000	75,000
કુલ		20,00,000	20,00,000

જવાબ :

તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017ના રોજનાં પાકાં સરવૈયાંનું સમાન માપનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹ માં)		પાકા સરવૈયાના સરવાળા સાથે ટકાવારી	
		31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (ટકાવારીમાં)	31-3-2017 (ટકાવારીમાં)
(I) ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ					
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :					
(અ) શેરમૂડી		12,00,000	8,00,000	60	40
(બ) અનામતો અને વધારો		3,00,000	4,00,000	15	20
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ					
લાંબા ગાળાનાં દેવાં		4,00,000	6,00,000	20	30
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ					
વેપારી દેવાં		1,00,000	2,00,000	05	10
કુલ		20,00,000	20,00,000	100	100
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
સ્થિર મિલકતો – દૃશ્ય મિલકતો		18,00,000	16,00,000	90	80
(2) ચાલુ મિલકતો :					
(i) સ્ટોક		1,25,000	2,50,000	6.25	12.50
(ii) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ		75,000	1,50,000	3.75	7.50
કુલ		20,00,000	20,00,000	100	100

સમજૂતી :

- (1) બંને વર્ષોનાં પાકાં સરવૈયાંનો સરવાળો સરખો છે.
- (2) પાછલા વર્ષની સરખામણીમાં ચાલુ વર્ષે શેરમૂડીનું પ્રમાણ 60 % થી ઘટીને 40 % થયું છે.
- (3) અનામતો અને વધારો, લાંબા ગાળાનાં દેવાં અને ચાલુ જવાબદારીઓમાં ગયા વર્ષની સરખામણીમાં વધારો થયો છે.
- (4) બિનચાલુ મિલકતોનું પ્રમાણ ઘટ્યું છે પણ ચાલુ મિલકતોનું પ્રમાણ વધ્યું છે.

જવાબ :

અમદાવાદ લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજનાં
પાકાં સરવૈયાંનું સમાન માપનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમ (₹ માં)		પાકા સરવૈયાના સરવાળા સાથે ટકાવારી	
		31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (ટકાવારીમાં)	31-3-2017 (ટકાવારીમાં)
(I) ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ					
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :					
(અ) શેરમૂડી					
(i) ઈક્વિટી શેરમૂડી		12,00,000	15,00,000	26.67	30.00
(ii) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		10,00,000	10,00,000	22.22	20.00
(બ) અનામતો અને વધારો					
(i) સામાન્ય અનામત		5,00,000	6,00,000	11.11	12.00
(ii) નફા-નુકસાન ખાતું		6,00,000	7,00,000	13.33	14.00
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ					
લાંબા ગાળાનાં દેવાં		5,00,000	4,00,000	11.11	8.00
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ					
(i) ટૂંકા ગાળાનાં દેવાં		4,00,000	5,00,000	8.89	10.00
(ii) અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ		3,00,000	3,00,000	6.67	6.00
કુલ		45,00,000	50,00,000	100	100
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
(અ) સ્થિર મિલકતો					
(i) દૃશ્ય મિલકતો :					
જમીન-મકાન		8,00,000	12,00,000	17.77	24.00
પ્લાન્ટ-યંત્રો		9,00,000	8,00,000	20.00	16.00
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો :					
પેટન્ટ		7,00,000	6,00,000	15.56	12.00
ટ્રેડમાર્ક		7,00,000	9,00,000	15.56	18.00
(બ) બિનચાલુ રોકાણો		5,00,000	5,00,000	11.11	10.00
(2) ચાલુ મિલકતો :					
(i) ચાલુ રોકાણો		4,00,000	5,00,000	8.89	10.00
(ii) સ્ટોક		3,00,000	3,00,000	6.67	6.00
(ii) વેપારી લેણાં		1,00,000	1,00,000	2.22	2.00
(iv) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ		1,00,000	1,00,000	2.22	2.00
કુલ		45,00,000	50,00,000	100	100

ખૂટતી વિગતો અંગેનાં સમાન માપનાં પત્રકો અંગેનાં ઉદાહરણો :

ઉદાહરણ 17 :

શ્રી રામ લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરાં થતાં વર્ષના

નફા-નુકસાનના પત્રકનું સમાન માપનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		વેચાણ સાથેની ટકાવારી	
		31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (ટકાવારીમાં)	31-3-2017 (ટકાવારીમાં)
(I) વેચાણની ઊપજ		25,00,000	30,00,000	100	100
(II) ખર્ચાઓ :					
(i) વપરાયેલ માલની પડતર		?	?	75	78
(ii) નાણાકીય ખર્ચાઓ		?	?	9.6	8
(iii) ઘસારો		?	?	3	4
કુલ ખર્ચાઓ		21,90,000	27,00,000	87.6	90
(III) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		3,10,000	3,00,000	12.4	10
(IV) બાદ : આવકવેરો 30 %		?	90,000	3.72	3
(V) આવકવેરા પછીનો નફો		?	2,10,000	8.68	7

ઉપરનાં સમાન માપના પત્રકને પૂર્ણ કરો.

જવાબ :

સમજૂતી : નફા-નુકસાનના સમાન માપનાં પત્રકમાં તમામ ઊપજો અને ખર્ચાઓનો આધાર વેચાણ છે. વેચાણમાં અન્ય ઊપજો અને ખર્ચાઓનું પ્રમાણ શોધવામાં આવે છે. જેનું સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{જે-તે ઊપજ/ખર્ચની વેચાણ સાથે ટકાવારી} = \frac{\text{જે-તે વર્ષની ઊપજ/ખર્ચની રકમ રૂપિયામાં}}{\text{જે-તે વર્ષના કુલ વેચાણની ઊપજ રૂપિયામાં}} \times 100$$

અહીં રકમના બદલે ખર્ચની વેચાણ સાથેની ટકાવારી આપી છે. જેના આધારે જે-તે ખર્ચની રકમ શોધવી પડે. જે નીચે પ્રમાણે શોધાય.

$$\text{જે-તે વર્ષની ઊપજ/ખર્ચની રકમ રૂપિયામાં} = \frac{\text{જે-તે વર્ષના કુલ વેચાણની ઊપજ} \times \text{જે-તે વર્ષની ઊપજ/ખર્ચ/આવકવેરાની ટકાવારી}}{100}$$

ક્રમ	વિગત	2016	2017
(1)	વપરાયેલ માલની પડતર	$\frac{25,00,000 \times 75}{100} = ₹ 18,75,000$	$\frac{30,00,000 \times 78}{100} = ₹ 23,40,000$
(2)	નાણાકીય ખર્ચાઓ	$\frac{25,00,000 \times 9.6}{100} = ₹ 2,40,000$	$\frac{30,00,000 \times 8}{100} = ₹ 2,40,000$
(3)	ઘસારો	$\frac{25,00,000 \times 3}{100} = ₹ 75,000$	$\frac{30,00,000 \times 4}{100} = ₹ 1,20,000$
(4)	આવકવેરો	$\frac{25,00,000 \times 3.72}{100} = ₹ 93,000$	—
(5)	આવકવેરા પછીનો નફો	$\frac{25,00,000 \times 8.68}{100} = ₹ 2,17,000$	—

શ્રી રામ લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનાં નફા-નુકસાન પત્રકમાં સમાન માપનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		વેચાણ સાથેની ટકાવારી	
		31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (ટકાવારીમાં)	31-3-2017 (ટકાવારીમાં)
(I) વેચાણની ઊપજ		25,00,000	30,00,000	100	100
(II) ખર્ચાઓ :					
(i) વપરાયેલ માલની પડતર		18,75,000	23,40,000	75	78
(ii) નાણાકીય ખર્ચાઓ		2,40,000	2,40,000	9.6	8
(iii) ઘસારો		75,000	1,20,000	3	4
કુલ ખર્ચાઓ		21,90,000	27,00,000	87.6	90
(III) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		3,10,000	3,00,000	12.4	10
(IV) બાદ : આવકવેરો 30 %		93,000	90,000	3.72	3
(V) આવકવેરા પછીનો નફો		2,17,000	2,10,000	8.68	7

ઉદાહરણ 18 : શાહનવાઝ લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનાં નફા-નુકસાન પત્રકો પરથી સમાન માપનાં પત્રકની અધૂરી વિગતો શોધીને સમાન માપનું પત્રક પૂર્ણ સ્વરૂપે તૈયાર કરો.

નફા-નુકસાનના પત્રકનું સમાન માપનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		વેચાણ સાથેની ટકાવારી	
		31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (ટકાવારીમાં)	31-3-2017 (ટકાવારીમાં)
(I) વેચાણની ઊપજો		9,00,000	16,00,000	100	100
(II) અન્ય આવકો		?	2,40,000	10	15
(III) કુલ આવકો (I + II)			18,40,000	110	115
(IV) ખર્ચાઓ :					
(i) ચોખ્ખી ખરીદી		?	11,20,000	68	70
(ii) સ્ટોકમાં ફેરફારો		?	(1,12,000)	(05)	(07)
(iii) ઘસારો		?	1,92,000	7	12
(iv) અન્ય ખર્ચાઓ		?	1,60,000	8	10
કુલ ખર્ચાઓ		?	13,60,000	78	85
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		2,88,000	?	32	30
(VI) બાદ : આવકવેરો 30 %		86,400	?	9.6	9
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો		2,01,600	?	22.4	21

જવાબ :

સમજૂતી : જરૂરી ગણતરીઓ :

ક્રમ	વિગત	2016	ક્રમ	વિગત	2017
(1)	અન્ય આવક	$\frac{9,00,000 \times 10}{100}$ = ₹ 90,000	(1)	આવકવેરા પહેલાંનો નફો	$\frac{16,00,000 \times 30}{100}$ = ₹ 4,80,000
(2)	ચોખ્ખી ખરીદી	$\frac{9,00,000 \times 68}{100}$ = ₹ 6,12,000	(2)	આવકવેરો	$\frac{16,00,000 \times 9}{100}$ = ₹ 1,44,000
(3)	સ્ટોકમાં ફેરફારો	$\frac{9,00,000 \times (5)}{100}$ = (₹ 45,000)	(3)	આવકવેરા પછીનો નફો	$\frac{16,00,000 \times 21}{100}$ = ₹ 3,36,000
(4)	ઘસારો	$\frac{9,00,000 \times 7}{100}$ = ₹ 63,000			
(5)	અન્ય ખર્ચાઓ	$\frac{9,00,000 \times 8}{100}$ = ₹ 72,000			
(6)	કુલ ખર્ચાઓ	$\frac{9,00,000 \times 78}{100}$ = ₹ 7,02,000			

શાહનવાઝ લિમિટેડનાં 31-3-2016 અને 31-3-2017ના રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનું
નફા-નુકસાનનું પત્રકના સમાન માપનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		વેચાણ સાથેની ટકાવારી	
		31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (ટકાવારીમાં)	31-3-2017 (ટકાવારીમાં)
(I) વેચાણની ઊપજ		9,00,000	16,00,000	100	100
(II) અન્ય આવકો		90,000	2,40,000	10	15
(III) કુલ આવકો (I + II)		9,90,000	18,40,000	110	115
(IV) ખર્ચાઓ :					
(i) ચોખ્ખી ખરીદી		6,12,000	11,20,000	68	70
(ii) સ્ટોકમાં ફેરફાર		(45,000)	(1,12,000)	(05)	(07)
(iii) ઘસારો		63,000	1,92,000	7	12
(iv) અન્ય ખર્ચાઓ		72,000	1,60,000	8	10
કુલ ખર્ચાઓ		7,02,000	13,60,000	78	85
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		2,88,000	4,80,000	32	30
(VI) બાદ : આવકવેરો 30 %		86,400	1,44,000	9.6	9
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો		2,01,600	3,36,000	22.4	21

નોંધ : તમામ ગણતરીઓ સાચી છે કે નહિ તે ચકાસવા માટે કોઈ પણ એક વિગતના આધારે અન્ય વિગતની રકમ શોધવી. દા.ત., 2017માં ચોખ્ખી ખરીદીની ટકાવારી 70 છે અને તેની રકમ ₹ 11,20,000 છે તેના આધારે આવકવેરાની ટકાવારીના આધારે આવકવેરાની રકમ શોધી શકાય, જે નીચે મુજબ છે :

$$= \frac{\text{ચોખ્ખી ખરીદીની રકમ}}{\text{ચોખ્ખી ખરીદીની ટકાવારી}} \times \text{આવકવેરાની ટકાવારી}$$

$$= \frac{11,20,000}{70} \times 9 = ₹ 1,44,000$$

તે જ પ્રમાણે ઘસારાની રકમ પણ શોધી શકાય :

$$= \frac{11,20,000}{70} \times 12 = ₹ 1,92,000$$

ઉદાહરણ 19 : અમરનાથ લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં રોજનાં પાકાં સરવૈયાનાં સમાન માપનાં પત્રકની અધૂરી વિગતો શોધી સમાન માપનું પત્રક પૂર્ણ સ્વરૂપે તૈયાર કરો.

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		પાકા સરવૈયાના સરવાળા સાથેની ટકાવારી	
		31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (ટકાવારીમાં)	31-3-2017 (ટકાવારીમાં)
(I) ઈકિવટી અને જવાબદારીઓ					
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :					
(અ) શેરમૂડી		14,00,000	?	50	50
(બ) અનામતો અને વધારો		3,50,000	?	12.5	10
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ					
લાંબા ગાળાનાં દેવાં		7,00,000	?	25	30
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ					
(i) વેપારી દેવાં		2,00,000	?	7.14	8
(ii) અન્ય જવાબદારીઓ		1,50,000	?	5.36	2
કુલ		28,00,000	42,00,000	100	100
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
(અ) સ્થિર મિલકતો					
(i) દૃશ્ય મિલકતો		?	20,00,000	45	47.62
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો		?	15,70,000	40	37.38
(2) ચાલુ મિલકતો :					
(i) વેપારી લેણાં		?	5,00,000	10	11.90
(ii) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ		?	1,30,000	5	3.10
કુલ		28,00,000	42,00,000	100	100

સમજૂતી અને જવાબ :

પાકા સરવૈયાનાં સમાન માપનાં પત્રકોમાં તમામ મિલકતો અને જવાબદારીઓનો આધાર પાકાં સરવૈયાનો સરવાળો છે. પાકા સરવૈયાના કુલ સરવાળામાં મિલકતો અને જવાબદારીઓનું પ્રમાણ શોધવામાં આવે છે, જેનું સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{દેવાં/મિલકતની પાકા સરવૈયાનાં} = \frac{\text{જે-તે જવાબદારી/મિલકતની રકમ}}{\text{જે-તે વર્ષના પાકા સરવૈયાનો સરવાળો}} \times 100$$

કુલ સરવાળા સાથે ટકાવારી

અહીં રકમના બદલે પાકા સરવૈયાના સરવાળા સાથેની જવાબદારીઓ અંગેની ટકાવારી આપી છે. જેના આધારે જે-તે જવાબદારીની રકમ શોધવી પડે. જે નીચે પ્રમાણે શોધાય :

જે-તે વર્ષની જવાબદારી/મિલકતની રકમ રૂપિયામાં =

$$\frac{\text{જે-તે વર્ષના પાકા સરવૈયાનો સરવાળો} \times \text{જે-તે જવાબદારી/મિલકતની ટકાવારી}}{100}$$

ક્રમ	વિગત	2017 (ઈક્વિટી-જવાબદારી બાજુ)	ક્રમ	વિગત	2016 (મિલકતો બાજુ)
(1)	શેરમૂડી	$\frac{42,00,000 \times 50}{100}$ = ₹ 21,00,000	(1)	દૃશ્ય મિલકતો	$\frac{28,00,000 \times 45}{100}$ = ₹ 12,60,000
(2)	અનામતો અને વધારો	$\frac{42,00,000 \times 10}{100}$ = ₹ 4,20,000	(2)	અદૃશ્ય મિલકતો	$\frac{28,00,000 \times 40}{100}$ = ₹ 11,20,000
(3)	લાંબા ગાળાનાં દેવાં	$\frac{42,00,000 \times 30}{100}$ = ₹ 12,60,000	(3)	વેપારી લેણાં	$\frac{28,00,000 \times 10}{100}$ = ₹ 2,80,000
(4)	વેપારી દેવાં	$\frac{42,00,000 \times 8}{100}$ = ₹ 3,36,000	(4)	રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	$\frac{28,00,000 \times 5}{100}$ = ₹ 1,40,000
(5)	અન્ય જવાબદારીઓ	$\frac{42,00,000 \times 2}{100}$ = ₹ 84,000			

અમરનાથ લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017ના રોજનાં

પાકાં સરવૈયાંનું સમાન માપનું પત્રક

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		પાકાં સરવૈયાંના સરવાળા સાથેની ટકાવારી	
		31-3-2016	31-3-2017	31-3-2016	31-3-2017
(I) ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ					
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :					
(અ) શેરમૂડી		14,00,000	21,00,000	50	50
(બ) અનામતો અને વધારો		3,50,000	4,20,000	12.5	10
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ					
લાંબા ગાળાનાં દેવાં		7,00,000	12,60,000	25	30
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ					
(i) વેપારી દેવાં		2,00,000	3,36,000	7.14	8
(ii) અન્ય જવાબદારીઓ		1,50,000	84,000	5.36	2
કુલ		28,00,000	42,00,000	100	100

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		પાકા સરવૈયાના સરવાળા સાથે ટકાવારી	
		31-3-2016	31-3-2017	31-3-2016	31-3-2017
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
(અ) સ્થિર મિલકતો					
(i) દૃશ્ય મિલકતો					
		12,60,000	20,00,000	45	47.62
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો					
		11,20,000	15,70,000	40	37.38
(2) ચાલુ મિલકતો :					
(i) વેપારી લેણાં					
		2,80,000	5,00,000	10	11.90
(ii) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ					
		1,40,000	1,30,000	5	3.10
કુલ					
		28,00,000	42,00,000	100	100

ઉદાહરણ 20 : દાહોદ લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં રોજનાં પાકાં સરવૈયાનાં સમાન માપનાં પત્રકોની ખૂટતી વિગતો શોધો.

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		પાકા સરવૈયાના સરવાળા સાથે ટકાવારી	
		31-3-2016	31-3-2017	31-3-2016	31-3-2017
(I) ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ					
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :					
(અ) શેરમૂડી					
(i) ઈક્વિટી શેરમૂડી					
		?	14,52,000	20	22
(ii) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી					
		?	7,26,000	10	11
(બ) અનામતો અને વધારો					
(i) સામાન્ય અનામત					
		?	3,63,000	10	5.5
(ii) નફા-નુકસાન ખાતું					
		?	14,52,000	20	22
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ					
(i) 15 %ના ડિબેન્ચર					
		?	7,26,000	10	11
(ii) BOBની લોન					
		?	7,26,000	10	11
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ					
(i) ટૂંકા ગાળાનાં દેવાં					
		?	3,63,000	8	5.5
(ii) અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ					
		?	3,63,000	7	5.5
(iii) ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ					
		?	4,29,000	5	6.5
કુલ					
		50,00,000	66,00,000	100	100

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		પાકા સરવૈયાના સરવાળા સાથે ટકાવારી	
		31-3-2016	31-3-2017	31-3-2016	31-3-2017
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
(અ) સ્થિર મિલકતો					
(i) દૃશ્ય મિલકતો					
જમીન		15,00,000	19,80,000	30	?
પ્લાન્ટ-યંત્રો		5,00,000	6,60,000	10	?
મકાન		7,50,000	11,88,000	15	?
(બ) બિનચાલુ રોકાણો		10,00,000	7,92,000	20	?
(2) ચાલુ મિલકતો :					
(i) ચાલુ રોકાણો					
		5,00,000	9,90,000	10	?
(ii) સ્ટોક					
		5,00,000	6,60,000	10	?
(iii) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ					
		2,50,000	3,30,000	5	?
કુલ		50,00,000	66,00,000	100	100

સમજૂતી :

આ મિશ્ર સ્વરૂપનું ઉદાહરણ છે. જેમાં,

(1) 2016ના વર્ષ માટે ટકાવારી પરથી રકમો શોધવાની છે. જેના માટે નીચેના સૂત્રનો ઉપયોગ થાય.

$$2016ના વર્ષની ઇક્વિટી-જવાબદારી = \frac{2016ના પાકા સરવૈયાનો સરવાળો \times જે-તે જવાબદારીની ટકાવારી બાજુની રકમો રૂપિયામાં}{100}$$

(2) 2017ના વર્ષ માટે મિલકતોની રકમો પરથી ટકાવારી શોધવાની છે. જેના માટે નીચેના સૂત્રનો ઉપયોગ થાય.

$$મિલકતની પાકા સરવૈયાના કુલ સરવાળા સાથે ટકાવારી = \frac{જે-તે મિલકતની રકમ}{પાકા સરવૈયાનો સરવાળો} \times 100$$

જરૂરી ગણતરીઓ :

ક્રમ	વિગત	2016 (ઇક્વિટી જવાબદારી બાજુ) (₹માં)	ક્રમ	વિગત	2017 (મિલકતો બાજુ) (ટકાવારીમાં)
(1)	ઇક્વિટી શેરમૂડી	$\frac{50,00,000 \times 20}{100}$ = ₹ 10,00,000	(1)	જમીન	$\frac{19,80,000}{66,00,000} \times 100$ = 30 %
(2)	પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	$\frac{50,00,000 \times 10}{100}$ = ₹ 5,00,000	(2)	પ્લાન્ટ-યંત્રો	$\frac{6,60,000}{66,00,000} \times 100$ = 10 %
(3)	સામાન્ય અનામત	$\frac{50,00,000 \times 10}{100}$ = ₹ 5,00,000	(3)	મકાન	$\frac{11,88,000}{66,00,000} \times 100$ = 18 %

ક્રમ	વિગત	2016 (ઈક્વિટી જવાબદારી બાજુ) (₹માં)	ક્રમ	વિગત	2017 (મિલકતો બાજુ) (ટકાવારીમાં)
(4)	નફા-નુકસાન ખાતું	$\frac{50,00,000 \times 20}{100}$ = ₹ 10,00,000	(4)	બિનચાલુ રોકાણો	$\frac{7,92,000}{66,00,000} \times 100$ = 12 %
(5)	15 %ના ડિબેન્ચર	$\frac{50,00,000 \times 10}{100}$ = ₹ 5,00,000	(5)	ચાલુ રોકાણો	$\frac{9,90,000}{66,00,000} \times 100$ = 15 %
(6)	BOBની લોન	$\frac{50,00,000 \times 10}{100}$ = ₹ 5,00,000	(6)	સ્ટોક	$\frac{6,60,000}{66,00,000} \times 100$ = 10 %
(7)	ટૂંકા ગાળાનાં દેવાં	$\frac{50,00,000 \times 8}{100}$ = ₹ 4,00,000	(7)	રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	$\frac{3,30,000}{66,00,000} \times 100$ = 5 %
(8)	અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ	$\frac{50,00,000 \times 7}{100}$ = ₹ 3,50,000			
(9)	ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ	$\frac{50,00,000 \times 5}{100}$ = ₹ 2,50,000			

સ્વાધ્યાય

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :

- નીચેનામાંથી કયું વિશ્લેષણ પક્ષકારો આધારિત વર્ગીકરણ દર્શાવે છે ?
 - બાહ્ય વિશ્લેષણ
 - આંતરિક વિશ્લેષણ
 - ટૂંકા ગાળાનું વિશ્લેષણ
 - ઊંડા ગાળાનું વિશ્લેષણ
- સામાન્ય રીતે નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણમાં કેટલી બાબતોનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે ?
 - 1
 - 2
 - 3
 - 4
- મિલકતોના ઉપયોગ અંગેની માહિતીનું વિશ્લેષણ આપે છે.
 - નફાકારકતા
 - તરલતા
 - સધ્ધરતા
 - કાર્યક્ષમતા
- નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ
 - ફક્ત પરિણામો રજૂ કરે છે
 - ઐતિહાસિક માહિતી પૂરી પાડે છે
 - અર્થઘટન કરે છે
 - ઉપરમાંથી એકેય નહિ
- એક કંપનીના ચાલુ વર્ષના ખર્ચાઓ ₹ 6,00,000 છે અને તેમાં પાછલા વર્ષની સરખામણીમાં 20 % વધારો થયો હોય તો પાછલા વર્ષના ખર્ચા કેટલા હશે ?
 - ₹ 1,20,000
 - ₹ 5,00,000
 - ₹ 7,20,000
 - ઉપરના એકેય નહિ

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

- (1) નાણાકીય વિશ્લેષણ એટલે શું ?
- (2) પક્ષકારોના આધારે નાણાકીય વિશ્લેષણના પ્રકારો જણાવો.
- (3) સમયના આધારે નાણાકીય વિશ્લેષણના પ્રકારો જણાવો.
- (4) આડું વિશ્લેષણ એટલે શું ?
- (5) ઊભું વિશ્લેષણ એટલે શું ?

3. ટૂંકમાં જવાબ આપો :

- (1) નાણાકીય વિશ્લેષણના જુદા જુદા પ્રકારો જણાવો.
- (2) નાણાકીય વિશ્લેષણના કોઈ પણ ત્રણ હેતુઓ ચર્ચો.
- (3) નાણાકીય વિશ્લેષણના કોઈ પણ ત્રણ ઉપયોગો ચર્ચો.
- (4) નાણાકીય વિશ્લેષણની કોઈ પણ ત્રણ મર્યાદાઓ ચર્ચો.
- (5) નાણાકીય વિશ્લેષણના ઉપયોગકર્તાઓ જણાવો.
- (6) તુલનાત્મક નાણાકીય પત્રકોનું મહત્ત્વ સમજાવો.
- (7) નાણાકીય વિશ્લેષણના તબક્કાઓ ટૂંકમાં ચર્ચો.
- (8) તુલનાત્મક પત્રકો સમજાવો.
- (9) સમાન માપનાં પત્રકો સમજાવો.

4. સમાન કંપની લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનાં સંક્ષિપ્ત નફા-નુકસાનના પત્રક નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યાં છે. તેના આધારે તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક બનાવો.

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
વેચાણની ઊપજો		33,00,000	22,00,000
અન્ય આવકો		2,25,000	1,50,000
ખર્ચાઓ		23,76,000	15,40,000
આવકવેરાનો દર 30 %			

5. સૃષ્ટિ કંપની લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકો ટૂંકમાં નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યાં છે. તેનાં આધારે તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક બનાવો.

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
વેચાણની ઊપજો		25,35,000	19,50,000
અન્ય આવકો		2,85,000	1,90,000
વપરાયેલ માલની પડતર		11,40,000	9,50,000
નાણાકીય ખર્ચાઓ		90,000	1,50,000
ઘસારો		60,000	60,000
અન્ય ખર્ચાઓ		4,25,000	3,40,000
આવકવેરાનો દર 30 % હતો.			

6. શંકર કંપની લિમિટેડના તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યાં છે. તેના આધારે તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક બનાવો.

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
વેચાણની ઊપજો		60,75,000	45,00,000
અન્ય આવકો		7,00,000	10,00,000
ખર્ચાઓ :			
વપરાયેલ માલની પડતર		36,00,000	30,00,000
પુનઃવેચાણ માટેની ચોખ્ખી ખરીદી		2,70,000	2,00,000
સ્ટોકના ફેરફારો		90,000	70,000
કર્મચારી લાભનાં ખર્ચાઓ		5,60,000	4,00,000
નાણાકીય ખર્ચાઓ		1,35,000	90,000
ઘસારો અને માંડી વાળેલ રકમો		1,05,000	70,000
આવકવેરાનો દર 30 % હતો.			

7. મીના કંપની લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં રોજ પૂરા થતાં વર્ષનાં નીચે આપેલાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકો પરથી તુલનાત્મક નફા-નુકસાનનું પત્રક બનાવો.

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
વેચાણની ઊપજ		45,00,000	52,00,000
અન્ય આવકો		2,00,000	10,00,000
ચોખ્ખી ખરીદી		32,00,000	38,00,000
અન્ય ખર્ચાઓ (વેચાણની ટકાવારી)		22 %	18 %
સ્ટોકના ફેરફારો		(2,00,000)	(1,00,000)
આવકવેરાનો દર 30 %			

8. કલ્પના કંપની લિમિટેડનાં નીચે આપવામાં આવેલાં તુલનાત્મક પત્રકની ખૂટતી વિગતો શોધો.

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (₹ માં)	વધારો/ઘટાડો (% માં)
1	2	3	4	5(4 - 3)	6 $(\frac{5}{3} \times 100)$
(I) વેચાણની ઊપજ		?	15,00,000	5,00,000	50
(II) ખર્ચાઓ :					
(i) ખરીદી		?	7,20,000	1,20,000	20
(ii) સ્ટોકના ફેરફારો		?	1,50,000	—	—
(iii) ઘસારો		?	1,00,000	50,000	100
કુલ ખર્ચાઓ		?	9,70,000	1,70,000	21.25
(III) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		?	5,30,000	3,30,000	165
(IV) બાદ : આવકવેરા (30 %)		?	1,59,000	99,000	165
(V) આવકવેરા પછીનો નફો		?	3,71,000	2,31,000	165

9. સ્મોલ કંપની લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં રોજનાં પાકાં સરવૈયાં નીચે પ્રમાણે છે. તેના આધારે તુલનાત્મક પાકાં સરવૈયાં તૈયાર કરો.

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
(I) ઇક્વિટી અને જવાબદારીઓ			
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :			
(અ) શેરમૂડી			
(i) ઇક્વિટી શેરમૂડી		22,00,000	17,00,000
(ii) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		10,00,000	12,00,000
(બ) અનામતો અને વધારો			
(i) સામાન્ય અનામત		2,40,000	2,00,000
(ii) નફા-નુકસાન ખાતું		2,10,000	1,80,000
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ			
10 %ના ડિબેન્ચર		6,00,000	8,00,000
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ			
(i) ટૂંકા ગાળાનાં દેવાં		90,000	45,000
(ii) વેપારી દેવાં		90,000	1,35,000
(iii) અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ		70,000	70,000
કુલ		45,00,000	43,30,000
(II) મિલકતો :			
(1) બિનચાલુ મિલકતો :			
(અ) સ્થિર મિલકતો			
(i) દૃશ્ય મિલકતો : યંત્રો		16,00,000	15,00,000
ફર્નિચર		6,00,000	5,00,000
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો : પાઘડી		80,000	1,00,000
પેટન્ટ		7,50,000	7,30,000
(બ) બિનચાલુ રોકાણો		9,00,000	8,00,000
(2) ચાલુ મિલકતો :			
(i) સ્ટોક		1,80,000	1,60,000
(ii) વેપારી લેણાં		1,80,000	2,00,000
(iii) ચાલુ રોકાણો		1,40,000	2,70,000
(iv) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ		70,000	70,000
કુલ		45,00,000	43,30,000

10. શિવાની કંપની લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને 31-3-2017નાં પાકાં સરવૈયાંનાં તુલનાત્મક પત્રકો આપવામાં આવ્યાં છે, તેની ખૂટતી વિગતો શોધો.

વિગત 1	નોંધ નંબર 2	31-3-2016 (₹ માં) 3	31-3-2017 (₹ માં) 4	વધારો/ઘટાડો (₹ માં) 5(4 - 3)	વધારો/ઘટાડો (% માં) 6 ($\frac{5}{3} \times 100$)
(I) ઈકિવટી અને જવાબદારીઓ					
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :					
(અ) શેરમૂડી					
ઈકિવટી શેરમૂડી		24,00,000	?	?	25.00
(બ) અનામતો અને વધારો		12,00,000	?	?	25.00
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ					
(i) 10 %ના રિબેન્ચર		10,00,000	?	?	20.00
(ii) 11 %ની બેન્ક લોન		12,00,000	?	?	25.00
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ		2,00,000	?	?	5.00
કુલ		60,00,000	?	?	23.50
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
(i) દૃશ્ય મિલકતો		?	32,10,000	2,10,000	?
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો		?	22,00,000	2,00,000	?
(2) ચાલુ મિલકતો		?	20,00,000	10,00,000	?
કુલ		?	74,10,000	14,10,000	?

11. નીચે આપેલાં બે વર્ષનાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકો પરથી નફા-નુકસાનનાં સમાન માપનાં પત્રકમાં તૈયાર કરો.

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
(I) વેચાણની ઊપજો		48,00,000	40,00,000
(II) અન્ય ઊપજો (આવકો)		4,80,000	2,40,000
(III) કુલ આવકો		52,80,000	42,40,000
(IV) ખર્ચાઓ :			
(i) વપરાયેલ માલની પડતર		26,40,000	20,80,000
(ii) ચોખ્ખી ખરીદી		2,40,000	1,60,000
(iii) સ્ટોકમાં ફેરફારો		(2,40,000)	1,20,000
(iv) કર્મચારી લાભનાં ખર્ચાઓ		7,20,000	6,00,000
(v) નાણાકીય ખર્ચાઓ		4,80,000	4,80,000
(vi) ઘસારો		5,76,000	4,00,000
કુલ ખર્ચાઓ		44,16,000	38,40,000
(V) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		8,64,000	4,00,000
(VI) બાદ : આવકવેરો 30 %		2,59,200	1,20,000
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો		6,04,800	2,80,000

12. નીચે આપેલાં બે વર્ષનાં સમાન માપનાં નફા-નુકસાનનાં પત્રકોની ખૂટતી વિગતો શોધો.

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		વેચાણ સાથેની ટકાવારી	
		31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (ટકાવારીમાં)	31-3-2016 (ટકાવારીમાં)
(I) વેચાણની ઊપજ		45,00,000	60,00,000	100	100
(II) ખર્ચાઓ :					
(i) માલની પડતર		?	?	68	70
(ii) નાણાકીય ખર્ચાઓ		?	?	10	12
(iii) ઘસારો		?	?	2	3
કુલ ખર્ચાઓ		36,00,000	51,00,000	80	85
(III) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		9,00,000	9,00,000	20	15
(IV) બાદ : આવકવેરો 30 %		?	?	?	?
(V) આવકવેરા પછીનો નફો		?	?	?	?

13. સૌરાષ્ટ્ર કંપની લિમિટેડનાં બે વર્ષનાં પાકાં સરવૈયાં નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યાં છે. સમાન માપનું પત્રક તૈયાર કરો.

વિગતો	નોંધ નંબર	31-3-2017 (₹ માં)	31-3-2016 (₹ માં)
(I) ઈકિવટી અને જવાબદારીઓ			
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :			
(અ) શેરમૂડી			
(i) ઈકિવટી શેરમૂડી		25,00,000	25,00,000
(ii) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		15,00,000	—
(બ) અનામતો અને વધારો			
(i) સામાન્ય અનામત		8,00,000	6,00,000
(ii) નફા-નુકસાન ખાતું		4,50,000	6,00,000
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ			
9 % બેન્ક લોન		15,00,000	15,00,000
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ			
(i) ટૂંકા ગાળાનાં દેવાં		6,00,000	2,00,000
(ii) અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ		1,50,000	6,00,000
કુલ		75,00,000	60,00,000

વિગત	નોંધ નંબર	રકમો (₹ માં)		પાકા સરવૈયાના સરવાળા સાથે ટકાવારી	
		31-3-2016	31-3-2017	31-3-2016	31-3-2017
(II) મિલકતો :					
(1) બિનચાલુ મિલકતો :					
(અ) સ્થિર મિલકતો					
(i) દૃશ્ય મિલકતો		10,20,000	?	?	35
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો		6,80,000	?	?	30
(બ) બિનચાલુ રોકાણો		8,50,000	?	?	22
(2) ચાલુ મિલકતો					
(i) વેપારી લેણાં		3,40,000	?	?	3
(ii) સ્ટોક		2,38,000	?	?	8
(iii) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ		2,72,000	?	?	2
કુલ		34,00,000	50,00,000	100	100

5

હિસાબી ગુણોત્તરો અને વિશ્લેષણ (Accounting Ratios and Analysis)

1. પ્રસ્તાવના	7. નફાકારકતાના ગુણોત્તરો
2. ગુણોત્તરોની વિશેષતા	8. તરલતાના ગુણોત્તરો
3. ગુણોત્તર વિશ્લેષણના હેતુઓ	9. સધ્ધરતાના ગુણોત્તરો
4. ગુણોત્તર વિશ્લેષણની મર્યાદાઓ	10. કાર્યક્ષમતાના ગુણોત્તરો
5. ગુણોત્તરોની રજૂઆત	— સ્વાધ્યાય
6. ગુણોત્તરોનું વર્ગીકરણ	

1. પ્રસ્તાવના (Introduction)

ધંધાકીય એકમનાં નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવેલ માહિતીને સમજવામાં સરળતા ઊભી કરે છે. આ સરળતાના કારણે વિવિધ પક્ષકારોને રોકાણ અંગેના પોતાના નિર્ણયો લેવામાં ખૂબ જ અનુકૂળતા રહે છે. આ અનુસંધાને આ અગાઉના પ્રકરણમાં તુલનાત્મક પત્રકો અને સમાન માપનાં પત્રકો અંગે જાણકારી પ્રાપ્ત કરી. નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણમાં અન્ય એક સાધન-ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો પણ સમાવેશ થાય છે. ગુણોત્તર વિશ્લેષણ, એ નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણનું પ્રણાલિકાગત અને વધુ ઉપયોગમાં લેવાતું સાધન છે.

વ્યાખ્યા અને સમજૂતી :

I. M. Pandey જણાવે છે કે “બે હિસાબી આંકડાઓ વચ્ચેનો સંબંધ જે ગાણિતિક રીતે દર્શાવેલ હોય તેને ગુણોત્તર (નાણાકીય ગુણોત્તર) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.” ગુણોત્તર એ નાણાકીય માહિતીને સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે રજૂ કરે છે અને ધંધાકીય એકમની કામગીરીના ગુણાત્મક નિર્ણયો લેવામાં મદદરૂપ થાય છે.

નાણાકીય પત્રકો હિસાબી આંકડાઓ દર્શાવે છે. નાણાકીય પત્રકોનાં વિવિધ અંગો જેવાં કે કાચો નફો, ચોખ્ખો નફો, વેચાણ, ઈક્વિટી શેરમૂડી, ઈક્વિટી શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો, ચાલુ દેવાં, ચાલુ મિલકતો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. બે સુસંગત અંગો વચ્ચે નિર્ધારિત સંબંધના આધારે હિસાબી વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. અગાઉ ચર્ચા કર્યા પ્રમાણે કાચો નફો અને વેચાણ બે સુસંગત અંગો છે. હિસાબી દૃષ્ટિએ બંને વચ્ચે સંબંધ છે. ધારો કે વેચાણ ₹ 3,00,000 છે અને કાચો નફો ₹ 90,000 છે.

અહીં ₹ 90,000 એ આંકડાકીય માહિતી જ રજૂ કરે છે. આ રકમ કોઈ વિશ્લેષણ આધારિત અર્થઘટન સમજાવતી નથી. આ જ માહિતીને ગુણોત્તર સ્વરૂપે રજૂ કરવામાં આવે તો કાચા નફાનો ગુણોત્તર (%) = $\frac{\text{કાચો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$

$$\begin{aligned} \text{તેથી કાચા નફાનો ગુણોત્તર} &= \frac{90,000}{3,00,000} \times 100 \\ &= 30 \% \end{aligned}$$

આ વિશ્લેષણ દર્શાવે છે કે દરેક ₹ 100ના વેચાણમાં કાચો નફો ₹ 30નો છે. આમ, ગુણોત્તરના કારણે હિસાબી આંકડાઓને ઉપયોગસભર સ્વરૂપે રજૂ કરી શકાય છે. આ અંગે વિગતવાર ચર્ચા હવે પછી કરવામાં આવેલ છે.

2. ગુણોત્તરોની વિશેષતા (Peculiarity of Ratio) :

નાણાકીય પત્રકોના ઉપયોગી અર્થઘટન માટે ગુણોત્તર વિશ્લેષણમાં તુલના(સરખામણી)નો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. વ્યક્તિગત ગુણોત્તર કોઈ પણ પ્રકારની અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ અંગે નિર્દેશ કરતો નથી. તેની સરખામણી કોઈ ધોરણ સાથે કરવી જોઈએ. દા.ત., ઉપરના ઉદાહરણમાં કાચા નફાનો ગુણોત્તર 30 % છે જે સારી કે ખરાબ પરિસ્થિતિ અંગે નિર્દેશ કરતો નથી. તે ફક્ત પરિણામ જ રજૂ કરે છે. તેથી જ્યારે ગુણોત્તરોની કોઈ ધોરણ સાથે સરખામણી કરવામાં આવે ત્યારે જ તેની ઉપયોગીતા સાબિત થાય છે. આ ધોરણો નીચે પ્રમાણે હોઈ શકે. તેમની સાથે સરખામણી કરવાથી સારા-ખરાબ પરિણામની જાણકારી મેળવી શકાય.

- ભૂતકાળનાં નાણાકીય પત્રકોના આધારે ગણાયેલા ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી
- પેઢી દ્વારા વિકસાવેલા ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી
- ઉદ્યોગના ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી
- હરીફોના ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી

કાચા નફાનો ગુણોત્તર એ આવકનો ગુણોત્તર છે. ધારો કે ગયા વર્ષે આ ગુણોત્તર 25 % હોય અને ચાલુ વર્ષે 30 % હોય તો ચાલુ વર્ષે ધંધાની કાચા નફાની સ્થિતિમાં વૃદ્ધિ થઈ છે તેમ કહેવાય. ગયા વર્ષનો ગુણોત્તર 40 % હોય તો ચાલુ વર્ષે કાચા નફાની પરિસ્થિતિ પ્રતિકૂળ થઈ છે એમ કહેવાય.

3. ગુણોત્તર વિશ્લેષણના હેતુઓ (Objectives of Ratio Analysis) :

ગુણોત્તર વિશ્લેષણનાં હેતુઓ જ તેનું મહત્ત્વ સમજાવે છે. ગુણોત્તર વિશ્લેષણના કારણે નાણાકીય પત્રકોની વિગતો વધુ સરળ, સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે અને વૈજ્ઞાનિક રીતે સમજી શકાય છે. નાણાકીય પત્રકોમાં હિત ધરાવતા વિવિધ પક્ષકારોની જરૂરિયાતમાં ગુણોત્તર વિશ્લેષણ નિર્ણય લેવામાં મદદ કરે છે. તેના હેતુઓ અથવા મહત્ત્વ નીચે પ્રમાણે છે :

(1) નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણ માટે : નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવેલ વિગતો અંગેની હિસાબી આંકડાકીય માહિતી મળે છે. આ આંકડાઓ કોઈ પણ પ્રકારનું વિશ્લેષણ રજૂ કરતા નથી. ગુણોત્તર વિશ્લેષણ એ નાણાકીય પત્રકોના ઉપયોગકર્તા માટે નિર્દેશક તરીકે કામ કરે છે. વિવિધ પક્ષકારો દ્વારા નફા-નુકસાનનું પત્રક અને પાકા સરવૈયાનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. આ વિશ્લેષણ અર્થસભર અને ઉપયોગી બને તે માટે ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

(2) હિસાબી માહિતીની સરળ રજૂઆત માટે : ગુણોત્તર વિશ્લેષણ હિસાબી આંકડાઓને વધુ સરળ, સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે અને વૈજ્ઞાનિક રીતે રજૂ કરે છે. નાણાકીય પત્રકોનાં અંગો એકબીજા સાથે વિશિષ્ટ સંબંધ ધરાવે છે અને ગુણોત્તર વિશ્લેષણ એ સંબંધ અંગેનો અર્થ સ્પષ્ટ કરે છે. દા.ત., દેવાં ઈક્વિટી ગુણોત્તર. આ ગુણોત્તર દેવાં સામે ઈક્વિટીનું પ્રમાણ દર્શાવે છે. ઘણાં અંગો અન્ય અંગ પર આધારિત હોય છે. દા.ત., ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર અહીં ચોખ્ખા નફાનું સર્જન અથવા આધારનું અંગ વેચાણ છે. આ ગુણોત્તર વેચાણમાં ચોખ્ખા નફાનું પ્રમાણ કેટલું છે તે દર્શાવે છે.

ગુણોત્તર વિશ્લેષણ બે સંબંધિત અંગોના સંબંધ તેમજ તેના પરિણામ અંગેની માહિતી સરળતાથી ઉપયોગકર્તાઓ સમજી શકે, તે રીતે રજૂ કરે છે.

(3) એકમની નફાકારકતાની સ્થિતિ જાણવા માટે : ધંધાકીય એકમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ નફો કમાવાનો છે. હિસાબી પદ્ધતિમાં ગુણોત્તર વિશ્લેષણની મદદથી વિવિધ રીતે નફાકારકતાની માપણી કરી શકાય છે. જેમાં કાચા નફાનો ગુણોત્તર, ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર, રોકાયેલ મૂડી પર વળતરનો દર, ઈક્વિટી શેરમૂડી પર વળતરનો દર વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

(4) એકમની તરલતાની સ્થિતિ જાણવા માટે : ધંધાકીય એકમની પોતાનાં ટૂંકા ગાળાનાં દેવાંઓ ચૂકવવાની ક્ષમતાના માપન માટે તરલતા અંગેની સ્થિતિ ગુણોત્તર વિશ્લેષણ સમજાવે છે. તરલતાના આધારે ધંધાકીય એકમની ટૂંકા ગાળાની સધ્ધરતા જાણી શકાય છે. જેમાં ચાલુ ગુણોત્તર, પ્રવાહી ગુણોત્તર વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

(5) એકમની લાંબા ગાળાની સધ્ધરતા જાણવા માટે : ધંધાકીય એકમની લાંબા ગાળાની સધ્ધરતાનું માપ કુલ મિલકતો બાદ કુલ દેવાં. આ બે અંગોનો વધુ હકારાત્મક તફાવત વધુ સધ્ધરતા. આ ધંધાકીય એકમને ધિરાણ મેળવવાનું આદર્શ માપ

છે. ધંધાકીય એકમને ધિરાણ કરનારાઓ સધ્ધરતાને કેન્દ્રસ્થાને રાખે છે. આ અંગેની વિશ્લેષણાત્મક રજૂઆત ગુણોત્તર વિશ્લેષણ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. જેમાં દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તર, કુલ મિલકતો-દેવાંનો ગુણોત્તર વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(6) એકમની કામગીરીની કાર્યક્ષમતાની સ્થિતિ જાણવા માટે : ધંધાકીય એકમ દ્વારા વિવિધ મિલકતો ધારણ કરવામાં આવેલ હોય છે. આ મિલકતોના કાર્યક્ષમ અને અસરકારક ઉપયોગના માપન માટે ગુણોત્તર વિશ્લેષણ મદદરૂપ થાય છે. આ અંગે ચલનદર ગુણોત્તરોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. દા.ત., સ્ટોક ચલનદર.

(7) આધારણ કરવા માટે : ગુણોત્તર વિશ્લેષણ દ્વારા જે-તે બાબતનાં વલણ અંગેની જાણકારી મેળવી શકાય છે. દા.ત., છેલ્લાં પાંચ વર્ષના કાયા નફાનો દર 20 %, 23 %, 24 %, 26 % અને 29 % છે. અહીં છેલ્લાં પાંચ વર્ષથી કાયા નફાની ટકાવારીમાં વૃદ્ધિ જોવા મળે છે. આ કંપનીના અનુકૂળ વલણ અંગે નિર્દેશ કરે છે. આ વલણની માહિતી કંપનીને ધંધાના આયોજન અથવા આધારણ માટે મદદરૂપ થાય છે.

(8) નબળા પાસાની જાણકારી માટે : ધંધાકીય એકમનું કુલ પરિણામ સંતોષકારક હોય, પરંતુ કંપનીની નફાકારકતા, સધ્ધરતા, તરલતા અને કાર્યક્ષમતાનું કોઈનું વ્યક્તિગત પરિણામ સંતોષકારક ન પણ હોય એવું પણ બને. કોઈ એક પાસુ ખૂબ જ સારું હોય અને અન્ય પાસુ નબળું હોય તો સરેરાશ પરિણામ સંતોષકારક મળે, પરંતુ ગુણોત્તર વિશ્લેષણનાં ઉપર દર્શાવેલ પાસાઓનું વ્યક્તિગત રીતે મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે તેથી નબળા પાસા અંગે માહિતી મળે છે અને તે અંગે જરૂરી પગલાં લઈ શકાય છે.

(9) આંતરપેઢી અને આંતરવિભાગોની સરખામણી માટે : ધંધાકીય એકમોની કામગીરીની પોતાના ધંધાનાં અન્ય એકમો સાથે સરખામણી કરવી તેને આંતરપેઢી સરખામણી કહેવામાં આવે છે. અન્ય પેઢીની સરખામણીમાં પેઢી ક્યાં અને કેટલી મજબૂત કે નબળી છે તે અંગેની જાણકારી માટે ગુણોત્તર વિશ્લેષણ મદદરૂપ થાય છે. તેવી જ રીતે એક જ ધંધાકીય એકમના વિવિધ વિભાગોની કામગીરીની સરખામણી કરવાની હોય તેને આંતરવિભાગોની સરખામણી કહેવામાં આવે છે. એક જ ધંધાકીય એકમમાં કયો વિભાગ ક્યાં અને કેટલો મજબૂત કે નબળો છે તે અંગે પણ ગુણોત્તર વિશ્લેષણ માહિતી પૂરી પાડે છે.

વિવિધ હેતુઓ માટે ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ ઉપયોગ જ ગુણોત્તર વિશ્લેષણનું મહત્ત્વ પણ સમજાવે છે.

4. ગુણોત્તર વિશ્લેષણની મર્યાદાઓ (Limitations of Ratio Analysis)

ગુણોત્તર વિશ્લેષણ ધંધાકીય એકમનાં વિવિધ પાસાંઓનું મૂલ્યાંકન કરવા માટેનું પ્રણાલિકાગત ઉપયોગી સાધન છે. આ સાધન દ્વારા ધંધાકીય એકમની શક્તિઓ (Strengths) અને નબળાઈઓ (Weaknesses) માપવામાં આવે છે. આ સાધનની પણ મર્યાદાઓ છે જેની ચર્ચા નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવી છે :

(1) નાણાકીય પત્રકોનાં પરિણામો પર આધાર : ગુણોત્તર વિશ્લેષણમાં નાણાકીય પત્રકોની માહિતીના આધારે વિવિધ પાસાંઓનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. આ વિશ્લેષણના ઉપયોગની સફળતા નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવેલ માહિતી પર આધારિત છે. જો નાણાકીય પત્રકો સાચી અને વ્યાજબી માહિતી રજૂ ન કરે તો વિશ્લેષણ પણ ખોટું ચિત્ર બતાવશે.

(2) પ્રમાણિત ગુણોત્તરોની ગેરહાજરી : કોઈ પણ ગુણોત્તર વ્યક્તિગત રીતે કોઈ પણ વિશ્લેષણ કે અર્થઘટન દર્શાવતું નથી. ગુણોત્તરનો ઉપયોગ ત્યારે જ પ્રસ્થાપિત થાય જ્યારે જે-તે ગુણોત્તરની તેના પ્રમાણિત ગુણોત્તર સાથે સરખામણી કરવામાં આવે. તેથી જો પ્રમાણિત ગુણોત્તરો નક્કી કરવામાં ન આવેલ હોય તો ગણેલા ગુણોત્તરો બિનઉપયોગી સાબિત થાય છે. તેથી પ્રમાણિત ગુણોત્તરોની ગેરહાજરી એ ગુણોત્તર વિશ્લેષણની બિનઉપયોગિતા દર્શાવે છે.

(3) ભાવ ફેરફારોની અસર : ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો આધાર નાણાકીય પત્રકો છે. નાણાકીય પત્રકો ઐતિહાસિક માહિતીના આધારે તૈયાર થાય છે. ઐતિહાસિક માહિતીમાં ફુગાવાની અસરને ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી. તેથી ગુણોત્તર વિશ્લેષણમાં પણ ભાવ-ફેરફારની અસર ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી, આ પણ એક મર્યાદા છે.

(4) ગુણાત્મક પરિભળોની અવગણના : ગુણોત્તર વિશ્લેષણ એ જથ્થાત્મક વિશ્લેષણની પદ્ધતિ છે. ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો આધાર જ આંકડાકીય માહિતી છે, પરંતુ ધંધાકીય એકમની કામગીરીનાં પરિણામોમાં ગુણાત્મક પરિભળો જેવાં કે પ્રમાણિકતા, વફાદારી, જુસ્સો જે કર્મચારીઓ કે અધિકારીઓ કે સંચાલકો સાથે સંબંધ ધરાવે છે તેની અવગણના થાય છે. આ પરિભળો પણ ધંધાકીય એકમની કામગીરી પર અમુક અસર ધરાવે છે.

(5) સરખામણીમાં મુશ્કેલી : ઘણી વખત બે ધંધાકીય એકમો દ્વારા જુદી જુદી હિસાબી નીતિઓ અપનાવવામાં આવતી હોય ત્યારે ગુણોત્તર વિશ્લેષણ દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલ સમજૂતીઓ બિનઉપયોગી સાબિત થાય છે. દા.ત., બે એકમો દ્વારા અલગ-અલગ ઘસારાની અથવા સ્ટોક મૂલ્યાંકનની પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ. આવા સંજોગોમાં ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો સરખામણી માટે લાભ મળતો નથી.

5. ગુણોત્તરોની રજૂઆત (Presentation of Ratios)

હિસાબી ગુણોત્તરોની રજૂઆત વિવિધ સ્વરૂપમાં કરી શકાય છે. આ સ્વરૂપો (Forms) નીચે પ્રમાણે છે :

(1) પ્રમાણના સ્વરૂપે (In terms of proportion) : આ સ્વરૂપમાં બે ઘટકો વચ્ચેના સંબંધના આધારે એક રકમ અંશમાં અને એક રકમ છેદમાં દર્શાવીને તેમનું પ્રમાણ શોધવામાં આવે છે. દા.ત., પ્રવાહીતા માપવા માટે ચાલુ ગુણોત્તરનો ઉપયોગ થાય છે, તેનું સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{ચાલુ ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$$

દા.ત., ચાલુ મિલકતો ₹ 3,00,000 અને ચાલુ દેવાં ₹ 2,00,000 છે.

$$= \frac{3,00,000}{2,00,000}$$

∴ ચાલુ ગુણોત્તર 1.5 કહેવાય.

એટલે ચાલુ ગુણોત્તર = 1.5:1 કહેવાય. જેમાં ₹ 1.5ની ચાલુ મિલકતો સામે ચાલુ દેવાં ₹ 1નાં છે એમ કહેવાય.

(2) ટકાવારીના સ્વરૂપે (In terms of percentage) : આ સ્વરૂપમાં બે અંગો વચ્ચેના સંબંધના આધારે એક રકમ છેદમાં એક રકમ અંશમાં દર્શાવીને તેમની ટકાવારી શોધવામાં આવે છે. દા.ત., ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર, જેનું સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચોખ્ખો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

દા.ત., વેચાણ ₹ 3,00,000 છે અને ચોખ્ખો નફો ₹ 60,000 છે.

$$= \frac{60,000}{3,00,000} \times 100 = 20 \%$$

ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર 20 % કહેવાય. એટલે દરેક ₹ 100ના વેચાણમાંથી ₹ 20નો ચોખ્ખો નફો થાય છે.

(3) વાર કે વખતના સ્વરૂપે (In terms of times) : આ સ્વરૂપમાં પણ પ્રમાણમાં દર્શાવાતા ગુણોત્તરની જેમ એક રકમ અંશમાં અને એક રકમ છેદમાં દર્શાવવામાં આવે છે. પણ પ્રમાણના સ્થાને સમયના સ્વરૂપે ગુણોત્તરનું અર્થઘટન કરવામાં આવે છે. આ સ્વરૂપ ખાસ પ્રકારનાં અંગો માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. દા.ત., સ્ટોક ચલનદર, જેનું સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{સ્ટોક ચલનદર} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર}}{\text{સરેરાશ સ્ટોક}}$$

દા.ત., વેચેલ માલની પડતર ₹ 3,00,000 છે અને સરેરાશ સ્ટોક ₹ 1,00,000 છે.

$$= \frac{3,00,000}{1,00,000} = 3 \text{ વખત}$$

સ્ટોક ચલનદર 3 વખત કહેવાય એટલે કે ધંધાના સ્ટોકનું 3 વખત વેચેલ માલની પડતરમાં રૂપાંતર થાય છે.

(4) અપૂર્ણાંક સ્વરૂપે (In terms of fraction) : ઘણી વખત કોઈ એક અંગનું પ્રમાણ અન્ય અંગ સામે કેટલું છે તે જાણવા માટે આ સ્વરૂપનો ઉપયોગ થાય છે. દા.ત., ધંધાકીય એકમની શેરમૂડી ₹ 5,00,000 છે. ધંધાકીય એકમની બિનચાલુ મિલકતો શેરમૂડીનાં $\frac{2}{5}$ ભાગ જેટલી છે.

$$\begin{aligned}\text{આ સંજોગોમાં બિનચાલુ મિલકતો} &= \text{શેરમૂડી} \times \text{શેરમૂડીમાં બિનચાલુ મિલકતોનો ભાગ} \\ &= 5,00,000 \times \frac{2}{5} \\ &= ₹ 2,00,000\end{aligned}$$

(5) દિવસો/અઠવાડિયાં/મહિનાના સ્વરૂપે (In terms of days/weeks/months) : હિસાબી પદ્ધતિમાં અમુક પ્રકારનાં ગુણોત્તરોમાં સમયગાળાની ગણતરી કરવામાં આવે છે. આ સમયગાળો દિવસો/અઠવાડિયાં/મહિનાઓના સ્વરૂપે ગણવામાં આવે છે. આ સમયગાળો ઉઘરાણી કેટલા સમયમાં મળશે અથવા/અને ચૂકવણી કેટલા દિવસોમાં કરવામાં આવે છે તે અંગેની જાણકારી આપે છે. દા.ત., ઉઘરાણી અંગેનું સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{ઉઘરાણી મુદત} = \frac{\text{દેવાદારો} + \text{લેણીહૂંડી}}{\text{ઉધાર વેચાણ}} \times 365$$

દા.ત., દેવાદારો ₹ 50,000નાં, લેણીહૂંડી ₹ 23,000 અને ઉધાર વેચાણ ₹ 7,30,000.

$$\begin{aligned}&= \frac{50,000 - 23,000}{7,30,000} \times 365 \\ &= \frac{27,000}{7,30,000} \times 365 = 36.5 \text{ દિવસ એટલે } 37 \text{ દિવસ}\end{aligned}$$

ઉઘરાણીની મુદત 37 દિવસ કહેવાય. એટલે કે જે દિવસે ઉધાર વેચાણ કરવામાં આવે તેના 37મા દિવસે દેવાદારો રકમ ચૂકવશે.

આમ, ગુણોત્તરની ગણતરી એટલે કે રજૂઆત વિવિધ સ્વરૂપમાં કરી શકાય છે. એ બાબત ખાસ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ કે તમામ ગુણોત્તરો ઉપર દર્શાવેલ બધાં સ્વરૂપે દર્શાવવામાં આવતાં નથી. દા.ત., પ્રમાણનો ગુણોત્તર સમયના સ્વરૂપે દર્શાવાય નહિ અને સમયનો ગુણોત્તર પ્રમાણ ગુણોત્તર પ્રમાણે ગણાય નહિ. આ અંગે વિગતવાર ચર્ચા ગુણોત્તરના વર્ગીકરણ વખતે સમજાવવામાં આવેલ છે.

6. ગુણોત્તરોનું વર્ગીકરણ (Classification of Ratios)

ગુણોત્તરોનું વર્ગીકરણ બે ભાગોમાં કરી શકાય છે :

- પ્રણાલિકાગત વર્ગીકરણ
- કાર્યાનુસાર વર્ગીકરણ

આ અંગે વિગતવાર સમજૂતી નીચે પ્રમાણે છે :

(i) પ્રણાલિકાગત વર્ગીકરણ (Traditional Classification) : હિસાબી ગુણોત્તરોની ગણતરી નાણાકીય પત્રકોના આધારે થાય છે. આ પત્રકોમાં વેપાર ખાતાં, નફા-નુકસાન ખાતાં અને પાકાં સરવૈયાંનો સમાવેશ થાય છે. (હવે કંપનીનાં સ્વરૂપમાં નફા-નુકસાનનું પત્રક અને પાકું સરવૈયું તૈયાર કરવામાં આવે છે.) પ્રણાલિકાગત વર્ગીકરણ પ્રમાણે,

- વેપાર ખાતાં અને નફા-નુકસાન ખાતાંનો ગુણોત્તર
- પાકા સરવૈયાના ગુણોત્તરો
- મિશ્ર ગુણોત્તરો દર્શાવવામાં અને ગણવામાં આવે છે.

વેપાર ખાતાં અને નફા-નુકસાન ખાતાંના ગુણોત્તરોમાં બે રકમો, અંશની રકમ અને છેદની રકમ આ જ ખાતાંઓમાંથી લઈને ગુણોત્તરો ગણવામાં આવે છે. દા.ત., ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર : ચોખ્ખો નફો અને વેચાણ બંને બાબતો આ ખાતામાં દર્શાવાય છે. તેવી જ રીતે પાકા સરવૈયાના ગુણોત્તરોમાં બંને રકમો અંશની રકમ અને છેદની રકમ પાકા સરવૈયામાંથી લઈને ગુણોત્તરો ગણવામાં આવે છે. દા.ત., દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તર. આ બંને બાબતો પાકા સરવૈયાની છે. ત્રીજા પ્રકારમાં એક રકમ વેપાર કે નફા-નુકસાન ખાતાંમાંથી લેવામાં આવે છે અને એક રકમ પાકા સરવૈયામાંથી લેવામાં આવે છે. દા.ત., સ્થિર મિલકતોનો ચલનદર. આ ગુણોત્તરમાં મિલકતો પાકા સરવૈયામાંથી અને વેચાણ વેપાર ખાતામાંથી લેવામાં આવે છે.

(ii) **कार्यानुसार वर्गीकरण (Functional Classification)** : कोई પણ धंधाकीय ऐकमनी नाशाकीय तंदुरस्तीने मापवा अथवा जाणवा माटे हिसाबी पद्धतिनां विविध पासांओनी जाणकारी गुणोत्तर विश्लेषण द्वारा प्राप्त करवामां आवे छे. आ पासांओमां नीयेनी बाबतोनो समावेश थाय छे :

- (1) नफाकारकता
- (2) तरलता
- (3) सध्धरता
- (4) कार्यक्षमता

आ पासांओ पोतानां नाम प्रमाणे धंधाकीय ऐकमनी कामगीरी (performance) मापे छे तेथी आ वर्गीकरणने कार्यानुसार वर्गीकरण कडेवामां आवे छे. आ वर्गीकरणमां नफा-कारकताना गुणोत्तरो, तरलताना गुणोत्तरो, सध्धरताना गुणोत्तरो अने कार्यक्षमताना गुणोत्तरोनो समावेश थाय छे. आ दरेक प्रकार विशिष्ट कामगीरीनां परिणामो रजू करे छे. व्यवहारमां आ वर्गीकरणनो विस्तृत प्रमाणमां उपयोग थाय छे. आ पुस्तकमां कार्यानुसार वर्गीकरणना आधारे गुणोत्तर विश्लेषणनी समजूती आपवामां आवेल छे. कार्यानुसार वर्गीकरण ज अपेक्षित छे. आ वर्गीकरणना आधारे तमाम गुणोत्तरोनी समजूती नीये प्रमाणे आपवामां आवी छे.

7. नफाकारकताना गुणोत्तरो (Profitability Ratios)

दरेक धंधानो मुख्य उद्देश नफो कमावानो होय छे. धंधानी नफो कमावानी शक्तिने नफाकारकता कडेवामां आवे छे. नफाकारकता मापवा अंगेना विविध गुणोत्तरो छे.

अव्यासकम प्रमाणे नीये प्रमाणेना नफाकारकताना गुणोत्तरनो अव्यास करवानो छे. सामान्य रीते आ गुणोत्तरो टकावारीना स्वरूपे दर्शाववामां आवे छे.

(i) काया नफानो गुणोत्तर	(ii) कामगीरी गुणोत्तर
(iii) कामगीरी नफानो गुणोत्तर	(iv) योभ्भा नफानो गुणोत्तर

(i) काया नफानो गुणोत्तर (Gross Profit Ratio) :

अर्थ : काया नफानो गुणोत्तर काया नफा अने कुल योभ्भा वेयाण वय्येनो संबंध दर्शावे छे. काया नफानो गुणोत्तर ऊपज आधारित गुणोत्तर छे. जेमां कायो नफो ऊपज छे अने तेनुं वेयाणमां (ते पण ऊपज छे) प्रमाण शोधवामां आवे छे. आ गुणोत्तर वेयाणमां काया नफानी टकावारी दर्शावे छे. वेयाण अटले कामगीरी ऊपज (Revenue from operation). कामगीरी ऊपज अटले धंधाकीय ऐकम जे वस्तु/सेवानो धंधो करतुं होय तेमांथी उद्भवेल ऊपज. वेयाण अटले योभ्भुं वेयाण (वेयाण बाह वेयाण परत).

कुल वेयाण अटले शुं ? उधार वेयाण + रोकड वेयाण

कायो नफो अटले शुं ? कायो नफो अटले वेयाणनो वेयेल मालनी पडतर परनो वधारो

वेयेल मालनी पडतर अटले शुं ? वेयाण पडतर नीयेना सूत्रना आधारे शोधवामां आवे छे.

काया मालनो शरुनो स्टोक	✓
+ काया मालनी भरीदी	✓
+ भरीदीना भर्या	✓
	✓
- काया मालनो आपरनो स्टोक	✓
वपरायेल काया मालनी पडतर	✓
+ मजूरी	✓
+ कारभानानां भर्या	✓
वेयेल मालनी पडतर	✓

નોંધ : (1) ઉત્પાદન કરતાં ધંધાકીય એકમોમાં ઉત્પાદનનાં ખર્ચાઓનો વેચેલ માલની પડતરમાં સમાવેશ થાય છે. વેપાર કરતાં ધંધાકીય એકમોમાં ઉત્પાદનનાં ખર્ચાઓ હોતા નથી. તેથી વેપાર કરતાં ધંધાકીય એકમોમાં વપરાયેલ કાચા માલની પડતર, વેચેલ માલની પડતર તરીકે ધ્યાનમાં લેવાય. (2) શરૂઆતનો સ્ટોક અને આખરનો સ્ટોક દર્શાવવાના બદલે સ્ટોકમાં ફેરફાર તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે. જેની અગાઉના પ્રકરણમાં ચર્ચા કરવામાં આવેલ છે.

(1) સ્ટોકમાં ફેરફાર = શરૂનો સ્ટોક > આખરનો સ્ટોક

ધન રકમ : વેચેલ માલની પડતરમાં ઉમેરાય અથવા ઊપજમાંથી બાદ થાય.

(2) સ્ટોકમાં ફેરફાર = શરૂનો સ્ટોક < આખરનો સ્ટોક

ઋણ રકમ : વેચેલ માલની પડતરમાંથી બાદ થાય અથવા ઊપજમાં ઉમેરાય.

નોંધ : ઋણ રકમ કૌંસમાં દર્શાવેલ હોય છે.

કાચો નફો = કુલ વેચાણ - વેચેલ માલની પડતર

સૂત્ર : કાચા નફાનો ગુણોત્તર = $\frac{\text{કાચો નફો}}{\text{ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100$

હેતુ : કાચા નફાના ગુણોત્તરના આધારે ધંધાકીય એકમની કાચી નફાકારકતા માપી શકાય છે.

વલણ : આ ગુણોત્તર ઊપજ આધારિત હોવાથી તેનું વધતું વલણ નફાકારકતાનો વધારો સૂચવે છે.

ઉદાહરણ 1 : 'ઝેડ' કંપનીની નીચે આપવામાં આવેલ માહિતીના આધારે કાચા નફાના ગુણોત્તરો શોધો.

વિગત	2016 (₹માં)	2017 (₹માં)
વેચાણ	4,80,000	6,00,000
કાચો નફો	1,20,000	1,80,000

નોંધ : એક વર્ષની વિગતોના આધારે પણ દાખલા પૂછી શકાય.

જવાબ :

કાચા નફાનો ગુણોત્તર = $\frac{\text{કાચો નફો}}{\text{ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100$

$$= \frac{1,20,000}{4,80,000} \times 100 = 25 \% \quad = \frac{1,80,000}{6,00,000} \times 100 = 30 \%$$

અર્થઘટન : (i) ગયા વર્ષની સરખામણીમાં ચાલુ વર્ષે કાચા નફાનો દર 25 %થી વધીને 30 % થયો છે. જે કાચી નફાકારકતામાં વૃદ્ધિ દર્શાવે છે.

(ii) કાચો નફો = વેચાણ - વેચેલ માલની પડતર

2016 : 25 % = 100 % - 75 %

2017 : 30 % = 100 % - 70 %

ગયા વર્ષની સરખામણીમાં ચાલુ વર્ષે વેચેલ માલની પડતર 75 %થી ઘટીને 70 % થવા પામી છે. તેથી કાચા નફાનો દર વધ્યો છે, એવું પણ કહી શકાય.

ઉદાહરણ 2 : 'ઓ' ધંધાકીય એકમની નીચે આપવામાં આવેલ વિગતોના આધારે કાચા નફા ગુણોત્તરની ગણતરી કરો :

વિગત	2016 (₹માં)	2017 (₹માં)
વેચાણ	8,00,000	12,00,000
વેચેલ માલની પડતર	6,00,000	10,00,000

જવાબ :

અહીં કાચો નફો આપવામાં આવેલ નથી. તેથી કાચા નફાની ગણતરી કરવી પડશે.

કાચો નફો = વેચાણ - વેચેલ માલની પડતર

2016 : 2,00,000 = 8,00,000 - 6,00,000

2017 : 2,00,000 = 12,00,000 - 10,00,000

કાચા નફાનો ગુણોત્તર = $\frac{\text{કાચો નફો}}{\text{કુલ ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100$

2016	2017
$= \frac{2,00,000}{8,00,000} \times 100$	$= \frac{2,00,000}{12,00,000} \times 100$
= 25 %	= $16\frac{2}{3}$ % (16.66... %)

ઉદાહરણ 3 : 'ક્યૂ' કંપનીની બે વર્ષની વિગતો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવી છે. તેના આધારે કાચા નફાના ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

વિગત	2016 (₹માં)	2017 (₹માં)
વેચાણ	10,20,000	15,50,000
વેચાણ પરત	20,000	50,000
શરૂઆતનો સ્ટોક	1,40,000	1,60,000
ખરીદી	6,00,000	8,00,000
ખરીદીના ખર્ચા	30,000	40,000
આખરનો સ્ટોક	1,60,000	1,50,000

જવાબ :

આ પ્રશ્નમાં આવકના પત્રકના આધારે કાચો નફો શોધીને કાચા નફાનો ગુણોત્તર ગણવામાં આવશે.

વિગત	2016		2017	
ચોખ્ખું વેચાણ : વેચાણ	10,20,000		15,50,000	
બાદ : વેચાણપરત	20,000	10,00,000	50,000	15,00,000
બાદ : વપરાયેલ કાચા માલની પડતર				
શરૂનો સ્ટોક	1,40,000		1,60,000	
ખરીદી	6,00,000		8,00,000	
ખરીદીના ખર્ચા	30,000		40,000	
	7,70,000		10,00,000	
બાદ : આખરસ્ટોક	1,60,000	6,10,000	1,50,000	8,50,000
કાચો નફો		3,90,000		6,50,000

$$\begin{aligned} \text{કાચા નફાનો ગુણોત્તર} &= \frac{\text{કાચો નફો}}{\text{ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100 \\ &= \frac{3,90,000}{10,00,000} \times 100 = \frac{6,50,000}{15,00,000} \times 100 \\ &= 39 \% \qquad \qquad \qquad = 43.33 \% \end{aligned}$$

ઉદાહરણ 4 : ‘એફ’ એન્ડ કંપનીની બે વર્ષની વિગતો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવી છે. તેના આધારે કાચા નફાના ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

વિગત	2016 (₹માં)	2017 (₹માં)
વેચાણ	10,20,000	15,50,000
વેચાણ પરત	20,000	50,000
ખરીદી	6,00,000	8,00,000
ખરીદીના ખર્ચા	30,000	40,000
સ્ટોકમાં ફેરફાર	(20,000)	10,000

જવાબ :

આ પ્રશ્નમાં આવકના પત્રકના આધારે કાચો નફો શોધીને કાચા નફાનો ગુણોત્તર શોધવામાં આવશે.

વિગત	2016		2017	
ચોખ્ખું વેચાણ : વેચાણ	10,20,000		15,50,000	
બાદ : વેચાણ પરત	20,000	10,00,000	50,000	15,00,000
બાદ : વપરાયેલ કાચા માલની પડતર				
ખરીદી	6,00,000		8,00,000	
ખરીદીના ખર્ચા	30,000		40,000	
સ્ટોક ફેરફાર	(20,000)	6,10,000	10,000	8,50,000
કાચો નફો		3,90,000		6,50,000

$$\begin{aligned} \text{કાચા નફાનો ગુણોત્તર} &= \frac{\text{કાચો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100 \qquad \qquad \qquad \frac{3,90,000}{10,00,000} \times 100 \qquad \qquad \qquad \frac{6,50,000}{15,00,000} \times 100 \\ &= 39 \% \qquad \qquad \qquad = 43.33 \% \end{aligned}$$

નોંધ : ઉદાહરણ 3ની વિગતો અને 4ની વિગતો સ્ટોકના મુદ્દા સિવાય સરખી રાખીને સ્ટોકના ફેરફારની અસર દર્શાવતું ઉદાહરણ આપવામાં આવેલ છે.

(ii) કામગીરી ગુણોત્તર (Operating Ratio) :

અર્થ : કામગીરી ગુણોત્તર એ કામગીરી પડતર અને વેચાણ વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. કામગીરી ગુણોત્તર પડતર (ખર્ચ) આધારિત ગુણોત્તર છે. આ ગુણોત્તર વેચાણમાં કામગીરી પડતરની ટકાવારી દર્શાવે છે.

કામગીરી પડતર એટલે શું ? કામગીરી પડતર = વેચેલ માલની પડતર + કામગીરીના ખર્ચાઓ

કામગીરીના ખર્ચાઓ એટલે શું ? કામગીરીના ખર્ચાઓ એટલે ધંધાની કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓ માટે કરવામાં આવતા ખર્ચાઓ. જેમાં ઓફિસના ખર્ચા (વહીવટી ખર્ચા), વેચાણ વિતરણ ખર્ચા, કર્મચારીઓને લગતા ખર્ચા, ઘસારો, માંડી વાળવાની રકમ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

નોંધ : કામગીરી પડતર શોધતી વખતે બિનકામગીરી ઊપજો જેવી કે મળેલ વ્યાજ, ડિવિડન્ડ, મિલકતના વેચાણનો નફો વગેરે ધ્યાનમાં લેવામાં આવતા નથી. તેવી જ રીતે ચૂકવેલ વ્યાજ, મિલકત વેચાણ નુકસાન ખર્ચ તરીકે ધ્યાનમાં

લેવામાં આવતા નથી. વ્યાજનો ખર્ચ નાણાકીય ખર્ચ છે કામગીરી ખર્ચ નથી. મિલકત વેચાણ નુકસાન અન્ય ખર્ચ છે. કામગીરી ખર્ચ નથી.

બિનકામગીરી ખર્ચાઓ અને ઊપજો સ્પષ્ટ રીતે પ્રશ્નમાં આપવી જેથી વિદ્યાર્થીઓને દ્વિધા ન રહે.

$$\text{સૂત્ર : કામગીરી ગુણોત્તર} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર} + \text{કામગીરીના ખર્ચા}}{\text{ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100$$

હેતુ : આ ગુણોત્તરના આધારે ધંધાકીય એકમ જે પ્રકારના ધંધામાં રોકાયેલ હોય તે ધંધામાં કામગીરી પડતર કેટલી આવે છે તે જાણી શકે છે. દા.ત., કાપડનું ઉત્પાદન અને વેચાણ કરતી કંપની કાપડનાં ઉત્પાદનની પડતર કેટલી આપી છે તે અંગેની જાણકારી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. નક્કી કરેલા ધોરણો કરતાં વધુ પડતર આવે તો તેને નિયંત્રિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

વલણ : આ ગુણોત્તર પડતર (ખર્ચ) આધારિત હોવાથી તેનું ઘટતું વલણ કામગીરી નફાકારકતાનો વધારો સૂચવે છે.

ઉદાહરણ 5 : નીચે આપેલ વિગતોના આધારે 'ઈ' ની કંપનીના કામગીરી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

વેચેલ માલની પડતર ₹ 4,80,000, કામગીરીના ખર્ચા ₹ 1,20,000, નાણાકીય ખર્ચા ₹ 1,00,000 અને વેચાણ ₹ 8,00,000 છે.

$$\begin{aligned} \text{જવાબ : કામગીરીનો ગુણોત્તર} &= \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર} + \text{કામગીરીના ખર્ચા}}{\text{ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100 \\ &= \frac{4,80,000 + 1,20,000}{8,00,000} \times 100 \\ &= 75 \% \end{aligned}$$

નોંધ : નાણાકીય ખર્ચા કામગીરીના ખર્ચા તરીકે ધ્યાનમાં લેવામાં આવતા નથી.

ઉદાહરણ 6 : નીચે આપેલ વિગતોના આધારે 'કે' એન્ડ કંપની લિમિટેડના બે વર્ષના કામગીરી ગુણોત્તર શોધો.

વિગત	2016 (₹માં)	2017 (₹માં)
વેચાણ	15,00,000	20,00,000
વેચેલ માલની પડતર	7,50,000	9,00,000
વહીવટી ખર્ચા	1,00,000	1,50,000
વેચાણ ખર્ચા	2,50,000	3,00,000
ઘસારો	1,00,000	1,00,000
નાણાકીય ખર્ચા	1,00,000	1,00,000
વ્યાજ - ડિવિડન્ડની આવક	2,00,000	2,00,000
અન્ય ખર્ચા (બિનકામગીરી)	50,000	50,000

જવાબ :

કામગીરીના ખર્ચાની ગણતરી

વિગત	2016 (₹માં)	2017 (₹માં)
વહીવટી ખર્ચા	1,00,000	1,50,000
વેચાણ ખર્ચા	2,50,000	3,00,000
ઘસારો	1,00,000	1,00,000
	4,50,000	5,50,000

$$\begin{aligned} \text{કામગીરી ગુણોત્તર} &= \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર (કામગીરી પડતર) + કામગીરીના ખર્ચા}}{\text{ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100 \\ &= \frac{7,50,000 + 4,50,000}{15,00,000} \times 100 = \frac{9,00,000 + 5,50,000}{20,00,000} \times 100 \\ &= \frac{12,00,000}{15,00,000} \times 100 = \frac{14,50,000}{20,00,000} \times 100 \\ &= 80 \% = 72.5 \% \end{aligned}$$

ગયા વર્ષની સરખામણીમાં કામગીરી ગુણોત્તરનો ઘટાડો નફાની વૃદ્ધિ દર્શાવે છે.

ઉદાહરણ 7 : નીચે આપેલ વિગતોના આધારે ‘એસ’ લિમિટેડના કામગીરી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

ચોખ્ખું વેચાણ ₹ 28,00,000; વેચેલ માલની પડતર ₹ 18,00,000; પગાર ₹ 1,20,000; અન્ય વહીવટી ખર્ચા ₹ 1,80,000; વેચાણ ખર્ચા ₹ 1,50,000; લોનનું વ્યાજ ₹ 1,25,000; આગથી થયેલ નુકસાન ₹ 25,000; રોકાણો પર વ્યાજની આવક ₹ 1,80,000

જવાબ :

$$\begin{aligned} \text{કામગીરી ગુણોત્તર} &= \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર + કામગીરીના ખર્ચા}}{\text{ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100 \\ &= \frac{18,00,000 + 4,50,000}{28,00,000} \times 100 \\ &= \frac{22,50,000}{28,00,000} \times 100 \\ &= 80.36 \% \end{aligned}$$

કામગીરીના ખર્ચા =	પગાર	₹ 1,20,000
	અન્ય વહીવટી ખર્ચા	₹ 1,80,000
	વેચાણ ખર્ચા	₹ 1,50,000
		₹ 4,50,000

(iii) કામગીરી નફા ગુણોત્તર (Operating Profit Ratio) :

અર્થ : આ ગુણોત્તર કામગીરી નફા અને વેચાણ વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. આ ગુણોત્તર ઊપજ આધારિત ગુણોત્તર છે. આ ગુણોત્તર વેચાણમાં કામગીરી નફાની ટકાવારી દર્શાવે છે :

કામગીરી નફો એટલે શું ? વેચાણ – કામગીરી પડતર

$$\text{સૂત્ર : કામગીરી નફા ગુણોત્તર} = \frac{\text{કામગીરીનો નફો}}{\text{ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100$$

હેતુ : આ ગુણોત્તર દ્વારા જે ધંધો કરતા હોઈએ તેમાંથી કેટલો નફો થયો છે તેની જાણકારી મળે છે. આ ગુણોત્તર અન્ય રીતે શોધવો હોય તો 100 % વેચાણમાંથી કામગીરી ગુણોત્તર બાદ કરતાં વધેલ તફાવત કામગીરી નફા ગુણોત્તર તરીકે ઓળખાય છે.

વલણ : આ ગુણોત્તર આવક આધારિત હોવાથી તેનું વધતું વલણ કામગીરી નફાકારકતાનો વધારો સૂચવે છે.

ઉદાહરણ 8 : ‘એચ’ લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે કામગીરી નફા ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

વેચાણ ₹ 7,50,000, વેચેલ માલની પડતર ₹ 3,00,000, કામગીરીના ખર્ચા ₹ 1,50,000

જવાબ :

$$\text{કામગીરી નફા ગુણોત્તર} = \frac{\text{કામગીરીનો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

$$\text{કામગીરી નફો} = \text{વેચાણ} - \text{કામગીરી પડતર}$$

$$\begin{aligned} \text{કામગીરી પડતર} &= \text{વેચેલ માલની પડતર} && ₹ 3,00,000 \\ &+ \text{કામગીરીના ખર્ચા} && ₹ 1,50,000 \\ &&& \underline{₹ 4,50,000} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} &= ₹ 7,50,000 - ₹ 4,50,000 \\ &= ₹ 3,00,000 \end{aligned}$$

$$\frac{3,00,000}{7,50,000} \times 100 = 40 \%$$

અથવા

$$\text{કામગીરી નફા ગુણોત્તર} = 100 \% - \text{કામગીરી ગુણોત્તર}$$

$$\text{કામગીરી ગુણોત્તર} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર} + \text{કામગીરીના ખર્ચા}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

$$= \frac{4,50,000}{7,50,000} \times 100 = 60 \%$$

$$= 100 \% - 60 \% = 40 \%$$

ઉદાહરણ 9 : 'જે' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે કામગીરી નફા ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

શરૂઆતનો સ્ટોક ₹ 60,000, ખરીદી ₹ 5,00,000, ખરીદીના ખર્ચા ₹ 20,000, ઓફિસના ખર્ચા ₹ 50,000, વ્યાજ ચૂકવ્યું ₹ 15,000, ડિવિડન્ડ મળ્યું ₹ 15,000, ઘસારો ₹ 40,000, અકસ્માતથી નુકસાન ₹ 10,000, વેચાણ ₹ 8,00,000, આખરસ્ટોક ₹ 70,000, વેચાણ પરત ₹ 30,000, કરવેરાનો દર 30 % છે.

જવાબ :

$$\text{કામગીરી નફા ગુણોત્તર} = \frac{\text{કામગીરીનો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

$$\text{કામગીરી નફો} = \text{ચોખ્ખું વેચાણ} - \text{કામગીરી પડતર}$$

$$\begin{aligned} \text{ચોખ્ખું વેચાણ} &= \text{વેચાણ} - \text{વેચાણ પરત} \\ &= 8,00,000 - 30,000 \\ &= ₹ 7,70,000 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{કામગીરી પડતર} &= \text{શરૂનો સ્ટોક} && ₹ 60,000 \\ &+ \text{ખરીદી} && ₹ 5,00,000 \\ &+ \text{ખરીદીના ખર્ચા} && ₹ 20,000 \\ &&& \underline{₹ 5,80,000} \\ &- \text{આખરસ્ટોક} && ₹ 70,000 \\ &&& \underline{₹ 5,10,000} \\ &+ \text{વેચેલ માલની પડતર} && ₹ 5,10,000 \\ &+ \text{ઓફિસ ખર્ચા} && ₹ 50,000 \\ &+ \text{ઘસારો} && ₹ 40,000 \\ &&& \underline{₹ 6,00,000} \end{aligned}$$

$$= 7,70,000 - 6,00,000$$

$$= ₹ 1,70,000$$

$$= \frac{1,70,000}{7,70,000} \times 100 = 22.08 \%$$

(iv) ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર (Net Profit Ratio) :

અર્થ : ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ચોખ્ખા નફા અને કુલ વેચાણ વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. આ ગુણોત્તર ઊપજ આધારિત ગુણોત્તર છે. આ ગુણોત્તર વેચાણમાં ચોખ્ખા નફાની ટકાવારી દર્શાવે છે.

ચોખ્ખો નફો એટલે શું ? તમામ આવકોમાંથી ખર્ચાઓ બાદ કર્યા પછી વધેલ રકમ. આ નફો નીચે પ્રમાણે શોધાય.

વિગત	(₹)	(₹)
વેચાણ	✓	
બાદ : વેચાણ પરત	✓	
ચોખ્ખું વેચાણ		✓
ઉમેરો : બિનકામગીરી આવકો		✓
કુલ ઊપજો		✓
બાદ : વેચેલ માલની પડતર	✓	
કામગીરીના ખર્ચા	✓	
નાણાકીય ખર્ચા	✓	
બિનકામગીરી ખર્ચા	✓	✓
કરવેરા પહેલાંનો નફો		✓
બાદ : કરવેરા		✓
કરવેરા પછીનો નફો		✓

$$\text{સૂત્ર : ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કરવેરા પછીનો ચોખ્ખો નફો}}{\text{ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100$$

હેતુ : આ ગુણોત્તર દ્વારા ધંધાની સમગ્રલક્ષી નફાકારકતાની જાણકારી મળે છે. અહીં તમામ પ્રકારની ઊપજો અને તમામ પ્રકારના ખર્ચાઓ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

વલણ : આ ગુણોત્તર ઊપજ આધારિત હોવાથી તેનું વધતું વલણ કુલ નફાકારકતા(ચોખ્ખી નફાકારકતા)નો વધારો સૂચવે છે.

ઉદાહરણ 10 : ઉદાહરણ 9માં આપવામાં આવેલ વિગતોના આધારે ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર શોધો.

$$\text{જવાબ : ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{વેરા પછીનો ચોખ્ખો નફો}}{\text{ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100$$

	(₹)	(₹)
વેચાણ	8,00,000	
બાદ : વેચાણ પરત	30,000	
ચોખ્ખું વેચાણ		7,70,000
ઉમેરો : બિનકામગીરી આવકો : ડિવિડન્ડ		15,000
કુલ ઊપજો		7,85,000
બાદ : વેચેલ માલની પડતર		
શરૂનો સ્ટોક	60,000	
+ ખરીદી	5,00,000	
+ ખરીદીના ખર્ચા	20,000	
	5,80,000	
- આખરસ્ટોક	70,000	
	5,10,000	

+ કામગીરી ખર્ચા :		
ઓફિસ ખર્ચા	50,000	
ઘસારો	40,000	
+ નાણાકીય ખર્ચા :		
વ્યાજ	15,000	
+ અન્ય ખર્ચા :		
અકસ્માતથી નુકસાન	10,000	6,25,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો		1,60,000
બાદ : કરવેરા 30 %		48,000
કરવેરા પછીનો નફો		1,12,000
$\frac{1,12,000}{7,70,000} \times 100 = 14.55 \%$		

8. તરલતાનાં ગુણોત્તરો (Liquidity Ratios)

દરેક ધંધાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ નફો કમાવાનો છે. ધંધાની નફો કમાવાની શક્તિને તેની શાખપાત્રતા ઈધણ પૂરું પાડે છે. શાખપાત્રતા કંપનીની નાણાકીય સધ્ધરતા પર આધાર રાખે છે. હિસાબી પદ્ધતિમાં સધ્ધરતા બે દષ્ટિબિંદુથી માપવામાં આવે છે : (i) લાંબા ગાળાની સધ્ધરતા અને (ii) ટૂંકા ગાળાની સધ્ધરતા. ટૂંકા ગાળાની સધ્ધરતાને તરલતા કહેવામાં આવે છે. તરલતા એટલે ધંધાકીય એકમની ટૂંકા ગાળાની જવાબદારીઓ ચૂકવવાની ક્ષમતા. ટૂંકા ગાળાની જવાબદારીઓ એટલે ચાલુ દેવાં. અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે નીચેના ગુણોત્તરોનો અભ્યાસ કરવાનો છે. સામાન્ય રીતે આ ગુણોત્તરો પ્રમાણના સ્વરૂપે દર્શાવવામાં આવે છે.

- ચાલુ ગુણોત્તર (Current Ratio)
 - પ્રવાહી ગુણોત્તર (Liquid Ratio)
- (i) ચાલુ ગુણોત્તર (Current Ratio) :

અર્થ : ચાલુ ગુણોત્તર એ ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવાં વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. ચાલુ મિલકતો સામે ચાલુ દેવાંનું પ્રમાણ કેટલું છે તે આ ગુણોત્તર દર્શાવે છે. ચાલુ દેવાં કરતાં ચાલુ મિલકતોનું પ્રમાણ વધુ હોય તો તે ધંધાકીય એકમની તરલતા વધુ છે, એમ કહેવાય. વધુ તરલતા એટલે ટૂંકા ગાળાની વધુ સધ્ધરતા.

$$\text{સૂત્ર : ચાલુ ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$$

ચાલુ મિલકતો એટલે જે રોકડના સ્વરૂપે હોય અથવા રોકડ સમકક્ષ હોય અથવા જેમનું 12 મહિનાની અંદર રોકડ અથવા રોકડ સમકક્ષમાં રૂપાંતર થઈ શકે. જેમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે :

ચાલુ રોકાણો, સ્ટોક (છૂટા ઓજારો સિવાય), વેપારી લેણાં (લેણીહૂંડી અને દેવાદારોમાંથી ઘાલખાધ અનામત બાદ કર્યા પછી), રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ (હાથ પર રોકડ, બેન્કમાં સિલક, હાથ પરના ચેક/ડ્રાફ્ટ), ટૂંકા ગાળાની લોન અને ધિરાણ, અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચા, મળવાની બાકી આવકો, અગાઉથી ચૂકવેલ વેરાઓ વગેરે.

ચાલુ દેવાં એટલે એવી જવાબદારી જેની ચૂકવણી 12 મહિનાના સમયગાળા દરમિયાન કરવાની હોય.

ચાલુ દેવાંમાં ટૂંકા ગાળાનું લીધેલ ધિરાણ, વેપારી દેવાં (દેવીહૂંડીઓ અને લેણદારો), લાંબા ગાળાનાં દેવાં પર ચૂકવવાપાત્ર રકમો, ચઢેલ પરંતુ નહિ ચૂકવેલ દેવું, ચઢેલ અને નહિ ચૂકવેલ વ્યાજ, ચૂકવવાના બાકી ખર્ચા, નહિ મંગાવાયેલ ડિવિડન્ડ, અગાઉથી મળેલ હપ્તાઓ, ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓનો સમાવેશ થાય છે.

હેતુ : આ ગુણોત્તરનો ઉદ્દેશ ધંધાની ટૂંકા ગાળાનાં દેવાં ચૂકવવાની ક્ષમતા માપવાનો છે.

વલણ : આ ગુણોત્તરનું પ્રમાણ ઉદ્યોગ-ઉદ્યોગે બદલાય છે. સામાન્ય રીતે આ ગુણોત્તર 2:1ના પ્રમાણમાં ઈચ્છનીય ગણાય છે. પ્રમાણ ગુણોત્તર કરતાં ખરેખર ગુણોત્તર વધુ હોય તો વ્યાજનું નુકસાન ઊભું કરે છે અને ખરેખર ગુણોત્તર ઓછો હોય તો ઉત્પાદનની પ્રક્રિયામાં વિક્ષેપ ઊભો કરે છે. તેથી તેનું પ્રમાણિત માપ ઈચ્છનીય છે.

ચાલુ મિલકતોમાંથી ચાલુ દેવાં બાદ કરતાં વધેલ તફાવતને કાર્યશીલ મૂડી કહેવામાં આવે છે. આ બાબત પણ તરલતા માપવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે.

ટૂંકમાં, ચાલુ મિલકતો / ચાલુ દેવાં = ચાલુ ગુણોત્તર (પ્રમાણમાં)

ચાલુ મિલકતો - ચાલુ દેવાં = કાર્યશીલ મૂડી (₹ માં)

ઉદાહરણ 11 : 'પી' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે ચાલુ ગુણોત્તરની ગણતરી કરો :

દેવાદારો ₹ 1,80,000, લેણીહૂંડી ₹ 30,000, ઘાલખાધ અનામત ₹ 10,000, સ્ટોક ₹ 30,000, રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ ₹ 45,000, મશીનરી ₹ 1,20,000, ફર્નિચર ₹ 90,000, દેવીહૂંડીઓ ₹ 20,000, ટૂંકા ગાળાની લોન ₹ 90,000, ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી ₹ 27,500.

જવાબ :

ચાલુ ગુણોત્તર = $\frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$		(₹)	(₹)
ચાલુ મિલકતો :	દેવાદારો	1,80,000	2,00,000
	લેણીહૂંડી	30,000	
	- ઘાલખાધ અનામત	10,000	
	સ્ટોક	30,000	
	રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	45,000	
		2,75,000	
ચાલુ દેવાં :	દેવીહૂંડીઓ	20,000	1,37,500
	ટૂંકા ગાળાની લોન	90,000	
	ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી	27,500	
$= \frac{2,75,000}{1,37,500} = 2:1$			

વિશ્લેષણ : 'પી' કંપની પાસે ₹ 1ની ચાલુ જવાબદારી ચૂકવવા માટે ₹ 2ની ચાલુ મિલકતો છે. મળવાપાત્ર ₹ 2 ચૂકવવાપાત્ર ₹ 1 જ્યારે ચાલુ મિલકતો ચાલુ દેવાં કરતાં વધારે હોય તે ટૂંકા ગાળાની સધરતા સૂચવે છે. અહીં ચાલુ ગુણોત્તરનો જવાબ 2:1 દર્શાવેલ છે. જો તે ફક્ત 2 દર્શાવેલ હોય તોપણ તેનો અર્થ બદલાતો નથી. અંશને છેદ વડે ભાગતા જે જવાબ આવે તે છેદના 1 પ્રમાણ સામેનું પ્રમાણ દર્શાવે છે. અહીં છેદ 1 ગણાય અને તેની સામે અંશનું પ્રમાણ 2 છે.

ઉદાહરણ 12 : 'આર. કે.' લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે ચાલુ ગુણોત્તર અને કાર્યશીલ મૂડીની ગણતરી કરો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
દેવાદારો	90,000	લેણીહૂંડી	30,000
જમીન-મકાન	5,00,000	ફર્નિચર	60,000
ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી	40,000	બિનચાલુ રોકાણો	70,000
ચાલુ રોકાણો	30,000	રોકડ - રોકડ સમકક્ષ	30,000
લેણદારો	60,000	દેવીહૂંડી	20,000
ઘાલખાધ અનામત	20,000	સ્ટોક	60,000

જવાબ :

ચાલુ ગુણોત્તર = $\frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$	(₹)	(₹)
ચાલુ મિલકતો : દેવાદારો	90,000	
લેણીહૂંડી	30,000	
— ઘાલખાધ અનામત	1,20,000	
ચાલુ રોકાણો	20,000	1,00,000
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ		30,000
સ્ટોક		30,000
		60,000
		2,20,000
ચાલુ દેવાં : ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી		40,000
લેણદારો		60,000
દેવીહૂંડી		20,000
		1,20,000
$= \frac{2,20,000}{1,20,000} = 1.83$		

$$\begin{aligned} \text{કાર્યશીલ મૂડી} &= \text{ચાલુ મિલકતો} - \text{ચાલુ દેવાં} \\ &= ₹ 2,20,000 - ₹ 1,20,000 \\ &= ₹ 1,00,000 \end{aligned}$$

ઉદાહરણ 13 : 'એમ' લિમિટેડની નીચેની વિગતોના આધારે ચાલુ ગુણોત્તર શોધો.

ચાલુ મિલકતો ₹ 1,50,000, કાર્યશીલ મૂડી ₹ 60,000

જવાબ :

$$\text{ચાલુ ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$$

ચાલુ મિલકતો ₹ 1,50,000

ચાલુ દેવાં આપેલાં નથી, પણ કાર્યશીલ મૂડી આપેલ છે.

કાર્યશીલ મૂડી = ચાલુ મિલકતો - ચાલુ દેવાં

₹ 60,000 = ₹ 1,50,000 - ચાલુ દેવાં

∴ ચાલુ દેવાં = ચાલુ મિલકતો - કાર્યશીલ મૂડી

∴ ચાલુ દેવાં = ₹ 1,50,000 - ₹ 60,000

∴ ચાલુ દેવાં = ₹ 90,000

$$\frac{1,50,000}{90,000} = 1.67 : 1$$

(ii) પ્રવાહી ગુણોત્તર (Liquid Ratio) :

અર્થ : પ્રવાહી ગુણોત્તર એ પ્રવાહી મિલકતો અને ચાલુ દેવાં વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. પ્રવાહી મિલકતો સામે ચાલુ દેવાંનું પ્રમાણ કેટલું છે તે આ ગુણોત્તર દર્શાવે છે. આ ગુણોત્તર પણ ધંધાની તરલતા જ બતાવે છે. ચાલુ મિલકતોમાંથી સ્ટોક અને અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચાઓ બાદ કરતાં જે રકમ વધે તે પ્રવાહી મિલકતો કહેવાય છે.

નોંધ : પ્રવાહી ગુણોત્તર માટે ચાલુ મિલકતો (સ્ટોક અને અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચા સિવાયની) જ અહીં ધ્યાનમાં લેવાશે.

$$\text{સૂત્ર : પ્રવાહી ગુણોત્તર} = \frac{\text{પ્રવાહી મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$$

પ્રવાહી મિલકતો એટલે એવી મિલકતો જેમનું ઝડપથી રોકડ અથવા રોકડ સમકક્ષમાં રૂપાંતર થઈ શકે.

ચાલુ દેવાં જે પ્રમાણે ચાલુ ગુણોત્તરમાં ધ્યાનમાં લેવાય છે તે પ્રમાણે જ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

હેતુ : આ ગુણોત્તરનો હેતુ પણ તરલતા માપવાનો છે. ટૂંકા ગાળાનાં દેવાં ચૂકવવાની ક્ષમતા માપવાનો છે. આ ગુણોત્તર ચાલુ ગુણોત્તર કરતાં ચાલુ દેવાં ચૂકવવાની વધુ ક્ષમતા દર્શાવે છે. તેથી તેને ઝડપી ગુણોત્તર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ ગુણોત્તરમાં મિલકતોને રોકડમાં રૂપાંતરિત કરવાનો સમય 12 મહિના દર્શાવેલ નથી. તેથી આ ગુણોત્તર એ ચાલુ ગુણોત્તરની સરખામણીમાં ચાલુ દેવાં ચૂકવવા ઝડપી રીતે ચૂકવવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

વલણ : સામાન્ય રીતે આ ગુણોત્તર 1:1ના પ્રમાણમાં ઈચ્છનીય ગણાય છે.

ઉદાહરણ 14 : 'એસ. એલ.' લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે પ્રવાહી ગુણોત્તર શોધો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
ચાલુ જવાબદારીઓ	1,60,000	ચાલુ મિલકતો	2,00,000
સ્ટોક	30,000	અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચાઓ	10,000
દેવાદારો	20,000	લેણીહૂંડીઓ	15,000

જવાબ :

$$\text{પ્રવાહી ગુણોત્તર} = \frac{\text{પ્રવાહી મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$$

	(₹)	(₹)
પ્રવાહી મિલકતો : ચાલુ મિલકતો		2,00,000
બાદ : સ્ટોક	30,000	
અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચા	10,000	40,000
		1,60,000

$$= \frac{1,60,000}{1,60,000} = 1:1$$

ઉદાહરણ 15 : 'આઈ' લિમિટેડની નીચે આપેલી વિગતોના આધારે ચાલુ ગુણોત્તર અને પ્રવાહી ગુણોત્તર ગણો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	1,80,000	લેણદારો	2,00,000
દેવાદારો	1,20,000	દેવીહૂંડી	1,00,000
લેણીહૂંડી	60,000	ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી	80,000
સ્ટોક	1,40,000	કરવેરાની જોગવાઈ	80,000
ચાલુ રોકાણો	1,00,000		

જવાબ :

ચાલુ ગુણોત્તર = $\frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$	(₹)	(₹)
ચાલુ મિલકતો : રોકડ	1,80,000	
દેવાદારો	1,20,000	
લેણીહૂંડી	60,000	
ચાલુ રોકાણો	1,00,000	
સ્ટોક	1,40,000	
	6,00,000	
ચાલુ દેવાં : લેણદારો	2,00,000	
દેવીહૂંડી	1,00,000	
ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી	80,000	
કરવેરાની જોગવાઈ	80,000	
	4,60,000	
$= \frac{6,00,000}{4,60,000} = 1.30 : 1$		
પ્રવાહી ગુણોત્તર = $\frac{\text{પ્રવાહી મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$		
પ્રવાહી મિલકતો : ચાલુ મિલકતો		6,00,000
બાદ : સ્ટોક		1,40,000
		4,60,000
$= \frac{4,60,000}{4,60,000} = 1 : 1$		

ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવાંનો ચાલુ ગુણોત્તર સાથે સંબંધ :

ચાલુ ગુણોત્તર બે બાબતોમાંથી (રકમોમાંથી) ઉદ્ભવે છે : (i) ચાલુ મિલકતો અને (ii) ચાલુ દેવાં. તેથી ચાલુ મિલકતોના અને ચાલુ દેવાંના વધારા-ઘટાડાની અસર ચાલુ ગુણોત્તર ઉપર થાય છે. આ અસર નીચે પ્રમાણે છે :

ચાલુ મિલકતોમાં વધારો → ચાલુ ગુણોત્તરમાં વધારો
ચાલુ મિલકતોમાં ઘટાડો → ચાલુ ગુણોત્તરમાં ઘટાડો

આ સંબંધ દર્શાવે છે કે ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ ગુણોત્તર વચ્ચે સીધો સંબંધ છે.

ચાલુ દેવાંમાં વધારો → ચાલુ ગુણોત્તરમાં ઘટાડો
ચાલુ દેવાંમાં ઘટાડો → ચાલુ ગુણોત્તરમાં વધારો

આ સંબંધ દર્શાવે છે કે ચાલુ દેવાં અને ચાલુ ગુણોત્તર વચ્ચે વ્યસ્ત સંબંધ છે.

નોંધ : પ્રવાહી મિલકતો અને ચાલુ દેવાંનો પ્રવાહી ગુણોત્તર સાથેનો સંબંધ પણ આ જ પ્રકારનો છે.

પ્રવાહી મિલકતો વધે તો પ્રવાહી ગુણોત્તર વધે
પ્રવાહી મિલકતો ઘટે તો પ્રવાહી ગુણોત્તર ઘટે
અને
ચાલુ દેવાં વધે તો પ્રવાહી ગુણોત્તર ઘટે
ચાલુ દેવાં ઘટે તો પ્રવાહી ગુણોત્તર વધે

9. સધ્ધરતાના ગુણોત્તરો (Solvency Ratios)

આર્થિક અથવા નાણાકીય સધ્ધરતા સામાન્ય રીતે લાંબા ગાળાની સધ્ધરતાના સંદર્ભે ધ્યાનમાં લેવાય છે. સધ્ધરતા એ ધંધાકીય એકમની આર્થિક તંદુરસ્તી માપવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. ધંધાકીય એકમ પોતાના લાંબા ગાળાનાં દેવાં ચૂકવવા માટે કેટલું સક્ષમ છે તે માપવા માટે આ ગુણોત્તરો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. આ ગુણોત્તર આર્થિક પાસાંઓને ધ્યાનમાં લઈને ગણવામાં આવે છે. અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે નીચેના ગુણોત્તરોનો અભ્યાસ કરવાનો છે. સામાન્ય રીતે આ ગુણોત્તરો પ્રમાણના સ્વરૂપે દર્શાવવામાં આવે છે :

- (i) દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તર
- (ii) કુલ મિલકતો-દેવાંનો ગુણોત્તર
- (iii) માલિકી ગુણોત્તર
- (iv) વ્યાજ આવરણ ગુણોત્તર

(i) દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તર (Debt to Equity Ratio) :

અર્થ : દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તર દેવાં અને ઈક્વિટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો) વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. આ ગુણોત્તર દેવાં સામે ઈક્વિટીનું પ્રમાણ કેટલું છે તે દર્શાવે છે. અહીં ઈક્વિટી એટલે શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો. શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળોમાં ઈક્વિટી શેરમૂડી અને અનામતો અને વધારાનો સમાવેશ થાય છે. દેવાં કરતાં ઈક્વિટીનું પ્રમાણ વધારે હોય તો ધંધાકીય એકમ સધ્ધર ગણાય છે. જો દેવાં કરતાં ઈક્વિટીનું પ્રમાણ ઓછું હોય તો તે એકમ ઓછું સધ્ધર ગણાય છે.

$$\text{સૂત્ર : } \frac{\text{દેવાં (બિન ચાલુ દેવાં / લાંબા ગાળાનાં દેવાં)}}{\text{ઈક્વિટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો)}}$$

પાકા સરવૈયાનાં ઈક્વિટી-જવાબદારી બાજુમાં ત્રણ ભાગો દર્શાવેલ છે.

- (1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો (2) બિનચાલુ દેવાં (3) ચાલુ દેવાં

શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો અને બિનચાલુ દેવાં ધંધાનાં લાંબા ગાળાનાં ભંડોળો છે. તે લાંબા સમય સુધી ધંધામાં રહે છે. તેથી તેમની દર વર્ષે પ્રાપ્તિ કરવામાં આવતી નથી. પણ શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો એ માલિકોનું ભંડોળ છે અને બિનચાલુ દેવાં એ બાહ્ય પક્ષકારો પ્રત્યેની જવાબદારી છે. બંને લાંબા ગાળાનાં પ્રાપ્તિસ્થાનો છે પણ માલિકીની દૃષ્ટિએ બંને જુદા છે.

અહીં દેવાં એટલે બિનચાલુ દેવાંમાં (i) લાંબા ગાળાનાં લીધેલ ધિરાણો, (ii) મુલત્વી રાખેલ વેરા જવાબદારી (iii) અન્ય લાંબા ગાળાનાં દેવાં અને (iv) લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ. [પરંતુ આ ગુણોત્તરની ગણતરીમાં મુલત્વી રાખેલ વેરાની જવાબદારી અને અન્ય લાંબા ગાળાનાં દેવાં ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ. તેથી પ્રશ્નમાં આ બે બાબતોનો સમાવેશ કરવો નહિ.] શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો = ઈક્વિટી શેરમૂડી, પ્રેફરન્સ શેરમૂડી અને અનામતો અને વધારો.

જ્યારે પાકા સરવૈયામાં નફા-નુકસાન ખાતાની ઉધાર બાકી હોય ત્યારે શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળોની ગણતરી કરતી વખતે નફા-નુકસાન ખાતાની ઉધાર બાકી બાદ કરવી. ત્યાર બાદ આવેલ રકમને શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો તરીકે ગુણોત્તરમાં ઉપયોગમાં લેવી. શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળોમાં પ્રેફરન્સ શેરમૂડીનો પણ સમાવેશ થાય છે.

હેતુ : આ ગુણોત્તરનો હેતુ લાંબા ગાળાનાં ભંડોળો જે ધંધા માટે ઊભાં કરવામાં આવ્યાં છે તેમાં માલિકોની મૂડી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો) અને ઉછીનાં ભંડોળો(બિનચાલુ જવાબદારી)નું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણી શકાય છે.

વલણ : આ ગુણોત્તર અંગે પ્રમાણિત માપ નથી. ઉદ્યોગ-ઉદ્યોગે આ પ્રમાણ બદલાય છે. જો આ ગુણોત્તર ઊંચો હોય તો ધંધાકીય એકમ ઉછીની મૂડી પર વધુ આધારિત છે અને નીચો હોય તો ધંધાકીય એકમ માલિકીની મૂડી પર વધુ આધારિત છે, એમ કહેવાય. સામાન્ય રીતે જ્યારે આ ગુણોત્તર ઊંચો હોય તો ધિરાણ કરનારાઓ માટે ધિરાણ આપવા માટે જોખમ વધુ છે અને નીચો હોય તો ધિરાણ આપનારાઓ માટે ધિરાણ આપવા માટે ઓછું જોખમ છે એવો અર્થ કરી શકાય છે.

પાકુ સરવૈયું

ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	કંપનીઓ		
	X	Y	Z
(A) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો	25 %	37.5 %	50 %
(B) બિન ચાલુ દેવાં	50 %	37.5 %	25 %
(C) ચાલુ દેવાં	25 %	25 %	25 %
કુલ સરવાળો	100 %	100 %	100 %
મિલકતો	કંપનીઓ		
	X	Y	Z
(A) બિનચાલુ મિલકતો	100 %	100 %	100 %
(B) ચાલુ મિલકતો			
કુલ સરવાળો	100 %	100 %	100 %

$$\text{દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તર} = \frac{\text{દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં)}}{\text{શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો}}$$

- (1) કંપની Xમાં શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળની સરખામણીમાં દેવાંનું પ્રમાણ વધુ છે, તેથી Y, Zની સરખામણીમાં ઓછી સધર છે.
- (2) કંપની Y Xની સરખામણીમાં ઓછાં દેવાં ધરાવે છે, તેથી Xની સરખામણીમાં વધુ સધર છે પણ Zની સરખામણીમાં ઓછી સધર છે.
- (3) Z ત્રણેય કંપનીની સરખામણીમાં ઓછાં દેવાં ધરાવે છે તેથી તે સૌથી વધુ સધર છે.

X	Y	Z
$\frac{50}{25}$	$\frac{37.5}{37.5}$	$\frac{25}{50}$
2 : 1	1 : 1	0.50 : 1

ઘણી વખત પ્રશ્નમાં કુલ દેવાં આપવામાં આવેલ હોય ત્યારે કુલ દેવાંમાંથી ચાલુ દેવાં બાદ કરીને બિનચાલુ દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં) આ ગુણોત્તર માટે ધ્યાનમાં લેવાય.

ઉદાહરણ 16 : 'એફ. એલ.' લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
ઈક્વિટી શેરમૂડી	10,00,000	ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી	1,00,000
સામાન્ય અનામત	6,00,000	લાંબા ગાળાની લોન	2,00,000
નફા-નુકસાન ખાતું	4,00,000	લાંબા ગાળાની જોગવાઈ	2,00,000

જવાબ :

$$\text{દેવાં ઇક્વિટી ગુણોત્તર} = \frac{\text{દેવાં (બિનચાલુ દેવાં)}}{\text{ઇક્વિટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો)}}$$

દેવાં : (બિનચાલુ દેવાં)

લાંબા ગાળાની લોન	₹	2,00,000
લાંબા ગાળાની જોગવાઈ	₹	2,00,000
	₹	4,00,000

ઇક્વિટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો) :

ઇક્વિટી શેરમૂડી	₹	10,00,000
સામાન્ય અનામત	₹	6,00,000
નફા-નુકસાન ખાતું	₹	4,00,000
	₹	20,00,000

$$\frac{4,00,000}{20,00,000} = 0.20 : 1$$

ધંધાકીય એકમનાં ₹ 1નાં માલિકીનાં ભંડોળો સામે બિનચાલુ દેવાં ₹ 0.20 છે.

નોંધ : ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી ચાલુ દેવાં હોવાથી દેવાં-ઇક્વિટીમાં તેનો સમાવેશ થશે નહિ. અહીં દેવાં એટલે લાંબા ગાળાનાં દેવાં (બિનચાલુ દેવાં) ધ્યાનમાં લેવાશે.

ઉદાહરણ 17 : 'એન' કંપનીની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવાં-ઇક્વિટી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

કુલ મિલકતો ₹ 25,00,000, લાંબા ગાળાની લોન ₹ 6,00,000

લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ ₹ 4,00,000, ચાલુ દેવાં ₹ 5,00,000

જવાબ :

$$\text{દેવાં ઇક્વિટી ગુણોત્તર} = \frac{\text{દેવાં (બિનચાલુ દેવાં)}}{\text{ઇક્વિટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો)}}$$

	₹	₹
બિનચાલુ દેવાં : લાંબા ગાળાની લોન		6,00,000
લાંબા ગાળાની જોગવાઈ		4,00,000
		10,00,000
ઇક્વિટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો) :		
કુલ મિલકતો		25,00,000
બાદ :		
લાંબા ગાળાનાં દેવાં	6,00,000	
લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ	4,00,000	
ચાલુ દેવાં	5,00,000	15,00,000
		10,00,000

$$\frac{10,00,000}{10,00,000} = 1 : 1$$

સમજૂતી : ઇક્વિટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો) શોધવા પાકા સરવૈયાનાં આધારે પણ ગણતરી કરી શકાય.

પાકું સરવૈયું

ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ	રકમ (₹)	મિલકતો	રકમ (₹)
ઈક્વિટી શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો	10,00,000	મિલકતો	25,00,000
બિનચાલુ દેવાં	6,00,000		↓
લાંબા ગાળાની જોગવાઈ	4,00,000		
ચાલુ દેવાં	5,00,000		
	25,00,000	←	25,00,000

ઉદાહરણ 18 : 'આર' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતોના આધારે દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
બિનચાલુ મિલકતો	28,00,000	લેણદારો	90,000
ચાલુ મિલકતો	17,00,000	દેવીહૂંડીઓ	40,000
કુલ દેવાં	15,00,000	ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી	70,000

જવાબ :

$$\text{દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તર} = \frac{\text{દેવાં (બિનચાલુ દેવાં)}}{\text{ઈક્વિટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો)}}$$

	₹	₹
દેવાં : બિનચાલુ દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં)		
કુલ દેવાં		15,00,000
બાદ : ચાલુ દેવાં :		
લેણદારો	90,000	
દેવીહૂંડીઓ	40,000	
ખર્ચા ચૂકવવાનાં બાકી	70,000	2,00,000
		13,00,000
ઈક્વિટી = કુલ મિલકતો - કુલ દેવાં		
બિનચાલુ મિલકતો		28,00,000
ચાલુ મિલકતો		17,00,000
		45,00,000
બાદ : કુલ દેવાં		15,00,000
		30,00,000

$$\frac{13,00,000}{30,00,000} = 0.43 : 1$$

સમજૂતી : પાકા સરવૈયાના આધારે ગણતરીઓ

પાકું સરવૈયું

ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	રકમ (₹)	મિલકતો	રકમ (₹)
ઈક્વિટી શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો	30,00,000	બિનચાલુ મિલકતો	28,00,000
બિનચાલુ જવાબદારીઓ (જુઓ સમજૂતી ઉપર મુજબ)	13,00,000	ચાલુ મિલકતો	17,00,000
ચાલુ જવાબદારીઓ	2,00,000		
	45,00,000		45,00,000

(ii) કુલ મિલકતો - દેવાંનો ગુણોત્તર (Total Assets to Debt Ratio) :

અર્થ : કુલ મિલકતો - દેવાંનો ગુણોત્તર એ કુલ મિલકતો અને દેવાં (બિનચાલુ દેવાં) વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. કુલ મિલકતોમાંથી કેટલી મિલકતો દેવાં દ્વારા ઊભી કરવામાં આવી છે તેનું પ્રમાણ જાણી શકાય છે.

$$\text{સૂત્ર : કુલ મિલકતો દેવાં ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ મિલકતો}}{\text{દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં)}}$$

કુલ મિલકતોની ગણતરી વખતે અન્ય બિનચાલુ મિલકતો ધ્યાનમાં લેવી નહિ. (દા.ત., 12 માસથી વધુ સમયનાં વેપારી લેણાં, નહિ માંડી વાળેલા ખર્ચાઓ વગેરે)

દેવાંની ગણતરી વખતે લાંબા ગાળાનાં દેવાં (બિનચાલુ દેવાં) ધ્યાનમાં લેવાં પણ બિનચાલુ દેવાંમાં અન્ય લાંબા ગાળાનાં દેવાંનો સમાવેશ કરવો નહિ. (દા.ત., 12 માસથી વધુ સમયનાં વેપારી દેવાં, ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ - જ્યારે ડિબેન્ચર લાંબા ગાળાનાં દેવાં તરીકે દર્શાવેલ હોય ત્યારે.)

હેતુ : કુલ મિલકતોમાંથી કેટલી મિલકતો બિનચાલુ દેવાં દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવેલ છે તે જાણી શકાય છે.

વલણ : આ ગુણોત્તર માટે પ્રમાણિત માપ નથી. આ ગુણોત્તર દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તર કરતાં વિરુદ્ધનાં વલણનો નિર્દેશ કરે છે. સામાન્ય રીતે આ ગુણોત્તર ઊંચો હોય તો ધિરાણ કરનારાઓ માટે ધિરાણ આપવા માટે જોખમ ઓછું છે અને નીચો હોય તો ધિરાણ આપનારાઓ માટે ધિરાણ આપવા માટે જોખમ વધુ છે.

પાકું સરવૈયું

ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	કંપનીઓ		
	X	Y	Z
(A) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો	25 %	37.5 %	50 %
(B) દેવાં (બિનચાલુ જવાબદારીઓ)	50 %	37.5 %	25 %
(C) ચાલુ દેવાં	25 %	25 %	25 %
કુલ સરવાળો	100 %	100 %	100 %
મિલકતો	કંપનીઓ		
	X	Y	Z
બિનચાલુ મિલકતો અને ચાલુ મિલકતો	100 %	100 %	100 %
કુલ સરવાળો	100 %	100 %	100 %

$$\text{કુલ મિલકતો દેવાં ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ મિલકતો}}{\text{દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં)}}$$

- (1) કંપની Xમાં કુલ મિલકતોમાંથી 50 % મિલકતો દેવાં દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ છે. તેથી Y અને Zની સરખામણીમાં કંપની X ઓછી સધ્ધર છે.
- (2) કંપની Yમાં Xની સરખામણીમાં દેવાંનું પ્રમાણ ઘટ્યું છે, તેથી સધ્ધરતા વધુ છે.
- (3) કંપની Zમાં X અને Yની સરખામણીમાં દેવાંનું પ્રમાણ સૌથી ઓછું છે તેથી તે સૌથી વધુ સધ્ધર ગણાય.

X	Y	Z
$\frac{100}{50}$	$\frac{100}{37.5}$	$\frac{100}{25}$
2 : 1	2.67 : 1	4 : 1

ઉદાહરણ 19 : 'યુ' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતોના આધારે કુલ મિલકતો - દેવાં ગુણોત્તર શોધો.

શેરમૂડી ₹ 30,00,000; અનામત અને વધારો ₹ 5,00,000; બિનચાલુ જવાબદારીઓ ₹ 10,00,000; ચાલુ જવાબદારીઓ ₹ 5,00,000

જવાબ :

$$\text{કુલ મિલકતો દેવાં ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ મિલકતો}}{\text{દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં)(બિનચાલુ જવાબદારી)}}$$

કુલ મિલકતો આપવામાં આવેલ નથી પણ મૂડી-દેવાં બાજુની બધી વિગતો આપવામાં આવી છે. તેથી મૂડી દેવાં બાજુનો સરવાળો જ મિલકતો બાજુનો સરવાળો ગણાય.

તેથી ઇક્વિટી જવાબદારીનો સરવાળો = કુલ મિલકતો

ઇક્વિટી શેરમૂડી	₹	30,00,000	↓
અનામતો - વધારો	₹	5,00,000	
બિનચાલુ જવાબદારી	₹	10,00,000	
ચાલુ જવાબદારી	₹	5,00,000	
		50,00,000 = 50,00,000	

$$\frac{50,00,000}{10,00,000} = 5 : 1$$

₹ 5ની મિલકતોમાંથી ₹ 1ની મિલકતો દેવાંમાંથી (બિનચાલુ જવાબદારીમાંથી) ખરીદવામાં આવી છે એટલે બાકીની ₹ 4ની મિલકતો શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળોમાંથી ખરીદવામાં આવી છે. આ પ્રકારનું અર્થઘટન થાય.

ઉદાહરણ 20 : 'ડી.વી.' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોનાં આધારે કુલ મિલકતો-દેવાં ગુણોત્તર શોધો.

(₹)

બિનચાલુ મિલકતો (ગ્રોસ)	28,00,000
સ્થિર મિલકતોનો એકત્રિત ઘસારો	3,00,000
ચાલુ મિલકતો	5,00,000
ઇક્વિટી શેરમૂડી	18,00,000
અનામતો અને વધારો	5,00,000
કુલ દેવાં	7,00,000
ચાલુ દેવાં	1,00,000

જવાબ :

$$\text{કુલ મિલકતો દેવાં ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ મિલકતો}}{\text{દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં)}}$$

કુલ મિલકતો =	(₹)
બિનચાલુ મિલકતો (ગ્રોસ)	28,00,000
બાદ : ઘસારો	3,00,000
	<u>25,00,000</u>
ઉમેરો : ચાલુ મિલકતો	5,00,000
	<u>30,00,000</u>

દેવાં =	(₹)
કુલ દેવાં	7,00,000
બાદ : ચાલુ દેવાં	1,00,000
	<u>6,00,000</u>

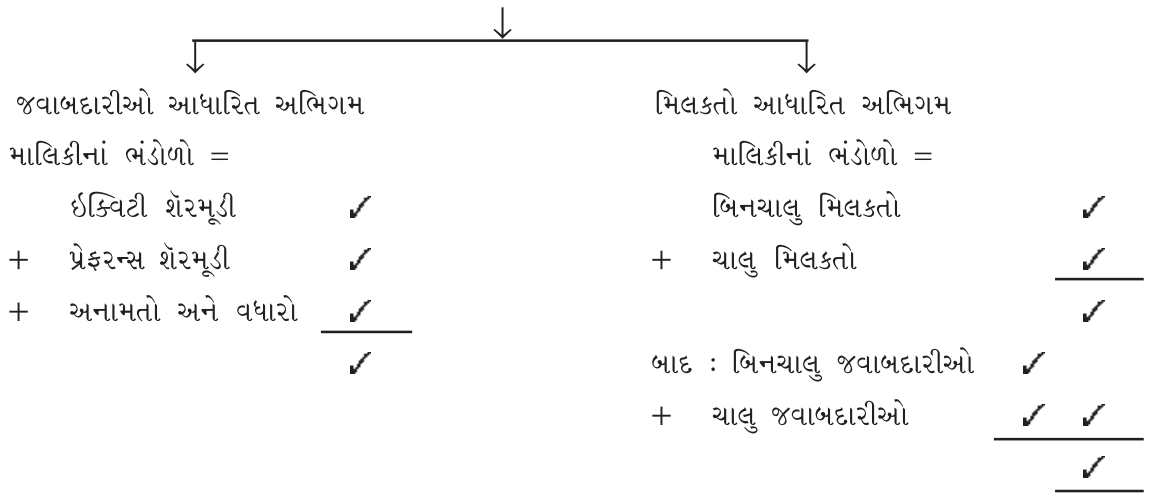
$$\text{કુલ મિલકતો-દેવાં ગુણોત્તર} = \frac{30,00,000}{6,00,000} = 5:1$$

(iii) માલિકી ગુણોત્તર (Proprietary Ratio) :

અર્થ : માલિકી ગુણોત્તર કુલ મિલકતો અને માલિકીનાં ભંડોળો(શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો)નો સંબંધ દર્શાવે છે.

માલિકીનાં ભંડોળો શોધવા માટે બે અભિગમોનો ઉપયોગ થાય છે. બંને અભિગમોમાં માલિકીનાં ભંડોળો સરખાં રહે છે.

માલિકીના ભંડોળના અભિગમ

$$\text{સૂત્ર : માલિકી ગુણોત્તર} = \frac{\text{માલિકીનાં ભંડોળો}}{\text{કુલ મિલકતો}}$$

હેતુ : આ ગુણોત્તરના આધારે કુલ મિલકતોમાંથી કેટલી મિલકતો માલિકીનાં ભંડોળ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવી છે તે જાણી શકાય. આ સિવાયની બાકીની મિલકતો ઉછીનાં નાણાં દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ હશે.

વલણ : આ ગુણોત્તર ધંધાના લેણદારો માટે આર્થિક સધ્ધરતા માટે સલામતીના ગાળાની માહિતી પૂરી પાડે છે. ઊંચો ગુણોત્તર એટલે વધુ આર્થિક સલામતીનો ગાળો અને નીચો ગુણોત્તર એટલે ઓછી આર્થિક સલામતીનો ગાળો.

ઉદાહરણ 21 : 'એમ' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે માલિકી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

તા. 31-3-2017નાં રોજનું પાકું સરવૈયું

વિગત	રકમ (₹)	રકમ (₹)
(I) ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ :		
(1) શેરહોલ્ડર્સના ભંડોળો :		
ઈક્વિટી શેરમૂડી	20,00,000	
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	10,00,000	
અનામતો અને વધારો	15,00,000	45,00,000
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ		15,00,000
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ		10,00,000
કુલ		70,00,000
(II) મિલકતો :		
(1) બિનચાલુ મિલકતો		50,00,000
(2) ચાલુ મિલકતો		20,00,000
કુલ		70,00,000

જવાબ :

$$\text{માલિકી ગુણોત્તર} = \frac{\text{માલિકીનાં ભંડોળો}}{\text{કુલ મિલકતો}}$$

માલિકીનાં ભંડોળો શોધવા જવાબદારી આધારિત અભિગમ અથવા મિલકતો આધારિત અભિગમનો ઉપયોગ થઈ શકે.

જવાબદારીઓ આધારિત અભિગમ	રકમ (₹)	મિલકતો આધારિત અભિગમ	રકમ (₹)
ઈક્વિટી શેરમૂડી	20,00,000	બિનચાલુ મિલકતો	50,00,000
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	10,00,000	+ ચાલુ મિલકતો	20,00,000
અનામતો અને વધારો	15,00,000	બાદ :	
		બિનચાલુ જવાબદારીઓ	15,00,000
		ચાલુ જવાબદારીઓ	10,00,000
	45,00,000		25,00,000
			45,00,000

$$\begin{aligned} \text{માલિકી ગુણોત્તર} &= \frac{\text{માલિકીનાં ભંડોળો}}{\text{કુલ મિલકતો}} \\ &= \frac{45,00,000}{70,00,000} \\ &= 0.64 : 1 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} &₹ 1.00 \text{ મિલકતો} \\ - &₹ 0.64 \text{ માલિકીનાં ભંડોળોમાંથી} \\ \hline &₹ 0.36 \text{ ઉછીનાં ભંડોળોમાંથી} \end{aligned}$$

ધંધાકીય એકમની ₹ 1ની મિલકતોમાંથી ₹ 0.64 જેટલી મિલકતો માલિકીનાં ભંડોળોમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે. બાકીની ₹ 0.36 જેટલી મિલકતો ઉછીનાં નાણાં દ્વારા પ્રાપ્ત કરી છે.

10. કાર્યક્ષમતા(પ્રવૃત્તિ)ના ગુણોત્તરો (Efficiency (Activity) Ratios) :

ધંધાકીય એકમ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવેલ સંપત્તિ-સાધનોનો કાર્યક્ષમ ઉપયોગ કરવાથી ધંધાની નફાકારકતામાં વધારો થાય છે. હિસાબી પદ્ધતિમાં આ અનુસંધાને કાર્યક્ષમતા અથવા પ્રવૃત્તિના ગુણોત્તરો વિકસાવવામાં આવ્યા છે. અભ્યાસક્રમમાં નીચે પ્રમાણેના ગુણોત્તરોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. આ ગુણોત્તરો વખતમાં શોધવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ દેવાદારોનો ઉથલો અને દેવાદારોના ઉથલા પરથી દેવાદારોનો ઉઘરાણીનો સમય અને લેણદારોનાં ઉથલા પરથી લેણદારોનો ચૂકવણીનો સમય શોધાય છે. આ સમય દિવસો, અઠવાડિયાં અને મહિનાના સ્વરૂપે હોય છે.

(i) સ્ટોકનો ઉથલો	(ii) કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો
(iii) દેવાદારોનો ઉથલો	(iv) લેણદારોનો ઉથલો

(i) સ્ટોકનો ઉથલો (Stock Turn-over Ratio) :

અર્થ : આ ગુણોત્તર વેચેલ માલની પડતર અને સરેરાશ સ્ટોક વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. કંપની દ્વારા ધારણ કરવામાં આવેલ સરેરાશ સ્ટોકનું વર્ષ દરમિયાન કેટલી વખત વેચેલ માલની પડતરમાં રૂપાંતર થયું છે અને તેનું વેચાણ થયું છે તેની જાણકારી મેળવવી.

$$\text{સૂત્ર : સ્ટોકનો ઉથલો} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર}}{\text{સરેરાશ સ્ટોક}}$$

વેચેલ માલની પડતર કેવી રીતે શોધાય તે અંગે કાચા નફાના ગુણોત્તરમાં આ અંગે માહિતી મેળવી છે. તેની અહીં ફરીથી રજૂઆત કરી છે.

વેચેલ માલની પડતર :

	કાચા માલનો શરૂનો સ્ટોક	✓
+	કાચા માલની ખરીદી	✓
+	ખરીદીના ખર્ચા	✓

	કાચા માલનો આખરનો સ્ટોક	✓
-	વપરાયેલ કાચા માલની પડતર	✓

+	મજૂરી	✓
+	કારખાનાનાં ખર્ચા	✓

	વેચેલ માલની પડતર	✓

અન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે પણ વેચેલ માલની પડતર શોધાય.

કાચો નફો = વેચાણ - વેચેલ માલની પડતર. આ સૂત્રને આધારે નીચે પ્રમાણે શોધાય.

વેચેલ માલની પડતર = વેચાણ - કાચો નફો

અને કાચી ખોટ હોય તો,

વેચેલ માલની પડતર = વેચાણ + કાચી ખોટ

$$\text{સરેરાશ સ્ટોક} = \frac{\text{શરૂઆતનો સ્ટોક} + \text{આખરનો સ્ટોક}}{2}$$

હેતુ : આ ગુણોત્તર દ્વારા ધંધાકીય એકમના સ્ટોકનું વેચાણમાં રૂપાંતર કરવા અંગેની કાર્યક્ષમતાનું માપ છે.

વલણ : સામાન્ય રીતે વધતું વલણ સ્વીકારવા યોગ્ય હોય છે. વધતું વલણ એ દર્શાવે છે કે રાખેલ સ્ટોકનું વારંવાર વેચેલ માલની પડતર અને વેચાણમાં રૂપાંતર થાય છે. ઊંચો ગુણોત્તર - ઊંચું વેચાણ - ઊંચો નફો એવું સામાન્ય સંજોગોમાં પ્રસ્થાપિત થાય છે.

સૈદ્ધાંતિક રીતે વધુ ઊંચો ગુણોત્તર એ કાર્યશીલ મૂડીની અછત (ખાધ)નું પરિણામ હોઈ શકે અને વધુ નીચો ગુણોત્તર સ્ટોકમાં બિનજરૂરી વધુ રોકાણનું કારણ હોઈ શકે. તેથી ઈષ્ટતમ સ્ટોક ગુણોત્તર ધંધા માટે હિતાવહ છે.

ઉદાહરણ 24 : 'એચ. એન.' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે સ્ટોક ઉથલો શોધો.

વેચાણ ₹ 25,00,000; કાચો નફો ₹ 4,00,000; શરૂનો સ્ટોક ₹ 4,00,000 અને આખરનો સ્ટોક ₹ 3,00,000

જવાબ :

$$\text{સ્ટોક ઉથલો} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર}}{\text{સરેરાશ સ્ટોક}}$$

વેચેલ માલની પડતર =	(₹)
વેચાણ	25,00,000
- કાચો નફો	4,00,000
	<u>21,00,000</u>

$$\text{સરેરાશ સ્ટોક} = \frac{\text{શરૂનો સ્ટોક} + \text{આખરનો સ્ટોક}}{2}$$

$$= \frac{4,00,000 + 3,00,000}{2}$$

$$= ₹ 3,50,000$$

$$\frac{21,00,000}{3,50,000} = 6 \text{ વખત}$$

ઉદાહરણ 25 : 'ડી. ડી.' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે સ્ટોક ઉથલાની ગણતરી કરો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
શરૂઆતનો સ્ટોક	30,000	આખરનો સ્ટોક	40,000
ખરીદી	4,80,000	ખરીદીના ખર્ચા	20,000

જવાબ :

$$\text{સ્ટોક ઉથલો} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર}}{\text{સરેરાશ સ્ટોક}}$$

વેચેલ માલની પડતર =	(₹)
શરૂનો સ્ટોક	30,000
+ ખરીદી	4,80,000
+ ખરીદીના ખર્ચા	20,000
	<u>5,30,000</u>
- આખરનો સ્ટોક	40,000
	<u>4,90,000</u>

$$\text{સરેરાશ સ્ટોક} = \frac{\text{શરૂનો સ્ટોક} + \text{આખરનો સ્ટોક}}{2}$$

$$= \frac{30,000 + 40,000}{2}$$

$$= ₹ 35,000$$

$$\frac{4,90,000}{35,000} = 14 \text{ વખત}$$

(ii) કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો (Working Capital Turn-over Ratio) :

અર્થ : આ ગુણોત્તર કાર્યશીલ મૂડી અને વેચાણ વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. જો વેચાણની માહિતી ઉપલબ્ધ ન હોય તો કાર્યશીલ મૂડી અને વેચેલ માલની પડતર વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવામાં આવે છે. અહીં કાર્યશીલ મૂડી કેટલી વખત વેચાણનું સર્જન કરે છે તે જાણવામાં આવે છે.

$$\text{સૂત્ર : કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો} = \frac{\text{વેચાણ (અથવા વેચેલ માલની પડતર)}}{\text{કાર્યશીલ મૂડી}}$$

દાખલામાં વેચાણ ન આપેલ હોય ત્યારે જ વેચેલ માલની પડતરના આધારે આ ગુણોત્તર શોધવો.

હેતુ : કાર્યશીલ મૂડીમાં રોકાણ કરવાનો ઉદ્દેશ ઊપજનું સર્જન કરવાનો છે. તેથી કાર્યશીલ મૂડીની કાર્યક્ષમતા માપવા માટે આ ગુણોત્તરનો ઉપયોગ થાય છે. સ્ટોકના ઉથલાની સરખામણીમાં આ ગુણોત્તર કાર્યક્ષમતા માપન અંગે વધુ યોગ્ય ગણાય છે. સ્ટોક ઉથલામાં ફક્ત સ્ટોક જ ધ્યાનમાં લેવાય છે જ્યારે અહીં કાર્યશીલ મૂડી ધ્યાનમાં લેવાય છે.

વલણ : સામાન્ય રીતે વધુ વલણ સ્વીકારવા યોગ્ય હોય છે. સૈદ્ધાંતિક રીતે વધતું વલણ એ કાર્યશીલ મૂડીના ઉપયોગની કાર્યક્ષમતા દર્શાવે છે જે વધુ વેચાણ અને પરિણામે વધુ નફાના સર્જનનું કારણ બને છે.

ઉદાહરણ 26 : 'એચ. આર.' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે કાર્યશીલ મૂડી ઉથલો ગણો.

કુલ વેચાણ ₹ 22,20,000; વેચાણ પરત ₹ 20,000

ચાલુ મિલકતો ₹ 6,00,000; ચાલુ દેવાં ₹ 2,00,000

જવાબ :

$$\text{કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો} = \frac{\text{વેચાણ}}{\text{કાર્યશીલ મૂડી}}$$

વેચાણ :	(₹)
કુલ વેચાણ	22,20,000
બાદ : વેચાણ પરત	20,000
	22,00,000
કાર્યશીલ મૂડી :	
ચાલુ મિલકતો	6,00,000
બાદ : ચાલુ દેવાં	2,00,000
	4,00,000

$$= \frac{22,00,000}{4,00,000} = 5.5 \text{ વખત}$$

ઉદાહરણ 27 : 'એમ. એન.' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે કાર્યશીલ મૂડી ઉથલો શોધો.

કાર્યશીલ મૂડી ₹ 3,00,000, વેચેલ માલની પડતર ₹ 15,00,000, કાચા નફાનો દર 25 %

જવાબ :

$$\text{કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો} = \frac{\text{વેચાણ}}{\text{કાર્યશીલ મૂડી}}$$

વેચાણ : વેચેલ માલની પડતર + કાચો નફો	
ધારો કે 100	= 75 % + 25 %
20,00,000	= 15,00,000 + 5,00,000

$$= \frac{20,00,000}{3,00,000} = 6.67 \text{ વખત}$$

વેચેલ માલની પડતરના આધારે :

$$= \frac{15,00,000}{3,00,000} = 5 \text{ વખત}$$

ઉદાહરણ 28 : 'એમ. એમ.' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતોના આધારે કાર્યશીલ મૂડી ઉથલો શોધો.

કુલ મિલકતો ₹ 45,00,000, બિનચાલુ મિલકતો ₹ 30,00,000, કુલ દેવાં ₹ 20,00,000

બિનચાલુ દેવાં ₹ 10,00,000, વેચાણ ₹ 25,00,000

જવાબ :

$$\text{કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો} = \frac{\text{વેચાણ}}{\text{કાર્યશીલ મૂડી}}$$

$$\begin{aligned} & \text{કાર્યશીલ મૂડી : ચાલુ મિલકતો - ચાલુ દેવાં} \\ & \text{ચાલુ મિલકતો} = \text{કુલ મિલકતો} - \text{બિનચાલુ મિલકતો} \\ & \quad = 45,00,000 - 30,00,000 \\ & \quad = ₹ 15,00,000 \\ & \text{ચાલુ દેવાં} = \text{કુલ દેવાં} - \text{બિનચાલુ દેવાં} \\ & \quad = 20,00,000 - 10,00,000 \\ & \quad = ₹ 10,00,000 \\ & \quad = ₹ 15,00,000 - 10,00,000 \\ & \quad = ₹ 5,00,000 \\ & \quad = \frac{25,00,000}{5,00,000} = 5 \text{ વખત} \end{aligned}$$

(iii) દેવાદારોનો ઉથલો (Debtors Turn-over Ratio) :

અર્થ : આ ગુણોત્તરને લેણાંનાં ઉથલાનો ગુણોત્તર પણ કહેવામાં આવે છે. આ ગુણોત્તર ઉધાર વેચાણ દ્વારા કેટલી વખત દેવાદારો અને લેણીહૂંડીઓ ઉદ્ભવે છે તે જાણી શકાય છે. આ ગુણોત્તર ઉધાર વેચાણ અને વેપારી લેણાં વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે.

$$\text{સૂત્ર : દેવાદારોનો ઉથલો} = \frac{\text{ઉધાર વેચાણ}}{\text{સરેરાશ વેપારી લેણાં}}$$

વેપારી લેણાં એટલે ઉધાર વેચાણ અંગેનાં દેવાદારો અને લેણીહૂંડીઓની સરેરાશ.

$$\text{સરેરાશ વેપારી લેણાં} = \frac{\text{શરૂનાં વેપારી લેણાં} + \text{આખરનાં વેપારી લેણાં}}{2}$$

નોંધ : વેપારી લેણાંની ગણતરી વખતે દેવાદારોમાંથી ઘાલખાધ અનામત બાદ કરવી નહિ. આ ગુણોત્તર ઉધરાણીના સમય માટે છે નહિ કે મળવાપાત્ર રકમ માટે.

હેતુ : આ ગુણોત્તર દર્શાવે છે કે વર્ષમાં કેટલી વખત દેવાદારો અને લેણીહૂંડીઓ ઉધાર વેચાણના કારણે ઉદ્ભવી છે. કેટલી ઝડપથી ઉધરાણીને રોકડ અથવા રોકડ સમકક્ષમાં રૂપાંતરિત કરવામાં આવે છે તે આ ઉથલો દર્શાવે છે.

વલણ : આ કાર્યક્ષમતા માપન ગુણોત્તર છે. ઊંચો ગુણોત્તર ઉધરાણીની ઊંચી કાર્યક્ષમતા દર્શાવે છે અને દેવાદારો + લેણીહૂંડીમાં ઓછું રોકાણ દર્શાવે છે જ્યારે નીચો ગુણોત્તર નીચી કાર્યક્ષમતા અને દેવાદારો + લેણીહૂંડીમાં વધુ રોકાણ દર્શાવે છે.

આ ગુણોત્તરની મદદથી ઉધરાણીનો સમયગાળો શોધવામાં આવે છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે દેવાદારોનો ઊંચો ઉથલો ઝડપી ઉધરાણી આપે છે અને દેવાદારોનો નીચો ઉથલો ઢીલી ઉધરાણી દર્શાવે છે. આ સમયગાળો મહિના, અઠવાડિયાં કે દિવસોમાં હોઈ શકે. આ અંગેનાં સૂત્રો નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{ઉધરાણી સમય મહિનામાં} = \frac{12}{\text{દેવાદારોનો ઉથલો}}$$

$$\text{ઉઘરાણી સમય અઠવાડિયાંમાં} = \frac{52}{\text{દેવાદારોનો ઉથલો}}$$

$$\text{ઉઘરાણી સમય દિવસોમાં} = \frac{365}{\text{દેવાદારોનો ઉથલો}}$$

નોંધ : વિદ્યાર્થીઓને આ ગુણોત્તર ગણવા સમય અંગેની સ્પષ્ટ માહિતી આપવી. દા.ત., 12 મહિના, 52 અઠવાડિયાં કે 365 દિવસો.

ઉદાહરણ 29 : 'આર. આર.' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતો પરથી દેવાદારોનો ઉથલો અને ઉઘરાણી મુદત મહિના, અઠવાડિયાં અને દિવસોમાં શોધો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
કુલ વેચાણ	40,00,000	રોકડ વેચાણ	3,50,000
શરૂઆતના દેવાદારો		આખરના દેવાદારો	
અને લેણીહૂંડીઓ	4,00,000	અને લેણીહૂંડીઓ	3,30,000

જવાબ : આ પ્રકારના દાખલા બે તબક્કાઓમાં ગણાય છે, જે નીચે પ્રમાણે છે :

(A) દેવાદારોનો ઉથલો : $\frac{\text{ઉઘાર વેચાણ}}{\text{સરેરાશ વેપારી લેણાં}}$

ઉઘાર વેચાણ :	(₹)
કુલ વેચાણ	40,00,000
– રોકડ વેચાણ	3,50,000
	<u>36,50,000</u>

$$\begin{aligned} \text{સરેરાશ વેપારી લેણાં} &= \frac{\text{શરૂઆતના દેવાદારો અને લેણીહૂંડીઓ} + \text{આખરના દેવાદારો અને લેણીહૂંડીઓ}}{2} \\ &= \frac{4,00,000 + 3,30,000}{2} \\ &= ₹ 3,65,000 \end{aligned}$$

$$\frac{36,50,000}{3,65,000} = 10 \text{ વખત}$$

(B) ઉઘરાણી મુદત :

મહિનામાં	અઠવાડિયાંમાં	દિવસોમાં
(A)	(B)	(C)
12	52	365
<u>દેવાદારોનો ઉથલો</u>	<u>દેવાદારોનો ઉથલો</u>	<u>દેવાદારોનો ઉથલો</u>
$\frac{12}{10}$	$\frac{52}{10}$	$\frac{365}{10}$
1.2 મહિના	5.2 અઠવાડિયાં	36.5 દિવસો (37 દિવસો)

નોંધ : ઉપરનાં આંકડાઓ દર્શાવે છે કે કરવામાં આવેલ દરેક ઉઘાર વેચાણની ઉઘરાણી મહિનામાં હોય તો 1.2 મહિનામાં પરત આવશે. જો અઠવાડિયાંમાં હોય તો 5.2 અઠવાડિયાંમાં પરત આવશે. જો દિવસો હોય તો 36.5 દિવસોમાં પરત આવશે.

ઉદાહરણ 30 : 'આર. એચ.' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવાદારોનો ઉથલો અને ઉઘરાણી મુદત દિવસોમાં શોધો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
વેચેલ માલની પડતર	48,00,000	કાચો નફો	12,00,000
રોકડ વેચાણ	12,00,000	આખરનાં વેપારી લેણાં	1,70,000
શરૂનાં વેપારી લેણાં	2,30,000		

જવાબ :

(A) દેવાદારોનો ઉથલો : $\frac{\text{ઉધાર વેચાણ}}{\text{સરેરાશ વેપારી લેણાં}}$

ઉધાર વેચાણ : કુલ વેચાણ - રોકડ વેચાણ

કુલ વેચાણ = વેચાણ પડતર + કાચો નફો

= 48,00,000 + 12,00,000

= ₹ 60,00,000

= ₹ 60,00,000 - ₹ 12,00,000 = ₹ 48,00,000

સરેરાશ વેપારી લેણાં = $\frac{\text{શરૂનાં વેપારી લેણાં} + \text{આખરનાં વેપારી લેણાં}}{2}$

= $\frac{2,30,000 + 1,70,000}{2}$

= ₹ 2,00,000

$\frac{48,00,000}{2,00,000} = 24$ વખત

(B) ઉઘરાણી મુદત = $\frac{365 \text{ દિવસો}}{\text{દેવાદાર ઉથલો}}$

= $\frac{365}{24}$

= 15.21 દિવસો = 15 દિવસો

(iv) લેણદારોનો ઉથલો (Creditor's Turn-over Ratio) :

અર્થ : આ ગુણોત્તરને દેવાંના ઉથલાનો ગુણોત્તર પણ કહેવામાં આવે છે. આ ગુણોત્તર ઉધાર ખરીદીના કારણે કેટલી વખત લેણદારો અને દેવીહૂંડીઓ ઉદ્ભવે છે, તે જાણકારી આપે છે. આ ગુણોત્તર ઉધાર ખરીદી અને વેપારી દેવાં વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે.

સૂત્ર : લેણદારોનો ઉથલો = $\frac{\text{ઉધાર ખરીદી}}{\text{સરેરાશ વેપારી દેવાં}}$

વેપારી દેવાં એટલે ઉધાર ખરીદી અંગેનાં લેણદારો અને દેવીહૂંડીઓની સરેરાશ.

સરેરાશ વેપારી દેવાં = $\frac{\text{શરૂનાં વેપારી દેવાં} + \text{આખરનાં વેપારી દેવાં}}{2}$

હેતુ : આ ગુણોત્તર દર્શાવે છે કે વર્ષમાં કેટલી વખત લેણદારો અને દેવીહૂંડીઓ ઉધાર ખરીદીના કારણે ઉદ્ભવી છે. કેટલી ઝડપથી આ ચૂકવણી કરવામાં આવી છે તે આ ઉથલો જણાવે છે.

વલણ : આ કાર્યક્ષમતા માપન ગુણોત્તર છે. નીચો ગુણોત્તર ચૂકવણીની વધુ કાર્યક્ષમતા દર્શાવે છે. લેણદારો અને દેવીહૂંડીના કારણે માલિકે પોતાની મૂડી ઓછા પ્રમાણમાં રોકવી પડે છે. ઊંચો ગુણોત્તર નીચી કાર્યક્ષમતા દર્શાવે છે.

આ ગુણોત્તરની મદદથી ચૂકવણીનો સમયગાળો શોધવામાં આવે છે. આ સમયગાળો મહિના, અઠવાડિયાં કે દિવસોમાં હોઈ શકે. આ અંગેનાં સૂત્રો ઉઘરાણી મુદત જેવાં જ છે. જે નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{ચૂકવણી સમય મહિનામાં} = \frac{12}{\text{લેણદારોનો ઉથલો}}$$

$$\text{ચૂકવણી સમય અઠવાડિયાંમાં} = \frac{52}{\text{લેણદારોનો ઉથલો}}$$

$$\text{ચૂકવણી સમય દિવસોમાં} = \frac{365}{\text{લેણદારોનો ઉથલો}}$$

ઉદાહરણ 31 : 'એ. બી.' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે લેણદારોનો ઉથલો અને ચૂકવણી મુદત મહિના, અઠવાડિયાં અને દિવસોમાં શોધો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
કુલ ખરીદી	30,00,000	રોકડ ખરીદી	4,00,000
શરૂના વેપારી દેવાં	3,60,000	આખરનાં વેપારી દેવાં	4,80,000

જવાબ :

(A) લેણદારોનો ઉથલો : $\frac{\text{ઉધાર ખરીદી}}{\text{સરેરાશ વેપારી દેવાં}}$

ઉધાર ખરીદી :	(₹)
કુલ ખરીદી	30,00,000
- રોકડ ખરીદી	4,00,000
	<u>26,00,000</u>

$$\begin{aligned} \text{સરેરાશ વેપારી દેવાં} &= \frac{\text{શરૂનાં વેપારી દેવાં} + \text{આખરનાં વેપારી દેવાં}}{2} \\ &= \frac{3,60,000 + 4,80,000}{2} \\ &= ₹ 4,20,000 \end{aligned}$$

$$\frac{26,00,000}{4,20,000} = 6.19 \text{ વખત}$$

(B) ચૂકવણી મુદત :

મહિનામાં (A)	અઠવાડિયાંમાં (B)	દિવસોમાં (C)
$\frac{12}{6.19}$	$\frac{52}{6.19}$	$\frac{365}{6.19}$
લેણદારોનો ઉથલો	લેણદારોનો ઉથલો	લેણદારોનો ઉથલો
1.94 મહિના	8.40 અઠવાડિયાં	58.97 દિવસો (59 દિવસો)

ઉદાહરણ 32 : 'એ. એ.' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે લેણદારોનો ઉથલો અને ચૂકવણીની મુદત દિવસોમાં શોધો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
કુલ ખરીદી	35,00,000	રોકડ ખરીદી	3,00,000
ખરીદ પરત	2,00,000	શરૂનાં વેપારી દેવાં	5,40,000
આખરનાં વેપારી દેવાં	4,60,000		

જવાબ :

(A) લેણદારોનો ઉથલો : $\frac{\text{ઉધાર ખરીદી}}{\text{સરેરાશ વેપારી દેવાં}}$

ઉધાર ખરીદી :	(₹)
કુલ ખરીદી	35,00,000
– ખરીદ પરત	2,00,000
	<hr/>
	33,00,000
– રોકડ ખરીદી	3,00,000
	<hr/>
	30,00,000

સરેરાશ વેપારી દેવાં = $\frac{\text{શરૂનાં વેપારી દેવાં} + \text{આખરનાં વેપારી દેવાં}}{2}$

= $\frac{5,40,000 + 4,60,000}{2}$

= ₹ 5,00,000

$\frac{30,00,000}{5,00,000} = 6$ વખત

(B) ચૂકવણી મુદત દિવસોમાં = $\frac{365}{\text{લેણદારોનો ઉથલો}}$

= $\frac{365}{6}$

= 61 દિવસો

સ્વાધ્યાય

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :

- (1) નીચેનામાંથી કયું હિસાબી ગુણોત્તરો માટે સાચું છે ?
- (અ) પેટી દ્વારા વિકસાવેલા ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી
- (બ) ઉદ્યોગના ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી
- (ક) હરીફોના ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી
- (ડ) ઉપરના બધા

- (2) ગુણોત્તરોની રજૂઆત કયા સ્વરૂપે થાય છે ?
 (અ) પ્રમાણના સ્વરૂપે (બ) ટકાવારીના સ્વરૂપે
 (ક) સમયના સ્વરૂપે (ડ) ઉપરના બધા
- (3) નીચેનામાંથી કઈ બાબત અંગે ગુણોત્તર દિવસોમાં શોધાય છે ?
 (અ) કુલ ખરીદી અંગે (બ) ઉધાર વેચાણ અંગે
 (ક) ઉધાર ખરીદી અંગે (ડ) બંને (બ) અને (ક)
- (4) નીચેનામાંથી કયા ગુણોત્તરોનો સમાવેશ પ્રણાલિકાગત વર્ગીકરણમાં થાય છે ?
 (અ) મિશ્ર ગુણોત્તરો (બ) તરલતાના ગુણોત્તરો
 (ક) નફાકારકતાના ગુણોત્તરો (ડ) સધ્ધરતાના ગુણોત્તરો
- (5) નીચેનામાંથી કયો ગુણોત્તર નફાકારકતાનો ઊપજ આધારિત ગુણોત્તર છે ?
 (અ) કાચા નફાનો ગુણોત્તર (બ) ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર
 (ક) કામગીરી ગુણોત્તર (ડ) બંને (અ) અને (બ)
- (6) એક કંપનીમાં ખરીદી ₹ 90,000, ખરીદીના ખર્ચા ₹ 15,000, સ્ટોકમાં ફેરફાર (₹ 15,000) અને વેચાણ ₹ 1,50,000 હોય તો કાચા નફો ગુણોત્તર શોધો.
 (અ) 40 % (બ) 13.33 %
 (ક) 20 % (ડ) ઉપરના એકેય નહિ
- (7) નીચેનામાંથી કોનો સમાવેશ કામગીરી ખર્ચામાં થતો નથી ?
 (અ) મિલકત વેચાણ નુકસાન (બ) આગથી થયેલ નુકસાન
 (ક) ચૂકવેલ વ્યાજ (ડ) ઉપરના બધા
- (8) એક કંપનીની વેચેલ માલની પડતર ₹ 10,00,000 છે. કામગીરીના ખર્ચા ₹ 2,00,000 છે. બિનકામગીરી ખર્ચા ₹ 3,00,000 છે. નાણાકીય ખર્ચા ₹ 1,00,000 છે. કુલ વેચાણ ₹ 20,00,000 હોય તો કામગીરી નફાનો ગુણોત્તર શોધો.
 (અ) 20 % (બ) 40 %
 (ક) 30 % (ડ) 28 %
- (9) પ્રવાહી ગુણોત્તર એ
 (અ) સધ્ધરતાનું માપ દર્શાવે છે. (બ) ટૂંકા ગાળાની નફાકારકતાનું માપ છે.
 (ક) નફાકારકતાનું માપ છે. (ડ) તરલતાનું માપ છે.
- (10) નીચેનામાંથી કઈ બાબતનો સમાવેશ ચાલુ ગુણોત્તર ગણવા માટે થતો નથી ?
 (અ) દેવાદારો (બ) સ્ટોક
 (ક) લેણીહૂંડી (ડ) ફર્નિચર
- (11) કાર્યશીલ મૂડી એટલે
 (અ) ચાલુ મિલકતો અને બિનચાલુ મિલકતોનો તફાવત
 (બ) ચાલુ દેવાં અને બિનચાલુ મિલકતોનો તફાવત
 (ક) ચાલુ મિલકતો અને બિનચાલુ દેવાં વચ્ચેનો તફાવત
 (ડ) ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવાં વચ્ચેનો તફાવત
- (12) ચાલુ મિલકતોમાંથી કઈ મિલકત બાદ કરવાથી પ્રવાહી મિલકતો મળે છે ?
 (અ) સ્ટોક (બ) રોકડ અને બેન્કસિલક
 (ક) દેવાદારો (ડ) લેણીહૂંડીઓ

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

- (1) ગુણોત્તર એટલે શું ?
- (2) ગુણોત્તર ક્યારે ઉપયોગી બને ?
- (3) ગુણોત્તર કયા કયા સ્વરૂપે રજૂ કરી શકાય ?
- (4) વેચાણ પડતર એટલે શું ?
- (5) કાચા નફાનો અને ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ઊપજ આધારિત કે ખર્ચ આધારિત ગુણોત્તર છે ?
- (6) સ્ટોકમાં ફેરફાર ધન હોય તો વેચેલ માલની પડતરમાં ઉમેરાય કે બાદ થાય ?
- (7) નાણાકીય ખર્ચનું એક ઉદાહરણ આપો.
- (8) કામગીરી ગુણોત્તર શોધવા નાણાકીય ખર્ચાઓનો સમાવેશ થાય છે ?
- (9) તરલતાના ગુણોત્તરો શું દર્શાવે છે ?
- (10) ચાલુ મિલકતો વધે અને ચાલુ દેવાંમાં ફેરફાર ન થાય તો ચાલુ ગુણોત્તર વધે કે ઘટે ?
- (11) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો એટલે શું ?
- (12) વ્યાજ-આવરણ ગુણોત્તર શું દર્શાવે છે ?
- (13) વ્યાજ-આવરણ ગુણોત્તર વધુ સારો કે ઓછો સારો ?
- (14) કયા ગુણોત્તરો દ્વારા કાર્યક્ષમતા મપાય છે ?
- (15) વેપારી લેણાંની ગણતરી કરતી વખતે દેવાદારોમાંથી ઘાલખાધ અનામત બાદ થાય ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો :

- (1) ગુણોત્તર વિશ્લેષણના ત્રણ હેતુઓ સમજાવો.
- (2) ગુણોત્તર વિશ્લેષણની ત્રણ મર્યાદાઓ જણાવો.
- (3) ગણેલા ગુણોત્તરો ક્યારે ઉપયોગી બને છે ?
- (4) ગુણોત્તરોનું પ્રણાલિકાગત વર્ગીકરણ સમજાવો.
- (5) ગુણોત્તરોનું કાર્યાનુસાર વર્ગીકરણ સમજાવો.
- (6) નફાકારકતાનો કોઈ પણ એક ગુણોત્તર સમજાવો.
- (7) તરલતાનો કોઈ પણ એક ગુણોત્તર સમજાવો.
- (8) સધ્ધરતાનો કોઈ પણ એક ગુણોત્તર સમજાવો.
- (9) કાર્યક્ષમતાનો કોઈ પણ એક ગુણોત્તર સમજાવો.
- (10) કામગીરી ખર્ચાઓમાં શેનો શેનો સમાવેશ થાય છે ?
- (11) બિનકામગીરી ઊપજો સમજાવો.
- (12) ચાલુ ગુણોત્તર માટે ચાલુ રોકાણો ધ્યાનમાં લેવાય ?
- (13) માલિકી ભંડોળના અભિગમો સમજાવો.

4. કાચા નફાનો ગુણોત્તર શોધો :

- (1) વેચાણ ₹ 10,00,000, કાચો નફો ₹ 3,00,000
- (2) વેચાણ ₹ 15,00,000, વેચેલ માલની પડતર ₹ 12,00,000
- (3) વેચાણ ₹ 20,00,000 વેચાણ પરત ₹ 2,00,000
શરૂઆતનો સ્ટોક ₹ 2,50,000, આખરનો સ્ટોક ₹ 3,50,000
ખરીદી ₹ 12,00,000 ખરીદીના ખર્ચા ₹ 50,000

5. નીચે આપેલ વિગતોના આધારે કામગીરી ગુણોત્તર ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
બિનકામગીરી અન્ય ખર્ચા	35,000	વ્યાજ-ડિવિડન્ડની ઊપજ	45,000
ઘસારો	48,000	વેચાણ ખર્ચા	52,000
વહીવટી ખર્ચા	75,000	વેચેલ માલની પડતર	3,25,000
વેચાણ	6,00,000	નાણાકીય ખર્ચા	85,000
કરવેરાનો દર	30 %		

6. નીચે આપેલ વિગતોના આધારે (i) કામગીરી ગુણોત્તર અને (ii) કામગીરી નફા ગુણોત્તર ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
વેચાણ	39,00,000	મજૂરી	2,00,000
વપરાયેલ કાચા માલની પડતર	25,00,000	વહીવટી ખર્ચા	1,75,000
વેચાણ ખર્ચા	75,000	લોનનું વ્યાજ	60,000
અકસ્માતથી થયેલ નુકસાન	40,000	રોકાણો પર મળેલ ડિવિડન્ડ	1,00,000
ઘસારા સહિત કારખાના ખર્ચા	50,000	કરવેરાનો દર	30 %

7. પ્રશ્ન 5 અને 6માં આપેલ વિગતોના આધારે ચોખ્ખા નફા ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

8. નીચે આપેલ વિગતોના આધારે ચાલુ ગુણોત્તર અને પ્રવાહી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
સ્ટોક	3,00,000	લેણીહૂંડી	75,000
દેવાદારો	2,50,000	ઘાલખાધ અનામત	20,000
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	1,20,000	અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચ	60,000
ફર્નિચર	1,60,000	લેણદારો	2,00,000
દેવીહૂંડી	60,000	ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી	50,000
ટૂંકા ગાળાની લોન	40,000		

9. 'એચ' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તર ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
લાંબા ગાળાનાં દેવાં	8,00,000	ઈક્વિટી શેરમૂડી	8,00,000
લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ	4,00,000	પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	2,00,000
નફા-નુકસાન ખાતાની ઉધાર બાકી	50,000	લેણદારો	1,25,000
દેવીહૂંડી	25,000	ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી	10,000

10. 'એમ' લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તર ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
ચાલુ દેવાં	4,50,000	લાંબા ગાળાની જવાબદારીઓ	8,00,000
લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ	6,00,000	કુલ મિલકતો	30,00,000

11. 'એન' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
લેણદારો	1,60,000	બિનચાલુ મિલકતો	12,00,000
દેવીહૂંડીઓ	1,40,000	ચાલુ મિલકતો	10,00,000
ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી	1,00,000	કુલ દેવાં	10,00,000

12. 'આર' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે કુલ મિલકતો-દેવાં ગુણોત્તર શોધો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	6,00,000	બિનચાલુ જવાબદારીઓ	4,00,000
ઈક્વિટી શેરમૂડી	10,00,000	ચાલુ જવાબદારીઓ	4,00,000
અનામતો અને વધારો	2,00,000		

13. 'ટી' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે માલિકી ગુણોત્તર શોધો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
ઈક્વિટી શેરમૂડી	12,00,000	ચાલુ જવાબદારીઓ	4,00,000
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	8,00,000	બિનચાલુ મિલકતો	12,00,000
અનામતો અને વધારો	4,00,000	ચાલુ મિલકતો	24,00,000
બિનચાલુ જવાબદારીઓ	8,00,000		

14. 'કે' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતો પરથી વ્યાજ-આવરણ ગુણોત્તર ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
કરવેરા પછીનો નફો	7,50,000	કરવેરા ચૂકવવા	2,50,000
10 %ના ડિબેન્ચર	20,00,000	12 %ની લોન	10,00,000

15. 'એલ' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતો પરથી સ્ટોક ઉથલો (સ્ટોક ચલનદર) ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
વેચાણ	30,00,000	શરૂનો સ્ટોક	3,50,000
આખરનો સ્ટોક	2,50,000	ખરીદી	12,00,000
કાચા નફાનો દર	30 %		

16. 'વાય' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતો પરથી સ્ટોક ચલનદર ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
શરૂઆતનો સ્ટોક	2,00,000	આખરસ્ટોક	1,50,000
વેચાણ	40,00,000	ખરીદી	22,00,000
ખરીદીના ખર્ચા	1,00,000	મજૂરી	2,50,000

17. 'ઝેડ' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતો પરથી કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો (ચલનદર) ગણો. (વેચાણ અને વેચાણ પડતરના આધારે ગણો.)

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
વેચેલ માલની પડતર	32,00,000	કાચો નફો	8,00,000
બિનચાલુ મિલકતો	10,00,000	ચાલુ મિલકતો	5,00,000
બિનચાલુ દેવાં	6,00,000	ચાલુ દેવાં	3,00,000

18. 'બી' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવાદારોનો ઉથલો (ચલનદર) અને ઉધરાણી મુદત દિવસોમાં ગણો. જો મુદત અઠવાડિયાં કે મહિનામાં ગણીએ તો શું જવાબ આવે ? (દિવસ 360 ધારો.)

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
કુલ વેચાણ	4,50,000	ઉધાર વેચાણ	3,65,000
શરૂઆતના દેવાદારો	70,000	આખરના દેવાદારો	50,000
શરૂઆતની લેણીહૂંડીઓ	20,000	આખરની લેણીહૂંડીઓ	6000
લેણદારો શરૂઆતના	45,000	લેણદારો આખરના	48,000

19. 'સી' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે લેણદારોનો ઉથલો (ચલનદર) અને ચૂકવણી મુદત દિવસોમાં શોધો. (દિવસો 360 ધારો). અઠવાડિયાં અને મહિનામાં ચૂકવણી મુદત પણ શોધો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
શરૂની બાકીઓ :		ઉધાર વેચાણ	6,00,000
લેણદારો	45,000	રોકડ વેચાણ	4,00,000
દેવીહૂંડીઓ	15,000	કુલ વેચાણ	10,00,000
લેણીહૂંડીઓ	30,000	કુલ ખરીદી	6,00,000
દેવાદારો	30,000	રોકડ ખરીદી	2,40,000
આખરની બાકીઓ :			
લેણદારો	40,000		
દેવીહૂંડીઓ	20,000		
લેણીહૂંડીઓ	40,000		
દેવાદારો	20,000		

6

રોકડ પ્રવાહ પત્રક (Cash Flow Statement)

1. પ્રસ્તાવના	6. કામગીરી પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ
2. પારિભાષિક શબ્દોનો અર્થ	7. રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ
3. રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિઓનું વર્ગીકરણ	8. નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ
4. વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિઓ	— સ્વાધ્યાય
5. રોકડ પ્રવાહ પત્રક	

1. પ્રસ્તાવના (Introduction)

નાણાકીય હિસાબોમાં નફા-નુકસાનનું પત્રક અને પાકા સરવૈયાનો સમાવેશ થાય છે. આ બંને પત્રકો નિર્ધારિત હેતુઓ માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે. તેમને તૈયાર કરવાની પદ્ધતિ પણ પૂર્વનિર્ધારિત છે. આ પત્રકો વેપારી ધોરણે તૈયાર કરવામાં આવે છે. જેમાં ખરેખર થયેલ ખર્ચાઓ અને ખરેખર ઊપજો (જે-તે વર્ષની - પછી તે રોકડમાં ચૂકવાઈ હોય અથવા ન ચૂકવાઈ હોય, રોકડમાં મળી હોય અથવા ન મળી હોય) નફા-નુકસાનના પત્રકમાં નોંધવામાં આવે છે. નફા-નુકસાનના પત્રકમાં મહેસૂલી ખર્ચાઓ અને મહેસૂલી ઊપજો દર્શાવવામાં આવે છે. પાકા સરવૈયાના પત્રકમાં ઈક્વિટી-જવાબદારી અને મિલકતો અંગેની માહિતી આપવામાં આવે છે.

ટૂંકમાં વેપારી ધોરણે તૈયાર થયેલ નફા-નુકસાનનું પત્રક ધંધાની નફાકારકતા દર્શાવે છે. પાકું સરવૈયું ધંધાની આર્થિક સધ્ધરતાની જાણકારી આપે છે.

નાણાકીય હિસાબોનાં અંગ તરીકે નફા-નુકસાનના પત્રક અને પાકા સરવૈયા ઉપરાંત રોકડ પ્રવાહ પત્રકનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. ધંધાની તમામ મિલકતોમાં રોકડ પ્રથમ નંબરની પ્રવાહી મિલકત છે. રોકડનું રોકાણ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી રોકડ કોઈ પણ પ્રકારનું વળતર - કમાણીનું સર્જન કરતી નથી. દા.ત. તમારી પાસે ₹ 1,00,000 છે અને તેને 1 વર્ષ માટે તિજોરીમાં રાખી મૂકો તો તમને કોઈ વળતર મળશે નહિ. પણ આ ₹ 1,00,000ને બેન્ક ડિપોઝિટમાં, શેરમાં કે ડિબેન્ચરમાં અથવા કોઈ પણ જગ્યાએ રોકવામાં આવે તો તે વ્યાજ-ડિવિડન્ડ કે નફાનું સર્જન કરે છે. તેથી રોકડનું રોકાણ વળતર-કમાણીનાં સર્જન માટે અનિવાર્ય છે.

ધંધામાં રોકડ ક્યા પ્રાપ્તિસ્થાન દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ છે - અને રોકડ ક્યાં રોકવામાં આવી છે - આ બંને બાબતો ખૂબ જ મહત્વ ધરાવે છે. ધંધામાં રોકડ યોગ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન દ્વારા પ્રાપ્ત કરીને યોગ્ય સ્થાને રોકવામાં આવે તે ઈચ્છનીય છે. આ અંગેની માહિતી નફા-નુકસાનનું પત્રક અને પાકું સરવૈયું દર્શાવતું નથી. જોકે આ બંને પત્રકો તૈયાર કરવાના હેતુઓ જુદા છે. તેથી રોકડ ક્યાંથી આવી ? અને ક્યાં રોકાઈ છે ? આ બંને બાબતોની જાણકારી રોકડ પ્રવાહ પત્રક આપે છે. તેથી રોકડ પ્રવાહ પત્રક અમુક ધંધાકીય એકમો માટે ફરજિયાત બનાવવામાં આવેલાં છે. જેથી રોકાણકારો પોતાના યોગ્ય નિર્ણયો લઈ શકે.

રોકડ પ્રવાહ પત્રકનું પ્રગટીકરણ તા. 1-4-2004થી અને ત્યારબાદના સમય માટે અમુક ધંધાકીય એકમો માટે હિસાબી ધોરણ 3 પ્રમાણે ફરજિયાત બનાવવામાં આવેલ છે. એવા ધંધાકીય એકમો જેમની ઈક્વિટી કે દેવા જામીનગીરીઓ ભારત કે ભારત બહારનાં સ્ટોક એક્સચેન્જમાં નોંધાયેલ હોય અથવા ડિરેક્ટરો દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ ઠરાવ પ્રમાણે સાબિત થતું હોય કે ધંધાકીય એકમ પોતાની ઈક્વિટી કે દેવા જામીનગીરીઓ કોઈ પણ સ્ટોક એક્સચેન્જમાં નોંધવાની પ્રક્રિયામાં હોય. હિસાબી ધોરણ 3 પ્રમાણે આ ધંધાકીય એકમોએ પોતાનું રોકડ પ્રવાહ પત્રક પરોક્ષ પદ્ધતિ (Indirect Method) પ્રમાણે તૈયાર કરવાનું રહેશે.

કંપની ધારા 2013ની કલમ 2(40) પ્રમાણે રોકડ પ્રવાહ પત્રકનો સમાવેશ નાણાકીય પત્રકોની વ્યાખ્યામાં સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે.

2. પારિભાષિક શબ્દોનો અર્થ (Meaning of Terminologies)

(1) રોકડ પ્રવાહ : રોકડ પ્રવાહમાં બે પ્રકારના રોકડ પ્રવાહનો સમાવેશ થાય છે : (a) આવક રોકડ પ્રવાહ અને (b) જાવક રોકડ પ્રવાહ. અહીં રોકડ પ્રવાહ એટલે રોકડ અને રોકડ સમકક્ષની આવક-જાવક. જે વ્યવહારના કારણે રોકડ અથવા રોકડ સમકક્ષમાં વધારો થતો હોય તેને આવક રોકડ પ્રવાહ કહેવાય છે. જે વ્યવહારના કારણે રોકડ અથવા રોકડ સમકક્ષમાં ઘટાડો થતો હોય તેને જાવક રોકડ પ્રવાહ કહેવામાં આવે છે.

આવક રોકડ પ્રવાહ અને જાવક રોકડ પ્રવાહના તફાવતને ચોખ્ખો રોકડ પ્રવાહ કહેવામાં આવે છે. આ તફાવત નીચે પ્રમાણે હોઈ શકે.

		દા.ત.
● આવક રોકડ પ્રવાહ	✓	1,00,000
બાદ : જાવક રોકડ પ્રવાહ	✓	85,000
ચોખ્ખો આવક રોકડ પ્રવાહ	✓	15,000
● આવક રોકડ પ્રવાહ	✓	85,000
બાદ : જાવક રોકડ પ્રવાહ	✓	1,00,000
ચોખ્ખો જાવક રોકડ પ્રવાહ	✓	(15,000)

(2) રોકડ : રોકડ એટલે હાથ પરની રોકડસિલક અને બેન્કસિલક.

(3) રોકડ સમકક્ષ : રોકડ સમકક્ષ એટલે

(i) ટૂંકા ગાળાનાં ઉચ્ચ પ્રવાહીતા ધરાવતાં રોકાણો

(ii) એવા રોકાણો જેમનું ઝડપથી સાચી અંદાજિત કિંમતમાં રોકડમાં રૂપાંતર થઈ શકે

(iii) જેના મૂલ્યમાં ફેરફાર થવાનું જોખમ નહિવત્ હોય તેવાં રોકાણો

દા.ત., (i) સરકારી જમીનગીરીઓ (ii) ઉપરનાં લક્ષણો ધરાવતી કોઈ પણ પ્રકારની જમીનગીરી

(4) રોકડ પ્રવાહ પત્રક : રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ દર્શાવવામાં આવે છે :

– કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓ – રોકાણની પ્રવૃત્તિઓ – નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ

આ દરેક પ્રવૃત્તિઓમાં રોકડ આવક પ્રવાહ અને/અથવા રોકડ જાવક પ્રવાહ હોઈ શકે. આ ત્રણેય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહની રકમોના સરવાળામાં શરૂઆતની રોકડ સિલક અને રોકડ સમકક્ષ રકમો ઉમેરવામાં આવે છે. છેલ્લે જે રકમ મળે તે આખરની રોકડ સિલક અને રોકડ સમકક્ષની રકમો દર્શાવે છે. આ ત્રણેય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ ધન અથવા ઋણ હોઈ શકે.

3. રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિઓનું વર્ગીકરણ (Classification of Cash Flow Activities) :

ઉધાર

નફા-નુકસાન ખાતું

જમા

વિગત	રકમ (₹)	વિગત	રકમ (₹)
શરૂનો સ્ટોક		કામગીરી આવકો	
ખરીદી			
ખરીદીના ખર્ચા			
કામગીરીના રોકડ ખર્ચા		બિનકામગીરી આવકો	→ કામગીરી નફામાંથી બાદ થાય
કામગીરીના બિનરોકડ ખર્ચા	→ કામગીરી નફામાં ઉમેરાય		
નાણાકીય ખર્ચાઓ અને ફાળવણીઓ	→		
નફો			

પાકું સરવૈયું

ઈક્વિટી-જવાબદારી	રકમ (₹)	મિલકતો	રકમ (₹)
શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો બિનચાલુ દેવાં	નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ	બિનચાલુ મિલકતો	રોકાણની પ્રવૃત્તિઓ
ચાલુ દેવાં		ચાલુ મિલકતો	
		કામગીરી પ્રવૃત્તિઓ	

રોકડ પ્રવાહના પત્રકમાં નિર્ધારિત સમયની પ્રવૃત્તિઓને ત્રણ ભાગોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે :

- (1) કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓ અને કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ
- (2) રોકાણની પ્રવૃત્તિઓ અને રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ
- (3) નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ અને નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

આ અંગે વિગતવાર સમજૂતી નીચે પ્રમાણે છે :

- (1) કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓ અને કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ :

કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓ : કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓ એ નફા-નુકસાનના પત્રકમાંથી ઉદ્ભવતી પ્રવૃત્તિઓ છે. નફા-નુકસાનના પત્રકમાં નોંધવામાં આવેલા વ્યવહારોને આ પ્રવૃત્તિઓ માટે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે. આ સંદર્ભમાં અગાઉના પ્રકરણ ‘ગુણોત્તર વિશ્લેષણ’માં કામગીરીના ખર્ચની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. કામગીરી નફો નીચે પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે.

વ્યાખ્યા : “કામગીરી પ્રવૃત્તિઓ એટલે ધંધાની ઊપજનાં સર્જનની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ, જે રોકાણ કે નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ નથી.”

આ એવા પ્રકારની ધંધાની મુખ્ય આવકના સર્જનની પ્રવૃત્તિઓ છે તેના આધારે જ કામગીરી નફાનું નિર્માણ થાય છે.

કામગીરી પ્રવૃત્તિઓની ઓળખાણ ધંધો કયા પ્રકારના ઉદ્યોગમાં રોકાયેલ છે તેના આધારે કરવામાં આવે છે. દરેક ધંધાની કામગીરીના વ્યવહારોની ઓળખાણ તેના ધંધાના સ્વરૂપના આધારે નક્કી થાય છે. આ ચર્ચા ઊપજના સર્જનની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓના સંદર્ભે છે. દા.ત.,

(1) **વેપાર કરતી કંપની (Trading Company) :** આ પ્રકારની કંપની માટે માલના ખરીદ-વેચાણની પ્રવૃત્તિઓ એ ઊપજના સર્જનની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ છે.

(2) **વીમા કંપની (Insurance Company) :** આ પ્રકારની કંપની માટે પ્રીમિયમની ઊપજ અને દાવાની ચૂકવણીની પ્રવૃત્તિઓ એ ઊપજના સર્જનની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ છે.

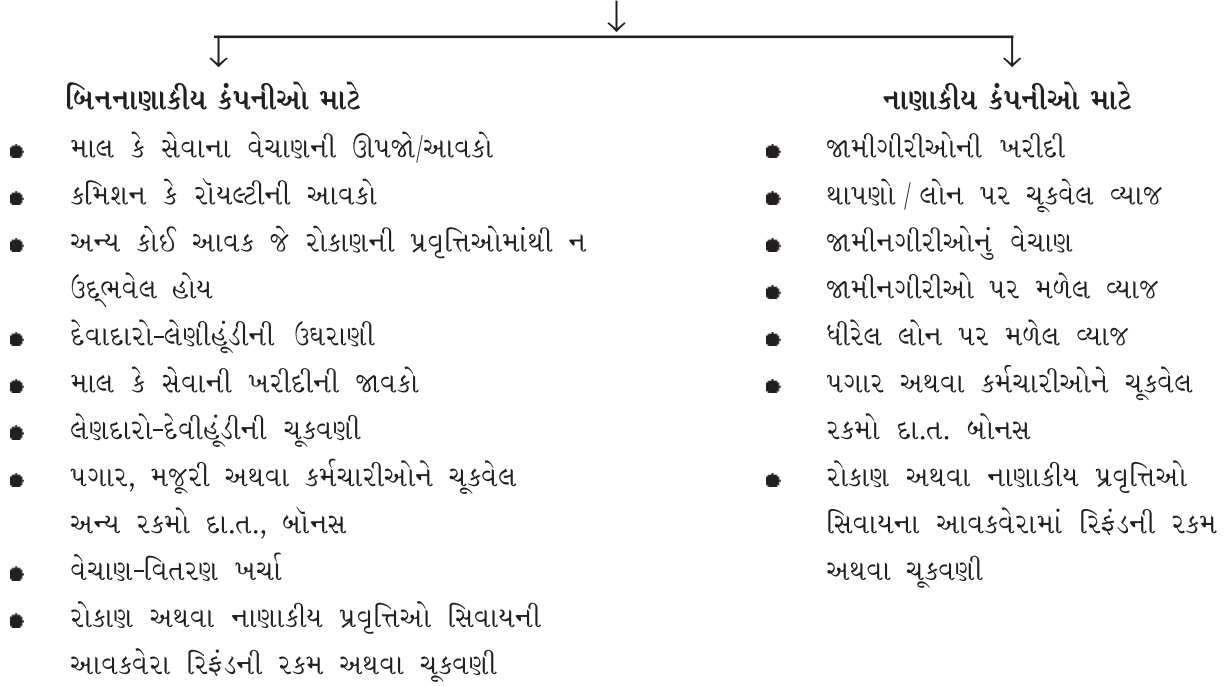
(3) **બેંક (Bank) :** આ પ્રકારના ધંધાકીય એકમમાં લોન આપવી અને ડિપોઝિટ્સ લેવી અને તેમાંથી ઊપજનું સર્જન કરવાની પ્રવૃત્તિઓ ઊપજના સર્જનની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ છે.

સામાન્ય રીતે કંપનીઓના સ્વરૂપને બે ભાગમાં વિભાજિત કરીને આ ખ્યાલ અંગે સ્પષ્ટતા મેળવી શકાય છે :

- (1) બિનનાણાકીય કંપનીઓ
- (2) નાણાકીય કંપનીઓ

આ બંને પ્રકારની કંપનીની કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહને નીચે પ્રમાણે વર્ણવી શકાય :

કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

ઉદાહરણ 1 : મીના કંપનીના નીચે આપેલા વ્યવહારોમાંથી કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓ ઓળખો.

(1) પગારના ચૂકવ્યા	(2) મજૂરીના ચૂકવ્યા
(3) લોન લીધી	(4) ડિબેન્ચરનાં નાણાં પરત કર્યા
(5) દેવાદારો પાસેથી મળ્યા	(6) દેવીહૂંડીના ચૂકવ્યા
(7) યંત્રનું રોકડેથી વેચાણ	(8) દલાલી મળી
(9) ફર્નિચર ખરીદ્યું	(10) રોકાણોનું વ્યાજ મળ્યું
(11) લોનનું વ્યાજ ચૂકવ્યું	(12) આવકવેરા રિફંડ

જવાબ :

ક્રમ	વ્યવહાર	સમજૂતી
(1)	પગારના ચૂકવ્યા	કામગીરીની પ્રવૃત્તિ છે. નફા-નુકસાનના પત્રકનો વ્યવહાર છે.
(2)	મજૂરીના ચૂકવ્યા	કામગીરીની પ્રવૃત્તિ છે. નફા-નુકસાનના પત્રકનો વ્યવહાર છે.
(3)	લોન લીધી	કામગીરીની પ્રવૃત્તિ નથી. ઇક્વિટી-જવાબદારીનો વ્યવહાર છે.
(4)	ડિબેન્ચરનાં નાણાં પરત કર્યા	કામગીરીની પ્રવૃત્તિ નથી. ઇક્વિટી-જવાબદારીનો વ્યવહાર છે.
(5)	દેવાદારો પાસેથી મળ્યા	કામગીરીની પ્રવૃત્તિ છે. દેવાદારો વેચાણમાંથી ઉદ્ભવ્યા છે. વેચાણ કામગીરીની પ્રવૃત્તિ છે.
(6)	દેવીહૂંડીના ચૂકવ્યા	કામગીરીની પ્રવૃત્તિ છે. દેવીહૂંડી લેણદારોમાંથી અને લેણદારો ખરીદીમાંથી ઉદ્ભવે છે. ખરીદી કામગીરીની પ્રવૃત્તિ છે.
(7)	યંત્રનું રોકડેથી વેચાણ	કામગીરીની પ્રવૃત્તિ નથી. મિલકત-લેણાંનો વ્યવહાર છે.
(8)	દલાલી મળી	કામગીરીની પ્રવૃત્તિ છે. નફા-નુકસાનના પત્રકનો વ્યવહાર છે.

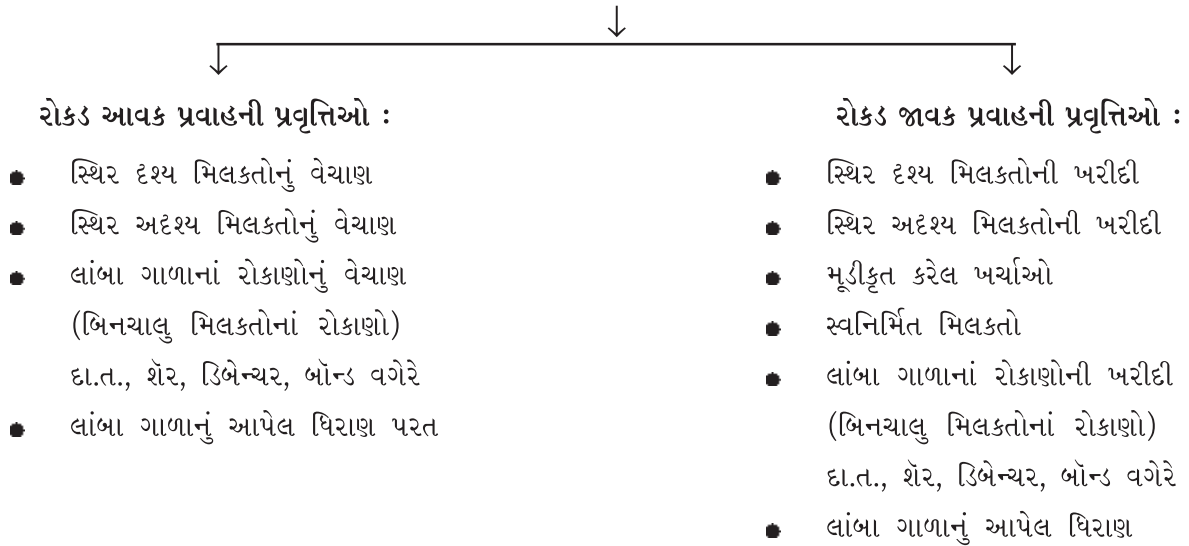
(9)	ફર્નિચર ખરીદ્યું	કામગીરીની પ્રવૃત્તિ નથી. મિલકત-લેણાંનો વ્યવહાર છે.
(10)	રોકાણોનું વ્યાજ મળ્યું	કામગીરીની પ્રવૃત્તિ નથી. રોકાણો મિલકત છે. તેમાંથી ઉદ્ભવેલ વ્યાજ રોકાણોનો ભાગ છે. રોકાણો મિલકત-લેણાંનો વ્યવહાર છે.
(11)	લોનનું વ્યાજ ચૂકવ્યું	કામગીરીની પ્રવૃત્તિ નથી. લોન દેવું છે. તેનું ચૂકવેલ વ્યાજ દેવાંના કારણે છે. દેવું ઈક્વિટી-જવાબદારીનો વ્યવહાર છે.
(12)	આવકવેરા રિફંડ	કામગીરીની પ્રવૃત્તિ છે. (આ રિફંડ રોકાણ કે નાણાકીય પ્રવૃત્તિના કારણે નથી. એ સ્પષ્ટતા ન હોય તો તે કામગીરી પ્રવૃત્તિ ગણાય છે.)

નોંધ : અમુક પ્રકારના વ્યવહારોનો સમાવેશ હંમેશા કામગીરી પ્રવૃત્તિઓમાં જ કરવામાં આવે છે. દા.ત., પગાર, મજૂરી, કામદારોને બોનસ, કામદાર કલ્યાણ ખર્ચાઓ વગેરે.

(2) રોકાણની પ્રવૃત્તિઓ :

રોકાણની પ્રવૃત્તિઓ એ સામાન્ય રીતે પાકા સરવૈયાના મિલકત-લેણાં બાજુના વ્યવહારોમાંથી ઉદ્ભવતી પ્રવૃત્તિઓ છે. રોકાણની પ્રવૃત્તિઓ એટલે લાંબા ગાળાની મિલકતો અને અન્ય રોકાણોનું ખરીદ-વેચાણ. જેમાં રોકડ અને રોકડ સમકક્ષનો સમાવેશ થતો નથી. લાંબા ગાળાની મિલકતો એટલે એવી મિલકતો જે વેચાણ કરવાના હેતુસર પ્રાપ્ત કરવામાં આવતી નથી. તેનો ઉપયોગ ધંધામાં કરવાનો હોય છે. આવી મિલકતની ખરીદી એ જાવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે અને વેચાણ એ આવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે ધ્યાનમાં લેવાય છે. દા.ત., જમીન-મકાન, યંત્રો, ફર્નિચર, અમુક રોકાણો આવક ઊભી કરવાના હેતુસર પણ ધારણ કરવામાં આવે છે, તેમનો પણ સમાવેશ રોકાણ પ્રવૃત્તિઓમાં થાય છે. આ રોકાણોમાંથી મળતી ઊપજો વ્યાજ, ડિવિડન્ડ કે ભાડાનો સમાવેશ પણ રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાં જ કરવામાં આવે છે.

રોકાણ પ્રવૃત્તિઓનો રોકડ આવક અને જાવક પ્રવાહ

ઉદાહરણ 2 : રીટા કંપનીના નીચે આપેલા વ્યવહારોમાંથી રોકાણની પ્રવૃત્તિઓ ઓળખો. આ પ્રવૃત્તિ રોકડ આવક પ્રવાહ કે રોકડ જાવક પ્રવાહની છે તે પણ જણાવો.

(1) જમીનની ખરીદી	(2) યંત્રનું વેચાણ
(3) X કંપનીના શેર ખરીદ્યા	(4) Y કંપનીના ડિબેન્ચર વેચ્યા
(5) કારખાનામાં મિલકતો બનાવી	(6) કોપીરાઈટ્સ ખરીદ્યા
(7) પગારના ચૂકવ્યા	(8) આવક માલ ગાડાભાડું ચૂકવ્યું

જવાબ :

ક્રમ	વ્યવહાર	સમજૂતી
(1)	જમીનની ખરીદી	રોકાણની જાવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે. મિલકતમાં રોકાણ વધે છે.
(2)	ચંત્રનું વેચાણ	રોકાણની આવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે. મિલકતમાંથી રોકાણ ઘટે છે.
(3)	X કંપનીના શેર ખરીદ્યા	રોકાણની જાવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે. મિલકતમાં રોકાણ વધે છે.
(4)	Y કંપનીના ડિબેન્ચર વેચ્યા	રોકાણની આવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે. મિલકતમાંથી રોકાણ ઘટે છે.
(5)	કારખાનામાં મિલકત બનાવી	રોકાણની જાવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે. મિલકતમાં રોકાણ વધે છે.
(6)	કોપીરાઈટ્સ ખરીદ્યા	રોકાણની જાવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે. મિલકતમાં રોકાણ વધે છે.
(7)	પગારના ચૂકવ્યા	રોકાણની પ્રવૃત્તિ નથી. (કામગીરીના જાવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે.)
(8)	આવક માલ ગાડાભાડું ચૂકવ્યું	રોકાણની પ્રવૃત્તિ નથી. (કામગીરીના જાવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે.)

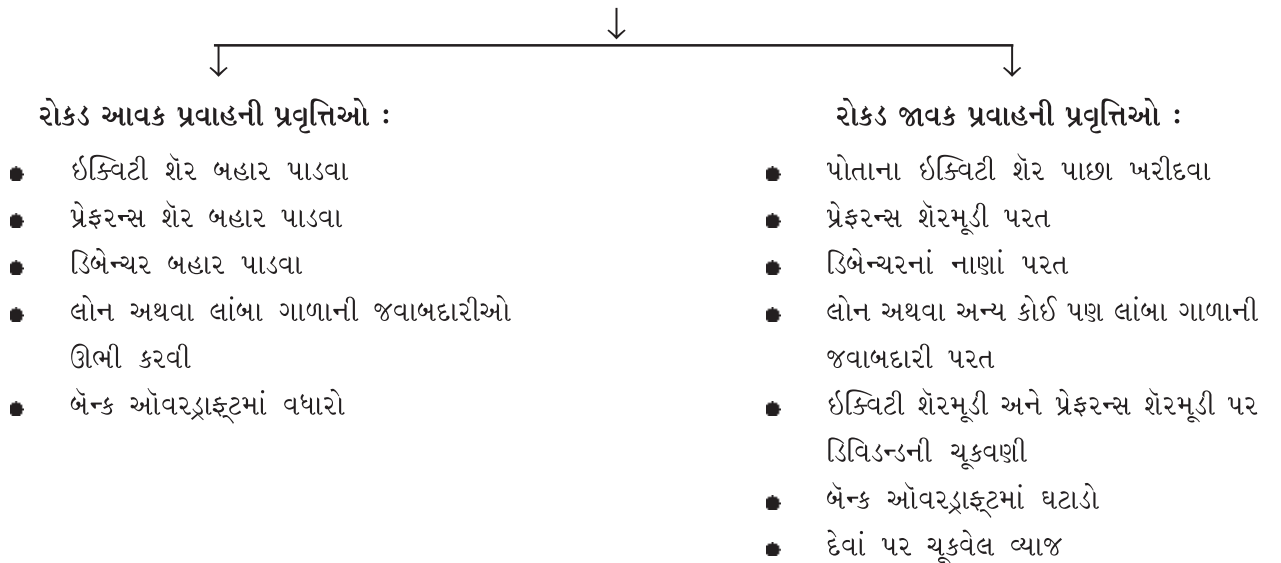
નોંધ : અમુક પ્રકારના વ્યવહારોનો સમાવેશ હંમેશાં રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાં જ કરવામાં આવે છે. સ્થિર (બિનચાલુ) મિલકતોની ખરીદી (સ્થિર મિલકતોમાં રોકાણ) પુનઃવેચાણ માટે કરવામાં આવતી નથી. તેથી આ વ્યવહારો હંમેશાં રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાં સમાવિષ્ટ થાય છે. દા.ત., પેટન્ટની ખરીદી, ફર્નિચરની ખરીદી. જો વ્યવહારમાં રોકડ કે બેન્ક ખાતે ઉધાર થયેલ હોય તો આવક રોકડ પ્રવાહ ગણાય અને રોકડ કે બેન્ક ખાતે જમા થયેલ હોય તો જાવક રોકડ પ્રવાહ ગણાય.

(3) નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ :

નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ સામાન્ય રીતે પાકા સરવૈયાનાં ઇક્વિટી-જવાબદારી બાજુના વ્યવહારોમાંથી (ચાલુ દેવાં સિવાય) ઉદ્ભવતી પ્રવૃત્તિઓ છે, “નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ એવી પ્રવૃત્તિઓ છે જેના કારણે માલિકોની મૂડી (પ્રેફરન્સ શેરમૂડી સહિત) અને ધંધાની ઉછીની મૂડીનાં કદમાં અથવા / અને સ્વરૂપ(રચના – Composition)માં ફેરફાર.”

નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ ઇક્વિટી શેરમૂડી, પ્રેફરન્સ શેરમૂડી, ડિબેન્ચર, લોન વગેરેના વધારા / ઘટાડા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એટલે કે લાંબા ગાળાની માલિકોની મૂડી અને ઉછીની મૂડીનો વધારો નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓનો આવક રોકડ પ્રવાહ દર્શાવે છે. તેમનો ઘટાડો નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓનો જાવક રોકડ પ્રવાહ દર્શાવે છે.

નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓનો આવક – જાવક રોકડ પ્રવાહ

ઉદાહરણ 3 : નયના કંપનીના નીચે આપેલા વ્યવહારો પરથી નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ જણાવો. આ પ્રવૃત્તિ રોકડ આવક પ્રવાહ કે રોકડ જાવક પ્રવાહની છે તે પણ જણાવો.

(1) પ્રેફરન્સ શેર પરત કર્યા	(2) રિબેન્ચર બહાર પાડ્યા
(3) રિવિડન્ડની ચૂકવણી	(4) BOBની ત્રણ વર્ષની લોન લીધી
(5) યંત્ર વેચાણ	(6) મજૂરીના ચૂકવ્યા
(7) કમિશન મળ્યું	(8) રોકાણો પર વ્યાજ મળ્યું

જવાબ :

ક્રમ	વ્યવહાર	સમજૂતી
(1)	પ્રેફરન્સ શેર પરત કર્યા	નાણાકીય જાવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે. મૂડીમાં ઘટાડો થાય છે.
(2)	રિબેન્ચર બહાર પાડ્યા	નાણાકીય આવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે. દેવામાં વધારો થાય છે.
(3)	રિવિડન્ડની ચૂકવણી	નાણાકીય જાવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે. રિવિડન્ડ શેરમૂડી પર ચૂકવાય છે. તેથી નાણાકીય પ્રવૃત્તિ છે.
(4)	BOBની ત્રણ વર્ષની લોન લીધી	નાણાકીય આવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે. દેવામાં વધારો થાય છે.
(5)	યંત્ર વેચાણ	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ નથી. (રોકાણની આવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે.)
(6)	મજૂરીના ચૂકવ્યા	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ નથી. (કામગીરીના જાવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે.)
(7)	કમિશન મળ્યું	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ નથી. (કામગીરીના આવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે.)
(8)	રોકાણો પર વ્યાજ મળ્યું	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ નથી. (રોકાણો પર મળેલ વ્યાજ રોકાણની આવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ છે.)

નોંધ : અમુક પ્રકારના વ્યવહારોનો સમાવેશ નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં જ થાય છે. દા.ત., શેરમૂડી પર ચૂકવેલ રિવિડન્ડ. આ વ્યવહાર મૂડી સાથે સંબંધ ધરાવતો હોવાથી નાણાકીય પ્રવૃત્તિ તરીકે ધ્યાનમાં લેવાય છે.

4. વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિઓ

(1) એક જ વ્યવહારમાંથી ઉદ્ભવતી બે પ્રવૃત્તિઓ : ભાડા ખરીદના હપ્તાની ચૂકવણીમાં મુદ્દલ પ્રત્યે ચૂકવણી અને વ્યાજ પ્રત્યેની ચૂકવણી સમાયેલ હોય છે.

● મુદ્દલ પ્રત્યેની ચૂકવણી (રોકડ કિંમત પ્રત્યેની ચૂકવણી) ● વ્યાજની ચૂકવણી	● રોકાણની પ્રવૃત્તિ ગણાય. મિલકતની કિંમત વધે છે. રોકાણ જાવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ ગણાય છે. ● દેવાં પ્રત્યેનું વળતર છે તેથી તે નાણાકીય પ્રવૃત્તિ ગણાય. નાણાકીય જાવક રોકડ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ ગણાય છે.

(2) રોકડ વ્યવહાર પણ રોકડ પ્રવાહની આવક-જાવક નહિ :

રોકડ બેન્કમાં ભરી	—	રોકડ ઘટી, બેન્કસિલક વધી
રોકડ બેન્કમાંથી ઉપાડી	—	રોકડ વધી, બેન્કસિલક ઘટી

રોકડસિલક અને બેન્કસિલક બંને રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં એક જ સ્થાને ધ્યાનમાં લેવાય છે. જેને રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ કહેવામાં આવે છે. આ વ્યવહાર રોકડ સાથે સંબંધ ધરાવે છે, પણ રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ પર અસર કરતો નથી.

(3) બિનરોકડ વ્યવહારો અને જોગવાઈઓ : ધંધાના ઘણા વ્યવહારો રોકડ સ્વરૂપમાં થતા નથી. તેથી તેમને રોકડ પ્રવાહનું પત્રક બનાવતી વખતે રોકડ પ્રવાહ તરીકે ધ્યાનમાં લેવામાં આવતા નથી. દા.ત., દૈનિક મિલકતો પર ગણેલ ઘસારો, અદૃશ્ય મિલકતોની માંડી વાળેલ રકમ, રોકડના અવેજ સિવાય ઈક્વિટી શેર કે રિબેન્ચર બહાર પાડવા, રિબેન્ચરનું ઈક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર.

ઉદાહરણ 4 : ભારતી કંપનીના નીચે આપવામાં આવેલ વ્યવહારોને કામગીરી, રોકાણ અને નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં વર્ગીકૃત કરો.

(1) ઈક્વિટી શેર બહાર પાડ્યા	(2) પ્રેફરન્સ શેર પરત કર્યા
(3) બેન્કમાંથી લાંબા ગાળાની લોન	(4) રોકડસિલક
(5) બેન્કસિલક	(6) ટૂંકા ગાળાની ઝડપથી વેચી શકાય તેવી જામીનગીરીઓ

(7) ટૂંકા ગાળાની બેન્ક ડિપોઝિટ	(8) કમિશન મળ્યું
(9) દેવાદારો પાસેથી રકમ મળી	(10) લેણદારોને ચૂકવણી
(11) યંત્રનું વેચાણ	(12) ફર્નિચરની ખરીદી
(13) ઉત્પાદનના ખર્ચા	(14) કમિશન ચૂકવ્યું
(15) આવકવેરો ચૂકવ્યો	(16) રોકાણો ખરીદ્યાં (બિનચાલુ)
(17) વેચાણ-વિતરણ ખર્ચા	(18) કારખાનાના ખર્ચા
(19) ટ્રેડમાર્કના ચૂકવ્યા	(20) પાઘડીના ચૂકવ્યા
(21) ડિવિડન્ડની ચૂકવણી	(22) વ્યાજ મળ્યું
(23) આવકવેરા રિફંડ	(24) કાચા માલની ખરીદી
(25) ભાડું મળ્યું	(26) ભાડું ચૂકવ્યું

જવાબ :

ક્રમ	પ્રવૃત્તિઓ	વ્યવહાર નંબર
(1)	કામગીરીની પ્રવૃત્તિ	8, 9, 10, 13, 14, 15, 17, 18, 23, 24, 26
(2)	રોકાણની પ્રવૃત્તિ	11, 12, 16, 19, 20, 22, 25
(3)	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ	1, 2, 3, 21
(4)	રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	4, 5, 6, 7

ક્રમ	વ્યવહાર	સમજૂતી	રોકડ પ્રવાહ
(1)	ઈક્વિટી શેર બહાર પાડ્યા	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ	આવક રોકડ પ્રવાહ
(2)	પ્રેફરન્સ શેર પરત કર્યા	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ
(3)	બેન્કમાંથી લાંબા ગાળાની લોન	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ	આવક રોકડ પ્રવાહ
(4)	રોકડસિલક	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ નથી	રોકડ સમકક્ષ છે.
(5)	બેન્કસિલક	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ નથી	રોકડ સમકક્ષ છે.
(6)	ટૂંકા ગાળાની ઝડપથી વેચી શકાય તેવી જામીનગીરીઓ	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ નથી	રોકડ સમકક્ષ છે.
(7)	ટૂંકા ગાળાની બેન્ક ડિપોઝિટ	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ નથી	રોકડ સમકક્ષ છે.
(8)	કમિશન મળ્યું	કામગીરી પ્રવૃત્તિ	આવક રોકડ પ્રવાહ
(9)	દેવાદારો પાસેથી રકમ મળી	કામગીરી પ્રવૃત્તિ	આવક રોકડ પ્રવાહ
(10)	લેણદારોને ચૂકવણી	કામગીરી પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ
(11)	યંત્રનું વેચાણ	રોકાણની પ્રવૃત્તિ	આવક રોકડ પ્રવાહ
(12)	ફર્નિચરની ખરીદી	રોકાણની પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ
(13)	ઉત્પાદનના ખર્ચા	કામગીરી પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ
(14)	કમિશન ચૂકવ્યું	કામગીરી પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ
(15)	આવકવેરો ચૂકવ્યો	કામગીરી પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ
(16)	રોકાણો ખરીદ્યાં (બિનચાલુ)	રોકાણ પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ

ક્રમ	વ્યવહાર	સમજૂતી	રોકડ પ્રવાહ
(17)	વેચાણ-વિતરણ ખર્ચા	કામગીરી પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ
(18)	કારખાનાના ખર્ચા	કામગીરી પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ
(19)	ટ્રેડમાર્કના ચૂકવ્યા	રોકાણ પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ
(20)	પાઘડીના ચૂકવ્યા	રોકાણ પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ
(21)	ડિવિડન્ડની ચૂકવણી	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ
(22)	વ્યાજ મળ્યું	રોકાણ પ્રવૃત્તિ	આવક રોકડ પ્રવાહ
(23)	આવકવેરા રિફંડ	કામગીરી પ્રવૃત્તિ	આવક રોકડ પ્રવાહ
(24)	કાચા માલની ખરીદી	કામગીરી પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ
(25)	ભાડું મળ્યું	રોકાણ પ્રવૃત્તિ	આવક રોકડ પ્રવાહ
(26)	ભાડું ચૂકવ્યું	કામગીરી પ્રવૃત્તિ	જાવક રોકડ પ્રવાહ

5. રોકડ પ્રવાહ પત્રક (Cash Flow Statement)

રોકડ પ્રવાહનું પત્રક વર્ષ દરમિયાન વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવેલા રોકડ પ્રવાહ અંગે સમજૂતી આપે છે. રોકડ પ્રવાહ આવક રોકડ પ્રવાહ અને જાવક રોકડ પ્રવાહના સ્વરૂપે દર્શાવવામાં આવે છે. ચર્ચા કર્યા પ્રમાણે આ આવક-જાવક રોકડ પ્રવાહ અલગ-અલગ પ્રવૃત્તિઓના આધારે ગણવામાં આવે છે.

જેમાં, (1) કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

(નફા-નુકસાનના પત્રક અને નફાની ફાળવણીના આધારે તૈયાર કરવામાં આવે છે.)

ઉપરાંત ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવાંના ફેરફારો (વધારો-ઘટાડો) ધ્યાનમાં લેવાય છે.

(2) રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

(પાકા સરવૈયાની મિલકત-લેણાં બાજુ અને નફા-નુકસાન પત્રકની બિનકામગીરી આવકોના આધારે તૈયાર કરવામાં આવે છે.)

(3) નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

(પાકા સરવૈયાની ઇક્વિટી-જવાબદારી બાજુ અને નફા-નુકસાન પત્રક અને નફા-નુકસાન ફાળવણીના આધારે તૈયાર કરવામાં આવે છે.)

● રોકડ પ્રવાહ પત્રક : રોકડ પ્રવાહ પત્રકનો નમૂનો (પરોક્ષ પદ્ધતિ)

..... કંપની લિમિટેડનુંના રોજ પૂરા થતા વર્ષનું રોકડ પ્રવાહ પત્રક

વિગત	(₹)	(₹)
A કામગીરી પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ		
નફા-નુકસાન પત્રક મુજબનો ચાલુ વર્ષનો નફો		✓
બાદ : બિનકામગીરી આવકો		
રોકાણનાં વેચાણનો નફો	✓	
મિલકતનાં વેચાણનો નફો	✓	
રોકાણો પર મળેલ વ્યાજ	✓	
રોકાણો પર મળેલ ડિવિડન્ડ	✓	
મિલકતો પર ભાડાની આવક	✓	✓
		✓

વિગત	(₹)	(₹)
ઉમેરો : બિનરોકડ વ્યવહારો (ખર્ચના) અને ફાળવણીઓ		
માંડી વાળેલ ઘસારો	✓	
માંડી વાળેલ અદૃશ્ય મિલકતો	✓	
માંડી વાળેલ અવાસ્તવિક મિલકતો	✓	
મિલકત વેચાણ નુકસાન	✓	
કરવેરાની જોગવાઈ (ચાલુ વર્ષની)	✓	
સામાન્ય અનામત ખાતે ફેરબદલી	✓	
સૂચિત રિવિઝન્ડ (ચાલુ વર્ષની)	✓	✓
ઉમેરો : નાણાકીય ખર્ચાઓ		✓
ચૂકવેલ રિવિઝન્ડ	✓	
ચૂકવેલ વ્યાજ	✓	✓
કાર્યશીલ મૂડીમાં ફેરફારો પહેલાનો કામગીરી નફો		✓
ઉમેરો : ચાલુ મિલકતોમાં ઘટાડો	✓	
ચાલુ દેવામાં વધારો	✓	✓
બાદ : ચાલુ મિલકતોમાં વધારો	✓	
ચાલુ દેવામાં ઘટાડો	✓	✓
કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવેલ ચોખ્ખો રોકડ પ્રવાહ		✓
બાદ : ગયા વર્ષના કરવેરાની ચૂકવણી		✓
કામગીરી પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવેલ ચોખ્ખો રોકડ પ્રવાહ		✓
B રોકાણ પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ :		
મિલકતોનું વેચાણ (દૃશ્ય-અદૃશ્ય)	✓	
બિનચાલુ રોકાણોનું વેચાણ	✓	
મળેલ વ્યાજ અને રિવિઝન્ડ	✓	
મળેલ ભાડું	✓	
મિલકતોની ખરીદી (દૃશ્ય-અદૃશ્ય)	(✓)	
બિનચાલુ રોકાણોની ખરીદી	(✓)	✓
રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવેલ ચોખ્ખો રોકડ પ્રવાહ		✓
C નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ :		
શેર-રિબેન્ચર બહાર પાડવા	✓	
લાંબાગાળાનું ધિરાણ	✓	
ટૂંકાગાળાનું ધિરાણ :		
(i) બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ - રોકડ શાખ ધિરાણમાં વધારો	✓	
(ii) બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ - રોકડ શાખ ધિરાણમાં ઘટાડો	(✓)	
ચૂકવેલ આખરી રિવિઝન્ડ	(✓)	
ચૂકવેલ વચગાળાનું રિવિઝન્ડ	(✓)	
પરત કરેલ લોન	(✓)	
રિબેન્ચર અને શેર પરત	(✓)	
રિબેન્ચર / લોન પર ચૂકવેલ વ્યાજ	(✓)	
નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો ચોખ્ખો રોકડ પ્રવાહ		✓
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષમાં ચોખ્ખો વધારો/ઘટાડો (A + B + C)		✓
ઉમેરો : વર્ષની શરૂની રોકડ અને રોકડ સમકક્ષની બાકી		✓
વર્ષની આખરની રોકડ અને રોકડ સમકક્ષની બાકી		✓

નોંધ : ()માં દર્શાવેલ રકમો રોકડ જાવક પ્રવાહ દર્શાવે છે.

ઉપરના રોકડ પ્રવાહ પત્રકના નમૂનાના આધારે જાણી શકાય છે કે આ પત્રક ત્રણ પ્રવૃત્તિઓ પર આધારિત છે. આ દરેક પ્રવૃત્તિ અંગે નીચે પ્રમાણે માહિતી આપવામાં આવી છે.

6. કામગીરી પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓનો રોકડ પ્રવાહ :

(A) નફા-નુકસાનના પત્રક અને નફાની ફાળવણીની વિગતો અને

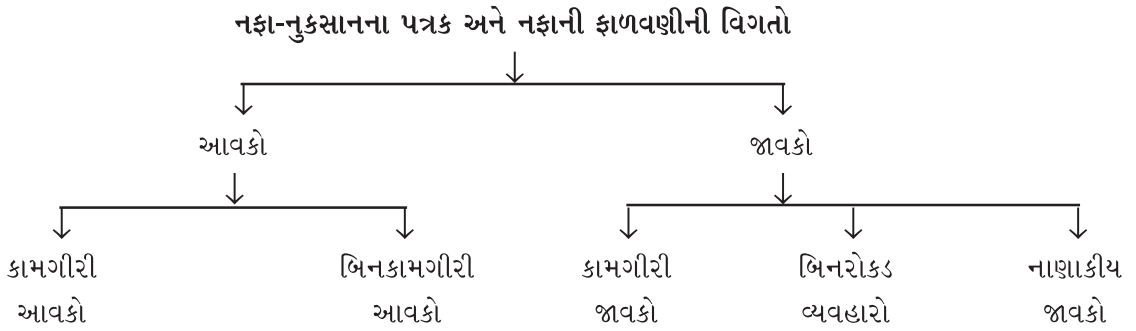
(B) ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવાંના (કાર્યશીલ મૂડીના) ફેરફારોના આધારે તૈયાર કરવામાં આવે છે.

કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ એટલે ધંધાકીય એકમના રોજ-બરોજના વ્યવહારોમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ.

(A) નફા-નુકસાનના પત્રક અને નફાની ફાળવણીની વિગતો :

નફા-નુકસાનના પત્રકની વિગતો સાથે નફા-નુકસાન ફાળવણી પત્રકની વિગતોનો પણ સમાવેશ થાય છે. નફા-નુકસાન ફાળવણી પત્રક એ નફા-નુકસાન પત્રકનું વિસ્તરેલ સ્વરૂપ છે.

આ પત્રકની વિગતોને નીચે પ્રમાણે વર્ગીકૃત કરી શકાય :

ઉપર દર્શાવેલ આવકો અને જાવકોના તફાવતને નફો કહેવામાં આવે છે. આ નફામાં બિનકામગીરી આવકો, બિનરોકડ વ્યવહારો અને નાણાકીય ખર્ચાઓનો સમાવેશ થયેલ હોય છે.

- બિનકામગીરી આવકોના કારણે નફો વધે છે. (ઉમેરાયલ હોય છે.)
- બિનરોકડ વ્યવહારોના કારણે નફો ઘટે છે. (બાદ કરેલ હોય છે.)
- નાણાકીય ખર્ચાઓના કારણે નફો ઘટે છે. (બાદ કરેલ હોય છે.)

પરંતુ અહીં કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ શોધવાનો હોવાથી ઉપરની બાબતોની નફા-નુકસાન પત્રકમાં આપેલ અસરો કરતાં વિરુદ્ધ અસર આપીને કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ શોધવામાં આવે છે.

કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ નીચે પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે :

નફા-નુકસાનનાં પત્રક મુજબનો ચાલુ વર્ષનો નફો		✓
ઉમેરો : બિનરોકડ વ્યવહારો (ખર્ચાના) અને ફાળવણી	✓	
ઉમેરો : નાણાકીય ખર્ચાઓ	✓	✓
બાદ : બિનકામગીરી આવકો	✓	
કાર્યશીલ મૂડીના ફેરફારો પહેલાં કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ		✓
		✓

● **બિનકામગીરીની આવકો એટલે શું ?**

આ એવા પ્રકારની આવકો છે, જે કંપની જે બાબતનો ધંધો કરે છે તેમાંથી ઉદ્ભવતી નથી. તેથી તે કામગીરી નફાનો ભાગ બનતી નથી. પરિણામે કામગીરી રોકડ પ્રવાહની ગણતરી માટે પણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી.

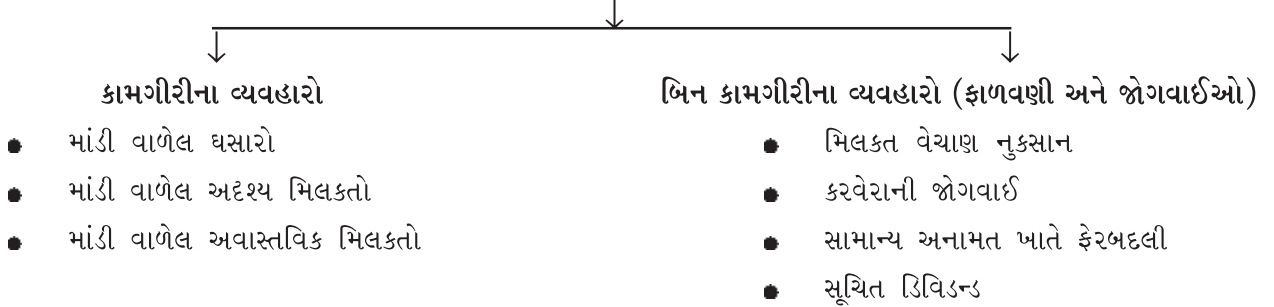
દા.ત., રોકાણોના વેચાણનો નફો, મિલકતના વેચાણનો નફો, રોકાણો પર વ્યાજ, રોકાણો પર મળેલ ડિવિડન્ડ, મિલકતોના ભાડાની આવક

આ પ્રકારની આવકો રોકડ પ્રવાહ પત્રક તૈયાર કરતી વખતે કામગીરી પ્રવૃત્તિનો રોકડ પ્રવાહ શોધવા માટે ધ્યાનમાં લેવાતી નથી. આ વ્યવહારો નફા-નુકસાનના પત્રકમાં ઉમેરાયેલા હોય છે, તેથી બાદ કરવામાં આવે છે.

● **બિનરોકડ વ્યવહારો, ફાળવણી અને જોગવાઈઓ એટલે શું ?**

બિનરોકડ વ્યવહારો બે પ્રકારનાં છે. આ વ્યવહારો સામાન્ય રીતે ખર્ચના સંદર્ભમાં જોવામાં આવે છે.

બિનરોકડ વ્યવહારો, ફાળવણી અને જોગવાઈઓ

આ એવા પ્રકારના વ્યવહારો છે જે રોકડ પ્રવાહ(આવક-જાવક)નું સર્જન કરતા નથી. તેથી રોકડ પ્રવાહ તૈયાર કરતી વખતે કામગીરી પ્રવૃત્તિનો રોકડ પ્રવાહ શોધવા માટે ધ્યાનમાં લેવાતા નથી. આ વ્યવહારો નફા-નુકસાનના પત્રકમાં બાદ થયેલા હોય છે તેથી તેમને પાછા ઉમેરવામાં આવે છે.

● **નાણાકીય ખર્ચાઓ એટલે શું ?**

નાણાકીય ખર્ચાઓ એટલે મૂડીના વળતર પેટે ચૂકવવામાં આવતી રકમ. મૂડી બે પ્રકારની હોય છે : માલિકીની મૂડી અને ઉછીની મૂડી. માલિકીની મૂડીમાં ઈક્વિટી શેરમૂડી અને પ્રેફરન્સ શેરમૂડી પર ડિવિડન્ડ ચૂકવવામાં આવે છે. જ્યારે દેવાં પર વ્યાજ ચૂકવવામાં આવે છે. ડિવિડન્ડ અને વ્યાજની ચૂકવણી એ મૂડીનો ખર્ચ છે તેથી નાણાકીય ખર્ચ છે. તેને રોકડ પ્રવાહ તૈયાર કરતી વખતે કામગીરી પ્રવૃત્તિના રોકડ પ્રવાહ શોધવા માટે ધ્યાનમાં લેવામાં આવતા નથી. આ વ્યવહારો નફા-નુકસાન પત્રકમાંથી બાદ થયેલા હોય છે. તેથી તેમને પાછા ઉમેરવામાં આવે છે.

(B) ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવાંમાં (કાર્યશીલ મૂડીમાં) ફેરફાર :

કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહની ગણતરી કરતી વખતે ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવાં એટલે કે કાર્યશીલ મૂડીની અસર ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવાંનાં વધારા-ઘટાડાની અસર અહીં આપવામાં આવે છે.

નોંધ : ચાલુ મિલકતોમાં (રોકડ પ્રવાહમાં) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષનો સમાવેશ થતો નથી. તેની અલગ રીતે અસર રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં આપવામાં આવે છે.

ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવાંનો રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ સાથે સંબંધ : ચાલુ મિલકતો અને રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ વચ્ચે વ્યસ્ત સંબંધ છે. ચાલુ મિલકતો વધે તો રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ ઘટે છે; ચાલુ મિલકતો ઘટે તો રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ વધે છે.

ચાલુ દેવાં અને રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ વચ્ચે સીધો સંબંધ છે. ચાલુ દેવાં વધે તો રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ વધે છે. ચાલુ દેવાં ઘટે તો રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ ઘટે છે.

દા.ત., વર્ષની શરૂઆતમાં દેવાદારોની બાકી ₹ 50,000 હતી અને વર્ષના અંતે દેવાદારોની બાકી ₹ 75,000 છે.

સમજૂતી : વર્ષની શરૂઆતમાં દેવાદારોમાં ₹ 50,000 રોકાયેલ હતા અને આ વધીને ₹ 75,000 થવા પામ્યા છે. રોકાણ ₹ 25,000થી વધ્યું છે તેથી રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ (એટલે રોકડસિલક અથવા બેન્કસિલક) ઘટે, જે જાવક રોકડ પ્રવાહ કહેવાય. જો શરૂઆતના દેવાદારો ₹ 75,000ના હોય અને વર્ષના અંતે ₹ 50,000 થાય તો દેવાદારોમાંથી રોકાણ ઘટ્યું કહેવાય, તેથી રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ વધે, જે આવક રોકડ પ્રવાહ કહેવાય. ચાલુ જવાબદારીઓ આનાથી વિરુદ્ધ અસર ધરાવે છે. વર્ષની શરૂઆતમાં કંપનીના લેણદારો ₹ 50,000ના હતા અને વર્ષના અંતે ₹ 75,000 છે. તો આપણું રોકાણ ₹ 25,000થી

ઘટે તેથી રોકડ અને રોકડ સમકક્ષમાં વધારો થાય છે, જે આવક રોકડ પ્રવાહ કહેવાય છે. જો વર્ષની શરૂઆતમાં લેણદારો ₹ 75,000ના હોય અને વર્ષના અંતે ₹ 50,000 થાય તો આપણું રોકાણ ₹ 25,000થી વધે છે, તેથી રોકડ અને રોકડ સમકક્ષમાં ઘટાડો થાય છે, જે જાવક રોકડ પ્રવાહ કહેવાય.

કામગીરી રોકડ પ્રવાહ પર ચાલુ મિલકતો - ચાલુ દેવાંના વધારા/ઘટાડાની અસર

ક્રમ	વિગત	કાર્યશીલ મૂડી પર અસર	રોકડ પ્રવાહ પર અસર
1.	ચાલુ મિલકતો વધે	વધે	તફાવતની રકમ જાવક રોકડ પ્રવાહ
2.	ચાલુ મિલકતો ઘટે	ઘટે	તફાવતની રકમ આવક રોકડ પ્રવાહ
3.	ચાલુ દેવાં વધે	ઘટે	તફાવતની રકમ આવક રોકડ પ્રવાહ
4.	ચાલુ દેવાં ઘટે	વધે	તફાવતની રકમ જાવક રોકડ પ્રવાહ

કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહની ગણતરીના તબક્કાઓ :

- (1) નફા-નુકસાન ખાતા અથવા અનામત વધારાની આખરની બાકીમાંથી શરૂઆતની બાકીનો તફાવત શોધો. આ તફાવતની રકમને પત્રકમાં સૌથી પહેલા દર્શાવો. જે ચાલુ વર્ષનો નફો ગણાય.
- (2) બિનરોકડ વ્યવહારોને ઉપર(1)માં ગણેલ ચાલુ વર્ષના નફાની રકમમાં ઉમેરો.
- (3) નાણાકીય ખર્ચાઓને પણ ઉપર(1)માં ગણેલ ચાલુ વર્ષના નફાની રકમમાં ઉમેરો.
- (4) બિનકામગીરી આવકોને ઉપર(1)માં ગણેલ ચાલુ વર્ષના નફાની રકમમાંથી બાદ કરો.
- (5) હવાલામાં (વધારાની માહિતીમાં) આપેલ વ્યવહાર જો કામગીરીના રોકડ પ્રવાહને અસર કરતો હોય તો તેને પણ ધ્યાનમાં લેવો.

નોંધ :

- (1) નફા-નુકસાન પત્રકમાં નીચેની વિગતો દર્શાવાય છે :

- રોકડમાં નહિ મળેલ મહેસૂલી આવકો
- રોકડમાં નહિ ચૂકવેલ મહેસૂલી ખર્ચાઓ
- કાયમી મિલકતો પરનો ઘસારો
- માંડી વાળેલ અવાસ્તવિક મિલકતો અને અદૃશ્ય મિલકતો
- બિનચાલુ મિલકતના વેચાણનો નફો/ખોટ (રોકાણ પ્રવૃત્તિ)
- બિનચાલુ દેવાં પરનું વ્યાજ (નાણાકીય પ્રવૃત્તિ)
- અનામતો અને જોગવાઈઓ ખાતે કરેલી ફાળવણી
- ડિવિડન્ડની ફાળવણી - ચૂકવણી (નાણાકીય પ્રવૃત્તિ)

આ વ્યવહારો નફા-નુકસાન પત્રકમાં દર્શાવ્યા હોવા છતાં તેની 'કામગીરી પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવેલ ચોખ્ખા રોકડ પ્રવાહ' પર અસર નથી : તેથી રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં તેની વિશિષ્ટ અસર આપવામાં આવશે.

- (2) સ્ટોકની ઉધાર ખરીદીમાંથી લેણદારો અને દેવીહૂંડી ઉદ્ભવે છે (ચાલુ દેવા) અને ઉધાર વેચાણમાંથી દેવાદારો અને લેણીહૂંડી (ચાલુ મિલકતો) ઉદ્ભવે છે.

આમ, ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવા 'કામગીરી પ્રવૃત્તિનું પરિણામ' હોઈ વર્ષ દરમિયાન તેમાં થયેલા ફેરફારની અસર 'કામગીરી પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવેલા ચોખ્ખો રોકડ પ્રવાહ' નીચે દર્શાવાશે.

ઉદાહરણ 5 : ખુશ્બુ કંપની લિમિટેડના નીચે આપવામાં આવેલ વ્યવહારોના આધારે કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવેલા રોકડ પ્રવાહની ગણતરી કરો.

વિગત	(₹)
આવકવેરા પહેલાંનો નફો	1,32,000
પાઘડી માંડી વાળી	28,000
પેટન્ટના માંડી વાળ્યા	17,000
ઘસારો માંડી વાળ્યો	29,000
સામાન્ય અનામત ખાતે ફેરબદલ	23,000
વ્યાજ મળ્યું	12,000
ડિવિડન્ડ મળ્યું	9000
વ્યાજના ચૂકવ્યા	11,000
ડિવિડન્ડના ચૂકવ્યા	25,000
રોકાણોના વેચાણનો નફો	13,000
ફર્નિચર વેચાણ નુકસાન	18,000

જવાબ :

આ પ્રશ્નમાં ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવાંની માહિતી ન હોવાથી શોધાયેલ રકમ કાર્યશીલ મૂડીના ફેરફાર પહેલાંનો નફો (રોકડ પ્રવાહ) હશે.

કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

વિગત	(₹)	(₹)
આવકવેરા પહેલાંનો નફો		1,32,000
ઉમેરો : બિનરોકડ ખર્ચાઓ, ફાળવણી અને જોગવાઈઓ :		
પાઘડી માંડી વાળી	28,000	
પેટન્ટ માંડી વાળ્યા	17,000	
ઘસારો માંડી વાળ્યો	29,000	
સામાન્ય અનામત ખાતે ફેરબદલ	23,000	
વ્યાજના ચૂકવ્યા	11,000	
ડિવિડન્ડના ચૂકવ્યા	25,000	
ફર્નિચર વેચાણ નુકસાન	18,000	1,51,000
		2,83,000
બાદ : બિનકામગીરી આવકો :		
વ્યાજ મળ્યું	12,000	
ડિવિડન્ડ મળ્યું	9000	
રોકાણના વેચાણનો નફો	13,000	34,000
કાર્યશીલ મૂડીમાં ફેરફાર પહેલાંનો નફો (રોકડ પ્રવાહ)		2,49,000

ઉદાહરણ 6 : અમી કંપનીનાં નીચે આપવામાં આવેલ માહિતીના આધારે કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહની ગણતરી કરો.

વિગત	31-3-2017 (₹)	31-3-2016 (₹)
નફા-નુકસાન ખાતું	89,000	64,000
સામાન્ય અનામત	34,000	18,000
કરવેરાની જોગવાઈ	22,000	23,000
ઘસારો	28,000	16,000
પાઘડી	15,000	19,000
દેવાદારો	38,000	18,000
લેણદારો	45,000	22,000
લેણીહૂંડી	8000	12,000
દેવીહૂંડી	9000	15,000

જવાબ :

તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષની કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

વિગત	(₹)	(₹)
નફા-નુકસાનની આખરની બાકી	89,000	
બાદ : નફા-નુકસાનની શરૂની બાકી	64,000	
ચાલુ વર્ષનો નફો		25,000
ઉમેરો : બિનરોકડ ખર્ચા અને જોગવાઈઓ :		
સામાન્ય અનામત	16,000	
કરવેરાની જોગવાઈ (ચાલુ વર્ષની)	22,000	
ઘસારો (28,000 – 16,000)	12,000	
પાઘડી માંડી વાળી (19,000 – 15,000)	4000	
		54,000
બાદ : બિનકામગીરી આવકો :		79,000
		–
		79,000
કાર્યશીલ મૂડીમાં ફેરફાર પહેલાંનો નફો (રોકડ પ્રવાહ)		
ઉમેરો : ચાલુ મિલકતોમાં ઘટાડો : લેણીહૂંડી	4000	
ચાલુ દેવામાં વધારો : લેણદારો	23,000	
		27,000
		1,06,000
બાદ : ચાલુ મિલકતોમાં વધારો : દેવાદારો	20,000	
ચાલુ દેવામાં ઘટાડો : દેવીહૂંડી	6000	
		26,000
		80,000
બાદ : ગયા વર્ષનો આવકવેરો ચૂકવ્યો		23,000
કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ		57,000

જવાબ :

તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરા થતાં વર્ષની કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

વિગત	(₹)	(₹)
નફા-નુકસાન પત્રકની આખરની બાકી	4,50,000	
બાદ : નફા-નુકસાન પત્રકની શરૂની બાકી	3,00,000	
નફા-નુકસાન પત્રકનો તફાવત		1,50,000
ઉમેરો : બિનરોકડ ખર્ચાઓ (જોગવાઈઓ)		
સૂચિત ડિવિડન્ડ (ચાલુ વર્ષનું)	50,000	
કરવેરાની જોગવાઈ (ચાલુ વર્ષની)	50,000	
વચગાળાનું ડિવિડન્ડ (જોગવાઈઓ)	20,000	
ડિબેન્ચરનું વ્યાજ	24,000	
		1,44,000
બાદ : બિનકામગીરી આવકો		2,94,000
કાર્યશીલ મૂડીના ફેરફારો પહેલાંનો કામગીરી નફો		—
ઉમેરો : ચાલુ મિલકતોમાં ઘટાડો	1,00,000	2,94,000
ચાલુ દેવાંમાં વધારો	—	1,00,000
		3,94,000
બાદ : ચાલુ મિલકતોમાં વધારો	—	
ચાલુ દેવાંમાં ઘટાડો : વેપારી દેવાં	30,000	30,000
		3,64,000
બાદ : કરવેરા ચૂકવ્યા		40,000
કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ		3,24,000

સમજૂતી :

- (1) વચગાળાનું ડિવિડન્ડ હવાલામાં આપેલ છે. તેથી તેની જોગવાઈ કર્યા પછી તેની ચૂકવણી થાય. આ હવાલાની બે અસર થાય :
(અ) વચગાળાનાં ડિવિડન્ડની જોગવાઈ નફામાં ઉમેરાશે.
(બ) વચગાળાનાં ડિવિડન્ડ નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાં જાવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે દર્શાવાશે.
- (2) ઈક્વિટી અને જવાબદારી બાજુનાં માલિકીનાં ભંડોળો અને બિનચાલુ જવાબદારીઓ નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓનાં અંગો છે. તેથી કામગીરીના રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં તેની અસર આવે નહિ.
- (3) ચાલુ જવાબદારીઓમાં જોગવાઈઓ સિવાયની રકમો ચાલુ દેવાં તરીકે કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહમાં દર્શાવાય છે.
- (4) ચાલુ જવાબદારીઓમાં જોગવાઈના શીર્ષક હેઠળ સૂચિત ડિવિડન્ડ અને કરવેરાની જોગવાઈ જે ચાલુ વર્ષની છે તે કામગીરીના પત્રકમાં દર્શાવાય છે અને ગયા વર્ષનાં સૂચિત ડિવિડન્ડની ચૂકવણી નાણાકીય પ્રવૃત્તિના શીર્ષક હેઠળ જાવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે દર્શાવાય છે. જ્યારે કરવેરાની ગયા વર્ષની જોગવાઈ ₹ 40,000 ચાલુ વર્ષે ચૂકવેલ છે.
- (5) બિનચાલુ મિલકતો રોકાણની પ્રવૃત્તિઓ હેઠળ દર્શાવવામાં આવે છે. જો ઘસારો કે માંડી વાળેલ રકમ હોય તો કામગીરીના પત્રકમાં ચાલુ વર્ષના નફામાં ઉમેરાય છે.
- (6) ચાલુ મિલકતો કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહના પત્રકમાં દર્શાવાય છે.

ઉદાહરણ 8 : નીચેની ચિરાગ કંપનીની વિગતોના આધારે કામગીરી પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહની ગણતરી કરો.

વિગત	(₹)
ચાલુ વર્ષનો નફો	3,20,000
કરવેરાની જોગવાઈ	30,000
સૂચિત ડિવિડન્ડ	60,000
પાઘડી માંડી વાળેલ	35,000
માંડી વાળેલ ઘસારો	47,000
મિલકત વેચાણ ખોટ	43,000
ભાડું મળ્યું	45,000
ડિવિડન્ડ મળ્યું	65,000
ચાલુ મિલકતોમાં વધારો	1,00,000
ચાલુ દેવાંમાં ઘટાડો	90,000

જવાબ :

કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

વિગત	(₹)	(₹)
ચાલુ વર્ષનો નફો		3,20,000
ઉમેરો : બિનરોકડ ખર્ચાઓ અને જોગવાઈઓ :		
કરવેરાની જોગવાઈ	30,000	
સૂચિત ડિવિડન્ડ	60,000	
પાઘડી માંડી વાળી	35,000	
માંડી વાળેલ ઘસારો	47,000	
મિલકત વેચાણ ખોટ	43,000	2,15,000
		5,35,000
બાદ : બિનકામગીરી આવકો :		
ભાડું મળ્યું	45,000	
ડિવિડન્ડ મળ્યું	65,000	1,10,000
કાર્યશીલ મૂડીના ફેરફારો પહેલાંનો કામગીરી નફો		4,25,000
ઉમેરો : ચાલુ મિલકતોમાં ઘટાડો	—	
ચાલુ દેવાંમાં વધારો	—	—
		4,25,000
બાદ : ચાલુ મિલકતોમાં વધારો	1,00,000	
ચાલુ દેવાંમાં ઘટાડો	90,000	1,90,000
કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ		2,35,000

ઉદાહરણ 9 : ગૌરાંગ કંપનીની નીચેની વિગતોના આધારે કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહનું પત્રક તૈયાર કરો.

કાર્યશીલ મૂડીના ફેરફારો પહેલાંનો નફો ₹ 4,95,000; દેવાદારોમાં વધારો ₹ 75,000;

લેણીહૂડીમાં ઘટાડો ₹ 40,000; સ્ટોકમાં ઘટાડો ₹ 30,000; અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચમાં વધારો ₹ 25,000;

ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી (વધારો) ₹ 15,000; લેણદારોમાં ઘટાડો ₹ 20,000

જવાબ :

કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

વિગત	(₹)	(₹)
કાર્યશીલ મૂડીમાં ફેરફારો પહેલાંનો નફો		4,95,000
ઉમેરો : ચાલુ મિલકતોમાં ઘટાડો :		
લેણીહૂડી	40,000	
સ્ટોક	30,000	
ચાલુ દેવાંમાં વધારો :		
ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી	15,000	85,000
		5,80,000
બાદ : ચાલુ મિલકતોમાં વધારો :		
દેવાદારો	75,000	
અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચાઓ	25,000	
ચાલુ દેવાંમાં ઘટાડો :		
લેણદારો	20,000	1,20,000
કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ		4,60,000

ઉદાહરણ 10 : નીચે આપેલ મીરાં લિમિટેડની વિગતોના આધારે કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહનું પત્રક તૈયાર કરો.

તા. 31-3-2017નાં રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું નફા-નુકસાનનું પત્રક

વિગત	(₹)	(₹)
(I) વેચાણની ઊપજ		28,00,000
(II) અન્ય આવકો :		
ભાડાની આવક	60,000	
મિલકત વેચાણ નફો	40,000	
વ્યાજની આવક	90,000	1,90,000
(III) કુલ ઊપજ		29,90,000

વિગત	(₹)	(₹)
(IV) ખર્ચાઓ :		
(a) માલની ખરીદી	21,20,000	
(b) સ્ટોકમાં ફેરફારો (શરૂનો સ્ટોક 90,000, આખરનો સ્ટોક 1,10,000)	(20,000)	
(c) કામદારોને લગતા ખર્ચા	1,48,000	
(d) સ્થિર મિલકતોનો ઘસારો	25,000	
(e) પેટન્ટ માંડી વાળ્યા	18,000	
(f) મિલકત વેચાણ નુકસાન	16,000	
(g) ઉત્પાદનના ખર્ચા	48,000	
(h) વીમાનો ખર્ચ	6000	
(i) પગારનો ખર્ચ	90,000	
(j) વહીવટી ખર્ચા	63,000	
(k) વેચાણ-વિતરણ ખર્ચા	7000	25,21,000
(V) વેરા પહેલાંનો નફો		4,69,000

ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવાંની માહિતી :

વિગત	આખરની બાકી (31-3-2017)(₹)	શરૂની બાકી (31-3-2016)(₹)
દેવાદારો	90,000	78,000
લેણદારો	80,000	68,000
દેવીહુંડી	65,000	75,000
લેણીહુંડી	8000	10,000
સ્ટોક	1,10,000	90,000
પગાર ચૂકવવાનો બાકી	15,000	18,000
અગાઉથી ચૂકવેલ વીમો	7000	9000

જવાબ : કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

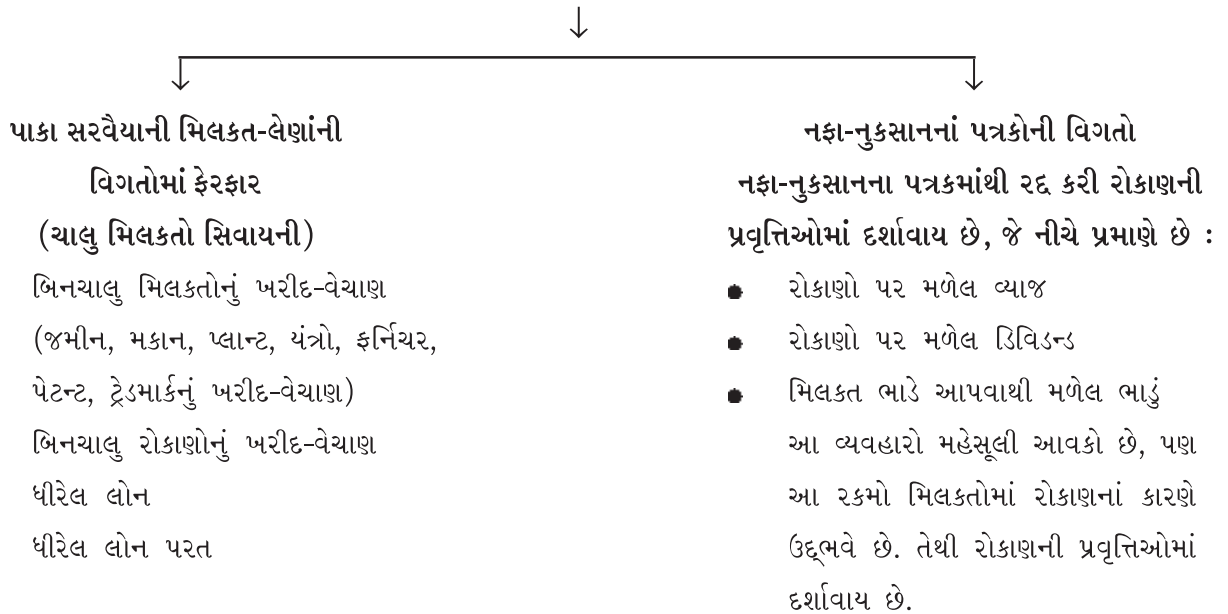
વિગત	(₹)	(₹)
વેરા પહેલાંનો નફો		4,69,000
ઉમેરો : બિનરોકડ ખર્ચાઓ અને જોગવાઈઓ :		
સ્થિર મિલકતનો ઘસારો	25,000	
પેટન્ટ માંડી વાળ્યા	18,000	
મિલકત વેચાણ નુકસાન	16,000	59,000
		5,28,000
બાદ : બિનકામગીરી આવકો :		
ભાડાની આવક	60,000	
મિલકત વેચાણ નફો	40,000	
વ્યાજની આવક	90,000	1,90,000
કાર્યશીલ મૂડીમાં ફેરફારો પહેલાંનો નફો		3,38,000

વિગત	(₹)	(₹)
ઉમેરો : ચાલુ મિલકતોમાં ઘટાડો :		
લેણીહૂંડી	2000	
અગાઉથી ચૂકવેલ વીમો	2000	
ચાલુ દેવાંમાં વધારો :		
લેણદારો	12,000	16,000
		3,54,000
બાદ : ચાલુ મિલકતોમાં વધારો :		
દેવાદારો	12,000	
સ્ટોક	20,000	
ચાલુ દેવાંમાં ઘટાડો :		
દેવીહૂંડી	10,000	
પગાર ચૂકવવાનો બાકી	3000	45,000
કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ		3,09,000

7. રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ :

રોકાણની પ્રવૃત્તિઓના વ્યવહારો એટલે પાકા સરવૈયાની મિલકતો બાજુની વિગતોમાં ફેરફાર (ચાલુ મિલકતો સિવાય) અને તે મિલકતો સાથે સંકળાયેલ બાબતોમાં થયેલા ફેરફારો. આ અંગે વિગતવાર નીચે પ્રમાણે સમજૂતી આપવામાં આવેલ છે.

રોકાણની પ્રવૃત્તિઓના વ્યવહારો

રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાં બિનચાલુ મિલકતોના ભાગ તરીકે સ્થિર દૃશ્ય મિલકતોનો સમાવેશ થાય છે. દા.ત., પ્લાન્ટ, યંત્રો, ફર્નિચર (ઘસારાપાત્ર મિલકતો)

ઘણી વખતે પ્રશ્નમાં

- ખરીદેલ મિલકતની કિંમત આપવામાં આવતી નથી.
- વેચેલ મિલકતની કિંમત આપવામાં આવતી નથી.
- ઘસારાની રકમ આપવામાં આવતી નથી.
- વેચેલ મિલકતનો નફો આપવામાં આવતો નથી.
- વેચેલ મિલકતનું નુકસાન આપવામાં આવતું નથી.

આ બધી વિગતો રોકડ પ્રવાહ પત્રક માટે અનિવાર્ય હોય છે. તેથી જે-તે મિલકતનું ખાતું તૈયાર કરીને આ વિગતો શોધવામાં આવે છે. આ બાબત ઉદાહરણ દ્વારા સમજાએ.

ઉદાહરણ 11 : નિરાલી કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે રોકાણની પ્રવૃત્તિનો રોકડ પ્રવાહ શોધો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
યંત્રોની શરૂઆતની બાકી	4,50,000	યંત્રો પર ગણેલ ઘસારો	50,000
યંત્રોની આખર બાકી	4,00,000	યંત્રની વેચાણકિંમત	15,000
વર્ષ દરમિયાન વેચેલ યંત્રની ચોપડેકિંમત	25,000		

જવાબ : રોકાણની પ્રવૃત્તિઓ શોધવા માટે યંત્ર ખાતું નીચે પ્રમાણે બનશે :

યંત્ર ખાતું

ઉધાર

જમા

વિગત	રકમ (₹)	વિગત	રકમ (₹)
બાકી આગળ લાવ્યા	4,50,000	ઘસારા ખાતે	50,000
રોકડ ખાતે (?) (ખરીદી)	25,000	રોકડ ખાતે (વેચાણ)	15,000
		યંત્ર વેચાણ નુકસાન ખાતે	10,000
		બાકી આગળ લઈ ગયા	4,00,000
	4,75,000		4,75,000

રોકાણ પ્રવૃત્તિમાંથી રોકડપ્રવાહ દર્શાવતું પત્રક

વિગત	રકમ (₹)
યંત્રનું વેચાણ	15,000
યંત્રની ખરીદી	(25,000)
રોકાણ પ્રવૃત્તિમાંથી જાવક રોકડપ્રવાહ	(10,000)

સમજૂતી :

(1) યંત્ર મિલકત હોવાથી તેની ઉધાર બાકી હોય. તેથી શરૂઆતની બાકી ઉધાર બાજુ દર્શાવેલ છે.

(2) યંત્રનો ઘસારો : તેની આમનોંધ નીચે પ્રમાણે છે :

ઘસારા ખાતે ...ઉ 50,000
તે યંત્ર ખાતે 50,000

(3) યંત્રનું વેચાણ : ચોપડેકિંમત ₹ 25,000

વેચાણકિંમત ₹ 15,000

ખોટ ₹ 10,000

રોકડ ખાતે ...ઉ	15,000
યંત્ર વેચાણ નુકસાન ખાતે...ઉ	10,000
તે યંત્ર ખાતે	25,000

(4) યંત્ર ખાતું બંધ કરતાં તફાવતની રકમ ઉધાર બાજુએ આવે છે, તેથી તે ખરીદી કહેવાય.

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	અસર
1.	યંત્ર વેચાણ ₹ 15,000 – રોકાણની પ્રવૃત્તિ	રોકાણની પ્રવૃત્તિમાં આવક રોકડ પ્રવાહ
2.	યંત્રની ખરીદી ₹ 25,000 – રોકાણની પ્રવૃત્તિ	રોકાણની પ્રવૃત્તિમાં જાવક રોકડ પ્રવાહ
3.	ઘસારો ₹ 50,000 – કામગીરી પ્રવૃત્તિ	બિનરોકડ વ્યવહાર, કામગીરી નફામાં ઉમેરાશે
4.	યંત્ર વેચાણ નુકસાન ₹ 10,000	બિનરોકડ વ્યવહાર કામગીરી નફામાં ઉમેરાશે

ઉદાહરણ 12 : માનસી કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતો પરથી કામગીરી નફાને અસર કરતા વ્યવહારો અને રોકાણ પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહ શોધો અને સમજાવો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
ફર્નિચરની શરૂઆતની બાકી	12,00,000	ફર્નિચર વેચાણ	4,00,000
ફર્નિચરની આખરની બાકી	18,00,000	વેચેલ ફર્નિચરની ચોપડેકિંમત	3,20,000
ફર્નિચર પર ઘસારો	2,00,000		

જવાબ : રોકાણની પ્રવૃત્તિઓ શોધવા ફર્નિચર ખાતું બનાવીએ.

ફર્નિચર ખાતું

ઉધાર

જમા

વિગત	રકમ (₹)	વિગત	રકમ (₹)
બાકી આગળ લાવ્યા	12,00,000	રોકડ ખાતે (વેચાણ)	4,00,000
ફર્નિચર વેચાણ નફો	80,000	ઘસારા ખાતે	2,00,000
રોકડ ખાતે (ખરીદ) (?)	11,20,000	બાકી આગળ લઈ ગયા	18,00,000
	24,00,000		24,00,000

રોકાણ પ્રવૃત્તિમાંથી રોકડપ્રવાહ દર્શાવતું પત્રક

વિગત	રકમ (₹)
ફર્નિચરનું વેચાણ	4,00,000
ફર્નિચરની ખરીદી	(11,20,000)
રોકાણ પ્રવૃત્તિમાંથી જાવક રોકડપ્રવાહ	(7,20,000)

સમજૂતી :

(1) ફર્નિચર મિલકત છે. તેથી શરૂઆતની બાકી ઉધાર બાકી હોય છે.

(2) ફર્નિચર ઘસારો :

ઘસારા ખાતે ...ઉ	2,00,000
તે ફર્નિચર ખાતે	2,00,000

(3) ફર્નિચર વેચાણ :

ચોપડેકિંમત	₹ 3,20,000
– વેચાણકિંમત	₹ 4,00,000
નફો	₹ 80,000

(a) રોકડ ખાતે ...ઉ	4,00,000
તે ફર્નિચર ખાતે	4,00,000

(b) ફર્નિચર ખાતે ...ઉ	80,000
તે ફર્નિચર વેચાણ નફા ખાતે	80,000

(4) ફર્નિચર ખાતું બંધ કરતાં તફાવતની રકમ ઉધાર બાજુએ આવે છે તેથી તે ખરીદી કહેવાય.

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	અસર
1.	ફર્નિચર વેચાણ ₹ 4,00,000 – રોકાણની પ્રવૃત્તિ	રોકાણની પ્રવૃત્તિમાં આવક રોકડ પ્રવાહ
2.	ફર્નિચરની ખરીદી ₹ 11,20,000 – રોકાણની પ્રવૃત્તિ	રોકાણની પ્રવૃત્તિમાં જાવક રોકડ પ્રવાહ
3.	ઘસારો ₹ 2,00,000 – કામગીરી પ્રવૃત્તિ	બિનરોકડ વ્યવહાર, કામગીરી નફામાં ઉમેરાશે
4.	ફર્નિચર વેચાણ નફો ₹ 80,000	બિનરોકડ વ્યવહાર, કામગીરી નફામાંથી બાદ થશે

ઉદાહરણ 13 : ટ્રિજમોહન લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે રોકાણની પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહ દર્શાવો.

વિગત	31-3-2017 (₹)	31-3-2016 (₹)
12 %ના X કંપનીના ડિબેન્ચરમાં રોકાણ	6,00,000	4,00,000
યંત્રો	4,00,000	2,00,000
જમીન-મકાન	6,00,000	6,00,000
ફર્નિચર	1,00,000	80,000
પેટન્ટ	80,000	1,00,000
પાઘડી	60,000	90,000

વધારાની વિગતો :

- (1) યંત્રો પર 20 % લેખે ઘસારાની જોગવાઈ કરો.
- (2) ફર્નિચર પર 10 % લેખે ઘસારાની જોગવાઈ કરો.
- (3) વર્ષની શરૂઆતનાં રોકાણોમાંથી 40 % રોકાણો ₹ 3,00,000માં વેચ્યા.
- (4) રોકાણો પર વ્યાજ મળ્યું ₹ 60,000.

જવાબ : યંત્રો, ફર્નિચર અને રોકાણોનાં ખાતાં બનાવવાં પડશે.

યંત્ર ખાતું

ઉધાર

જમા

વિગત	રકમ (₹)	વિગત	રકમ (₹)
બાકી આગળ લાવ્યા	2,00,000	ઘસારા ખાતે 20 % લેખે	40,000
રોકડ ખાતે (ખરીદી)	2,40,000	બાકી આગળ લઈ ગયા	4,00,000
	4,40,000		4,40,000

ફર્નિચર ખાતું

ઉધાર

જમા

વિગત	રકમ (₹)	વિગત	રકમ (₹)
બાકી આગળ લાવ્યા	80,000	ઘસારા ખાતે 10 % લેખે	8000
રોકડ ખાતે (ખરીદી)	28,000	બાકી આગળ લઈ ગયા	1,00,000
	1,08,000		1,08,000

રોકાણોનું ખાતું

ઉધાર

જમા

વિગત	રકમ (₹)	વિગત	રકમ (₹)
બાકી આગળ લાવ્યા	4,00,000	રોકડ ખાતે	3,00,000
રોકાણ વેચાણ નફો	1,40,000		
રોકડ ખાતે (ખરીદી)	3,60,000	બાકી આગળ લઈ ગયા	6,00,000
	9,00,000		9,00,000

સમજૂતી :

(1) રોકાણોની શરૂની બાકી ₹ 4,00,000

40 %નું વેચાણ (4,00,000 × 40 %) ₹ 1,60,000

બાદ : વેચાણકિંમત ₹ 3,00,000

રોકાણ વેચાણ નફો ₹ 1,40,000

(a) રોકડ ખાતે ...ઉ 3,00,000

તે રોકાણો ખાતે 3,00,000

(b) રોકાણો ખાતે ...ઉ 1,40,000

તે રોકાણ વેચાણ નફા ખાતે 1,40,000

રોકાણો વેચાણની રકમ ₹ 3,00,000 રોકાણ પ્રવૃત્તિમાં આવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે દર્શાવાશે.

યંત્ર વેચાણ નફાની રકમ કામગીરી નફામાંથી બાદ થશે.

(2) યંત્રની શરૂઆતની બાકી પર ઘસારો ગણાશે. તેથી ₹ 2,00,000નાં 20 % = ₹ 40,000; કામગીરીના નફામાં ઉમેરાશે.

યંત્ર ખાતું બંધ કરતાં ઉધાર બાજુ તફાવત ₹ 2,40,000, જે યંત્રની ખરીદ જે રોકાણની પ્રવૃત્તિ જાવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે દર્શાવાશે.

- (3) ફર્નિચરની શરૂઆતની બાકી પર ઘસારો ગણાશે. તેથી ₹ 80,000નાં 10 %, ₹ 8000; કામગીરીના નફામાં ઉમેરાશે. ફર્નિચર ખાતું બંધ કરતાં ઉધાર બાજુ તફાવત ₹ 28,000 જે ફર્નિચરની ખરીદ જે રોકાણ પ્રવૃત્તિમાં જાવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે દર્શાવાશે.
- (4) રોકાણો પર વ્યાજ એ કામગીરીના નફામાંથી બાદ થશે અને તેને રોકાણ પ્રવૃત્તિમાં આવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે.
- (5) પેટન્ટની આખરની બાકી ₹ 80,000 છે અને શરૂની બાકી ₹ 1,00,000 છે, જે ₹ 20,000નો ઘટાડો દર્શાવે છે. આ બિનરોકડ વ્યવહાર છે, જે કામગીરીના નફાના પત્રકમાં ઉમેરાશે.
- (6) પાઘડીની આખરની બાકી ₹ 60,000 છે અને શરૂની બાકી ₹ 90,000 છે, જે ₹ 30,000નો ઘટાડો દર્શાવે છે. આ બિનરોકડ વ્યવહાર છે, જે કામગીરી નફાના પત્રકમાં ઉમેરાશે.

રોકાણ પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહનું પત્રક

વિગત	(₹)
રોકાણ વેચાણ	3,00,000
યંત્રની ખરીદ	(2,40,000)
ફર્નિચર ખરીદ	(28,000)
રોકાણો પર વ્યાજ	60,000
રોકાણોની ખરીદ	(3,60,000)
રોકાણોની પ્રવૃત્તિઓનો જાવક રોકડ પ્રવાહ	(2,68,000)

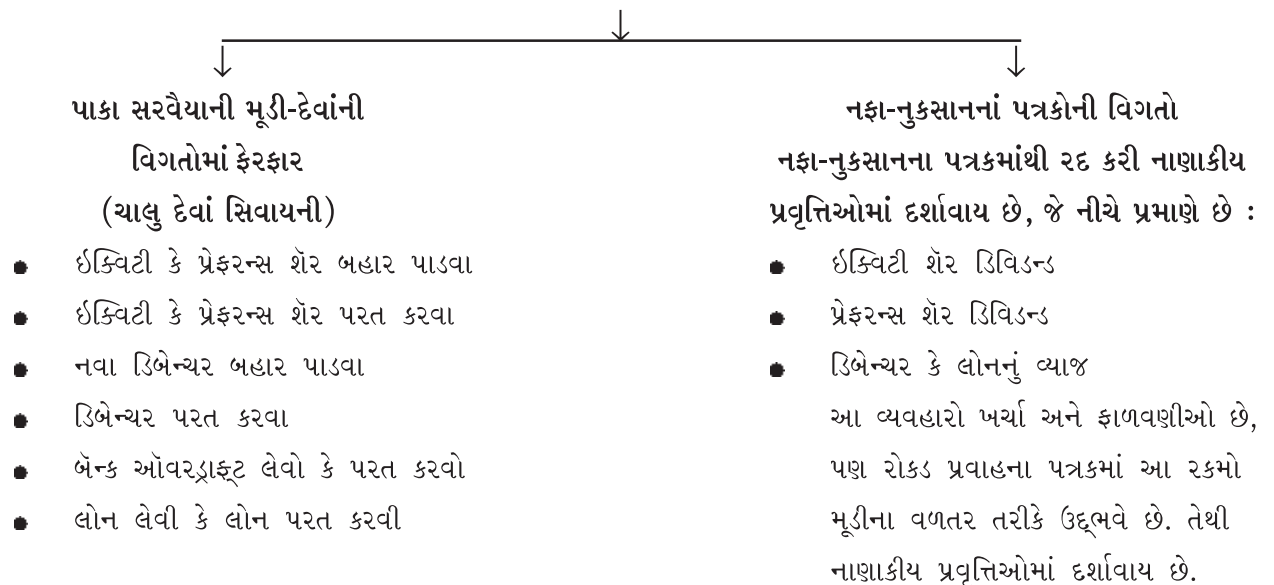
કૌંસ સિવાયની રકમ આવક રોકડ પ્રવાહ છે. કૌંસમાં દર્શાવેલ રકમ જાવક રોકડ પ્રવાહ છે.

8. નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓના વ્યવહારો એટલે પાકા સરવૈયાની મૂડી-દેવાં બાજુની વિગતો (ચાલુ દેવાં સિવાય) અને તે મૂડી-દેવાં સાથે સંકળાયેલ બાબતોમાં થયેલા ફેરફારો. આ અંગે વિગતવાર નીચે પ્રમાણે સમજૂતી આપવામાં આવેલ છે.

નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં દર્શાવવામાં આવતી વિગતો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવે છે :

નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓના વ્યવહારો

● વિશિષ્ટ વ્યવહારો :

- (1) નીચેના વ્યવહારો ધંધાકીય એકમની માલિકીની મૂડી અથવા ઉછીની મૂડીના કદ અથવા/અને રચનામાં ફેરફાર દર્શાવે છે. છતાં નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓના રોકડ પ્રવાહ તરીકે ધ્યાનમાં લેવામાં આવતા નથી.
 - (a) બોનસ શેરના કારણે ઇક્વિટી શેરમૂડીમાં વધારો. આ વ્યવહાર નફા અથવા અનામતનું મૂડીકરણ દર્શાવે છે. નફા અથવા અનામતનું મૂડીકરણ એટલે નફા-નુકસાન ખાતાની જમા રકમ અથવા સામાન્ય અનામતનું ઇક્વિટી શેરમૂડીમાં રૂપાંતર. આ વ્યવહારમાં ઇક્વિટીમાં વધારો રોકડ સિવાય થાય છે.
 - (b) ડિબેન્ચરનું શેરમાં રૂપાંતર. આ વ્યવહારમાં પણ રોકડ વ્યવહાર અસ્તિત્વમાં આવતો નથી. તેથી રોકડ પ્રવાહનું સર્જન થતું નથી.
- (2) (a) ઇક્વિટી શેર અથવા/અને ડિબેન્ચર પ્રીમિયમથી બહાર પાડવામાં આવે તો પ્રીમિયમની રકમ પણ નાણાકીય પ્રવૃત્તિના આવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે જ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.
 - (b) શેર કે ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે ચૂકવવામાં આવેલ બાંધધરી કમિશન પણ નાણાકીય પ્રવૃત્તિ છે તેથી તેને નાણાકીય પ્રવૃત્તિના જાવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.
- (3) બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ અને રોકડ શાખ (કેશ કેડિટ) બંને ટૂંકા ગાળાની ઉછીની રકમ છે તેથી તેનો સમાવેશ પણ નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં કરવો.

ઉદાહરણ 14 : હેતલ કંપની લિમિટેડના નીચેના વ્યવહારોના આધારે નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહની ગણતરી કરો.

વિગત	31-3-2017 (₹)	31-3-2016 (₹)
ઇક્વિટી શેરમૂડી	18,00,000	12,00,000
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	8,00,000	10,00,000
ડિબેન્ચર	6,00,000	6,00,000

વધારાની વિગતો :

- (1) ડિવિડન્ડ ચૂકવ્યું : ઇક્વિટી શેરમૂડી ₹ 2,00,000, પ્રેફરન્સ શેરમૂડી ₹ 1,00,000
- (2) ડિબેન્ચર વ્યાજ ચૂકવ્યું ₹ 50,000

જવાબ :

નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહનું પત્રક

વિગત	(₹)
ઇક્વિટી શેરમૂડી (મૂડીમાં વધારો)	6,00,000
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી પરત (મૂડીમાં ઘટાડો)	(2,00,000)
ડિબેન્ચર (ફેરફાર નથી)	—
ઇક્વિટી શેર ડિવિડન્ડ	(2,00,000)
પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ	(1,00,000)
ડિબેન્ચર વ્યાજ	(50,000)
નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો આવક રોકડ પ્રવાહ	50,000

● રોકડ પ્રવાહ પત્રક તૈયાર કરવાના તબક્કાઓ :

- (1) સૌપ્રથમ હવાલાઓ(વધારાની માહિતી)ને ધ્યાનમાં લઈને જરૂરી ખાતાંઓ તૈયાર કરો. અવ્યાસક્રમ પ્રમાણે સ્થિર મિલકતોનાં ખાતાં, ઘસારા ભંડોળ ખાતું અને કરવેરાની જોગવાઈના ખાતાનો સમાવેશ થાય છે. આ ખાતાના વ્યવહારોની અસર જ્યાં લાગુ પડતી હોય ત્યાં આપો, કામગીરી પ્રવૃત્તિઓમાં, રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાં અને નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં.

(2) રોકડ પ્રવાહનું પત્રક બનાવો.

(a) આ પત્રકની શરૂઆતમાં કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહ અંગેના વ્યવહારો ધ્યાનમાં લો. બિનરોકડ ખર્ચાઓ અને જોગવાઈઓને ચાલુ વર્ષના નફામાં ઉમેરો. બિનકામગીરી આવકોને ચાલુ વર્ષના નફામાંથી બાદ કરો.

આ અસરો આપ્યા બાદ કાર્યશીલ મૂડીના ફેરફારોની અસર કામગીરીના પત્રકમાં આપવી. જેમાં ચાલુ મિલકતોનો ઘટાડો અને ચાલુ દેવાંનો વધારો નફામાં ઉમેરો. ચાલુ મિલકતોનો વધારો અને ચાલુ દેવાંનો ઘટાડો બાદ કરો. જો કરવેરાની ચૂકવણી હોય તો તે પણ નફામાંથી બાદ કરો. વધેલ રકમ કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ હોય છે.

(b) રોકાણની પ્રવૃત્તિઓનાં રોકડ પ્રવાહના વ્યવહારોની અસર આપો. જેમાં બિનચાલુ મિલકતોની ખરીદી જાવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે અને બિનચાલુ મિલકતોનું વેચાણ આવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે દર્શાવો.

(c) છેલ્લે નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓના રોકડ પ્રવાહના વ્યવહારોની અસર આપો. શેરમૂડીમાં વધારો અથવા બિનચાલુ જવાબદારીમાં વધારો આવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે દર્શાવો. શેરમૂડીમાં ઘટાડો કે બિનચાલુ જવાબદારીમાં ઘટાડો જાવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે દર્શાવો.

(d) ઉપર દર્શાવેલ,

- કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ
- રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ
- નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહનો સરવાળો કરતાં મળતી રકમ વર્ષ દરમિયાન પ્રાપ્ત થયેલ કે ચૂકવેલ રોકડ કે રોકડ સમકક્ષ હોય છે.

આ રકમમાં વર્ષની શરૂની રોકડ કે રોકડ સમકક્ષ ઉમેરતાં જે જવાબ આવે તે વર્ષની આખરની રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ હોય છે.

આમ, જ્યારે દાખલામાં જે છેલ્લો જવાબ વર્ષની આખરની રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ જેટલો હોય તો સામાન્ય રીતે તમામ ગણતરીઓ સાચી હોવાની શક્યતા દર્શાવે છે. રોકડ પ્રવાહના પત્રકમાં આખરની રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ એ જવાબના સાચાપણાની ખાતરી કરાવે છે.

ઉદાહરણ 15 : દાહોદ કંપની લિમિટેડનાં તા. 31-3-2016 અને તા. 31-3-2017નાં રોજનાં પાકાં સરવૈયાં નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યાં છે, તેના આધારે રોકડ પ્રવાહ પત્રક તૈયાર કરો.

વિગત	31-3-2017 (₹)	31-3-2016 (₹)
I ઈક્ટિવટી અને જવાબદારીઓ :		
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :		
(a) શેરમૂડી	20,00,000	18,00,000
(b) અનામત અને વધારો	7,50,000	5,00,000
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ :		
10 %ના ડિબેન્ચર	5,00,000	7,00,000
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ	4,00,000	3,00,000
કુલ	36,50,000	33,00,000
II મિલકતો :		
(1) સ્થિર મિલકતો		
(i) દૃશ્ય મિલકતો : જમીન-મકાન	22,00,000	20,00,000
(ii) અદૃશ્ય મિલકતો : પેટન્ટ	6,00,000	6,00,000
(2) ચાલુ મિલકતો : (રોકડ સિવાય)	7,00,000	6,00,000
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	1,50,000	1,00,000
કુલ	36,50,000	33,00,000

નોંધ : ડિબેન્ચર વર્ષની શરૂઆતમાં પરત કરેલ છે.

જવાબ : સમજૂતી :

ક્રમ	વ્યવહાર	અસર
1.	ઈક્વિટી શેરમૂડીમાં વધારો ₹ 2,00,000 (₹ 20,00,000 – ₹ 18,00,000)	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ છે. આવક રોકડ પ્રવાહમાં દર્શાવાશે.
2.	ચાલુ વર્ષનો નફો ₹ 2,50,000 (₹ 7,50,000 – ₹ 5,00,000)	કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓ માટે ધ્યાનમાં લેવાશે.
3.	10 %ના ડિબેન્ચરમાં ઘટાડો ₹ 2,00,000 (₹ 5,00,000 – ₹ 7,00,000)	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ છે. જાવક રોકડ પ્રવાહમાં દર્શાવાશે.
4.	ચાલુ જવાબદારીઓમાં વધારો ₹ 1,00,000 (₹ 4,00,000 – ₹ 3,00,000)	કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાં ઉમેરાશે.
5.	સ્થિર મિલકતોમાં(જમીન-મકાન)માં વધારો ₹ 2,00,000 (₹ 22,00,000 – ₹ 20,00,000)	રોકાણની પ્રવૃત્તિ છે. જાવક રોકડ પ્રવાહમાં દર્શાવાશે.
6.	સ્થિર મિલકતો(પેટન્ટ)માં કોઈ વધારો/ઘટાડો નથી.	કોઈ અસર થશે નહિ.
7.	ચાલુ મિલકતોમાં વધારો ₹ 1,00,000 (₹ 7,00,000 – ₹ 6,00,000)	કામગીરીની પ્રવૃત્તિમાંથી બાદ થશે.

જવાબ : તા. 31-3-2017ના રોજનું દાહોદ કંપની લિમિટેડનું રોકડ પ્રવાહ પત્રક

વિગત	(₹)	(₹)
(A) કામગીરી પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ		
નફા-નુકસાનની આખર બાકી (અનામતો અને વધારો)	7,50,000	
બાદ : નફા-નુકસાનની શરૂની બાકી (અનામતો અને વધારો)	5,00,000	
ચાલુ વર્ષનો નફો		2,50,000
ઉમેરો : બિનરોકડ ખર્ચાઓ, જોગવાઈઓ, નાણાકીય ખર્ચાઓ		—
ડિબેન્ચરનું વ્યાજ		50,000
બાદ : બિનકામગીરી આવકો		—
કાર્યશીલ મૂડીમાં ફેરફાર પહેલાંનો કામગીરી નફો		3,00,000
ઉમેરો : ચાલુ મિલકતોમાં ઘટાડો		—
ચાલુ દેવામાં વધારો	1,00,000	
		1,00,000
બાદ : ચાલુ મિલકતોમાં વધારો	1,00,000	
ચાલુ દેવામાં ઘટાડો		1,00,000
		4,00,000
(A)		3,00,000
(B) રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ :		
જમીન-મકાનની ખરીદ	(2,00,000)	(2,00,000)
		1,00,000

વિગત	(₹)	(₹)
(C) નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ : શેરમૂડીમાં વધારો ડિબેન્ચરનું વ્યાજ 10 % ડિબેન્ચર પરત	2,00,000 (50,000) (2,00,000)	 (50,000)
(D) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષમાં ચોખ્ખો વધારો (A + B + C) ઉમેરો : રોકડ અને રોકડ સમકક્ષની શરૂની બાકી		50,000 1,00,000
(E) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષની આખરની બાકી		1,50,000

ખાસનોંધ : વિદ્યાર્થીઓને રોકડ પ્રવાહનાં સમગ્રલક્ષી અભ્યાસ અંગે સમજૂતી મળે તે માટે ઉદાહરણ 16 આપવામાં આવેલ છે, જેમાં ત્રણેય પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ કરેલ છે. આ પ્રકારનાં પ્રશ્નો પરીક્ષામાં અપેક્ષિત નથી.

ઉદાહરણ 16 : સોમનાથ લિમિટેડ કંપનીની નીચેની વિગતોના આધારે તા. 31-3-2017ના રોજનું રોકડ પ્રવાહ પત્રક બનાવો.

વિગત	31-3-2017 (₹)	31-3-2016 (₹)
I ઇક્વિટી અને જવાબદારીઓ :		
(1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો :		
(a) શેરમૂડી : ઇક્વિટી શેરમૂડી પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	18,00,000 2,00,000	16,00,000 —
(b) અનામતો અને વધારો : સામાન્ય અનામત નફા-નુકસાન ખાતું	1,00,000 48,000	80,000 40,000
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ :		
14 %ના ડિબેન્ચર	2,60,000	2,40,000
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ :		
બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ	2,72,000	5,00,000
વેપારી દેવાં	4,40,000	4,80,000
ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ :		
કરવેરા જોગવાઈ	1,68,000	1,20,000
સૂચિત રિવિડન્ડ	2,32,000	2,00,000
કુલ	35,20,000	32,60,000
II મિલકતો :		
(1) બિનચાલુ મિલકતો :		
સ્થિર મિલકતો દૃશ્ય	16,00,000	16,40,000
બાદ : ઘસારો - ભંડોળ ખાતું	6,00,000	4,40,000
	10,00,000	12,00,000
(2) ચાલુ મિલકતો :		
વેપારી લેણાં	9,60,000	8,00,000
સ્ટોક	14,00,000	12,00,000
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	1,60,000	60,000
કુલ	35,20,000	32,60,000

વધારાની માહિતી :

- (1) ડિબેન્ચર પર ચૂકવેલ વ્યાજ ₹ 36,000
- (2) કરવેરા ચૂકવ્યા ₹ 1,68,000

જવાબ : સમજૂતી :

ક્રમ	વ્યવહાર	અસર
1.	ઈક્વિટી શેરમૂડીમાં વધારો ₹ 2,00,000 (₹ 18,00,000 – ₹ 16,00,000)	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ છે. આવક રોકડ પ્રવાહમાં દર્શાવાશે.
2.	પ્રેફરન્સ શેરમૂડીમાં વધારો ₹ 2,00,000 (₹ 2,00,000 – ₹ શૂન્ય)	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ છે. આવક રોકડ પ્રવાહમાં દર્શાવાશે.
3.	સામાન્ય અનામતમાં વધારો ₹ 20,000 (₹ 1,00,000 – ₹ 80,000)	કામગીરીના પત્રકમાં જોગવાઈ હેઠળ નફામાં ઉમેરાશે.
4.	નફા-નુકસાન ખાતું ચાલુ વર્ષનો નફો ₹ 8000 (₹ 48,000 – ₹ 40,000)	કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓ માટે ધ્યાનમાં લેવાય છે.
5.	14 %ના ડિબેન્ચરમાં વધારો ₹ 20,000 (₹ 2,60,000 – ₹ 2,40,000)	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ છે. આવક રોકડ પ્રવાહમાં દર્શાવાશે.
6.	ચાલુ જવાબદારીઓ : – બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ ઘટાડો ₹ 2,28,000 (₹ 2,72,000 – ₹ 5,00,000) – વેપારી દેવામાં ઘટાડો ₹ 40,000 (₹ 4,40,000 – ₹ 4,80,000) – કરવેરાની જોગવાઈ – સૂચિત ડિવિડન્ડ	નાણાકીય પ્રવૃત્તિ છે. જાવક રોકડ પ્રવાહમાં દર્શાવાશે. કામગીરી રોકડ પ્રવાહમાંથી બાદ થશે. હવાલામાં ચૂકવણી પણ દર્શાવેલ છે, તેથી તેનું ખાતું બનાવવામાં આવશે. ખાતાના આધારે અસરો દર્શાવાશે. ગયા વર્ષનું સૂચિત ડિવિડન્ડ નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાં જાવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે દર્શાવાશે. ચાલુ વર્ષનું સૂચિત ડિવિડન્ડ કામગીરીપત્રકમાં જોગવાઈઓ હેઠળ નફામાં ઉમેરાશે.
7.	સ્થિર મિલકતો (દૃશ્ય) અને ઘસારો	સ્થિર મિલકતો અને ઘસારાનાં ખાતાં બનાવવામાં આવશે. ખાતાના આધારે અસરો દર્શાવાશે.
8.	ચાલુ મિલકતો : – વેપારી લેણાંમાં વધારો ₹ 1,60,000 (₹ 9,60,000 – ₹ 8,00,000) – સ્ટોકમાં વધારો ₹ 2,00,000 (₹ 16,00,000 – ₹ 14,00,000)	કામગીરી રોકડ પ્રવાહમાંથી બાદ થશે. કામગીરી રોકડ પ્રવાહમાંથી બાદ થશે.
9.	ડિબેન્ચર વ્યાજ ચૂકવ્યું ₹ 36,000	ડિબેન્ચર વ્યાજ કામગીરીના પત્રકમાં ઉમેરાશે અને નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાં જાવક રોકડ પ્રવાહ તરીકે દર્શાવાશે.

કરવેરાની જોગવાઈનું ખાતું

ઉધાર

જમા

વિગત	રકમ (₹)	વિગત	રકમ (₹)
રોકડ ખાતે (ચૂકવણી) (કામગીરી પ્રવૃત્તિમાંથી બાદ) બાકી આગળ લઈ ગયા	1,68,000 1,68,000 3,36,000	બાકી આગળ લાવ્યા નફા-નુકસાન ખાતે (જોગવાઈ) કામગીરીના પત્રકમાં ઉમેરાશે	1,20,000 2,16,000 3,36,000

સ્થિર મિલકતોનું ખાતું

ઉધાર

જમા

વિગત	રકમ (₹)	વિગત	રકમ (₹)
બાકી આગળ લાવ્યા	16,40,000 16,40,000	રોકડ ખાતે (વેચાણ) (રોકાણની પ્રવૃત્તિમાંથી આવક રોકડ પ્રવાહ) બાકી આગળ લઈ ગયા	40,000 16,00,000 16,40,000

ઘસારા ભંડોળનું ખાતું

ઉધાર

જમા

વિગત	રકમ (₹)	વિગત	રકમ (₹)
બાકી આગળ લઈ ગયા	6,00,000 6,00,000	બાકી આગળ લાવ્યા નફા-નુકસાન ખાતે	4,40,000 1,60,000 6,00,000

– કરવેરાની જોગવાઈ અને ઘસારા ભંડોળની બાકી જમા બાકી હોય છે.

કરવેરા :

(1) કરવેરા જોગવાઈ ખાતે ...ઉ	1,68,000	
તે રોકડ ખાતે		1,68,000
(2) નફા-નુકસાન ખાતે ...ઉ	2,16,000	
તે કરવેરાની જોગવાઈ ખાતે		2,16,000

ઘસારો અને સ્થિર મિલકતો :

(1) નફા-નુકસાન ખાતે ...ઉ	1,60,000	
તે ઘસારા ભંડોળ ખાતે		1,60,000
(2) સ્થિર મિલકતો ખાતે ...ઉ	1,20,000	
તે રોકડ ખાતે		1,20,000

નોંધ : આમનોંધો વિદ્યાર્થીની સમજૂતી માટે આપેલ છે. પરીક્ષામાં અપેક્ષિત નથી.

સોમનાથ લિમિટેડનું તા. 31-3-2017ના રોજનું રોકડ પ્રવાહ પત્રક

વિગત	(₹)	(₹)
(A) કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ :		
નફા-નુકસાન ખાતાની આખરની બાકી	48,000	
બાદ : નફા-નુકસાન ખાતાની શરૂની બાકી	40,000	
ચાલુ વર્ષનો નફો		8000
ઉમેરો : બિનરોકડ ખર્ચાઓ (જોગવાઈઓ)		
કરવેરાની જોગવાઈ	2,16,000	
ઘસારા ખાતે	1,60,000	
સામાન્ય અનામત ખાતે	20,000	
સૂચિત ડિવિડન્ડ	2,32,000	
ડિબેન્ચર વ્યાજ	36,000	6,64,000
		6,72,000
	—	—
બાદ : બિનકામગીરી આવકો		6,72,000
કાર્યશીલ મૂડીમાં ફેરફાર પહેલાંનો નફો		—
ઉમેરો : ચાલુ મિલકતોમાં ઘટાડો		—
ચાલુ દેવાંમાં વધારો		—
		6,72,000
બાદ : ચાલુ મિલકતોમાં વધારો :		
વેપારી લેણાંમાં વધારો	1,60,000	
સ્ટોકમાં વધારો	2,00,000	
ચાલુ દેવાંમાં ઘટાડો :		
વેપારી દેવાં	40,000	4,00,000
		2,72,000
બાદ : કરવેરા ચૂકવ્યા		1,68,000
		1,04,000
(B) રોકાણની પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ :		
સ્થિર મિલકતોનું વેચાણ	40,000	40,000
(C) નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ :		1,44,000
ઈક્વિટી શેરમૂડીમાં વધારો	2,00,000	
પ્રેફરન્સ શેરમૂડીમાં વધારો	2,00,000	
14 %ના ડિબેન્ચર બહાર પાડ્યા	20,000	
બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ (પરત)	(2,28,000)	
સૂચિત ડિવિડન્ડ	(2,00,000)	
ડિબેન્ચર વ્યાજ ચૂકવ્યું	(36,000)	(44,000)
(D) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ		1,00,000
ઉમેરો : રોકડ અને રોકડ સમકક્ષની શરૂની બાકી		60,000
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષની આખરની બાકી		1,60,000

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :

- (1) રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં કેટલી પ્રવૃત્તિઓ હોય છે ?
 (અ) પાંચ (બ) ચાર
 (ક) ત્રણ (ડ) બે
- (2) રોકડ સમકક્ષની
 (અ) ઉચ્ચ પ્રવાહીતા હોય છે. (બ) ઉચ્ચ સધ્ધરતા હોય છે.
 (ક) ઉચ્ચ નફાકારકતા હોય છે. (ડ) ઉપરના બધા
- (3) ચાલુ મિલકતોમાં ઘટાડો અને ચાલુ દેવાંમાં વધારો
 (અ) અનુક્રમે આવક રોકડ પ્રવાહ અને જાવક રોકડ પ્રવાહ દર્શાવે છે.
 (બ) અનુક્રમે જાવક રોકડ પ્રવાહ અને આવક રોકડ પ્રવાહ દર્શાવે છે.
 (ક) બંને આવક રોકડ પ્રવાહ દર્શાવે છે.
 (ડ) બંને જાવક રોકડ પ્રવાહ દર્શાવે છે.
- (4) ચાલુ મિલકતોમાં વધારો અને ચાલુ દેવાંમાં ઘટાડો
 (અ) બંને જાવક રોકડ પ્રવાહ દર્શાવે છે.
 (બ) બંને આવક રોકડ પ્રવાહ દર્શાવે છે.
 (ક) અનુક્રમે જાવક રોકડ પ્રવાહ અને આવક રોકડ પ્રવાહ દર્શાવે છે.
 (ડ) અનુક્રમે આવક રોકડ પ્રવાહ અને જાવક રોકડ પ્રવાહ દર્શાવે છે.
- (5) દેવાદારો અને લેણીહૂંડીની ઉઘરાણી
 (અ) કામગીરીનો આવક રોકડ પ્રવાહ છે.
 (બ) કામગીરીનો જાવક રોકડ પ્રવાહ છે.
 (ક) નાણાકીય પ્રવૃત્તિનો આવક રોકડ પ્રવાહ છે.
 (ડ) રોકાણની પ્રવૃત્તિનો આવક રોકડ પ્રવાહ છે.
- (6) નીચેનામાંથી કયો વ્યવહાર હંમેશા કામગીરી પ્રવૃત્તિનો વ્યવહાર બને છે.
 (અ) લોનનું ચૂકવેલ વ્યાજ (બ) મળેલ ડિવિડન્ડ
 (ક) ચૂકવેલ ડિવિડન્ડ (ડ) પગારનો ખર્ચ
- (7) રોકાણો પર મળેલ ડિવિડન્ડ કે વ્યાજની રકમ
 (અ) કામગીરીની પ્રવૃત્તિમાં રોકડ પ્રવાહમાં ઉમેરાય છે.
 (બ) નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાં રોકડ પ્રવાહમાંથી બાદ થાય છે.
 (ક) રોકાણની પ્રવૃત્તિમાં રોકડ પ્રવાહમાં ઉમેરાય છે.
 (ડ) રોકાણની પ્રવૃત્તિમાં રોકડ પ્રવાહમાંથી બાદ થાય છે.
- (8) બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ
 (અ) ચાલુ જવાબદારી છે પણ નાણાકીય પ્રવૃત્તિ ગણાય છે.
 (બ) ચાલુ જવાબદારી છે કામગીરી પ્રવૃત્તિ ગણાય છે.
 (ક) ચાલુ જવાબદારી છે પણ રોકાણની પ્રવૃત્તિ ગણાય છે.
 (ડ) રોકડ પ્રવાહ પત્રકની પ્રવૃત્તિ નથી.
- (9) મળેલ ભાડું
 (અ) કામગીરીની પ્રવૃત્તિમાં ઉમેરાય છે અને નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી બાદ થાય છે.
 (બ) કામગીરીની પ્રવૃત્તિમાં ઉમેરાય છે અને નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાં ઉમેરાય છે.
 (ક) કામગીરીની પ્રવૃત્તિમાં ઉમેરાય છે અને રોકાણની પ્રવૃત્તિમાં ઉમેરાય છે.
 (ડ) કામગીરીની પ્રવૃત્તિમાંથી બાદ થાય છે અને રોકાણની પ્રવૃત્તિમાં ઉમેરાય છે.

- (10) ગયા વર્ષની સરખામણીમાં ચાલુ વર્ષે પાઘડીની રકમ ઘટે, તો
 (અ) પાઘડીનું વેચાણ કહેવાય (બ) પાઘડીની ખરીદી કહેવાય
 (ક) પાઘડી માંડી વાળી કહેવાય (ડ) ઉપરના બધા
- (11) રોકડ બેન્કમાં ભરીએ તે
 (અ) કામગીરીની પ્રવૃત્તિનો જાવક રોકડ પ્રવાહ છે.
 (બ) નાણાકીય પ્રવૃત્તિનો જાવક રોકડ પ્રવાહ છે.
 (ક) રોકાણની પ્રવૃત્તિનો જાવક રોકડ પ્રવાહ છે.
 (ડ) રોકડ પ્રવાહ નથી.
- (12) નીચેનામાંથી કોનો નાણાકીય ખર્ચમાં સમાવેશ થાય છે ?
 (અ) કારખાનાના ખર્ચા (બ) વહીવટી ખર્ચા
 (ક) વેચાણના ખર્ચા (ડ) વ્યાજનો ખર્ચ
- (13) વચગાળાનું ડિવિડન્ડ ચૂકવાય, ત્યારે
 (અ) કામગીરીના પત્રકમાંથી બાદ થાય અને નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં ઉમેરાય.
 (બ) કામગીરીના પત્રકમાંથી બાદ થાય અને રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાં ઉમેરાય.
 (ક) કામગીરીના પત્રકમાં ઉમેરાય અને નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી બાદ થાય.
 (ડ) ઉપરના એકેય નહિ.

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

- (1) રોકડ પ્રવાહ એટલે શું ?
 (2) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ એટલે શું ?
 (3) રોકડ પ્રવાહ પત્રક એટલે શું ?
 (4) કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓ એટલે શું ?
 (5) રોકાણની પ્રવૃત્તિઓ એટલે શું ?
 (6) નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ એટલે શું ?
 (7) કયા વ્યવહારો હંમેશાં કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓ હોય છે ?
 (8) કયા વ્યવહારો હંમેશાં રોકાણની પ્રવૃત્તિઓ હોય છે ?
 (9) કયા વ્યવહારો હંમેશાં નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ હોય છે ?
 (10) એક જ વ્યવહારમાંથી બે પ્રવૃત્તિઓ ઉદ્ભવતી હોય તેવા કોઈ એક વ્યવહારનું ઉદાહરણ આપો.
 (11) 'રોકડ વ્યવહાર છે પણ રોકડ પ્રવાહ નથી' તેનું ઉદાહરણ આપો.
 (12) સ્વનિર્મિત મિલકતો ક્યાં નોંધવામાં આવે છે ?
 (13) બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટમાં વધારો/ઘટાડો કઈ પ્રવૃત્તિમાં નોંધાય છે ?
 (14) ચૂકવેલ બાંધકામ કમિશન કઈ પ્રવૃત્તિમાં ધ્યાનમાં લેવાય છે ?
 (15) આવકવેરાની ચૂકવણી અને આવકવેરા રિફંડ કઈ પ્રવૃત્તિ ગણાય છે ? કેમ ?
 (16) કોઈ પણ બે કામગીરી આવકનાં ઉદાહરણ આપો.
 (17) સામાન્ય અનામતનો વધારો ક્યાં નોંધાય છે ?
 (18) નીચેના વ્યવહારોથી રોકડ પ્રવાહ વધશે કે ઘટશે તે જણાવો :
 (i) ચાલુ મિલકતો વધે (ii) ચાલુ મિલકતો ઘટે
 (iii) ચાલુ દેવાં વધે (iv) ચાલુ દેવાં ઘટે
 (19) મળેલ ડિવિડન્ડ અને વ્યાજ કઈ પ્રવૃત્તિમાં નોંધાય છે ?
 (20) ચૂકવેલ વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ કઈ પ્રવૃત્તિમાં નોંધાય છે ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો :

- (1) નીચેની કંપનીઓની કામગીરી પ્રવૃત્તિઓ જણાવો :
 (i) વેપાર કરતી કંપનીઓ (ii) વીમા કંપનીઓ (iii) બેન્ક

- (2) બિનનાણાકીય કંપનીઓ અને નાણાકીય કંપનીઓ માટે કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહના વ્યવહારો સમજાવો.
- (3) નીચે આપેલા વ્યવહારોમાંથી કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓના વ્યવહારો ઓળખો :
(i) મજૂરીના ચૂકવ્યા	(vii) ઓફિસના ખર્ચા ચૂકવ્યા
(ii) મકાન ખરીદ્યું	(viii) વેચાણ-વિતરણ ખર્ચા ચૂકવ્યા
(iii) ફર્નિચર વેચાણ	(ix) ખરીદમાલ ગાડાભાડું
(iv) લેણદારોને ચૂકવ્યા	(x) વેચાણમાલ ગાડાભાડું
(v) ડિવિડન્ડ ચૂકવ્યું	(xi) રોયલ્ટી ચૂકવી
(vi) ભાડું ચૂકવ્યું	(xii) આવકવેરો ચૂકવ્યો
4. રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહના વ્યવહારો સમજાવો.
5. નીચે આપેલા વ્યવહારોમાંથી રોકાણની પ્રવૃત્તિઓના વ્યવહારો ઓળખો :
(i) પગારના ચૂકવ્યા	(vii) ફર્નિચર વેચ્યું
(ii) ભાડું ચૂકવ્યું	(viii) દેવાદારો પાસેથી ઉઘરાણી
(iii) રોકાણો ખરીદ્યાં	(ix) લેણદારોને ચૂકવ્યા
(iv) જમીન વેચી	(x) ઇક્વિટી શેર બહાર પાડ્યા
(v) મકાન ખરીદ્યું	(xi) ડિબેન્ચર પરત કર્યા
(vi) રોકાણો પર વ્યાજ મળ્યું	(xii) રોકાણો પર ડિવિડન્ડ મળ્યું
6. નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહના વ્યવહારો સમજાવો.
7. નીચે આપેલા વ્યવહારોમાંથી નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓના વ્યવહારો ઓળખો :
(i) ચંત્ર વેચાણ	(vii) રોકાણોની ખરીદી
(ii) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી પરત કરી	(viii) નવા ઇક્વિટી શેર બહાર પાડ્યા
(iii) ડિવિડન્ડ ચૂકવ્યું	(ix) વચગાળાનું ડિવિડન્ડ ચૂકવ્યું
(iv) વ્યાજ ચૂકવ્યું	(x) વ્યાજ મળ્યું
(v) ડિવિડન્ડ મળ્યું	(xi) બેન્ક લોન લીધી
(vi) બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ લીધો	(xii) કમિશન મળ્યું
8. બિનરોકડ વ્યવહારો એટલે શું ? બે ઉદાહરણો આપો.
9. બિનકામગીરી આવકો એટલે શું ? બે ઉદાહરણો આપો.
10. રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં વચગાળાના ડિવિડન્ડની અસર ક્યાં આપવામાં આવે છે ?
11. રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં કરવેરાની જોગવાઈ અને કરવેરાની ચૂકવણી અંગે અસર ક્યાં આપવામાં આવે છે ?
12. રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં બોનસ શેરની અસર સમજાવો.
13. ડિબેન્ચરનું શેરમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે ત્યારે તેની રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં અસર ક્યાં આપવામાં આવે છે ?
14. શેર બાંધધરી કમિશનની ચૂકવણી કઈ પ્રવૃત્તિ ગણાય છે ? કેમ ?
15. નીચે આપેલા વ્યવહારોના આધારે કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહની ગણતરી કરો :

વિગત	(₹)
આવકવેરા પહેલાંનો નફો	99,000
આવકવેરાની જોગવાઈ	29,000
સૂચિત ડિવિડન્ડ	39,000
ઘસારો	22,000
ડિવિડન્ડ મળ્યું	21,000
વ્યાજ મળ્યું	20,000
વ્યાજ ચૂકવ્યું	28,000
પાઘડી માંડી વાળી	15,000
મિલકત વેચાણ નફો	12,000

16. નીચે આપેલા વિગતોના આધારે કામગીરી પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહની ગણતરી કરો :

વિગત	31-3-2017 (₹)	31-3-2016 (₹)
નફા-નુકસાન ખાતું	45,000	30,000
ઘસારો	90,000	70,000
પાઘડી	40,000	55,000
સ્ટોક	60,000	45,000
દેવાદારો	50,000	90,000
લેણદારો	40,000	60,000
દેવીહૂંડીઓ	70,000	20,000
અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચાઓ	10,000	15,000

વધારાની માહિતી :

- (i) ડિવિડન્ડ મળ્યું ₹ 2000
(ii) વ્યાજ ચૂકવ્યું ₹ 3000
(iii) ભાડું મળ્યું ₹ 10,000

17. નીચે આપેલા વ્યવહારોના આધારે કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહની ગણતરી કરો :

વિગત	31-3-2017 (₹)	31-3-2016 (₹)
નફા-નુકસાન ખાતું	60,000	25,000
સામાન્ય અનામત	45,000	35,000
કરવેરાની જોગવાઈ	38,000	48,000
ઘસારા ભંડોળ	42,000	32,000
પાઘડી	27,000	38,000
દેવાદારો	49,000	39,000
લેણદારો	39,000	29,000
ખર્ચા ચૂકવવાના બાકી	12,000	17,000
અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચાઓ	14,000	10,000

વધારાની માહિતી :

- (i) મિલકત વેચાણનો નફો ₹ 15,000 (ii) ફર્નિચર વેચાણ નુકસાન ₹ 8000
(iii) ભાડાની આવક ₹ 48,000 (iv) ડિબેન્ચર પર વ્યાજ ચૂકવ્યું ₹ 32,000
(v) ડિવિડન્ડની ચૂકવણી ₹ 10,000

18. નીચે આપવામાં આવેલ માહિતીના આધારે રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહની ગણતરી કરો :

વિગત	(₹)
બિનચાલુ રોકાણોનું વેચાણ	88,000
જમીનની ખરીદી	1,48,000
યંત્રની ખરીદી	98,000
ફર્નિચર વેચાણ	45,000
રોકાણો પર ડિવિડન્ડ મળ્યું	40,000
પાઘડીના ચૂકવ્યા	32,000
શેર બહાર પાડ્યા	1,20,000
ડિબેન્ચર પરત કર્યા	45,000
લોન લીધી	28,000

19. નીચે આપેલી વિગતોના આધારે રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહની ગણતરી કરો :

વિગત	31-3-2017 (₹)	31-3-2016 (₹)
પ્લાન્ટ અને યંત્રો	9,20,000	7,20,000
પ્લાન્ટ અને યંત્રોનું ઘસારા ભંડોળ	1,50,000	1,20,000
પાઘડી	90,000	95,000
પેટન્ટ	70,000	1,30,000
10 %નાં રોકાણો	95,000	2,70,000
સામાન્ય અનામત	45,000	30,000
નફા-નુકસાન ખાતું	60,000	40,000
ઈક્વિટી શેરમૂડી	6,00,000	4,50,000
બેન્ક લોન	1,00,000	1,50,000
ચાલુ જવાબદારીઓ	90,000	60,000
રોકાણો પર મળેલ વ્યાજ ₹ 18,000		
વર્ષ દરમિયાન અમુક પેટન્ટનું વેચાણ કર્યું છે.		

20. નીચે આપવામાં આવેલ માહિતીના આધારે નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહની ગણતરી કરો :

વિગત	(₹)
જમીન ખરીદી	1,88,000
ઈક્વિટી શેર બહાર પાડ્યા	1,45,000
પ્રેફરન્સ શેર પરત કર્યા	60,000
ડિબેન્યર પરત કર્યા	70,000
બેન્ક લોન લીધી	90,000
ડિબેન્યર વ્યાજ ચૂકવ્યું	6000
ડિવિડન્ડ ચૂકવ્યું	8000
ડિવિડન્ડ-વ્યાજ મળ્યું	9000
ફર્નિચર વેચાણ	32,000
યંત્ર ખરીદી	68,000
રોકાણો પર વ્યાજ મળ્યું	13,000
પેટન્ટના ચૂકવ્યા	19,000

21. નીચે આપેલ માહિતીના આધારે નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહની ગણતરી કરો :

વિગત	31-3-2017 (₹)	31-3-2016 (₹)
10 %ના ડિબેન્યર	2,45,000	1,95,000
ઈક્વિટી શેરમૂડી	3,45,000	2,50,000
12 %ના ડિબેન્યર	1,00,000	1,50,000
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	80,000	1,00,000
બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ	45,000	68,000

વધારાની માહિતી :

- (1) ડિબેન્યર વ્યાજના ચૂકવ્યા ₹ 12,000
- (2) ઈક્વિટી શેર ડિવિડન્ડ અને પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડના ચૂકવ્યા ₹ 22,000
- (3) બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટનું વ્યાજ ચૂકવ્યું ₹ 4000

જવાબો (Answers)

સ્વાધ્યાય 1

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :
(1) (ક) (2) (બ) (3) (અ) (4) (ક) (5) (ડ) (6) (ડ) (7) (બ)
(8) (ક) (9) (અ) (10) (ક)
5. શેરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 22,50,000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 30,00,000; શેર પ્રથમ અને છેલ્લા હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 22,50,000.
6. શેરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 14,40,000; નામંજૂર કરેલા શેર પર પરત કરેલ રકમ ₹ 2,40,000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 9,00,000; શેર આખરી હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 8,94,000; મળવાના બાકી હપ્તાની રકમ ₹ 6000
7. શેરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 33,75,000; અરજીની રકમ શેરમૂડી ખાતે લઈ ગયા ₹ 30,00,000 જ્યારે અરજદારોને પરત કરેલ રકમ ₹ 3,75,000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 30,00,000; શેર પ્રથમ હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 23,98,080; શેર બીજા હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 35,93,520; બાકી હપ્તાની પછીથી મળેલ રકમ ₹ 8400 (1920 + 6480)
8. શેરઅરજી વખતે અગાઉથી મળેલ હપ્તા સાથેની કુલ મળેલ રકમ ₹ 17,39,000; અરજી વખતે અગાઉથી મળેલ મંજૂરીની રકમ ₹ 8000 અને અગાઉથી મળેલ હપ્તાની રકમ ₹ 6000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 19,99,500 (₹ 20,00,000 બાદ અગાઉથી અરજી વખતે મળેલ મંજૂરીની રકમ ₹ 8000 ઉમેરો મંજૂરી વખતે મળેલ હપ્તાની રકમ ₹ 7500); શેર પ્રથમ અને છેલ્લા હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 14,86,500 (₹ 15,00,000 – ₹ 7500 – ₹ 6000)
9. શેરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 14,00,000; અરજદારોને પરત કરેલ રકમ ₹ 2,00,000; મંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 23,76,000; શેર આખરી હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 8,91,000.
10. શેરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 1,38,00,000; અરજદારોને પરત કરેલ રકમ ₹ 46,00,000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 1,35,83,000 (₹ 1,36,00,000 બાદ ₹ 17,000 હિંમતભાઈના); શેર છેલ્લા હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 51,89,600 (₹ 52,00,000 બાદ ₹ 6500 હિંમતભાઈના અને ₹ 3900 હિમાના).
11. શેરઅરજી વખતે જામીનગીરી પ્રીમિયમની કુલ રકમ ₹ 27,00,000;
શેરમંજૂરી વખતે જામીનગીરી પ્રીમિયમની કુલ રકમ ₹ 45,00,000;
શેરઅરજી વખતે મળેલ કુલ રકમ ₹ 45,00,000;
શેરમંજૂરી વખતે મળેલ કુલ રકમ ₹ 62,91,600 (₹ 63,00,000 બાદ ₹ 8400 અબ્દુલના);
શેર પ્રથમ અને આખરી હપ્તા ખાતે મળેલ કુલ રકમ ₹ 8,98,000 (₹ 9,00,000 બાદ ₹ 1200 અબ્દુલના અને ₹ 800 હાફિઝના)
12. (i) શેર જપ્ત કરતી વખતે શેરજપ્તી ખાતે જમા ₹ 2400; જપ્ત કરેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતાં શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર ₹ 1600; શેરજપ્તીની જમા બાકી મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા ₹ 800.
(ii) શેર જપ્ત કરતી વખતે શેરજપ્તી ખાતે જમા ₹ 3000, જપ્ત કરેલા 600 શેરમાંથી 400 શેર ફરીથી બહાર પાડતા શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર ₹ 1600; શેરજપ્તીની પ્રમાણસર જમા બાકી મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા ₹ 400.
(iii) શેર જપ્ત કરતી વખતે શેરજપ્તી ખાતે જમા ₹ 18,000, જપ્ત કરેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતા શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર ₹ 9000; શેરજપ્તી જમા બાકી મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા ₹ 9000.
13. (i) શેર જપ્ત કરતી વખતે જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે ઉધાર ₹ 12,000 અને શેરજપ્તી ખાતે જમા ₹ 3600; જપ્ત કરેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતાં બેન્ક ખાતે ઉધાર ₹ 8400 અને શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર ₹ 3600; શેરજપ્તીની જમા બાકી રહેશે નહિ.

- (ii) શેર જપ્ત કરતાં શેરમૂડી ખાતે ₹ 4500 ($600 \times ₹ 7.50$) ઉધાર થશે જ્યારે શેરજપ્તી ખાતે ₹ 3300 જમા થશે. જપ્ત કરેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતાં શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર ₹ 2400 થશે. શેરજપ્તીની જમા બાકી ₹ 900 મૂડી અનામત ખાતે લઈ જવાશે.
- (iii) શેર જપ્ત કરતાં શેરમૂડી ખાતે ₹ 24,000 ($400 \times ₹ 60$) અને જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે ₹ 8000 ($400 \times ₹ 20$) ઉધાર થશે, જ્યારે શેરજપ્તી ખાતે ₹ 12,000 જમા થશે. જપ્ત કરેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતાં શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર ₹ 4000 જ્યારે અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતે ₹ 16,000 જમા થશે. શેરજપ્તીની જમા બાકી ₹ 8000 મૂડી અનામત ખાતે લઈ જવાશે.
14. શેરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 44,10,000; અરજદારોને પરત કરેલ રકમ ₹ 8,10,000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 47,92,000 (₹ 48,00,000 બાદ ₹ 8000 આકાશના); શેર પ્રથમ અને આખરી હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 35,90,400 (₹ 36,00,000 બાદ ₹ 6000 આકાશના અને ₹ 3600 સનીના); શેર જપ્ત કરતાં શેરજપ્તી ખાતે જમા ₹ 14,400; જપ્ત કરેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતાં શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર ₹ 9600; શેરજપ્તીની જમા બાકી ₹ 4800 મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા તેના.
15. શેરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 91,20,000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 66,64,000; શેર આખરી હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 33,32,000; શેર જપ્ત કરતાં જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે ₹ 70,000 ઉધાર થશે જ્યારે શેરજપ્તી ખાતે ₹ 6000 જમા થશે. જપ્ત થયેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતાં મળેલ પ્રીમિયમ સાથેની રકમ ₹ 28,000; શેરજપ્તીની જમા બાકી ₹ 6000 મૂડી અનામત ખાતે લઈ જવાશે.
16. શેરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 1,04,00,000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 1,83,65,500 (₹ 1,84,00,000 – ₹ 34,500 વિપુલના); વિપુલના 1500 શેર જપ્ત કરતાં જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે ઉધાર ₹ 30,000 અને શેરમૂડી ખાતે ઉધાર ₹ 9000 જ્યારે શેરજપ્તી ખાતે જમા ₹ 4500 અને શેરમંજૂરી ખાતે જમા ₹ 34,500; જપ્ત થયેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતાં શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર ₹ 1500; શેરજપ્તીની બાકી મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા ₹ 3000; શેર આખરી હપ્તા ખાતે મળેલ રકમ ₹ 31,98,000 (₹ 32,00,000 બાદ ₹ 2000 હેમાના); હેમાના 500 શેર જપ્ત થતાં શેરજપ્તી ખાતે જમા ₹ 3000 અને જપ્ત કરેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતાં શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર ₹ 3000. શેરજપ્તી ખાતાની બાકી રહેશે નહિ.
17. શેરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 90,00,000; નામંજૂર થયેલા શેરનાં નાણાં અરજદારોને પરત ₹ 30,00,000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 23,76,000 (₹ 24,00,000 બાદ ₹ 24,000 સિદ્ધરાજના); સિદ્ધરાજના 6000 શેર જપ્ત કરતાં શેરજપ્તી ખાતે જમા ₹ 18,000; શેર આખરી હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 17,70,000 (₹ 17,82,000 બાદ ₹ 12,000 જયસિંહના); જયસિંહના 4000 શેર જપ્ત કરતાં શેરજપ્તી ખાતે જમા ₹ 28,000; જપ્ત થયેલા 6000 શેર ફરીથી બહાર પાડતાં શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર ₹ 18,000 અને જપ્ત થયેલા 4000 શેર ફરીથી બહાર પાડતાં શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર ₹ 16,000; શેરજપ્તી જમા બાકી ₹ 12,000 મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા.
18. શેરઅરજી વખતે મળેલ કુલ રકમ ₹ 36,00,000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ કુલ રકમ ₹ 27,00,000; શેર પ્રથમ હપ્તા વખતે મળેલ કુલ રકમ ₹ 26,10,000; શેર આખરી હપ્તા વખતે મળેલ કુલ રકમ ₹ 26,10,000; 4000 શેર જપ્ત કરતાં જામીનગીરી પ્રીમિયમ ખાતે ઉધાર ₹ 1,60,000 અને શેરજપ્તી ખાતે જમા ₹ 20,000. જપ્ત થયેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતાં મળેલ રકમ ₹ 3,20,000. શેરજપ્તીની બાકી ₹ 20,000 મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા.
19. શેરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 5,40,000; શેરઅરજીની રકમમાંથી શેરમૂડી ખાતે લઈ ગયા ₹ 3,60,000; શેરમંજૂરી ખાતે (વધારાનાં નાણાં) લઈ ગયા ₹ 72,000 અને નહિ મંજૂર કરેલા 36,000 શેર પરની રકમ બેન્ક ખાતે લઈ ગયા ₹ 1,08,000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 2,88,000 (₹ 3,60,000 બાદ ₹ 72,000); શેર આખરી હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 4,80,000.
20. શેરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 18,60,000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 10,80,000, પ્રથમ હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 9,00,000; શેર આખરી હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 8,98,000; મહેશનાં 1000 શેર જપ્ત કરતાં શેરજપ્તી ખાતે જમા ₹ 8000. જપ્ત થયેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતા શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર ₹ 5000. શેરજપ્તી ખાતાની બાકી ₹ 3000 મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા.
21. શેરઅરજી વખતે મળેલ નાણાં ₹ 84,00,000; નામંજૂર કરેલા શેર પર અરજદારોને પરત કરેલ રકમ ₹ 48,00,000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 30,00,000 (₹ 42,00,000 – ₹ 12,00,000 અરજી વખતે મળેલ વધારાનાં નાણાં, શેરમંજૂરી ખાતે લઈ ગયા હતા તેના); શેર પ્રથમ અને આખરી હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 18,00,000.

22. શેરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 47,93,25,000; શેરઅરજી અને શેરમંજૂરીની કુલ રકમ ₹ 69,72,00,000 શેરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે ઉધાર કરવામાં આવશે. 1,50,000 શેર પરનાં નાણાં શેર દીઠ ₹ 290.50 લેખે કુલ ₹ 4,35,75,000 પરત કરવામાં આવશે; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 26,14,50,000 (મંજૂરી વખતે મંગાવેલ રકમ ₹ 34,86,00,000 બાદ અગાઉથી મળેલ મંજૂરીની રકમ ₹ 8,71,50,000)
23. અરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 56,25,000; શેરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 15,00,000; શેર આખરી હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 22,27,500; વિશાલના 7500 શેર જપ્ત કરતાં શેરજપ્તી ખાતે જમા ₹ 52,500; જપ્ત કરેલા શેર ફરી બહાર પાડતાં શેરજપ્તી ખાતે ઉધાર ₹ 7500; શેરજપ્તી ખાતાની જમા બાકી ₹ 45,000 મૂડી અનામત ખાતે લઈ ગયા.
24. શેરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 2,16,75,000; શેર પ્રથમ અને આખરી હપ્તા ખાતે મળેલ રકમ ₹ 25,00,000 (હપ્તા વખતે મંગાવેલ રકમ ₹ 67,50,000 બાદ ₹ 42,50,000

સ્વાધ્યાય 2

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :
- (1) (ક) (2) (બ) (3) (ડ) (4) (અ) (5) (ક) (6) (ડ) (7) (બ)
(8) (બ) (9) (ક) (10) (બ)
4. ડિબેન્ચરઅરજી વખતે નાણાં મળ્યાં ₹ 4,50,000
ડિબેન્ચરમંજૂરી વખતે નાણાં મળ્યાં ₹ 5,40,000
ડિબેન્ચર હપ્તા વખતે નાણાં મળ્યાં ₹ 3,00,000
5. ડિબેન્ચરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 18,00,000
ડિબેન્ચરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 18,00,000
ડિબેન્ચર આખરી હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 12,00,000
જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે ₹ 12,00,000
6. ડિબેન્ચરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 3,75,000
મંજૂરી વખતે ડિબેન્ચર વટાવ ₹ 3,00,000
ડિબેન્ચરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 5,25,000
ડિબેન્ચર હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 2,84,000
7. ડિબેન્ચરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 10,50,000
ડિબેન્ચરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 12,09,000
મંજૂરી વખતે અગાઉથી મળેલ હપ્તા ખાતે ₹ 25,000 અને નહિ ભરેલ મંજૂરીની રકમ ₹ 16,000
આખરી હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 7,15,000
8. ડિબેન્ચરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 1,50,00,000
ડિબેન્ચરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 1,14,00,000
ડિબેન્ચરમંજૂરી વખતે મંગાવેલ રકમ ₹ 1,44,00,000 બાદ અરજી વખતે મળેલ મંજૂરી પેટે રકમ ₹ 30,00,000
9. ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે જમા ₹ 72,00,000;
ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે મળેલ રકમ ₹ 72,00,000માંથી ડિબેન્ચર ખાતે ₹ 50,00,000,
જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે ₹ 10,00,000 અને બેન્ક ખાતે ₹ 12,00,000 લઈ ગયા
10. ડિબેન્ચરઅરજી વખતે મળેલ રકમ ₹ 3,15,000
ડિબેન્ચરમંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 2,80,000
ડિબેન્ચર છેલ્લા હપ્તા વખતે મળેલ રકમ ₹ 2,00,000
ડિબેન્ચર બહાર પાડવાના ખર્ચ ખાતે ઉધાર ₹ 22,000
નફા અને નુકસાનના પત્રક ખાતે ઉધાર ₹ 20,400 તે ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે જમા ₹ 16,000 અને ડિબેન્ચર બહાર પાડવાના ખર્ચ ખાતે જમા ₹ 4400

11. શિખર મશીનરી લિ. ને ₹ 15,00,000 પેટે ₹ 15,80,000ના 9 ટકાના ડિબેન્ચર આપતાં, ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે ઉધાર ₹ 80,000 થશે. જ્યારે શિખર મશીનરી લિ.ને ₹ 15,00,000 પેટે ₹ 14,10,00ના 9 ટકાના ડિબેન્ચર આપતાં, જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે ₹ 90,000 જમા થશે.
 12. ચોખ્ખી મિલકત ₹ 14,20,000, ખરીદકિંમત ₹ 15,36,000, પાઘડી ₹ 1,16,000; ખરીદકિંમતની ચૂકવણી પેટે 11 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે ₹ 12,80,000 અને જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે ₹ 2,56,000
 13. (1) અહીં બે આમનોંધ થશે :
 - (i) બેન્ક ખાતે ઉધાર ₹ 5,50,000, તે બેન્ક લોન ખાતે જમા ₹ 5,50,000
 - (ii) ડિબેન્ચર ઉપલક ખાતે ઉધાર ₹ 5,00,000, તે 10.5 ટકાના ડિબેન્ચર ખાતે જમા ₹ 5,00,000.
 (2) ફક્ત એક જ આમનોંધ થશે. બેન્ક ખાતે ઉધાર ₹ 5,50,000, તે બેન્ક લોન ખાતે જમા ₹ 5,50,000
 14. ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે મળેલ રકમ ₹ 18,00,000. તા. 30-9-2017 અને તા. 31-3-2018ના રોજ વ્યાજની આમનોંધ :

ડિબેન્ચર પરના વ્યાજ ખાતે ઉ. 1,08,000, તે ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સ ખાતે ₹ 86,400, તે ચૂકવવાપાત્ર મૂળસ્થાનેથી કપાયેલ વેરા ખાતે ₹ 21,600

વર્ષના અંતે ડિબેન્ચર પરનું કુલ વ્યાજ મહેસૂલી ખર્ચ ગણતાં : નફા અને નુકસાનના પત્રક ખાતે ઉધાર ₹ 2,16,000, તે ડિબેન્ચર પરના વ્યાજ ખાતે જમા ₹ 2,16,000
 15. (1) ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે મળેલ રકમ ₹ 8,50,000
 - (2) ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે મળેલ રકમ ₹ 8,55,000, ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે ઉધાર ₹ 95,000 થશે
 - (3) ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે મળેલ રકમ ₹ 17,60,000. જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે જમા થશે ₹ 1,60,000
 16. ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે મળેલ રકમ ₹ 12,00,000; ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં થયેલ નુકસાન ખાતે ₹ 1,80,000 ઉધાર થશે જ્યારે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે ₹ 1,80,000 જમા થશે. ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને કુલ પરત રકમ ₹ 13,80,000
 17. ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે મળેલ રકમ ₹ 19,00,000; ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે ₹ 1,00,000 અને ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં થયેલ નુકસાન ખાતે ₹ 2,00,000 ઉધાર થશે જ્યારે ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે ₹ 2,00,000 જમા થશે. ડિબેન્ચર-હોલ્ડર્સને કુલ પરત રકમ ₹ 22,00,000
 18. ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે મળેલ રકમ ₹ 44,10,000; ડિબેન્ચર બહાર પાડતાં થયેલ નુકસાન ખાતે ઉધાર ₹ 4,20,000 થશે, જ્યારે જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે ₹ 2,10,000 અને ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ ખાતે ₹ 4,20,000 જમા થશે. ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને કુલ પરત રકમ ₹ 46,20,000
 19. ડિબેન્ચરઅરજી વખતે મળેલ કુલ રકમ ₹ 25,00,000; ડિબેન્ચરમંજૂરી વખતે મળેલ કુલ રકમ ₹ 55,00,000; ડિબેન્ચર પરતના પ્રીમિયમ ખાતે ₹ 9,60,000 જમા થશે.
 20. ડિબેન્ચરઅરજી વખતે મળેલ કુલ રકમ ₹ 9,60,000; ડિબેન્ચરમંજૂરી વખતે મળેલ કુલ રકમ ₹ 4,80,000, ડિબેન્ચર વટાવ ખાતે ઉધાર ₹ 1,60,000 થશે જ્યારે ડિબેન્ચર પરતના પ્રીમિયમ ખાતે ₹ 1,28,000 જમા થશે
 21. ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી વખતે મળેલ રકમ ₹ 17,60,000; ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતે ઉધાર ₹ 2,40,000 (16,00,000ના 15 ટકા); ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે જમા ₹ 4,00,000 (16,00,000ના 25 ટકા); ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ડિબેન્ચર પરતના ચૂકવ્યા; ₹ 16,00,000; ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતાની બાકી ₹ 4,00,000 સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ ગયા.
 22. ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી ખાતે મળેલ રકમ ₹ 21,20,000; જામીનગીરી પ્રીમિયમ અનામત ખાતે ₹ 1,20,000 અને ડિબેન્ચર પરતના પ્રીમિયમ ખાતે 2,00,000 જમા થશે. ડિબેન્ચર પરતના રોકાણ પેટે ₹ 3,00,000; ડિબેન્ચર પરતના રોકાણ પર મળેલ વ્યાજ ₹ 19,250; ડિબેન્ચર પરતના અનામત ખાતે ₹ 5,00,000 લઈ જવા પડશે, જે વર્ષના અંતે સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવશે. મળેલ વ્યાજની રકમ નફા અને નુકસાનના પત્રક ખાતે જમા કરવામાં આવશે. ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ડિબેન્ચર પેટે પરત કરેલ કુલ રકમ ₹ 22,00,000
 23. ડિબેન્ચર પરત રોકાણ ખાતે ₹ 4,50,000; ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે ₹ 30,00,000; ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ડિબેન્ચર પેટે પરત કરેલ કુલ રકમ ₹ 33,60,000
- ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતાની બાકી ₹ 30,00,000 સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ ગયા

24. ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતે ₹ 13,00,000 નફા અને નુકસાનના પત્રકના વધારા ખાતેથી લાવ્યા. ડિબેન્ચર પરત માટે રોકાણ કર્યું ₹ 3,60,000. ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ડિબેન્ચર પરત પેટે ચૂકવણી ₹ 25,92,000, ડિબેન્ચર પરત અનામત ખાતાની બાકી ₹ 24,00,000 સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ ગયા
25. પોતાના ડિબેન્ચર ખરીદ્યા ₹ 1,44,000; ડિબેન્ચર પરત કરતાં થયેલ નફો ₹ 6000.
26. પોતાના ડિબેન્ચર ખરીદ્યા ₹ 24,90,000; ડિબેન્ચર પરતના નુકસાન ખાતે ₹ 90,000.
27. ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી પેટે મળેલ રકમ ₹ 18,00,000; પોતાના ડિબેન્ચરમાં રોકાણ ₹ 7,00,000; રોકાણ વેચતાં થયેલ નફો ₹ 75,000 જે નફા અને નુકસાનના પત્રક ખાતે જમા કર્યો.
28. ડિબેન્ચરઅરજી અને મંજૂરી પેટે મળેલ રકમ ₹ 48,00,000; ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ₹ 48,00,000ના ડિબેન્ચરની સામે 3,20,000 ઇક્વિટી શેર, શેર દીઠ ₹ 10ની મૂળકિંમતના, ₹ 5ના પ્રીમિયમથી આપ્યા.
29. ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને પરત કરવાની કુલ રકમ ₹ 8,48,000 જેમાં ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ પેટે ₹ 48,000. 3315 ડિબેન્ચર-હોલ્ડર્સને શેરદીઠ ₹ 130 લેખે 2703 પ્રેફરન્સ શેર, 3600 ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને ડિબેન્ચર દીઠ ₹ 96 લેખે 7 ટકાના નવા 3975 ડિબેન્ચર અને 1085 ડિબેન્ચરહોલ્ડર્સને રોકડ આપવાની થશે.

સ્વાધ્યાય 3

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :

- (1) (ડ) (2) (બ) (3) (ક) (4) (ડ) (5) (બ) (6) (ડ) (7) (ડ) (8) (ડ) (9) (ક)

3.

ક્રમ	વિગત	પાકા સરવૈયાનું શીર્ષક	મુખ્ય શીર્ષક	પેટા શીર્ષક
1.	લેણદારો	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	વેપારી દેવાં
2.	જામીનગીરી પ્રીમિયમ	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો	અનામત-વધારો
3.	બોન્ડ	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	બિન-ચાલુ જવાબદારીઓ	લાંબાગાળાનાં ઉછીના નાણાં
4.	પાઘડી	મિલકતો	બિન-ચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - અદૃશ્ય
5.	બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	ટૂંકાગાળાનાં ઉછીનાં
6.	લેણીહૂંડી	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	વેપારી લેણાં
7.	ઈક્વિટી શેરમૂડી	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો	શેરમૂડી
8.	કોપીરાઈટ	મિલકતો	બિન-ચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - અદૃશ્ય
9.	ડિબેન્ચર વટાવ (આવતા વર્ષે માંડી વાળવાનો)	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	અન્ય ચાલુ મિલકતો
10.	અગાઉથી મળેલ હપ્તા	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ
11.	રોકડ	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ
12.	પ્રોવિડન્ટ ફંડ	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	બિન-ચાલુ જવાબદારીઓ	લાંબાગાળાની જવાબદારીઓ
13.	ડિબેન્ચર	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	બિન-ચાલુ જવાબદારીઓ	લાંબાગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં
14.	ટ્રેડમાર્ક	મિલકતો	બિન-ચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - અદૃશ્ય
15.	છૂટા ભાગો	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	માલસામગ્રી
16.	લોન (આવતા વર્ષે ચૂકવવા પાત્ર)	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	અન્ય ચાલુ જવાબદારી
17.	દેવીહૂંડી	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	ચાલુ જવાબદારી	વેપારી દેવાં
18.	સામાન્ય અનામત	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો	અનામત-વધારો

ક્રમ	વિગત	પાકા સરવૈયાનું શીર્ષક	મુખ્ય શીર્ષક	પેટા શીર્ષક
19.	જાહેર થાપણ	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	બિન-ચાલુ જવાબદારીઓ	લાંબાગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં
20.	દેવાદારો	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	વેપારી લેણાં
21.	પેટન્ટ	મિલકતો	બિન-ચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - અદૃશ્ય
22.	બાકી હપ્તા	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો	શેરમૂડીમાંથી બાદ
23.	ડિબેન્ચર પરતનિધિના રોકાણો	મિલકતો	બિન-ચાલુ મિલકતો	બિન-ચાલુ રોકાણો
24.	સ્ટોર્સ અને છૂટા ભાગો	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	માલસામગ્રી
25.	લાયસન્સ	મિલકતો	બિન-ચાલુ મિલકતો	કાયમી મિલકતો - અદૃશ્ય
26.	આખરસ્ટોક	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	માલસામગ્રી
27.	બેન્કસિલક	મિલકતો	ચાલુ મિલકતો	રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ
28.	નફા-નુકસાન ખાતાનો વધારો	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો	અનામત-વધારો
29.	વીજળી કંપનીમાં ડિપોઝીટ	મિલકતો	બિન-ચાલુ મિલકતો	લાંબાગાળાની લોન અને ધિરાણ
30.	પ્રેફરન્સ શેર પરત પ્રીમિયમ	ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	બિન-ચાલુ જવાબદારીઓ	અન્ય લાંબાગાળાની જવાબદારીઓ

4. બિનચાલુ મિલકતો ₹ 7,46,000, ચાલુ મિલકતો ₹ 1,11,000, કુલ સરવાળો ₹ 8,57,000
5. શેરહોલ્ડરોનાં ભંડોળો ₹ 7,20,000, બિનચાલુ જવાબદારીઓ ₹ 7,01,000, ચાલુ જવાબદારીઓ ₹ 1,79,000, કુલ સરવાળો ₹ 16,00,000
6. શેરહોલ્ડરોનાં ભંડોળો ₹ 15,30,000, બિનચાલુ જવાબદારીઓ ₹ 2,25,000, ચાલુ જવાબદારીઓ ₹ 6,90,000, બિનચાલુ મિલકતો ₹ 17,32,500, ચાલુ મિલકતો ₹ 7,12,500, કુલ સરવાળો ₹ 24,45,000

7.	વિગત	નફા-નુકસાનના પત્રકનું શીર્ષક
(1)	વેચાણ	કામગીરીમાંથી ઉપજ
(2)	પગાર	કર્મચારીઓને લગતા ખર્ચા
(3)	ઘસારો	ઘસારો અને માંડી વાળેલ ખર્ચા
(4)	મળેલ ડિબેન્ચર વ્યાજ	અન્ય ઉપજ
(5)	ચૂકવેલ ડિબેન્ચર વ્યાજ	નાણાકીય પડતર
(6)	ઓડિટ ફી	અન્ય ખર્ચા
(7)	ભંગારની ઉપજ	અન્ય ઉપજ
(8)	મિલકત વેચાણનો નફો	અન્ય ઉપજ
(9)	જાહેરાત ખર્ચ	અન્ય ખર્ચા
(10)	પ્રોવિડન્ટ ફંડમાં ફાળો	કર્મચારીઓને લગતા ખર્ચા
(11)	બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટનું વ્યાજ	નાણાકીય પડતર
(12)	બેન્ક ચાર્જિસ	અન્ય ખર્ચા
(13)	પાઘડી	નફા-નુકસાનના પત્રકમાં દર્શાવાશે નહિ.
(14)	કર્મચારીઓને બોનસ	કર્મચારીને લગતા ખર્ચા
(15)	માંડી વાળેલ ડિબેન્ચર વટાવ	ઘસારો અને માંડી વાળેલ ખર્ચા

8. કુલ ઉપજ ₹ 3,91,500, કુલ ખર્ચા ₹ 3,86,100, આવકવેરા બાદ નફો ₹ 3780
9. કુલ ઉપજ ₹ 9,75,600, કુલ ખર્ચા ₹ 7,80,000, આવકવેરા બાદ નફો ₹ 97,800, શેરહોલ્ડરોનાં ભંડોળો ₹ 3,37,800, બિનચાલુ જવાબદારીઓ ₹ 1,20,000, ચાલુ જવાબદારીઓ ₹ 1,12,200, બિનચાલુ મિલકતો ₹ 3,48,000, ચાલુ મિલકતો ₹ 2,22,000, કુલ સરવાળો ₹ 5,70,000
10. કુલ ઉપજ ₹ 11,55,000, કુલ ખર્ચા ₹ 8,55,000, નફો ₹ 3,00,000, માલિકીનાં ભંડોળો ₹ 11,10,000, બિનચાલુ જવાબદારીઓ ₹ 5,25,000, ચાલુ જવાબદારીઓ ₹ 90,000, બિનચાલુ મિલકતો ₹ 14,10,000, ચાલુ મિલકતો ₹ 3,15,000, કુલ સરવાળો ₹ 17,25,000

સ્વાધ્યાય 4

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :

- (1) (અ) (2) (ડ) (3) (ડ) (4) (ક) (5) (બ)

4.

વિગત	વધારો / ઘટાડો (₹ માં)	વધારો / ઘટાડો (% માં)
(I) વેચાણની ઊપજો	11,00,000	50.00
(II) અન્ય આવકો	75,000	50.00
(III) કુલ આવકો	11,75,000	50.00
(IV) ખર્ચાઓ	8,36,000	54.29
(V) આવકવેરા પહેલાનો નફો	3,39,000	41.85
(VI) આવકવેરો	1,01,700	41.85
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો	2,37,300	41.85

5.

વિગત	વધારો / ઘટાડો (₹ માં)	વધારો / ઘટાડો (% માં)
(I) વેચાણની ઊપજો	5,85,000	30.00
(II) અન્ય આવકો	95,000	50.00
(III) કુલ આવકો	6,80,000	31.78
(IV) ખર્ચાઓ		
(i) વપરાયેલ માલની પડતર	1,90,000	20.00
(ii) નાણાકીય ખર્ચાઓ	(60,000)	(40.00)
(iii) ઘસારો	—	—
(iv) અન્ય ખર્ચાઓ	85,000	25.00
કુલ ખર્ચાઓ	2,15,000	14.33
(V) આવકવેરા પહેલાનો નફો	4,65,000	72.66
(VI) આવકવેરો	1,39,500	72.66
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો	3,25,500	72.66

6.

વિગત	વધારો / ઘટાડો (₹ માં)	વધારો / ઘટાડો (% માં)
(I) વેચાણની ઊપજો	15,75,000	35
(II) અન્ય આવકો	(3,00,000)	(30)
(III) કુલ આવકો	12,75,000	23.18
(IV) ખર્ચાઓ		
(i) વપરાયેલ માલની પડતર	6,00,000	20.00
(ii) પુનઃવેચાણ માટેની ચોખ્ખી ખરીદી	70,000	35.00
(iii) સ્ટોકમાં ફેરફાર	20,000	28.57
(iv) કર્મચારીને લગતા ખર્ચાઓ	1,60,000	40.00
(v) નાણાકીય ખર્ચાઓ	45,000	50.00
(vi) ઘસારો અને માંડીવાળેલ રકમો	35,000	50.00
કુલ ખર્ચાઓ	9,30,000	24.28
(V) આવકવેરા પહેલાનો નફો	3,45,000	20.66
(VI) આવકવેરો	1,03,500	20.66
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો	2,41,500	20.66

7.

વિગત	વધારો / ઘટાડો (₹ માં)	વધારો / ઘટાડો (% માં)
(I) વેચાણની ઊપજો	(7,00,000)	(13.46)
(II) અન્ય આવકો	(8,00,000)	(80.00)
(III) કુલ આવકો	(15,00,000)	(24.19)
(IV) ખર્ચાઓ		
(i) ચોખ્ખી ખરીદી	(6,00,000)	(15.79)
(ii) અન્ય ખર્ચાઓ	54,000	5.77
(iii) સ્ટોકમાં ફેરફાર	(1,00,000)	(100.00)
કુલ ખર્ચાઓ	(6,46,000)	(13.93)
(V) આવકવેરા પહેલાનો નફો	(8,54,000)	(54.60)
(VI) આવકવેરો	(2,56,200)	(54.60)
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો	(5,97,800)	(54.60)

10.

વિગત	31-3-2017 (4) (₹ માં)	વધારો / ઘટાડો (5) (₹ માં)
(1) ઈક્વિટી શેરમૂડી	30,00,000	6,00,000
(2) અનામત અને વધારો	15,00,000	3,00,000
(3) 10 % ડિબેન્ચર	12,00,000	2,00,000
(4) 11 %ની બેન્ક લોન	15,00,000	3,00,000
(5) ચાલુ જવાબદારીઓ	2,10,000	10,000
	31-3-2016 (3) (₹ માં)	વધારો / ઘટાડો (6) (% માં)
(6) દૃશ્ય મિલકતો	30,00,000	7
(7) અદૃશ્ય મિલકતો	20,00,000	10
(8) ચાલુ મિલકતો	10,00,000	100

11.

વિગત	વેચાણ સાથે ટકાવારી	
	પાછલા વર્ષની ટકાવારી	ચાલુ વર્ષની ટકાવારી
(I) વેચાણની ઊપજો	100.00	100.00
(II) અન્ય આવકો	6.00	10.00
(III) કુલ આવકો	106.00	110.00
(IV) ખર્ચાઓ		
(i) વપરાયેલ માલની પડતર	52.00	55.00
(ii) ચોખ્ખી ખરીદી	4.00	5.00
(iii) સ્ટોકમાં ફેરફાર	3.00	(5.00)
(iv) કર્મચારીને લગતા ખર્ચાઓ	15.00	15.00
(v) નાણાકીય ખર્ચાઓ	12.00	10.00
(vi) ઘસારો	10.00	12.00
કુલ ખર્ચાઓ	96.00	92.00
(V) આવકવેરા પહેલાનો નફો	10.00	18.00
(VI) આવકવેરો	3.00	5.40
(VII) આવકવેરા પછીનો નફો	7.00	12.60

12.

વિગત 1	નોંધ નંબર 2	31-3-2017	31-3-2016	વેચાણ સાથેની ટકાવારી	
		(₹ માં) 3	(₹ માં) 4	31-3-2017 5 (%માં)	31-3-2016 6 (% માં)
(I) વેચાણની ઊપજ		—	—	—	—
(II) ખર્ચાઓ :					
(i) વેચેલ માલની પડતર		30,60,000	42,00,000	—	—
(ii) નાણાકીય ખર્ચાઓ		4,50,000	7,20,000	—	—
(iii) ઘસારો		90,000	1,80,000	—	—
કુલ ખર્ચાઓ		36,00,000	51,00,000	—	—
(III) આવકવેરા પહેલાંનો નફો		—	—	—	—
(IV) બાદ : આવકવેરો (30 %)		2,70,000	2,70,000	6	4.5
(V) આવકવેરા પછીનો નફો		6,30,000	6,30,000	14	10.5

13.

વિગત	નોં. પા.	પાકા સરવૈયાનાં સરવાળાની ટકાવારી	
		31-3-2016	31-3-2017
(I) ઈકિવટી - જવાબદારી :			
શેરમૂડી : ઈકિવટી શેરમૂડી		41.67	33.33
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		—	20.00
સામાન્ય અનામત		10	10.67
નફા-નુકસાન ખાતુ		10	6
બેન્ક લોન		25	20
ટૂંકાગાળા દેવા		3.33	8
અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ		10	2
		100	100
(II) મિલકતો :			
યંત્રો		33.33	20
જમીન-મકાન		25	33.33
ટ્રેડમાર્ક		5.67	6.67
પાઘડી		—	6.00
બિનચાલુ રોકાણો		25	20.00
દેવાદારો		5	5
સ્ટોક		4	5
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ		2	4
		100	100

14.

વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2016 (₹ માં)	31-3-2017 (₹ માં)	પાકા સરવૈયાના સરવાળા સાથે ટકાવારી	
				31-3-2016	31-3-2017
(I) શેરમૂડી :					
(1) ઇક્વિટી શેરમૂડી		13,60,000	—	—	40.00
(2) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		6,80,000	—	—	20.00
(3) નફા-નુકસાન ખાતું		5,10,000	—	—	16.00
(4) 10 % ડિબેન્ચર		6,80,000	—	—	20.00
(5) વેપારી દેવાં		1,02,000	—	—	2.00
(6) અન્ય જવાબદારીઓ		68,000	—	—	2.00
કુલ		34,00,000	50,00,000	100.00	100.00
(II) મિલકતો :					
(1) દૃશ્ય મિલકતો		—	17,50,000	30.00	—
(2) અદૃશ્ય મિલકતો		—	15,00,000	20.00	—
(3) બિનચાલુ રોકાણો		—	11,00,000	25.00	—
(4) વેપારી લેણાં		—	1,50,000	10.00	—
(5) સ્ટોક		—	4,00,000	7.00	—
(6) રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ		—	1,00,000	8.00	—
કુલ		34,00,000	50,00,000	100.00	100.00

સ્વાધ્યાય 5

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :

- (1) (ડ) (2) (ડ) (3) (ડ) (4) (અ) (5) (ડ) (6) (અ) (7) (ડ)
(8) (બ) (9) (ડ) (10) (ડ) (11) (ડ) (12) (અ)

4. (i) 30 % (ii) 20 % (iii) વેચેલ માલની પડતર ₹ 11,50,000, 36.11 %

5. કામગીરીના ખર્ચા ₹ 1,75,000, કામગીરી ગુણોત્તર 83.33 %

6. કામગીરીના ખર્ચા ₹ 3,00,000, કામગીરી ગુણોત્તર 76.92 %, કામગીરી નફા ગુણોત્તર 23.08 %

7. પ્રશ્ન 5 માટે વેરા પછીનો ચોખ્ખો નફો ₹ 17,500, ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર 2.92 %

પ્રશ્ન 6 માટે વેરા પછીનો ચોખ્ખો નફો ₹ 6,30,000, ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર 16.15 %

8. ચાલુ મિલકતો ₹ 7,85,000, ચાલુ દેવાં ₹ 3,50,000; ચાલુ ગુણોત્તર 2.24:1

પ્રવાહી મિલકતો ₹ 4,25,000, પ્રવાહી ગુણોત્તર 1.22:1

9. દેવાં-ઇક્વિટી ગુણોત્તર 1.26, દેવાં ₹ 12,00,000, ઇક્વિટી ₹ 9,50,000

10. દેવાં ₹ 14,00,000, ઇક્વિટી ₹ 11,50,000, દેવાં ઇક્વિટી ગુણોત્તર = 1.22 : 1

11. દેવાં ₹ 6,00,000, ઇક્વિટી ₹ 12,00,000, દેવાં ઇક્વિટી ગુણોત્તર 0.5:1

12. કુલ મિલકતો ₹ 26,00,000, કુલ મિલકતો - દેવાં ગુણોત્તર 6.5 : 1
13. માલિકીનાં ભંડોળો ₹ 24,00,000, કુલ મિલકતો ₹ 36,00,000, માલિકી ગુણોત્તર = 0.66 : 1
14. વ્યાજ અને વેરા પહેલાંનો નફો ₹ 13,20,000, વ્યાજ ₹ 3,20,000, વ્યાજ-આવરણ ગુણોત્તર = 4.125 વખત
15. વેચેલ માલની પડતર ₹ 21,00,000, સરેરાશ સ્ટોક ₹ 3,00,000, સ્ટોક ચલનદર 7 વખત
16. વેચેલ માલની પડતર ₹ 26,00,000, સરેરાશ સ્ટોક ₹ 1,75,000, સ્ટોક ચલનદર 14.85 વખત
17. કાર્યશીલ મૂડી ₹ 2,00,000, કાર્યશીલ મૂડી ચલનદર (વેચાણ પડતર આધારિત), ₹ 16 વખત
કાર્યશીલ મૂડી ચલનદર (વેચાણ આધારિત) 20 વખત
18. દેવાદારોનો ઉથલો 5 વખત, ઉઘરાણી મુદત 72 દિવસ, 10.4 અઠવાડિયાં, 2.4 મહિના
19. લેણદારોનો ઉથલો 6 વખત, ચૂકવણી મુદત 60 દિવસ, 8.66 અઠવાડિયાં, 2 મહિના

સ્વાધ્યાય 6

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :
(1) (ક) (2) (અ) (3) (ક) (4) (અ) (5) (અ) (6) (ડ) (7) (ક)
(8) (અ) (9) (ડ) (10) (ક) (11) (ડ) (12) (ડ) (13) (ક)
15. કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ ₹ 1,79,000
16. કાર્યશીલ મૂડીમાં ફેરફાર પહેલાંનો નફો (રોકડ પ્રવાહ) ₹ 41,000;
કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ ₹ 1,01,000
17. કાર્યશીલ મૂડીમાં ફેરફાર પહેલાંનો નફો (રોકડ પ્રવાહ) ₹ 91,000,
કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ ₹ 34,000
18. રોકાણની પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ (₹ 1,05,000) (જાવક રોકડ પ્રવાહ)
19. યંત્રની ખરીદી ₹ 2,00,000, ઘસારાની જોગવાઈ ₹ 30,000 રોકાણની પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ ₹ 53,000
20. નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ ₹ 91,000, ડિવિડન્ડ-વ્યાજ મળ્યું, જમીન ખરીદી, ફર્નિચર વેચાણ, યંત્ર ખરીદી, રોકાણો પર મળેલ વ્યાજ, પેટન્ટ ચૂકવણી રોકાણની પ્રવૃત્તિઓ છે.
21. નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ ₹ 14,000

